

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 8, Yıl (Mart 2022), Sayı 1

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 8, Year (MARCH 2022), Issue 1

MUS ALPARSLAN
ÜNİVERSİTESİ
2007

Editor: **Doç. Dr. Celal ÖNEY**

Muş Alparslan Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

VOLUME 8, ISSUE 1 – MARCH 2022
CİLT 8, SAYI 1 - MART 2022

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimededen meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELELER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyalleri kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmeye de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi takdirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi takdirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurullarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaksa da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayımlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki

literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

• Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

• Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterocet.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.
- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution
- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.
- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.
- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.
- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.
- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.
- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.
- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.
- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.
- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.
- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.
- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.
- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.
- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.

- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK

Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR
Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi / ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi / SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi / SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi / SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi / ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi / BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future
International Peer-Reviewed Journal of History Researches
Hakemler - Referees

VOLUME 8, ISSUE 1 – MARCH 2022

CİLT 8, SAYI 1 - MART 2022

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

- **Ali Ata YİĞİT** - Prof. Dr. Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat
- **Berdal ARAL** - Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- **Burcu ÖZGÜVEN** - Prof. Dr. Trakya Üniversitesi
- **Ayşen SİNA** - Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
- **Hülya BOYANA** - Prof. Dr. Ankara Üniversitesi
- **Mesut AYDIN** - Prof. Dr. İnönü Üniversitesi
- **Mustafa TURAN** - Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- **Ersin MÜEZZİNOĞLU** - Doç. Dr. Karabük Üniversitesi
- **Mehmet PINAR** - Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- **Mehmet ÖZALPER** - Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi
- **Haşim ERDOĞAN** - Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- **Armend MEHMEDİ** - Doç. Dr. Ph. D.; Priştina Üniversitesi- Kosova
- **Yücel YİĞİT** - Doç. Dr. Polis Akademisi
- **Necdet AYSAL** - Doç. Dr. Ankara Üniversitesi
- **Ahmet ATALAY** - Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi
- **Muhamet QERİMİ** - Prof.asoc.dr. University of Prishtina,
- **Haxhi ADEMİ** - Prof.ass.dr. Institute of History-Prishtina
- **Mehmet BİÇİCİ** - Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi
- **İsa KALAYCI** - Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
- **Ömer METİN** - Doç. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- **Levent DÜZCÜ** - Doç. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- **Cemal SEZER** - Doç. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- **Zehra GENÇEL EFE** - Doç. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- **Ümit ESKİN** - Arş. Gör. Dr. İstanbul Üniversitesi
- **Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU**- Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi
- **Yunus ARİFOĞLU**- Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
- **Ahmet Yasin TOMAKİN** - Dr. Öğr. Üyesi Amasya Üniversitesi
- **Hacer GÖL** - Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi
- **Mehmet Emin ELMACI** - Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi
- **Hasan BELLO** - PHD of history, Institute of History, Albania, Tirana
- **Hakan AKKÖZ** - Dr.

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 8, ISSUE 1 – MARCH 2022

CİLT 8, SAYI 1 - MART 2022

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Yön ve Devrim Hareketine Göre Laiklik (1961-1971).....1
Laicism According to Yön and Devrim Movement (1961-1971)
Çağhan UYAR
2. Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası.....33
A Black Day in The History of Medina: Battle of The Harra
İlyas UÇAR
3. 1920 yılı Son Aylarında Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı Mıntıkasında Delibaş İsyanının Tesirleri ve Alınan Tedbirler.....53
The Effects of The Delibaş Revolt And The Measures Taken in The Akşehir Military Regional Ppresidency Aarea in The Last Months of 1920
Nuri KÖSTÜKLÜ
4. Eskibatı (Eski Hellas ve Roma)'da Veba.....68
Plague in the Old West (Hellas and Roman)
Selçuk ÇETİNKAYA; Hüseyin ÜRETEN
5. Arbers in Kotor During the Fifteenth Century.....91
On Beşinci Yüzyılda Kotor'da Arberler
Fidan ZENELİ
6. Revanduz Harekâtı ve Ali Şefik Bey (Özdemir).....101
Operation Revanduz and Mr. Ali Şefik (Özdemir)
Ahmet ERCİVAN
7. İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi.....114
The Implications of Italy's Expansionary Foreign Policy on Turkish-Italian Relations in the Inter-War Period
Mustafa SALEP

8. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis Eğitim Tarihi (1845-1938).....148
Police Education History from the Ottoman Empire to the Republic (1845-1938)

Recep AKBAL

9. Osmanlı Modernleşmesinde Gerilimli Bir Hat: Değişen Kadın ve Ev İlişkisi
(1860 -1895).....170
*A Tense Line in Ottoman modernization: The Changing Relationship between
Women and Home (1860 -1895)*

Şaban DEMİR

10. The New York Times Haberleri ile Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu
.....189
*The Problem of Minorities at Lausanne Conference with The New York Times
News*

Şebnem OĞUZ UZUNER

11. İbnü'l Mukaffa Üzerine Bazı İngilizce Çalışmalar.....207
Some English Studies on Ibn al-Mukaffa

İslâm KAVAS

12. Atatürk'ün Vefatının Gaziantep ve Maraş Kamuoyundaki Yansımaları.....216
The Impact of Atatürk's Death on the Public Opinion in Gaziantep and Maraş

Erhan ALPASLAN; Hilal KOCAOĞLAN

13. Milli Kimlik Oluşturma Sürecinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları: Denizli
Örneği (1934-1948).....248
*Celebrations of the Republic Day in the Process of Creating a National Iden-
tity: The Case of Denizli (1934-1948)*

Erkan AFŞAR

14. Features of Austro-Hungarian Occupation and Administration in Peja (1915-
1918).....263
*Avusturya-Macaristan'ın Pejë (İpek) İşgali Sırasındaki İdari Özellikleri (1915-
1918)*

Fitim Rifati

Doktora Öğrencisi
Çağhan UYARAnkara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi
Enstitüsü,
caghan_uyar07@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7548-0438>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. / Applied

Kabul edildi. / Accepted

07/02/2022

08/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1069724>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Yön ve Devrim Hareketine Göre Laiklik (1961-1971)

Laicism According to Yön and Devrim Movement (1961-1971)

Öz

Yön ve Devrim hareketi Türk demokrasi tarihinin 1961 ile 1971 yılları arasında varlık göstermiştir. Güçlü bir aydın devingenliği sergileyen Yön ve Devrim hareketi, aynı isimlerden müteşekkil iki adet süreli yayından oluşmaktadır. Yön ve Devrim hareketinin ilk yayın organı Yön gazetesidir. Yön gazetesi, 1961 ile 1967 seneleri arasında 222 sayı halinde aylık periyotta neşredilmiştir. Yön ve Devrim hareketinin ikinci yayın organı ise Devrim gazetesidir. Devrim gazetesi, 1969 ile 1971 yılları arasında 79 sayı olarak yayınlanmıştır. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Niyazi Berkes, Altan Öymen, Cemal Reşit Eyüboğlu, Çetin Altan, Şevket Süreyya Aydemir, Korkut Boratav, Hasan Cemal, İdris Küçükömer ve Sadun Aren, Yön ve Devrim hareketinin önde gelen aydınlarıdır.

Yön ve Devrim hareketi görüşleri itibari ile 1961-1971 döneminde büyük ses getirmiştir. Türk siyasal düşünce dünyasının en etkili düşünsel akımlarından biri haline gelmiştir. Yön ve Devrim hareketi Marksizm, Sosyalizm ve Kemalizm üçlemesindeki görüşleriyle ön plana çıkmıştır. Sosyalizm'i Türkiye'ye uyarlayarak yerli ve özgün bir kalkınma ülküsü üretme iddiası Yön ve Devrim hareketinin en belirgin özelliğidir. Bürokratik elit, ordu mensupları ve üniversite öğrencileri üzerinde büyük akisler uyandıran Yön ve Devrim hareketinin ana gündem maddesi Millî Sosyalizm'e ulaşmaktır. Türkiye'yi Millî Sosyalizm'e kanalize etme hususunda Marksizm ve Kemalizm'in sol bir yorumu, Sosyalizm'e eklenmiştir. Bu meyanda Kemalizm'in cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktan oluşan altı temel ilkesi özelinde Türk demokrasininin 1961-1971 devresinin koşulları ile Yön ve Devrim'in sol eğilimli tezlerine intibak ettirme gayreti hâsıl olmuştur. Yön ve Devrim hareketinin Kemalizm'in altı ana ilkesinden Laiklik'i ele alması bu çalışmanın öznesini meydana getirmiştir. Yön ve Devrim hareketini süjeye alan bu çalışmayla bahsi geçen matbuatın Kemalizm'in Laiklik prensibi ile ilgili tahlillerini irdeleme amacı güdülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yön, Devrim, Kemalizm, Laiklik, Sosyalizm.**ATIF:** UYAR Çağhan, "Yön Ve Devrim Hareketine Göre Laiklik (1961-1971)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (1-32)**CITE:** UYAR Çağhan, "Laicism According to Yön and Devrim Movement (1961-1971)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (1-32)

Screened Turnitin

Abstract

The Yön and Devrim movement existed within the history of Turkish democracy between 1961 and 1971. The Yön and Devrim movement, which exhibits a strong intellectual dynamism, consists of two periodicals of the same names. The first media organ of the Yön and Devrim movement is the Yön newspaper. Yön newspaper was published monthly in 222 issues between 1961 and 1967. The second publication of the The Yön and Devrim movement is the newspaper, Devrim. Devrim newspaper was published in 79 issues between 1969 and 1971. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Niyazi Berkes, Altan Öymen, Cemal Reşit Eyüboğlu, Çetin Altan, Şevket Süreyya Aydemir, Korkut Boratav, Hasan Cemal, İdris Küçükömer and Sadun Aren were the leading intellectuals of the Yön and Devrim movement.

The Yön and Devrim movement made a big impact in the period of 1961-1971 in terms of its views. It has become one of the most influential intellectual movements of the Turkish political world of thought. The Yön and Devrim movement came to the forefront with its views in the trilogy of Marxism, Socialism and Kemalism. The claim to create a local and original development method by adapting socialism to Turkey is the most distinctive feature of the Yön and Devrim movement. Achieving a national socialism is the main agenda item of the Yön and Devrim movement, which made a strong effect on the bureaucratic elite, army members and university students. A leftist interpretation of Marxism and Kemalism was incorporated into Socialism in order to channel Turkey into a national socialism. In this context, the effort to adapt the six basic principles of Kemalism, consisting of Republicanism, Nationalism, Populism, Statism, Secularism and Revolutionism, to the conditions of the 1961-1971 period of Turkish democracy and to the left-leaning theses of Yön and Devrim has emerged. The Yön and Devrim The movement's approach of Secularism, one of the six main principles of Kemalism, is the subject of this study. The aim of this research, which is about the Yön and Devrim movement, is to examine the analysis of the aforementioned press about Kemalism's principle of Secularism.

Keywords: *Yön, Devrim, Kemalism, Laicism, Socialism.*

GİRİŞ

Hilmi Ziya Ülken, Türk düşünce tarihini kabaca üç dönemde değerlendirmiştir. Türk düşün dünyasının erken evresi İslâm öncesi païen zaman dilimidir. Muhtelif Türk topluluklarının İslâm ile kaynaşımından on dokuzuncu asra dek geçen süreç İslâm sonrası ya da İslâmi dönem olarak nitelendirilen klasik periyottur. Türk düşüncesinin antikiteden sıyrılıp modern kimliğini kazanması ise on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiştir.¹

1 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 3-57.

Türk düşüncesinin geleneksel dokusunun modernleşme olgusuyla harmanlanması, “aksiyoner ve reaksiyoner”² aydın kuşakları dinamizmini ortaya çıkarmıştır.³ Özellikle Türkiye’nin Tanzimat ile yeni bir istikamet kazanması, aydınların zihniyet dünyasına yeni bir ufuk çizmiştir.⁴ Modernleşme sancılılarıyla “Bihruz Bey sendromu” geçiren Türk aydını,⁵ “devlet nasıl kurtulabilir?” sorunsalını temel hareket noktası belirleyerek farklı hatları izlemiştir.⁶

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nden başlayarak Jön Türkler ve İttihat Terakki çizgisinde ilerleyen aydın kuşakları -modernleşmeyi siyasî, iktisadî ve askerî sahalarda yoğunlaştırmak haricinde-⁷ homojen bir düşünsel eğilim sergilememiştir. Türk toplumunun uzun erimli modernizasyonunda katalizör olarak “direksiyonu elinde bulunduran” aydınlar, düşünsel anlamda çok parçacıklı bir yapıyla boy vermiştir.⁸ Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihat Terakki hattındaki fikrî cereyanların çeşitliliği Türk solunun bir entelektüel akım olarak billurlaşmasına imkân tanımıştır. Türkiye’de sol düşüncenin hemen hemen bütün ideolojik unsurlarla benzer “fidelikten” türemesi, içerisinden çıktığı köklü geleneklerin bariz izlerini taşımasına hasretmiştir.⁹

Güçlü bir aydın hareketliliği dolayısıyla serpilerek Türk solu, selefi aneleri güncelleme nakletmekte geri durmamıştır. Türkiye’de sol düşünce, milliyetçi ve devletçi hassasiyetleri gözetmekle ön plana çıkmıştır. Sol entelektüellerin milliyetçi ve devletçi eğilimleri, tarihsel menşei ile ilgilidir. Aydın kuşaklarıyla başlayan düşün dünyasındaki yarıklar, devleti kurtarma kaygısından bağımsız şekillenmemiştir. Buradan yola çıkarak Türk solunun milliyetçi ve devletçi izlekleri devraldığı tarihsel mirasın yansıması olarak vücut bulmuştur.¹⁰ Türk sol aydınların temel dokusundaki devletçi ve milliyetçi motifler İkinci Meşrutiyet döneminde kristalleşmekle beraber¹¹ Cumhuriyet’in İlanı ile Kadro, -kısmen-

2 Fahri Yetim, “Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 3.

3 Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, Çevirenler: Elçin Gen ve Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 43-45; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, “1895-1908”*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33- 312; Fahri Yetim, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 7-59.

4 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çevirenler: Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 94-231; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.: Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 271-418.

5 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 21-79.

6 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 106-194.

7 Bernard Lewis, *Hata Neredeydi?, “Doğu’nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru”*, Çeviri: M. Murtaza Özeren, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 175.

8 Çağhan Uyar ve Esen Ertuğrul, “Türkiye’de Kadınların Yükseköğrenim Hakkını Elde Etmesi: Darülfünun’da Kadın ve İnas Darülfünunu”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 3, S. 1, Mayıs 2020, s. 67-69.

9 Murat Gültekinil, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.13-14.

10 Tanıl Bora, *Cereyanlar, “Türkiye’de Siyasî İdeolojiler”*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 573-662; Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 63-140.

11 Cemal Fedayi, *Osmanlı’dan Günümüze Sol Siyaset, “1908-2016”*, Kadim Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 7-8.

Forum ve Yön/Devrim ekseninde ilerlemiştir.¹²

Türk aydınının hamurunda siyasî merkeze karşı uç noktalardan radikal politikalar üretme içgüdüğü vardır.¹³ Aydınların merkeze kayma dürtüsü, sol entelektüellerde daha yoğun bir tonda hissedilmektedir. Zira siyasî merkeze yerleşme çabası, Türk sol entelektüel akımlarının baskın rengidir.¹⁴ Bu çalışmanın öznesi Türk sol düşün evreninin en devinimli öğelerinden birisi olan Yön ve Devrim hareketidir. Sol geleneğin taşıyıcı kolunu izdüşümü veren Yön ve Devrim hareketi, içerisinde çoğul olanaklar barındıran milliyetçilik¹⁵ ve devletçilik kartlarını öne sürerek siyasî merkezi kendi tekeline almaya mesai harcamıştır.¹⁶

Yön ve Devrim hareketi, devlet güdümlü modernleşme misyonundan¹⁷ aksiyon almıştır. Esasında Türk aydın kuşaklarının genelini kapsayan bir insiyaktan yola çıkarak kendisini değişimin lokomotifi şeklinde reformatörlüğe sevk etme dürtüsü, Yön ve Devrim hareketini beslemiştir. Hakeza Hikmet Özdemir'in Yön ve Devrim hareketinin temel ideoloğu olan Doğan Avcıoğlu'nu "Jön Türk" şeklinde nitelendirmesi de edilgen bir mecaz değildir.¹⁸ Zira Yön ve Devrim hareketinde yer alan aydınlar, geleneksel değerlere içkinliği son derece dar kimselerdir. Değişim olgusuna muhafazakâr yaklaşmayarak tradisyonel unsurların meydana getirdiği kurumsallaşmayı radikal bir şekilde restore edebilme dirayetine sahiptir. Yön ve Devrim hareketi Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık'tan müteşekkil Kemalizm'in altı temel prensibi¹⁹ üzerinden bütünsel çözümlenmelerle siyasî merkezin dümen suyundaki modernleşmeyi yeni bir rotaya sokmak istemiştir. Altı ilkeden yola çıkarak siyasal demokratikleşme tarihi ve düşünce tarihine derinlemesine sondaj gerçekleştirmişlerdir. Buradaki kasıt Türk solunu, Kemalizm aksına oturtmaktır.²⁰

Yön ve Devrim hareketi Türk Devrimi'nin vazettiği Kemalizm'i sol nabızla yorumlayarak yeni bir gömlek giydirmeye mesaisi geçirmiştir. Kemalizm'in altı ilkesinden Halkçılık, Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik ve İnkılâpçılık, Devletçilik'in içinde eritilerek "Yeni Devletçilik" formuna sokulmuştur. Altı prensip özelindeki kapsamlı tahlillerle

-
- 12 Gökhan Atılgan, "Yön-Devrim Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, "Sol", C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 597-646; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, "Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 491-495.
- 13 Feroz Ahmad, *Jön Türkler*, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918", Çevirmen: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 3-4.
- 14 Gültekingil, *a.g.m.*, s. 15.
- 15 Elçin Aktoprak ve A. Celil Kaya (Der.), *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, "Teori ve Siyaset", İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 119-137.
- 16 Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş*, "Türkiye Solu 1960-1980", Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 59; Tarkan Tufan, *Hikmet Kıvılcımlı*, "Hayatı ve Eserleri", Nokta Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 2008, s. 144.
- 17 Esra Özyürek, *Modernlik Nostaljisi*, "Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset", Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 11.
- 18 Ayrıntılar için bkz: Hikmet Özdemir, *Doğan Avcıoğlu*, "Bir Jön Türk'ün Ardından...", Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
- 19 Temuçin Faik Ertan (Ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 235-253.
- 20 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, "Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar", C. 1, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 215.

“yeni nizam” arayışına girilmiştir.²¹ Yön ve Devrim sayfalarında serdedilen düzen sorgulamalarının bir sacayağını da Laiklik oluşturmuştur. Ancak Yön ve Devrim hareketine ilişkin literatürün muhtevası incelendiğinde Laiklik bahsinin etraflıca ele alınmadığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışma Türk siyasal düşünce tarihinin en etkin cereyanlarından birisi olan Yön ve Devrim hareketinin Laiklik prensibine bakış açısını konu edinmektedir. Yön ve Devrim, sosyal bilimlerin muhtelif alt branşları tarafından değişik nazariyelerle çokça ele alınmış bir husustur. Bu bağlamda nesneye ilişkin -derinlemesine ve genişlemesine- son derece yetkin araştırmalar dikkati çekmektedir. Yön ve Devrim hareketine iltisaklı nitelikli eserleri geri plana itme ya da aşkınlık üreterek istikamet tayin etme gayreti içerisinde olmayan bu çalışma, Türk düşün dünyasının geniş çeperli yapısında, yeni sorunsallarla minimal noktalara projeksiyon tutma saikiyle yol almıştır.

Bütün bu veriler ışığında; Yön ve Devrim hareketinin fırtınalı fikirsel cereyanları içerisinde, Kemalizm’in Laiklik prensibi üzerine yazınsalların kısırlığı söz konusudur. Araştırmanın ana problematiği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de berdevam ciddi tartışmalara kanalize olan Kemalizm’in Laiklik prensibinin Yön ve Devrim gazetelerinde ele alınışını açımlayıcı bir şekilde irdelemektir. Türk siyasal düşünceler tarihi ve Türk basın tarihine katkı sunması planlanan bu araştırma, genel tarama modeliyle hazırlanmıştır.

1. Yön ve Devrim Hareketinin Ortaya Çıkması

Yön ve Devrim hareketinin fikirsel altyapısının şekillenmesi Türk demokrasisinin 1950-1960 dönemine tekabül etmektedir. Türk siyasal yaşamının 1950-1960 devresinin aktüel-politik koşulları, Yön ve Devrim hareketinin genetik kodlarının yerleşmesi ve düşünsel tematiğinin oluşumunda kamçılayıcı tesire sahiptir.²²

Türkiye, iç ve dış dinamiklerin itici gücüyle²³ 1946-1950 devresinde sert bir geçişle kabuk değiştirmiştir.²⁴ 14 Mayıs 1950 tarihinde düzenlenen genel seçimler neticesinde Demokrat Parti (DP), salt çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidar olmuştur.²⁵ DP’nin hükümet kurma erkine ulaşması, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) 27 yıllık iktidarını

21 Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, “Yön, MDD ve TİP”, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 84; Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, (basım yeri belirtilmemiş), 1982, s. 159; Ahmet Köklügiller, *Milliyetçilik*, “Nedir, Ne Değildir?”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 118-129; Ahmet Oktay, *Toplumsal Değişme ve Basın*, “1960-1986 Türk Basını Üzerine Bir Çalışma”, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1987, s. 59-60.

22 Doğan Avcıoğlu, *Rejim ve Devrim*, “Seçme Başyazılar”, Yay. Haz.: Doğan Yurdakul, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 11-13; Arslan Başer Kafaoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, “Yakın Tarih-1”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 67-141.

23 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 85-93.

24 Çağhan Uyar ve Esen Ertuğrul, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı, 2020, s. 223-247.

25 Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 159.

sonlandırmıştır.²⁶ CHP iktidarının nihayetlenmesiyle Tek Parti dönemi kapanmıştır.²⁷

DP'nin iktidara taşınmasında çeşitli değişkenler rol oynamıştır. Demokrasiden ekonomiye ve sosyal yaşama kadar geniş yelpazede gönenc bir atmosfer yaratılabileceği vaatlerinin topluma aşılması, DP'nin ivme kazanmasına imkân tanıyan en belirleyici faktörlerdendir. DP'nin temas ettiği noktalarda yaygın bir kamuoyu desteği bulması siyaseten yükseliş trendini beslemiştir.²⁸ Hatta öyle ki Hikmet Özdemir, 1950 senesinde tertip edilen genel seçimler için “*Türk demokrasisi açısından bir büyük ileri adımın, demokratik yürüyüşün halk desteği ile hayata geçirilmesidir*”²⁹ değerlendirmesini yapmıştır.

Metin Toker, DP'nin ilk iktidar dönemini kapsayan 1950-1954 vetiresini “*altın yıllar*” şeklinde vasıflandırmıştır.³⁰ 1950-1954 devresinde DP Hükümeti, muhtelif sahalarda önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. DP'nin kalkınma ve demokrasi alanında yukarı yönlü seyreden reformları 1954-1957 iktidar sürecinde tersine dönmüştür.³¹ Siyasî ve iktisadî krizlerle otoriterizmin kademeli olarak irtifa kazanması DP'yi –gene Toker'in ifadesiyle– “*yokuş aşağı*” sürüklemiştir.³²

DP'nin otoriter eğilimlerinin sertleşmesi kaçınılmaz bir gerginlik doğurmuştur. Siyasî iktidarın muhalif kesimleri atomize etme siyasetine karşın bastırılmaya çalışılan grupların aşağıdan taziyki kuvvetli bir gerilim atmosferi yaratmıştır.³³ DP'nin siyasetin tansiyonunu yüksek tutan iklimi, iktidar karşıtlığını körüklemiştir. Altan Öymen'in “*tartışmalı ve kavgalı yıllar*” olarak işaret ettiği zaman diliminde³⁴ DP'nin baskıcı tavrının karşısında konumlanan unsurlar ortaya çıkmıştır.³⁵

Aydın, subay, memur ve öğrenciler DP aleyhtarlığının başını çeken gruplardır. DP'ye muhalif heterojen örgedeki yapılanmalar CHP çevrelerinde konuşlanmıştır. Akis, Kim, Ulus ve Forum gibi basın organları muhaliflerin DP'ye ses yükselttiği mecralar olmuştur. Yön ve Devrim hareketinin ilk tınıları, DP karşıtı öbeklere eklemlemek suretiyle zuhur etmiştir.³⁶

-
- 26 Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Kardeş Matbaası, (basım yeri belirtilmemiş), 1967, s. 137-144.
- 27 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, “*Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*”, C. 4/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 271-283.
- 28 Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, “1950-1960”, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 12-26.
- 29 Hikmet Özdemir, *Tarih ve Politika*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 235.
- 30 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973*, “*DP'nin Altın Yılları 1950-1954*”, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, (basım tarihi verilmemiş), s. 10.
- 31 Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, “*Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 97-392.
- 32 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973*, “*DP Yokuş Aşağı 1954-1957*”, C. 3, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 11-270.
- 33 Mete Kaan Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15-191; Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, s. 275-309; Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 33-43.
- 34 Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018, s. 647.
- 35 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, “*Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*”, C. 4/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 203; Ali Somel, *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 60-82.
- 36 Emine Gut, *Yön Dergisinde (1961-1967) Edebiyat Üzerine Bir İnceleme*, T. C. Giresun Üniversitesi

DP'nin "kantarın topuzunu kaçırmaması"³⁷ neticesinde 27 Mayıs askeri müdahalesi gerçekleşmiştir.³⁸ 27 Mayıs sonrası anayasal düzen, büyük oranda, DP dönemi muhaliflerinin kümelendiği Forum etkisinde şekillenmiştir. Yön ve Devrim hareketinin mimarlarından Doğan Avcıoğlu (Mehmet Erdoğan Avcıoğlu) ve Osman Mümtaz Soysal gibi simaların da Forum'da yazıları yayınlanmıştır. Yön ve Devrim'in sermayedarı Cemal Reşit Eyüboğlu³⁹ ile temel ideoloğu olarak kabul edilen Doğan Avcıoğlu, Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi'nde üyelik yapmıştır. Dolayısıyla 1961 Anayasası ile girilen anayasal düzende Yön ve Devrim hareketinin de tesiri vardır.⁴⁰

Türkiye 1961 yılının ikinci yarım dilimini bir anayasa referandumu ve genel seçimlerle geçirmiştir. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, Cemal Reşit Eyüboğlu gibi Yön ve Devrim hareketinde buluşacak aydınlar açısından her iki intihabın neticesi de iç açıcı bir sonuç ortaya koymamıştır.⁴¹ Özellikle DP geleneğinin ardılı addedilen Adalet Partisi'nin (AP)⁴² parlamentodaki temsiliyetinin beklenenden epey yüksek çıkması Yön ve Devrim hareketinin somut bir şekilde belirmesinin rüknü olmuştur.⁴³

1961 Anayasası ile girilen siyasî atmosfer sivil toplum ve sol hareketlere manevra alanı tanımıştır. Plüralist bir demokratik ortam doğmuştur. Düşün dünyası ve basın hürriyeti anayasal güvenceye bağlanmıştır. Devlet erkinin anayasa yordamıyla frenlenmesi,⁴⁴ Türk solunun eskiye nazaran epey mesafe kat edebilmesine buzkıran etkisi yapmıştır.⁴⁵

Türk solu, 1961 Anayasası'nın çoğulcu ve özgürlükçü demokratik zemininden faydalanarak görünürlüğünü genişletme yoluna gitmiştir.⁴⁶ Sol düşünce açısından "buzların çözülmesi"⁴⁷ üç ana akımı billurlaştırmıştır. Yön ve Devrim hareketi, Millî Demokratik Devrim ve Türkiye İşçi Partisi (TİP), solun üç temel hattını meydana getirmiştir.⁴⁸

Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Giresun, 2020, s. 1-2.

37 Avni Özgürel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İktidar Oyunu*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 256.

38 Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, C. 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 167-169; Altan Öymen, *...Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 69-744; Enver Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 14.

39 Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, "Türkiyedeki İki Yönlü İhtilâl Ortamının Anatomisi", Akis Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1971, s. 36.

40 Atılğan, "Yön-Devrim Hareketi", s. 598.

41 Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61-111.

42 Tanel Demirel, *Adalet Partisi, "İdeoloji ve Politika"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23-35.

43 Atılğan, "Yön-Devrim Hareketi", s. 598-599.

44 İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 112-157; Cem Eroğul, *Anatüzeğe Giriş, "Anayasa Hukukuna Giriş"*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 286.

45 Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi, "Çağdaş Dünyaya Giriş"*, Say Yayınları, İstanbul, 1981, s. 321; Levent Cinemre ve Ruşen Çakır, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 89-91.

46 *Devrimci Gençlik Hareketi*, Eksen Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 23.

47 Çetin Altan, *Onlar Uyanırken, "Türk Sosyalistlerinin El Kitabı"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 18.

48 Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu, "1960-1980"*, Versus Kitap, İstanbul, 2007, s. 41-215.

Yön ve Devrim hareketi, 1961 ile 1971 yılları arasında aralıklarla ve çeşitli kesintilerle neşredilen iki adet süreli yayından müteşekkildir. Sol muhitteki bazı aydınların bir araya gelmesiyle vücut bulan Yön ve Devrim hareketinin nitelendirilmesi, akımın aynı adla çıkardığı iki gazeteden mühlhemdir. Yön gazetesi, 1961'den 1967'ye dek 222 sayı çıkmıştır. Devrim gazetesi ise 1969'dan 1971'e kadar 79 sayı yayınlanmıştır. Yön ve Devrim, bazı kaynaklarda “*dergi*” olarak vasıflandırılmıştır. Buradaki kasıt Yön ve Devrim'in kendisini gazete olarak tanımlamasına karşın ortalama matbuattan farklı akışı bulunması, fikrî bir aydın hareketliliği görüntüsü vermesi dolayısıyla daha çok düşünce platformu olarak ön plana çıkması ve yayın takviminin günlük gazetelere göre daha seyrek bir periyotta seyretmesidir.

Antiemperyalizm ve tam bağımsızlık mottosuyla Türkiye'ye özgü Sosyalist modeli neo-Kemalizm'i ameliyat masasına yatırmak üzere sahne alan Yön ve Devrim hareketi güçlü bir aydın hareketliliğidir. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İdris Küçükömer, Hasan Cemal, Korkut Boratav, Cemal Reşit Eyüboğlu, Altan Öymen, Mümtaz Soysal, Niyazi Berkes, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren gibi isimler Yön ve Devrim hareketinin ön plana çıkan aydınlarından⁴⁹

2. Yön ve Devrim Hareketinin Genel Çerçevesi

Yön ve Devrim hareketinin can suyu bulduğu tarihsel kesit Türk düşün dünyası için cazip bir atmosfer sunmuştur. Fikirsiz cereyanların artçılarla renkli ve pırıltılı bir ekosistem yaratması, “*düşünce rönesansına*” elvermiştir.⁵⁰ Yön ve Devrim hareketi de mevsime uygun düşerek yoğun fikrî devinimler arasındaki yerini almıştır.⁵¹

Yön ve Devrim hareketinin ilk yayın organı Yön gazetesidir. Yön gazetesi, 1961 Genel Seçimleri'ne müteakip 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına atılmıştır. Türk solunun sesinin güçlü duyulduğu bir vetirede⁵² “*Türkiye'nin ancak sosyalist metodlarla kalkınabileceği*” şiarıyla⁵³ ortaya çıkan Yön, neşredilmeye başladığı süreçten itibaren büyük yankı uyandırmıştır.⁵⁴

49 Çağhan Uyar, *Altan Abi, “Yaşamıyla ve Türk Siyasi Hayatında Altan Öymen”*, Galeati Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 38; Gökhan Atılğan, “Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, “Sol”*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 661-704; Yalçın Küçük, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, (basım tarihi belirtilmemiş), s. 143.

50 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 54; Kurtuluş Kayalı, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 57; Mete Kaan Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 16.

51 H. Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 13-98.

52 Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 258.

53 “150 Aydın Müşterek Bir Bildiri Yayınları”, *Milliyet*, 20 Aralık 1961, s. 5.

54 Gökhan Atılğan, *Behice Boran, “Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı”*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s. 182; Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s. 34.

20 Aralık 1961 tarihli Yön'ün ilk sayısında bir manifesto yayınlanmıştır.⁵⁵ Toplumun değişik kesimlerinden imzacısı bulunan bildiriye⁵⁶ Yön'ün vücut bulmaktaki kastı ve yayın takvimi boyunca takip edeceği ilkeler genel çerçevesiyle paylaşılmıştır.⁵⁷

Türkiye'nin kronik geri kalmışlık probleminin aşılammaması ve 27 Mayıs 1960 tarihli askeri müdahalenin yarım kalmış bir devrim şeklinde yorumlanması, Yön'ü defacto eyleme geçiren temel dürtülerin başını çekmiştir. Yön'e göre ordu 27 Mayıs dolayısıyla aktüel politikada etkin olmuşken üretici güçler üzerinde millileştirici bir tutum izlemeli idi. Ordunun üretim noktasına pozitif el atmaktaki tereddüdü esas problemin hatalı teşhisine kanalize olmuştur.⁵⁸

Özgün ve yerli bir kalkınma felsefesi üretme iddiası Yön'ün teneffüs ettiği siyaset ve düşünce ikliminin temel dokusudur.⁵⁹ Yön, sürekli ekonomi temelli analizler paylaşmıştır. Sosyal adalet içerisinde süratli kalkınmanın altı çizilmiştir. Liberal kapitalist iktisadiyatın karşısında konuşlanmakla koşut özel teşebbüsün kalkınma için yanlış bir anahtar olduğu savlanmıştır. Sosyalizm'in daha ziyade ekonomi yönsemesi kalıp alınarak demokratik bir Sosyalizm'e ulaşmak Türkiye'nin süregelen sorunsallarını aşmanın yegâne yolu şablonuyla aktarılmıştır. Batı menşeli liberal politikaların emperyalist batı uygarlığının Türkiye'yi geri kalmışlık tıkanıklığına itmesinin müsebbibi olarak nakşedilmiştir. Batı imitasyonu bir yolda yürünmesinin Türkiye'nin kalkınma davasındaki ilerleyişini sekteye uğratmadaki rolüne kuvvetle değinilmiştir. Oysa Yön'ün sayfalarında işlenen metodun devreye sokulması ile Türkiye'nin uzun erimli patolojik meselelerini çözerek hızla kalkınmaya sevk edeceği savunulmuştur. Türkiye'nin kümülatif problemlerinin Yön tarafından vazedilen tezlerle radikal bir şekilde halledileceği işlenmiştir. Aksi takdirde ise eğreti yaklaşımlarla Türkiye'nin paralyze vaziyetinin şiddetleneceği yorumlanmıştır. Yön'ün perspektifiyle Türkiye'nin kapsamlı değişimle sendromdan kurtarılması ontolojik bir kalıba dökülmüştür.⁶⁰

Yön, Türkiye için en uygun model olarak öne sürdüğü Sosyalizm'i Kemalizm ile bağdaştırma yoluna gitmiştir. Bu noktada Kemalizm'in Devletçilik ilkesini üzerinde yürüeyebileceği bir patika olarak saptamıştır. Kemalist Devletçilik'e -diğer ilkelerin aynı potada eritilmesi suretiyle- atıf yapılmıştır.⁶¹ Kemalizm'in özünde Devletçi

55 "Bildiri", *Yön*, S. 1, 20Aralık 1961, s. 12-13.

56 Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 301-327.

57 Fahrettin Altun, "Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, s. 555.

58 Özgür Mutlu Ulus, *Türkiye'de Sol ve Ordu, "1960-1971"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 39.

59 Tülay Gencer, "Yön Dergisinde Fabiancılığın İzleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 49, Nisan 2020, s. 229-230.

60 Şura Gürel, *Aydın Radikalizmi, "Türk Solunun Söylem Arayışı ve Sosyalist Kültür Derneği"*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 62-96; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, "1950'den Günümüze"*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 131-133; Ulus, *a.g.e.*, s. 24-56; Ali Şahin, *Solun Büyük Yol Ayrımı, "Kemalizm, Atatürk, Türk Devrimi"*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019, s. 40-55; Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul, 1975, s. 244; Aclan Sayılğan, *Soldaki Çatlaklar, "1927-1966"*, Mars Matbaası, (basım yeri belirtilememiş), 1967, s. 23-88; Mert Dikici, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 48-56.

61 Kayah, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, s. 100.

olduğu iddia edilerek “Yeni Devletçilik” kartı öne sürülmüştür. Kemalizm’i damıtarak sosyalleştirmişlerdir.⁶² Bu sayede Kemalizm ile Sosyalizm’in temelde çok uzak olmadığı işlenmiştir. Yön sayfalarında Sosyalizm’e direkt geçişin önünde birtakım toplumsal ve sınıfsal engellerin varlığına değinilmiştir. Zira Sosyalizm’e doğrudan dümen kırmak yerine, esasta Sosyalizm ile uzamsal farklılığı bulunmayan Kemalizm’e meyletmek daha pratik bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Yön, Kemalizm’i bir nevi araçsallaştırarak Sosyalizm’e giden yolda kilometre taşı şeklinde işlenmiştir.⁶³

Kemalizm ile Sosyalizm’i teorik ve kuramsal açıdan harmanlamaya çalışan Yön, bu çabasıyla Sol Kemalizm’in de işaret fişeğini yakmıştır.⁶⁴ Yön, Kemalizm’in içerisinde barındırdığı çoğul olanakları kullanarak kendisine kapı aralamıştır.⁶⁵ Keza Aziz Nesin de konuyla iltisaklı “Sol Kemalistler, Kemalizmi, Marksizme bir araç, hiç değilse sosyalizmin ilk aşaması için bir araç olarak kullanmak istiyorlar (...) Kemalizm (...) antiemperyalist savaşımızda, bize ışık tutar, yol gösterir sanılmaktadır”⁶⁶ değerlendirmesini paylaşmıştır.⁶⁷

Sosyalizm’in kıyısında mevzilenerek kendisine manevra sahası yaratan Sol Kemalizm, Kemalizm ile arasında rasyonel tutarlılık sağlamaya çalışmıştır. Sol Kemalizm, Kemalizm’le temas kurarken mitsel bir Kemalizm var etmiştir. Yön çevrelerinde işlenen Kemalizm miti, gene Yön muhitince benimsenen bir miras şeklinde tasarlanmıştır.⁶⁸ Doğru orantılı olarak Devrim sayfalarını da dâhil ederek Yön ve Devrim hareketinin egemen siyasal söyleminin Sosyalizm’e eklenmiş bir Kemalizm şeklinde boy verdiği tematiğine ulaşmak mümkündür.⁶⁹

Millî Sosyalizm formatıyla sunulan modele dönük köprü kurmak için Kemalizm’i bir nevi sıçrama tahtası olarak kullanan Yön ve Devrim hareketi,⁷⁰ Marksizm’den mülhem teorilerden faydalanmıştır. Kemalizm’in henüz nihayete ulaşmadığı iddiasından yola çıkarak devrimi tamamlamak üzere koordinat çizmiştir.⁷¹ Kemalizm eksenli şekillenen Türk düşünce dünyası içerisinde⁷² Yön ve Devrim hareketinin açtığı kanal son derece pragmatiktir.

62 Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s. 41.

63 Ulus, a.g.e., s. 35-45; Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 121-129.

64 Atıl Cem Çiçek, *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967)*, “Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır!”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 256-267; Yümni Sezen, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997, s. 227-262; Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri*, “27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası”, Orion Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 139.

65 Gökhan Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, “Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar”, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 56.

66 Aziz Nesin, “Kemalist Devrim İdeolojisi ve Bu Kuşağın Trajedisi”, *Ant*, S. 171, 7 Nisan 1970, s. 11.

67 Aziz Nesin, *Okuduğum Kitaplar*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 380; Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 56.

68 Ali Rıza Tura, “Türkiye’de Troçkizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 80.

69 Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, s. 615.

70 Gün Zileli, *Yarılma*, “1954-1972”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 107-108.

71 Tolgahan Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye’nin Batı’ya Yönelişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s. 170-173.

72 Kayalı, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, s. 30.

Yön ve Devrim hareketinin Marksizm, Sosyalizm ve Kemalizm meddücezirindeki hâkim tonu,⁷³ siyasî merkezi ele geçirme güdüsünün cisimleşmesidir.⁷⁴ Bu bağlamda Yön ve Devrim hareketinin merkeze oynama stratejisi ekseriyetle dönemselleştirilerek incelenmiştir.⁷⁵ Yön ve Devrim hareketi, ilkin CHP'yi kendi saflarına katarak siyaset, aydınlar, bürokratlar ve toplumdaki müteşekkil güçlü bir blok vasıtasıyla kademeli bir değişme öngörmüştür. CHP'nin Ortanın Solu'ndan daha sola çekilmekte başarı sağlanamaması⁷⁶ hasebiyle siyasî parti kurma arayışlarına girişilmiştir.⁷⁷ Ancak parti çalışmalarının sonuç vermemesi nedeniyle 1965 Genel Seçimleri'ne gidilen süreçte CHP ve TİP arasında antiemperyalizme yaslanan bir koalisyon kurulmasına mesai harcamışlardır.⁷⁸ 1965 yılında düzenlenen genel seçimlerin sonucunda AP'nin tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu elde etmesi, Yön ve Devrim hareketini parlamenter olmayan yollardan siyasî merkeze hamle yapmaya itmiştir. Öncelikle TİP'e kendi rengini vererek ordunun sola açık kesimini harekete geçirmeye çalışmıştır. TİP'in kendi iç dinamiklerinin müsait bulunmayışı sebebiyle aracısız bir şekilde “zinde kuvvetler” yakıştırmalarıyla anılan askerî kanatla hareket etmeyi uygun görmüşlerdir.⁷⁹

Yön'ün parlamenter olmayan yollardan Millî Sosyalizm'e ulaşma doğrultusu Devrim sayfalarında çok daha koyultulmuş bir tonda devam etmiştir.⁸⁰ Doğan Avcıoğlu'nun Fikret Otyam'a verdiği bir röportajda geçen “Yön, ekonomik sistem arayışı içindeydi. Bugün kapitalizmin iflâsı açıkça ortaya çıktı (...) Yön arayıştı, şimdiyse yön belli olmuştur. Türkiye'nin sorunlarına somut çözümler bulmak gerek. Ekonomik bağımsızlık nasıl sağlanacak? İhracat nasıl artacak? Tek kelimeyle Türkiye nasıl kalkınacak, çağdaş uygarlık düzeyine nasıl gelecek? Bu sorunları özellikle ele alacağız Devrim'de”⁸¹ cümleleri sürecin özeti gibidir. Zira Gökhan Atılğan Yön'den Devrim'e geçiş aşamasıyla ilgili “Devrim, Yön-Devrim Hareketi'nin doğrudan doğruya ihtilâlcî yoldan iktidarı ele geçirme stratejisini benimsediği dönemin bir ürünüdür. Nasıl ki Yön adı, Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının siyasal hayata bağımsız olarak ilk adımlarını attıkları dönemdeki amaçlarını yansıtan bir ifadeyse, Devrim adı da benzer bir içeriğe sahiptir. Yön, Türkiye hangi yoldan giderse kalkınabilir, sorusuna cevap aramak amacıyla çıkarılmıştı. Devrim ise bu soruya verilen

-
- 73 Yücel Bulut, *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi*, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2021, s. 146-155.
- 74 Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 249-255.
- 75 Onur Türkölmez, *Milliyetçiliğe Karşı Milliyetçilik*, “Yön-Devrim Hareketi ve Aydınlar Ocağı'nın İktidar Stratejilerinde Milliyetçiliğin Yeri”, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 115-116.
- 76 Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 188.
- 77 Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, Yay. Haz.: Kıvanç Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 138.
- 78 Ergun Aydınoglu, *Türk Solu*, “Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971”, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 73-74.
- 79 Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, s. 644-645.
- 80 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, C. 2, Tekin Yayınları, İstanbul, 1985, s. 286; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, “Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri 1960-1970”, Toplum Yayınları, Ankara, 1970, s. 16; Kemal Barış Tıgılı, *Doğan Avcıoğlu ve Devrim Gazetesi*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 36-135.
- 81 Fikret Otyam, “Doğan Avcıoğlu ile Bir Konuşma”, *Cumhuriyet*, S. 16137, 1 Temmuz 1969, s. 1-7.

cevapların nasıl hayata geçirilebileceğini ima eder”⁸² yorumunu paylaşmıştır. Hasan Cemal’in Doğan Avcıoğlu’nun ağzından naklettiği “1960’larda Yön’le Türkiye’nin yönünü belirledik. Şimdi o yöne gitmek için Devrim’le devrimi yapacağız”⁸³ sözleri de Atılğan’ın ifadelerini pekiştirmektedir.

Dönemsel olarak kendisine meşruiyet zemini yaratmaya çalışan Yön ve Devrim hareketi siyasî partiler, iktidar ve aydınlar katında manevra alanı açmaya çalışmıştır. Yön ve Devrim’in devrimlerinin boşa çıkması, akımı ordu içinde ilerici addedilen ve “zinde kuvvetler” şeklinde nitelendirilen güce dinamik salınması son çare olarak başvurulmuştur.⁸⁴ Feroz Ahmad, Yön ve Devrim hareketinin parlamento dışından “kestirmeden” siyasî merkeze geçme gayretine⁸⁵ ilişkin “kitle desteği yerine, süngünün ucuyla iktidara gelmeyi umarak ordudaki müdahaleci radikallerle flört eden seçkin bir aydın hareketi”⁸⁶ değerlendirmesini yapmıştır.

Yön ve Devrim hareketi 1971 yılında 9 Mart ve 12 Mart süreçleri vesilesiyle epey yıpranmıştır. 12 Mart’ın aydınları Tarihsel Blok’un dışına çekmesi nedeniyle⁸⁷ Yön ve Devrim hareketi, Türk siyasal düşün dünyasında derin izler bırakarak sonlanmıştır. Yön ve Devrim hareketinin 9 Mart’a müdahilliği ve 12 Mart’ı gerçekleştiren kadroyla ilişkileri griliğini muhafaza etmekle beraber akımın encamını getirmiştir.⁸⁸

3. Yön ve Devrim Hareketinin Laiklik ile İlgili Tezleri

Modern Türk demokrasisi iki hakim kulvar etrafında örgüsel bir seyir izlemiştir. İttihat ve Terakki’nin devletçi ve liberal kanatlarının izdüşümü şeklinde ilerleyen çizgi, zamanla iki kutup yaratmıştır. Türk demokrasisinin 1960-1971 devresinde siyasetin iki ana akımı, CHP ve AP geleneğindeki patikaya oturmuştur. CHP ve AP çevrelerinde kümelenen gruplar, Kemalizm’in esnek yapısından içeri girmiştir.⁸⁹ Tarihsel ve siyasal meşruiyet sağlamak adına Kemalizm’in çok da köşeli olmayan noktaları tartışmaya açılmıştır. Yükselen sermaye sınıfı devletçi ekonomi modeline cephe alırken muhafazakâr kesimler de Laiklik meselesine kafa yormuştur. Milliyetçilik asimilasyon, ırkçılık ve ulus-devlet ekseninde çeşitli mecralara çekilmeye çalışılmıştır. Halkçılık ilkesinin popülizme tahavvülü siyaseten kutuplaşma yaratan unsurlar arasında atbaşı gitmiştir. Daha ziyade AP hattından gelen örtük Kemalizm tazyikleri sol cemahta devrimcilik tentesi altında ilerici ve gerici ikilemine oturtulmuştur. Kemalizm’in prensipleri temelindeki sürgit kamplaşmada Yön ve

82 Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 288.

83 Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 204.

84 Emir Ali Türkmen (Haz.), *Behice Boran Kitabı, “Seçme Metinler ve Üzerine Yazılar”*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018, s. 474; Ahmet Kekeç, *Cumhuriyet Apartmanı*, Motto Yayınları, İstanbul, 2017, s. 111-150; Yurtsever, *a.g.e.*, s. 59; Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, s. 644-645.

85 Vehbi Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 22-23.

86 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, “1945-1980”*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015, s. 221.

87 Hasan Bülent Kahraman, *Kültür Tarihi Affetmez*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 233.

88 Esen Ertuğrul, *Yön/Devrim Hareketi İçinde Bir Siyaset Adamı ve Bürokrat: Cemal Reşit Eyüboğlu*, T. C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2019, s. 98-103; Ulus, *a.g.e.*, s. 102-131.

89 Hikmet Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 176-180.

Devrim hareketi de konum alarak altı ilke bahsine eğilmiştir.⁹⁰

Kemalizm, Türk modernleşme programatığının bir aşamasını meydana getirmiştir. Radikal devrimcilikle birtakım prensiplerin yerleşmesini sağlamıştır. Ancak Kemalizm'in bütünlüklü bir doktrin görüntüsünü net bir şekilde vermemesi sebebiyle farklı yorumlamalara açık kalmıştır. Kemalizm'in eklektik yapısı, müesses nizama teyellenmiş akidelerini doğurmuştur.⁹¹ İlker Aytürk'ün post Kemalizm yahut daha sonraki örneklerini post post Kemalizm olarak nitelendirdiği Kemalizm'in kendisini yeniden üretebilme misyonunun Laiklik anlayışına eleştiri getirmekte geri durmaması tarihsel bir realitedir.⁹² Dolayısıyla Yön ve Devrim hareketi de Kemalizm'in altı ilkesini Marksizm'den mülhem teorilerle Türkiye'ye özgü kalkınma stratejisi felsefesine payanda sağlamak maksadıyla yeniden tarif etme yoluna gitmiştir.⁹³

Fikrî bir doktrinel hareketlilik olarak kristalleşen Yön'ün⁹⁴ ilk sayısında bildiri neşredilmiştir. Yön'ün manifestosu niteliğine haiz yazıda, gazetenin bütün yayın hayatı boyunca takipçisi olacağı doğrultu ana hatlarıyla verilmiştir.⁹⁵ Yön'ün bildirisi incelendiğinde Laiklik ile ilgili bir bahse girilmediği dikkati çekmiştir. Laiklik hassasiyeti hissedilmeyen metinde “*çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşmak*” kabilinden son derece geniş kapsamlı ifadeler yer verilmiştir.⁹⁶ Ancak Yön'e benzer şekilde bir manifestoyla sahne alan Devrim'in birinci nüshasında Laiklik'e değinilmiştir. Devrim'in bildirisinde “*Kemalist tez kısaca şudur: Bağımsızlık içinde, devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşarak Kurtuluş Savaşından sonra, bağımsız kalkınma olanağı elde edilince, Atatürk, çağdaş uygarlığa ulaşmanın, Tanzimat yıllarındaki gibi, Batı uydusu olmakla değil, içeride devrimlerle, ortaçağ kurumları tasfiye edilerek, bir düzen değişikliğinin gerçekleşmesiyle sağlanacağını görmüştür. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, akla ve bilime dayanan lâik düşüncenin bütün kurumlara egemen kılınması, yani bir düzen kurma yolunda girilen üst yapı devrimleridir*”⁹⁷ ifadeleri kullanılmıştır.

Yön ve Devrim hareketi, İslâm dini ile Sosyalizm'i bağdaştırma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda tezlerine temel teşkil etmesi amacıyla Roger Garaudy'nin Sosyalizm ve İslâmiyet adlı eseri Türkçe'ye kazandırılmıştır.⁹⁸ Garaudy'nin kitabını, Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi mahlaslı Mihri Belli⁹⁹ çevirmiştir. Avcıoğlu ve Belli, Garaudy'nin yapıtına

90 Bülent Somay, “Türk Solunun Kemalizmle İmtihani”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 656-657.

91 Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, “Kemalizm”, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 529.

92 Aktoprak ve Kaya, *a.g.e.*, s. 342-343.

93 Atılğan, *Yön ve Devrim Hareketi*, s. 53.

94 Şevket Süreyya Aydemir, “Don Kişot'un Yel Değirmeni ile Savaşı”, *Yön*, S. 5, 14 Şubat 1962, s. 7.

95 Altun, *a.g.m.*, s. 555.

96 “Bildiri”, *Yön*, S. 1, 20 Aralık 1961, s. 12-13.

97 “Devrim Bildirisi”, *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8.

98 Öner Buçukcu (Haz.), *Hikaye Şu: Türk Düşüncesinin Kaderi*, “Kurtuluş Kayalı'ya Armağan”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 4.

99 Gökhan Atılğan (Haz.), *Mühürler*, “Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler”, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s. 218.

birer önsöz kaleme almıştır. Bir nevi prolog niteliği de taşıyan önsözlerde, Yön ve Devrim hareketinin Sosyalizm ile İslâm dini arasında kurmak istediği ilişki spekülâtif biçimde verilmiştir.¹⁰⁰

Sosyalizm ile İslam dinini bağdaştırmaya çalışan Yön ve Devrim hareketi,¹⁰¹ bu noktada Laiklik bahsine el atma yükümlülüğü hissetmiştir. Yön sayfalarında “*Türk Sosyalizminin İlkeleri*” başlığı altındaki on bir temel maddeden birisi olarak “*Din ve devlet işlerinin kesin olarak ayrılması, lâiklik*” ibaresine değinilmiştir.¹⁰² Zira Yön ve Devrim hareketi Sosyalizm ile Kemalist Laiklik telakkisi arasında bir ilgileşim kurma yoluna da giderek “*Sosyalizm lâik bir nizamdır. Türk sosyalizmi din ile devletin kesin olarak ayrılışını savunur. Bu konuda Atatürk anlamında bir lâiklik anlayışı şarttır. Memleketçi sosyalizm dine karşı değildir. Fakat devlet olarak dinin dışındadır. Din halkı teşkil eden fertlerin vicdan hürriyeti konusudur*”¹⁰³ değerlendirmesi paylaşılmıştır.

Kemalizm’in Laiklik prensibini Türkiye’ye özgü Millî Sosyalizm’in içine yedirme amacı güden Yön ve Devrim hareketi, Laiklik meselesi üzerine arkeolojik kazı yapmayı uygun bulmuştur. Niyazi Berkes, İslâm dininin erken dönemlerinde din ve toplumun politik örgütlenmesinin devlet olgusundan soyutlanmadan gelişim gösterdiğinden hareketle din ve devlet ayırımının henüz ortaya çıkmadığı süreçlere projeksiyon tutmuştur. Türk topluluklarına da naklolduğu biçimiyle din ve devletin el ele yürüdüğü tarihsel devreler görülmekle beraber din ile devletin hiçbir zaman aynileşmediğinin altını çizmiştir. Devletin daima dine göre üst mevkide kaldığına değinmiştir. Berkes, dinin daha çok hukuksal konularda devlet aygıtına yakıt taşıdığından yola çıkarak teokratik bir yapılanmanın görülmediği sonucuna ulaşmıştır. Kazgan ise din, devlet ve teokrasi mevzusuna küçük bir hilafet parantezi açarak “*Dinsel devlet esaslarını kıran İslâmlığa bağlı Osmanlı İmparatorluğu Yavuz Sultan Selimin Mısır seferinden sonra hilafeti de ele geçirmesile kuvvetini lâyük olmayan bir düzenden alan kadroların gelişmesini kolaylaştırmıştır (...) Batının ortaçağın geleneksel düzenini yıktığı bir devrede Osmanlı İmparatorluğu hilafeti ele geçirmekle kendi Ortaçağını hazırlayacak (...) olan dinsel kalıpların kuvvetlenmesini hazırlamaktaydı. Türk toplumunun Ortaçağına bir sınır çizmek gerekirse bunu (...) 1517’de başlatıp 1923’de bitirmek (...) gerekir*”¹⁰⁴ yorumlamasını paylaşmıştır. Berkes’e göre de din ve devlet ayırımı yapma ihtiyacı on dokuzuncu asırda belirmiştir. Devlet otoritesinin zayıflaması, toplumu dine sarılmaya itmiştir.¹⁰⁵ Tanzimat ile beraber din ve devlet ayırımının keskinleşmeye başlaması¹⁰⁶ tam anlamıyla Laik bir model ortaya koymamıştır.¹⁰⁷

100 Roger Garaudy, *Sosyalizm ve İslâmiyet*, Çevirenler: Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi, Yön Yayınları, İstanbul, 1965, s. 5-8.

101 Kurtuluş Kayalı, *Düşüncenin Coğrafyası 1*, “*Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli*”, Deniz Kitabevi, Ankara, 2005, s. 207-208.

102 Şevket Süreyya Aydemir, “*Türk Sosyalizminin İlkeleri*”, *Yön*, S. 56, 9 Ocak 1963, s. 8.

103 Şevket Süreyya Aydemir, “*I-Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri*”, *Yön*, S. 58, 23 Ocak 1963, s. 16.

104 Gülten Kazgan, “*Türkiyede Laiklik Üzerine...*”, *Yön*, S. 33, 1 Ağustos 1962, s. 8.

105 Niyazi Berkes, “*Arap Dünyası Uyanıyor mu?*”, *Yön*, S. 169, 24 Haziran 1966, s. 10-12.

106 Niyazi Berkes, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62-63.

107 Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 1, Cumhuriyet-Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997, s. 39-41.

Osmanlı'nın özünde Laikliği bir türlü yakalayamaması Yön ve Devrim hareketi sayfalarında eleştiri konusu olmuştur. Osmanlı'nın Laik atılımları gerçekleştirilmemesi hasebiyle batı uygarlığının toplumsal ve ekonomik değişimlerinin periferisinde kaldığı ileri sürülmüştür. Batı uygarlığının sanat, şiir, resim ve müzik gibi değerlerinin Osmanlı Devleti tarafından içselleştirmemesi Laiklik prensibinin vücut bulmasında büyük bir engel olarak yorumlanmıştır. Osmanlı'nın batıya has değerleri özümsemekte geri durması ise İslâm ve tutuculuğa bağlanmıştır.¹⁰⁸ Ancak bu görüşün tersine de değinilerek dinin gelişmişlik bahsinde güçlü bir amil olmadığı vurgulanmıştır.¹⁰⁹

Yön ve Devrim hareketine göre Osmanlı Devleti'nin modernleşme misyonunun akamete uğramasının başlıca nedenlerinden birisi Laik olmamasıdır. Konuyla iltisaklı Kazgan “*Osmanlı İmparatorluğunun yenileşme hareketleri de lâik olamamanın bütün etkilerini taşır. Tanzimat bunun en güzel örneğidir. İslâm hukuku içinde Batılılaşma çabası, lâik olmaksızın idare teşkilatını yenileştirme Tanzimat hareketinin özellikleridir. Bütün yenileşme hareketleri ise, İslâm dininin doğuşunda ve gelişmesinde aynı zamanda devlet teşkilatını da düzenleme amacı gütmeye dolayısıyla, dinsel ilkelere bağlı kalma gereğini savunanların tepkisi ile karşılaşmış ve bu çatışma Atatürk devrimlerine kadar süregelmiştir. Asırlar boyunca lâiklikten uzak kalmış bir toplum düzenini Batıdan aktarılan kanunlar yolile lâikleştirme çabası ise köksüz, temelsiz, lâik kurumları, toplumda kökleştirme gayesinden başka bir şey değildir*” ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁰

Osmanlı Devleti, Yön ve Devrim hareketine göre statükocu muhafazakâr çevrelerin güdümüne girmiştir. Gerici olarak nitelendirilen kadro, düzenin korunması adına yenileşme çabalarına set çekmeye çalışmıştır. Bu minvalde Osmanlı'nın Laiklik anlayışını benimsemeyerek dini olguların kamusal alandaki görünürlüğünü genişletme istikametinde seyretmesi Karl Marx'a atıf ile “*din toplumların afyonudur*”¹¹¹ genellemesiyle nakledilmiştir.¹¹²

Yön ve Devrim hareketi, Tanzimat'ın geleneksel din ve devlet ilişkilerinde Laik bir manzara sergilememekle beraber önemli değişiklikleri sağladığı görüşündedir. Buradan hareketle Berkes din ve devlet boyutuna da girerek “*Osmanlı İmparatorluğunda İslâm dini resmi bir devlet dini değildi (...) din kurulunu temsil eder gözüken bir Şeyhul-islâmlık vardı; devleti idare edenler müslümandı. Fakat bu durumla bir devletin resmi kilisesi olması durumu arasında hayli fark vardır. Şeyhul-islâmlık bir din kurulu ve örgütü olmaktan ziyade bir yasa ve kaza örgütü idi. Ancak Tanzimattan sonra ona en yüksek din örgütü imiş gibi bakılmağa başlamıştır (...) Osmanlı örgütü bozulup Tanzimatla tasfiye edilmeğe başlayınca (...) devlet adamları bu şeyhul-islâmlığı ne yapacaklarını bilemeyerek ona yâri dini, yarı siyasi bir anlam katmağa başladılar (...) Halbuki, dikkatle bakarsak görürüz ki o zaman da ondan sonra da (...) şeyhul-islâmlık Türk yasa örgütünde kendine asla bir yer bulamamıştır*” değerlendirmesini yapmıştır. Berkes'e göre Türkiye'nin münhasıran

108 Kazgan, a.g.m., s. 8.

109 Yves Lacoste, “Az Gelişmiş Ülkeler Neden Kalkınmıyor”, *Yön*, S. 152, 25 Şubat 1966, s. 8.

110 Kazgan, a.g.m., s. 8.

111 Murat Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 197.

112 Kazgan, a.g.m., s. 8.

Tanzimat sonrasında din ve devlet ilişkilerinde eskiyle aynı yönde kürek çekmek istememesi dağılmaların törpülenememesinden kaynaklanmıştır.¹¹³

Laiklik, Yön sayfalarında Türk modernleşmesinin ürettiği özgün bir düşünce sistematiği olarak serdedilmiştir. Türkiye'deki Laik modelin batıdaki örneklerinden münezze bir yapısı olduğu düşünülmüştür. Batıdaki kilise ile devlet arasındaki ilişki den türeyen modelin Türkiye'dekinden farklı yapısına işaret edilmiştir. Türkiye'deki Laiklik'in telifçi olmadığından hareketle “*din ve devlet ilişkileri ele alındığı zaman, ikisi arasındaki ilişkilerin Türk toplumunun gelişimini engellemesini, Fransadaki kilise-devlet ilişkilerindeki duruma benzetir (...) lâiklik kelimesinin (...) altında bizdeki gerçeklere uymayan sonuçlar çıkarır (...) Türk devletinin diğer dinlerle olan ilişkilerinin hem tarihte hem bugünkü devlet siyasetinde oynadığı rolü büsbütün unuttur*” yorumu aktarılmıştır.¹¹⁴

Türkiye'de Laiklik prensibinin teokratik görüşlere karşı mücadeleye şekillendiğine işaret eden Yön ve Devrim hareketi,¹¹⁵ modernleşmenin icrasını geleneksel yapıların aşınmasına bağlamıştır.¹¹⁶ Laiklik'in fitilinin Birinci Dünya Savaşı sürecinde ateşlenerek cumhuriyet rejimine intikal ettiği tezinden hareketle “*cihad (...) ilan edilmişti. Müttefik Almanya, İslam dayanışmasında ideolojik bir silah görmekteydi. Buna rağmen, güç bir dönemde, sosyal ve ekonomik gelişmelerden dini uzak tutmak yolunda önemli adımlar atılmıştır. 1916 yılı Parti Kongresine Hükümet, şeriat ve modern kanunlar ikiliğini kaldırmak amacıyla, bir kanun tasarısı getirmiştir. Ayrıca, vakıfların geliriyle yaşayan ilkokulların yönetimi, Şeyhülislam'dan alınmaktadır. Kongre, tasarıyı ezici çoğunlukla kabul etmiştir. Şeyhülislam Hayri Efendi'nin istifasına rağmen, 1917 Şubatında tasarı kanunlaşmıştır. Yalnızca Senato'da üç kişi muhalif kalmıştır. Yeni Evlenme Kanunu, bütün Türk vatandaşları için, din farkı olmaksızın, sivil evlenme esasını getirmiştir. Çok karılığın doğrudan doğruya kaldırılmasına gidilmemiş, yalnız yeni bir karı almak, ilk karının yazılı muvafakatına bağlanmıştır. Gerici çevrelerden gelen büyük protestolara rağmen, Kur'an Türkçeye çevrilmiştir. Geleneksel Cuma hutbeleri, Türkçe yapılmaya başlanmıştır. Bütün gerici yayınlar susturulmuştur*” değerlendirmesi yapılmıştır.¹¹⁷

1924 Anayasası'ndan “*Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır*” maddesinin çıkarılması¹¹⁸ ile ilgili “*Anayasada devletin dini İslâm'dır gibi bir sözün hem İslâm hukuku açısından (...) hem hukuk bakımından bir anlamı olmadığını görüp onu oradan kaldırma cesaret ve aydınlığını gösteren tek ülke Türkiye'dir (...) İslâmlık ve Asr-ı Saadetçilikle savaşıma sonu doğan Türk lâikliğinin bunu yapması bir zorunluluktur*” tahliline yer verilmiştir.¹¹⁹

Yön ve Devrim hareketi, Kemalizm'in eskinin dogmalarına karşı akli ve bilimi

113 Niyazi Berkes, “Türk Devleti ve Hristiyanlık Dünyası”, *Yön*, S. 81, 16 Ekim 1964, s. 16.

114 Berkes, “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, s. 10-12; Berkes, “Türk Devleti ve Hristiyanlık Dünyası”, s. 16.

115 Berkes, “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, s. 10-12.

116 Altun, *a.g.m.*, s. 574.

117 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, “Dün, Bugün, Yarın”, C. 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 277-278.

118 Gül Tuba Dağcı ve Adnan Dal, “Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 2014, s. 42-43.

119 Berkes, “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, s. 10-12.

esas olarak Laiklik ilkesine sarıldığını belirtmiştir.¹²⁰ Laiklik adına yapılan halifelik kaldırılması, eğitim öğretim birliği, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile Medeni Kanun gibi uygulamalar cesur adımlar olarak vasıflandırılmıştır.¹²¹

Ulusal egemenlik, tam bağımsızlık, cumhuriyet rejimi ile din ve devlet ilişkilerinin ayrılmasından ötürü neşet olan Laiklik, Kemalizm'in en önemli yönleri şeklinde ele alınmıştır.¹²² Antiklerikal bir yapısı olduğu düşünülen Laiklik¹²³ ile Orta Çağ kalıntısı, dinsel eğilimli ve aktüel fonksiyonunu yitirmiş sistemlere neşter vurulduğu işlenmiştir.¹²⁴

Yön ve Devrim hareketine göre Türk devlet geleneğinde din ve devlet ilişkileri karşılıklı özerklik şeklinde düzenlenmiştir. Bu görüş doğrultusunda; devlet dinin güdümüne sokulmadığı gibi tersi de söz konusu değildir. Türk devlet tradisyonundaki din ve devlet arasındaki münasebeti en iyi analiz eden kişi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Atatürk'ün ortaya koyduğu Laiklik prensibi de Türk devlet ananesindeki din ve devlet ilişkilerinden bağımsız gerçekleşmemiştir. Laiklik, Türk toplumunun bütün dinlere karşı gösterdiği saygıya binaen dini devlete yahut devleti dine hapsedecek mahiyette tasarlanmamıştır. Türk toplumunun inanış biçimlerine bakış açısı rasyonel çerçevededir. Akla ve mantığa aykırı düşen inanışlar Türk toplumunca kabul görmemiştir. Nihayetinde Türk devlet geleneğinden damıtılarak meydana getirilen Laiklik, hümanistik yanıyla medeniyet vasfı taşımaktadır.¹²⁵

Kemalizm'in dinde Türkçeleşme projesi¹²⁶ Yön ve Devrim hareketince bir dizi eleştiriye tabi tutulmuştur. Laiklik adına gerçekleştirildiği aktarılan din reformunun kalkınmayı sağlamakta cezri bir etkisinin bulunmadığı savunulmuştur. Türkçe ezan ve Kur'an-ı Kerim tercümelerinin esaslı uygulamalar olmadığı ileri sürülmüştür. Türk toplumunun din reformuyla devreye sokulan tatbiklere sıcak bakmadığına değinilmiştir. Din reformuna reaksiyoner yaklaşan Türk toplumunun direnç ürettiği vurgulanmıştır. Zira Yön ve Devrim hareketine göre Atatürk aydınlanma adına icra edilen din reformunun faydasızlığını bir müddet sonra anlayarak buzdolabına kaldırmıştır.¹²⁷

Laiklik ilkesinin tamamıyla cansuyu bulmadığını düşünen Yön ve Devrim hareketi,¹²⁸ meseleyi kalkınma felsefesine bağlamıştır. Türk toplumunun din üzerine bina edilmediğine işaret edilmiştir. Buradan yola çıkarak devlet, ordu, ekonomi ve endüstri temelli bir Türk toplumu portresi çizilmiştir.¹²⁹ Türk sosyolojisinin iktisadî ve endüstriyel tınları olduğuna göre Laiklik'in uygulanabilmesinin biricik yöntemi ekonomik açıdan gönenç bir atmosfere sahip olmaktır. Yön'de serdedilen tezlerin hayata geçirilmesi Laiklik'in de mütekâmil hale

120 Türkaya Ataöv, "Devrimler Bitmez", *Yön*, S. 22, 14 Mayıs 1962, s. 6.

121 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, s. 353.

122 Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 2, Cumhuriyet-Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997, s. 17.

123 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, s. 528.

124 Kazgan, *a.g.m.*, s. 8.

125 Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 125-129.

126 Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, "Seküler Din ve İki Savaş Arasında Kemalizm", İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 73-104.

127 Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 135-148.

128 Kemal Tahir, "Anadolu Türklüğü Açısından Atatürkçülük", *Yön*, S. 47, 7 Kasım 1962, s. 17.

129 Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 135.

gelmesi namına dirimseldir. Bu noktada Yön ve Devrim hareketi bir denklem de kurarak kalkınmanın icrasını Laiklik ile ortaçağcıl öğelerin berhavasına ilişitirilmiştir.¹³⁰ Aynı zamanda ters orantı da kurarak Devletçi ekonomi adımlarının atılmadığı müddetçe Laiklik ilkesinin kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemeyeceğinin altı çizilmiştir.¹³¹

Yön ve Devrim hareketi Laiklik prensibinin kökenlerine inerek teşhislerini zikzak ve arızî dalgalanmalardan arıtmıştır. Böylece damıtılarak tebarüz eden Laiklik, bir çizgi doğrultusunda 1960'lı yıllara uzatılmıştır. Kalkınma felsefesiyle eşgüdümlü bir Laiklik'e çimento dökülmesi Kemalizm, Sosyalizm ve Marksizm üçlemindeki Yön ve Devrim hareketinin rafinajı için elzem görülmüştür. Bu hususta Doğan Avcıoğlu'nun "*Türkiyemizi hızla çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak olduğu herkesçe kabul edilen Atatürk, büyük insanlara hâs sezişiyle, bu hedefe götürecektir metodu da bulmuştur. Lâik bir toplumda gücünü milliyetçilikten alan, halkçı, devletçi ve devrimci bir politika*"¹³² ifadeleri anlamlıdır.

Laiklik prensibini behemehâl Millî Sosyalizm'in içinde eritmeye kararlı olan Yön ve Devrim hareketinin yayın organlarının sayfalarında, Kemalizm ve Sosyalizm'in Laik, halkçı, milliyetçi, devletçi, antiemperyalist ve tam bağımsızlıktan yana olmalarının bir yakınlık doğurduğu işlenmiştir. Kemalizm ve Sosyalizm'in akla, bilime ve emeğe değer atfeden yönleri öne çıkarılmıştır. Hem Kemalizm'in, hem de Sosyalizm'in ilerici ve devrimci tarafları dolayısıyla bir yanyanalık ilişkisi kurulmuştur. Kemalizm ve Sosyalizm bağdaştırma çabalarında antiemperyalizmden tam bağımsızlığa kadar geniş bir yelpazede kalkınma felsefesine yedirilen aktarımlarda, Laiklik de önemli bir köşe taşı tutmuştur. Laiklik'e özgü akıl ve bilim gibi mefhumların kıyısına iş, emek ve bağımsızlık gibi söylemler zamklanarak Kemalizm ile Millî Sosyalizm arasındaki kalkınma felsefesi kabilinden yumuşak noktaya çıpa batırılmıştır.¹³³

Yön ve Devrim hareketi, Kemalizm ile beraber Laiklik'i de kendi tekeline değerlendirmiştir. Bu nedenle Laiklik'i aktüel politiğin gergin fay hatlarına sürükleyerek hassasiyetlerini her fırsatta ustura kayışıyla bileylemişlerdir. Özellikle AP ve AP muhitinde türeyen uç sağın siyaseten yükselişine paralel tırmanışa geçen Laiklik duyarlılığı, zamanla keskin bir kamplaşma yaratmıştır. Yön ve Devrim hareketi, sol karşıtlarının Atatürk'ün Laik cumhuriyetini hedef tahtasına oturttuğunu öne sürmüştür.¹³⁴ Bu konuda "*Lâiklik hergün yeni bir darbe alıyor*" cümlesi paylaşılmıştır.¹³⁵ Bir Atatürk "*sahiplenmesine*" de gidilerek "*Atatürk lâik idi: Bu dini, Devlet düşüncesine karşı soldur*"¹³⁶ ifadeleri kullanılmıştır.

Millî Sosyalizm'in genel çerçevesine "*Esasen sosyalizmi, halkçılık, devletçilik, devrimcilik, lâiklik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en tabii sonucu ve devamı sayıyoruz*"¹³⁷ savıyla Laiklik'i de sokan Yön ve Devrim hareketi,

130 Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 2, s. 27-46.

131 Altan Öymen, "Bir CHP Yetkilisinin Görüşleri", *Devrim*, S. 2, 28 Ekim 1969, s. 2.

132 Doğan Avcıoğlu, "Medrese Atatürkçülüğünden Gerçek Atatürkçülüğe", *Yön*, S. 85, 13 Kasım 1964, s. 3.

133 Muzaffer Karan, "Bağımsız Türkiye mi Kemalist Türkiye mi?", *Devrim*, S. 37, 30 Haziran 1970, s. 3.

134 "Atatürk Düşmanı Bir Milletvekili", *Yön*, S. 161, 29 Nisan 1966, s. 6.

135 Öcal Okay, "Atatürk İlkelerinden Ne Kaldı?", *Yön*, S. 44, 17 Ekim 1962, s. 9.

136 İlhan Selçuk, "Müesseseseleşme Yolunda", *Yön*, S. 64, 6 Mart 1963, s. 3.

137 Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizm Anlayışımız", *Yön*, S. 36, 22 Ağustos 1962, s. 3.

buradan kendisine bir kanal açarak siyasî muhalefete girişmiştir. Anayasal kapsamı bulunan Laiklik'in hükümetler tarafından tam anlamıyla uygulanmadığından bahisle¹³⁸ bazı siyasal çevreler nişangâha alınmıştır. Örneğin Süleyman Demirel'in Ayasofya'nın müzeden camiye çevrilmesine matuf birtakım demeçleri vardır.¹³⁹ Demirel'in Ayasofya ile ilgili beyanları Laiklik hassasiyeti çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlhan Selçuk'a göre Demirel "*Ayasofya minarelerine müezzin çıkarmak için uğraşan*" birisidir. Oysa Türkiye'nin ekonomi başta olmak üzere çok daha mühim problemleri olduğunu düşünen İlhan Selçuk, Demirel'i anayasal sınırlar dışına çıkmakla itham etmiştir.¹⁴⁰ Daha sonra Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk'un koordinatlarını çizdiği Laiklik ve Ayasofya mevzusuna istinaden "*Bu iktidar, Ayasofya'yu cami yapma vaadleriyle gelmişti (...) Bu gidişle Ayasofya cami değil kilise (...) olma yolundadır*"¹⁴¹ cümleleri ile vites yükseltmiştir. Zira Yön ve Devrim hareketi, Laiklik'in tam manasıyla tatbik edilmemesi durumunda, Türk halkının dini duygularının istismar edilebileceğini düşünerek isyan ve katliamlara kadar varabilecek sonuçların ortaya çıkmasının kaçınılmazlığına vurgu yapmıştır.¹⁴²

Cemaat ve tarikatların din yayma gibi kisvelere bürünerek din istismarcılığına soyunduğu iddiası Yön ve Devrim hareketinin Laiklik karşıtlığı olarak yorumladığı konulardandır. Daha çok İlim Yayımcılar, Nurcular ve Süleymancılara atbaşı gittiği din sömürücülüğü irtica olarak değerlendirilmiştir. Esas amaçlarının Kemalist Türk solunun atomizasyonu müesses nizamın temel yapı taşı olan Laik cumhuriyete makas değiştirmek olduğunun altı çizilmiştir. Tarikat ve cemaatlerin cumhuriyetin Laik prensibinin karşısında konumlanarak devlet aygıtına dini restorasyon yapma saiki güttüğü iddia edilmiştir. Laiklik karşıtı irtica akımlarının Türkiye'nin bekası açısından bir tehdit fotoğrafı verdiği nakşedilmiştir. Bu bağlamda Millî Sosyalizm'e ulaşmak için gerçekleştirilmesi tasarlanan devrimde Laiklik karşıtlığı bir kaldıraç olarak kullanılmıştır.¹⁴³

Yön ve Devrim'in sayfalarında ideolojik veya siyasal anlamda kendileri gibi düşünmeyen çevreler "*gerici*" olarak nitelendirilmiştir. Bir nevi ötekileştirme argümanı olarak kullanılan "*gerici*" nosyonu son derece esnek biçimde kullanılmıştır. Yön ve Devrim'in "*gerici*" mefhumu yüklediği kesimlerin net bir tarifi yapılmamıştır. Ancak geniş ölçekte pejoratif manada kullanıldığı aşikârdır. Laiklik prensibini benimsemediği yahut dokusunu zedelediği kabul edilen odaklar da "*gerici*" kategorisinden hariç bırakılmamıştır. Bu bağlamda İmam Hatip okullarının yaygınlaştırılması da genel şemaya dâhil edilerek

138 İlhan Selçuk, "Elindekini Uygulamaktan Âciz", *Yön*, S. 34, 8 Ağustos 1962, s. 9.

139 *Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantıları, "1-10"*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968, s. 32-40; İsa Tatlıcan, "Ayasofya Davasının 86 Yıllık Tarihi", *Sabah*, 12 Temmuz 2020.

140 İlhan Selçuk, "Sağın Solu, Önü, Ardı ve Olacağı", *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, s. 3.

141 Doğan Avcıoğlu, "Amerikancı Milliyetçilik ve Mukaddesatçılık", *Yön*, S. 162, 6 Mayıs 1966, s. 3.

142 Yılmaz İdil, "Türkiye'yi Yıkma İstesem Nasıl Hareket Ederdim?", *Yön*, S. 22, 14 Mayıs 1962, s. 13.

143 Doğan Avcıoğlu, "Devekuşları", *Devrim*, S. 14, 20 Ocak 1970, s. 1-7; Hasan Kaya Cemal, "Gericiler Basında Ne Var Ne Yok?", *Devrim*, S. 5, 18 Kasım 1969, s. 2; Doğan Avcıoğlu, "Demirel'in Nurcuları", *Devrim*, S. 13, 13 Ocak 1970, s. 1-3; Engin Aşkın, "İrtica Türkiye'yi Baştanbaşa Sarıyor", *Devrim*, S. 33, 2 Haziran 1970, s. 5; "Dinsel İrticanın Genel Karargâhı İlim Yayma Cemiyetidir", *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 1; "Dinsel İrticanın Karargâhı", *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8; "Devrim Bildirisi", *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8; "Demokrasi Şeriatçılarıdır", *Devrim*, S. 2 28 Ekim 1969, s. 2; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, "Dün, Bugün, Yarın"*, C. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 768-1167.

“İmam-hatip okullarının kuruluş gayesi, yeni bir 31 Mart Vak’asının kurmaylarını yetiştirmektir (...) Atatürkçü gençliği söndürmeğe ve halkı Atatürkten soğutmağa matuf bir hareketin plânına uyularak açılmışlardır ve lâik olan devletimizin bünyesiyle uyumsuzluk hâlinedirler (...) bunların gayesi Atatürk adını Türkiyeden silmektir” cümleleri paylaşılmıştır.¹⁴⁴

Din işlerinin yürütülmesi ve dini eğitim meselesi Yön ve Devrim hareketi tarafından Laiklik’in süzgecinden geçirilmiştir. Dini işleyişle Laiklik arasında aksayan kısımlar tespit edilmiştir. Diyanet’in Türkiye’de Arap kültürünü kökleştirmeye dönük adımları bulunduğu, hükümet vasıtasıyla ümmetçi bir düzenin özendirilmeye çalışıldığı ve şeriata birtakım teşviklerin olduğu ileri sürülmüştür. Din eğitimi perdesiyle anayasal nizam haricindeki grupların türediği vurgulanmıştır. Anayasal açıdan din eğitimiyle devletin yükümlü olduğuna değinilmiştir. Ancak Laik cumhuriyetin dini eğitimi üstlenmesinin de Laiklik ilkesiyle ne kadar uyduğu tartışma konusu haline getirilmiştir.¹⁴⁵

Yön ve Devrim hareketi, Kemalizm’in Laiklik ilkesinin bütün devrimlere subasman teşkil ettiğini savunmuştur. Laiklik’in başarılı bir adım olduğundan yola çıkarak “*Laisizmin disiplini devrimlerin temeli oldu (...) Atatürk’ü Atatürkyapan tarihte tek kılan bu başarısıdır*” ifadelerine yer verilmiştir.¹⁴⁶ Binaenaleyh devlet ve toplumun tüm katmanlarında Atatürk’ün doğrultusunda aklı ve bilimi referans alan Laik bir yapılanmaya işaret edilmiştir.¹⁴⁷ Bu noktada Laiklik’in devlet ve toplum katlarına tam anlamıyla sirayeti maarif politikalarına bağlanmıştır. Mümtaz Soysal konuyla iltisaklı “*Sosyalizmin yolu, biraz da eğitimden geçmektedir. Ama lâik ve akılcı bir eğitim*” düşüncesini paylaşmıştır. Bilvasıta Laik bir tedrisatla Sosyalizm’e köprü kurulması tasarlanmıştır. Eğitim ve öğretimde çağ dışı kalan geleneksel öğelerin geri plana atılmasının önemine dikkat çekilmiştir. Aydınlık kafaların akılcı çözümlerle kalkınmadan yana saf tutmasının yegâne yolunun Laik eğitim öğretimle meydana getirilecek “*yeni adam*” tipolojisinden geçtiği aktarılmıştır. Böylece Laik eğitim modelinin kırsaldan başlayarak Millî Sosyalizm’in kilometre taşlarını döşeyeceği imlenmiştir.¹⁴⁸

Bülent Somay, -kronoloji gözeterek- Sol Kemalizm’in Laiklik anlayışı için ana hatlarıyla “*18. yüzyıl (Aydınlanma) materyalizminin etkisiyle dini kurtuluşun baş düşmanlarından biri olarak görme eğilimi. Dinsel kurum ve etkileri zayıflatan her girişimin kayıtsız şartsız desteklenmesi. Sosyalizmin seküler modernizasyonun bir alt kategorisi olduğu zanni*” tarifini geliştirmiştir.¹⁴⁹ Yön ve Devrim hareketinin Laiklik prensibine bakıldığında Somay’ın genelleyici izahından uzak olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

144 Nejat Yardımcı, “Kimler Gericidir?”, *Yön*, S. 56, 9 Ocak 1963, s. 13; Yılmaz İdil, “Yobazlara Yumuşak Tutumun Sebebi”, *Yön*, S. 20, 2 Mayıs 1962, s. 2; Erdoğan Alkan, “Gericiler Azınlıktadır”, *Yön*, S. 48, 21 Kasım 1962, s. 14; Behzat Ay, “Kimler Gericisi?”, *Yön*, S. 48, 21 Kasım 1962, s. 14; “Devrim Bildirisi”, *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8.

145 Mustafa Timisi, “Laik Türk Cumhuriyetinde Din Hizmetlileri Sınıfı”, *Devrim*, S. 48, 15 Eylül 1970, s. 2-7.

146 Numan Kartal, “Kemalizm”, *Yön*, S. 84, 6 Kasım 1964, s. 2.

147 Aydos Toros, “Yarının Yöneticileri Kimler Olacak?..”, *Yön*, S. 45, 24 Ekim 1962, s. 8.

148 Mümtaz Soysal, “Köyde Sosyalizm”, *Yön*, S. 38, 5 Eylül 1962, s. 20.

149 Somay, *a.g.m.*, s. 660.

Netice itibari ile Yön ve Devrim hareketi geleneksel aydın hareketliliği olarak¹⁵⁰ Kemalizm'i araçsal bakımdan kullanmıştır. Kemalizm, Türkiye'ye has Sosyalizm'e varmak için bir nevi enstrümandır. Sosyalizm üst bir destinasyon olarak değerlendirilmekle beraber Kemalizm ve Marksizm'i de katarak ara kompartımanlarda geçirgenlik ortamı tesis edilmiştir. Bu durum özünde muhalif bir düşünce sistematığıne hasretmiştir. Hakeza Sosyalizm'in de esasında mevcut siyasal düzenle gerilime kanalize olan bir yapısı söz konusudur. Yön ve Devrim hareketinin Kemalizm, Marksizm ve Sosyalizm sarkacındaki görüşleri, temelde siyasî merkezin değişime dirençli noktalarıyla çatışma halinde olmuştur. Son tahlilde müesses nizamın ortaya koyduğu Laiklik telakkisine birtakım yorumlamalarda bulunmak ve yeniden dizayn etmeye uğraşmak organik bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Türk modernleşmesi “devlet nasıl kurtulabilir” sorusu etrafında gelişmiştir. Aydınların problemin etrafındaki rotasyonuyla ortaya çıkan yanıtlar, Türk modernleşmesini köklü yapısal dönüşümlere itmiştir. Değişimin örgüsel inkişafı aydınları, birbiriyle kesişen fakat ayrı çizgilerde ilerleyen doğrulara sevk etmiştir. Muhtelif ajandalara sahip aydınlar, modernleşme serencamında benzer muhitlerden çok parçacıklı ve çok tabakalı bir bileşkeye doğru yol almıştır. Aydınların dönemselsel olarak uğrak noktaları habitatlarında belirleyen unsur işlevi görmüştür.

Aktüel siyasete meşbu ve teşne Türk aydını Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihat Terakki çizisinde politik ve entelektüel sosyalleşmesini geçirmiştir. İkinci Meşrutiyet'in hızlı politizasyonu aydınların siyasal kurumsallaşmasını berraklaştırmıştır. Yel pazenin solunda konumlanan aydınlar cumhuriyet rejimine intikal ile birlikte kabaca Kadro, -nispeten- Forum ve Yön/Devrim sınır izinde gitmiştir. Tarihsel miras devralma yöntemiyle ilerleyen gelişim sürecinde aydınlar, sol eğilimli refleksler ve iktidar stratejileri geliştirmiştir.

Siyasî, askerî ve ekonomik sahalarda yoğunlaşan Türk modernleşmesi, sol aydınların iktidar stratejisi ve akislerinde sermaye özelliği göstermiştir. Sol entelektüel akımlar çevreden merkeze kayma eğilimi sergilemişlerdir. Merkezde kendilerine alan açmaya çalışırken modernleşme sürecindeki birikimi kalıtsal olarak nakletmişlerdir. Tek Parti idaresinin çok partili demokratik rejime hazırlık evresinde solun ve özellikle radikal solun –siyasî merkezin güdümündeki yapılar haricinde- önemli ölçüde tırpanlanması vuku bulmuştur. Entelektüel birikim sol aydınlarda mündemiç bırakılmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir tık daha artan otoriterlik, sol düşünceye “cadı kazanı” yaratmıştır. DP'nin erken dönemlerinde sola nispi müsamaha gösterildiyse de kısa bir müddet sonra engelleyici yaptırımlar uygulanmıştır. 1961 Anayasası Türkiye'de kültüralizme ivme kazandırarak kuvvetli bir aydınlanma dalgasının hezarfeni olmuştur.

1961 Anayasası sol entelektüel cereyanları, arkalarındaki güçlü ve kümülatif felsefeyle, siyaset sahnesine taşımıştır. Türkiye'de solun törpülenmesinin anayasal güvenceyle gemlenmesi, Yön ve Devrim hareketinin kök salmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda Yön ve Devrim hareketi, Türk solunun uzun erimli fay hatlarında biriken gerilimin boşalmasıyla

cisimleşmiştir. 27 Mayıs'ın anahtarı eksik çevirdiği iddiasıyla sol düşün dünyasında ağırlık merkezi meydana getiren Yön ve Devrim, devlet aygıtının biçimlenmesi üzerine cezrî tezler üretmiştir. Yön ve Devrim hareketinin ana gündem maddesi Kemalizm'in hedefindeki çağdaş uygarlıklar seviyesine ivedilikle ulaşmaktır. Kemalizm'in yarım kaldığı fikriyle Marksizm ve Sosyalizm ile yeni bir çehre kazandırılmaya çabalanmıştır.

Yön ve Devrim hareketi Türkiye'nin kronik problemlerini siyasal, ekonomik ve sosyolojik açıdan masaya yatırmıştır. Türkiye'nin kronik sorunlarını sol aydınlara bir kürsü teşkil ederek entelektüel irdeleme fırsatı sunan Yön ve Devrim, güçlü perspektifle özgün çıkarımlar ortaya koymuştur. Yön ve Devrim'de problematik haline getirilerek cevaplandırılmaya çalışılan tüm hususlar, Marksist teorilere oturtulmuştur. Sürekli ekonomi temelli analizler serdedilmiştir. Yeni Devletçilik ve Türkiye'ye has Millî Sosyalizm de iktisadî zemindeki Marksist kuramlara zımbalanmıştır. Bu noktada Yön ve Devrim, siyasal modernleşmenin taşıyıcı kolonuna yerleşebilmek maksadıyla mitsel bir Kemalizm'i hareketin belkemiği olarak vazetmiştir.

Güçlü bir aydın hareketliliği portresi çizen Yön ve Devrim, ana ergiyi Millî Sosyalizm olarak resmetmiştir. Marksist teorilerle Türkiye'nin sosyolojisine girgin bir Millî Sosyalizm'e erişmekte birtakım engebeler bulunduğu işlenmiştir. Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısının Millî Sosyalizm'e ulaşmakta bazı aksaklıklar yaratacağı nakşedilmiştir. Bu nedenle Millî Sosyalizm ile mesafe bakımından pek de uzak görünmeyen Kemalizm'i Millî Sosyalizm'e varmakta alt katman şeklinde değerlendirmekte beis görülmemiştir. Başka bir ifade ile Yön ve Devrim hareketi Millî Sosyalizm'e Marksizm'den mülhem nazariyelerle Kemalizm kaldırıcıyla yol almayı öngörmüştür.

Yön ve Devrim hareketi Millî Sosyalizm'e giden istikamette Türk toplumunu yatay kesen bir işçi sınıfına serdümen vasfı yüklememiştir. Karar alıcı mekanizmaların aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya bir salınımla dönüşümü tasavvur edilmiştir. Siyasî merkezde işçi sınıfı öncülüğünde köklü bir değişimden ziyade merkezi bizatihi kendi saflarına katmaya çalışmışlardır. Yön ve Devrim'in ulaşmak istediği nihai hedef otokratik, despotik ve dar bir oligarşidir. Sol tandans yoğun tonda hissedilmesine rağmen ordu unsuruna seçkin bir şekilde reformatör niteliği yüklenmesine karşın alttaki sınıfların değişim için henüz yetkin görülmemesi Kemalizm'e sarılmayı elzem kılmıştır.

Millî Sosyalizm'e ulaşmayı düşünen Yön ve Devrim, Marksizm ve Kemalizm'i araçsallaştırmıştır. Münhasıran Kemalizm'i Sosyalizm'e eklemek için altı ilke özelinde kısmen kalıba yeni beton dökme yoluna gitmiştir. Yön ve Devrim hareketi, altı ilkenin müktesabatıyla tahlili ve birbiriyle sistemli hale getirilmesine uğraşmıştır. Millî Sosyalizm'in çerçevesine altı ilkeden Laiklik'i de sokmak amacıyla genel içlemlerle bağdaşıklık kurmaya çabalanmıştır.

Yön ve Devrim hareketinin Laiklik bahsini sorunsallaştırarak gündem maddesi haline getirmesi siyasal modernleşmeyle doğrudan iltisaklıdır. Değişimi geniş ölçekte problemleştiren Yön ve Devrim hareketi, Türkiye'nin çağdaşlaşma yolculuğunda siyasal, kültürel ve düşünsel altyapısını ikmal etmek amacıyla modernleşmenin Laiklik boyutunu durağan bırakmaktan kaçınmıştır. Başka bir ifadeyle modernleşmeye Laiklik penceresi açarak statik değişim anlayışından beslenmek yerine dinamik varlık kazandırılmıştır.

Kemalizm, Sosyalizm ve Marksizm sarkacındaki Laiklik'in siyasal modernleşmeye tampon mekanizma işlevi söz konusudur.

Niyazi Berkes, Yön ve Devrim hareketinde Laiklik bahsini üzerinde kuramsal açıdan mürekkep oynatan en dikkat çekici aydınlardanadır. Laiklik prensibini Türk toplum yapısının sosyolojik genetiği içerisinde eriten Berkes, yeni bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Batı menşeli Laiklik uygulamalarının Türkiye koşullarında fonksiyon kazanmasının güçlüğüne işaret etmiştir. Türk, İslâm ve Batı uygarlıklarındaki din ve devlet ilişkilerine sondalama yapan Berkes, özgün ve yerel mahiyetli bir Laiklik kavramına demir atmıştır. Zira yalınkat Laiklik telakkileri din ve devlet ilişkilerini basit bir kanon etrafında değerlendirilirken Berkes bu totolojiyi battal ederek otoriterizm bağlamında ele almıştır. Berkes'e göre Türkiye'de otoriteye bir tür yarı örtük kutsaliyet atfedilmektedir. Buradan yola çıkarak kutsallıkla bezenen erkin, otoriterizme dönüşümüne değinmiştir. Türkiye'de Laiklik'in hâkim kılınabilmesi için kadir-i mutlak otoritenin kutsallık gömleğinin çıkarılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bagajındaki geleneksel müktesebat ile Laiklik'in Türkiye'nin Kemalizm ile öngördüğü modern topluma ulaşmaktaki ataletini vurgulamıştır. Berkes, Laiklik'in Türkiye'de çağdaş değerlerle buluşabilmesinin yegâne ereği olarak radikal yapısal reformları imlemiştir. Kemalizm'in keskin değişimleri bazı noktalarda Berkes tarafından eleştirilmekle birlikte genel manzarada isabetli ve uygulanabilir olarak yorumlanmıştır. Kemalist Laiklik'in Türk modernleşmesinin organik bir sonucu olduğu tezinden hareketle yeni "*rötuşlarla*" aynı patikadan yürünebileceği savlanmıştır.

Yön ve Devrim hareketi, Türkiye'nin Laiklik birikimini modernleşme periyodu ile paralel değerlendirmiştir. Laiklik prensibine devrimci bir yaklaşım geliştirilmiştir. Türk toplumunun en az iki asırlık derinliği bulunan ilerici terakümü ile Laiklik'in modernleşmenin her aşamasında bulunduğu üzerine basılarak vurgulanmıştır. Yön ve Devrim hareketine göre Laiklik, Türk modernleşmesinin tükenmez yakıtıdır.

Laiklik, Yön ve Devrim'in sayfalarında Kemalist devrime enerji katacak fikri bir sentez olarak ele alınmıştır. Bu meyanda Yön ve Devrim hareketinin Laiklik tezleri Kemalizm'in havzasından uzak bir tekâmül seyri izlememiştir. Kemalizm'in politik ve kültürel doğrultusuyla ikmal edilen Yön ve Devrim'in Laiklik telakkisi Millî Sosyalizm'in aksına oturtulmuştur. Laiklik'in kurumsallaşma devresindeki temel vasıfları aşırı kırılmaya uğratılmadan Millî Sosyalizm'in kanatları altına alınmıştır. Kemalist Laiklik'in karakter özellikleri önemli ölçüde muhafaza edilerek Yön ve Devrim hareketinin gündemine binaen restorasyonu yapılmıştır. Kemalist Türk devriminin Laiklik üzerine yükseldiğini göz önünde bulunduran Yön ve Devrim, salt tek katmanlı bir Laiklik tasarlamamıştır. Kemalizm ülküsünün korunması dolayısıyla siyasetten hukuka, kültürden ekonomiye geniş yelpazede alternatifini bulunmayan bir değer olarak serdedilmiştir. Bu durum Yön ve Devrim hareketinin gelenekseli keskin aşındırmaya dönük gibi izlenim veren portresinin esasında muhafazakâr tınılar taşıdığıın delaletidir.

Yön ve Devrim hareketi Laiklik uygulamasının küresel örneklerinden sıyrılarak Türkiye'ye mahsus bir koridora sokulmasına işaret etmiştir. Laiklik'in menşei ve felsefesini göz ardı etmemek kaydıyla rafine bir modelin peşine düşülmüştür. Kemalizm'in Laiklik yorumu Marksizm ve Sosyalizm'in içinde yoğrularak tikel ve çokkültürlülüğe karşı tektipleştirici kalıba ulaşılmıştır. Sol Kemalizm'in genetik kodlarına içkin bir Laiklik ile

yeni teorik doku örülmüştür.

Cumhuriyet devriminin ilerici bir temerküzü addedilen Laiklik, Yön ve Devrim hareketince şiddetli sahiplenme yoluna gidilmiştir. Yön ve Devrim'in öngördüğü Millî Sosyalizm'e giden rotada Kemalist Laiklik pragmatik ve araçsal değere haizdir. Laiklik prensibi Millî Sosyalizm'e intikaldeki ateşin harlanmasında kilometre taşlarından birisi olarak işlenmiştir. Kemalist Laiklik, Yön ve Devrim'de zinde kuvvetlerin öncülüğündeki ilerici ve özgürlükçü nizam arayışına mandallanmıştır.

Yön ve Devrim hareketi Laiklik prensibini Marksist düzlemde Sosyalizm ve Kemalizm'in tornasında yapısöküme uğratmıştır. Yön ve Devrim'in ürettiği Laiklik, siyasî merkezle organik ilişki kurabilecek bir habitusa içkindir. Son tahlilde politik sosyalleşmeleri vesilesiyle kendilerini merkezin hemen kıyısında kabul eden geleneksel aydınların "yozlaştırılmış" merkezi ele geçirerek "arızayı giderme" dürtüsüyle paralel çıktı söz konusudur. Yön ve Devrim'in Laiklik'i güncelle çektiği noktalarda kapsayıcılıktan azade, dışlayıcı, kamplaştırıcı ve ötekileştirici bir kompozisyona projeksiyon tutmuştur. Marjinalize etmeye vasıl Yön ve Devrim'in Laiklik anlayışı Sol Kemalizm'in otoriter radikalizmiyle armoni halinde vücut bulmuştur.

Laiklik prensibi Yön ve Devrim'deki yazılarda kimi zaman milliyetçi reflekslere derkenar düşülerek verilmiştir. Yön ve Devrim hareketi Laiklik'i yer yer kimlik üzerinden değerlendirmiştir. Laiklik'in kimlik bunalımını önleyici dokusuna işaret edilmiştir. Yön ve Devrim hareketiyle hemzemin olmayan görüşlerin Laiklik anlayışıyla gerilim halinde buldukları imlenmiştir. Özellikle sağ eğilimli çevrelerin Laiklik karşıtlığını semirttiğinin altı kalınca çizilmiştir. Laiklik'in kemirildiği bir atmosferde kimlik bunalımının yeşermesine zemin hazırlayacağı değerlendirilmiştir.

Yön ve Devrim hareketinin Laiklik'i raptettiği dönüşüm noktası gri noktalar barındırmıştır. Yani Laiklik'in bir orta sınıf hassasiyeti şeklinde tasarlanmadığı gibi elitist veya zinde kuvvetlere has zümrelere de lehimlenmemiştir. Ayrıca Yön ve Devrim hareketi Laiklik hususunda farklı görüşler serdetmekte geri durmamıştır. Ancak Yön ve Devrim'in sayfalarında Laiklik ile ilgili travmatik sert kırılmalara kanalize olan entelektüel tartışmalar görülmemiştir.

Sonuç olarak Yön ve Devrim hareketi, Marksist teorilerle cila vurduğu Sosyalizm'e ulaşma temposunda Kemalizm'in Laiklik prensibine oluk açarak Türkiye'ye özgü Millî Sosyalizm'e ilkaha entelektüel mesai harcamıştır. Kemalizm'in Laiklik ilkesi, Millî Sosyalizm'in karakteristiğini önde tutan bir kompozisyon haline getirilmiştir. Marksizm'den mülhem kuramlarla Kemalizm'den Sosyalizm'e uzanan çizgide Laiklik, Yön ve Devrim hareketi için tayin edicilikten öte devrim felsefesine mündemiç genel tipolojinin kimliklenmesinde enstrüman vazifesi görmüştür.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

Ant.

Cumhuriyet.

Devrim.

Milliyet.

Sabah.

Yön.

2. Kitaplar

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, "1945-1980"*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015.

Ahmad, Feroz, *Jön Türkler, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918"*, Çevirmen: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Akdan, Tolgahan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.

Aktoprak, Elçin ve Kaya, A. Celil (Der.), *21. Yüzyılda Milliyetçilik, "Teori ve Siyaset"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Altan, Çetin, *Onlar Uyanırken, "Türk Sosyalistlerinin El Kitabı"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

Atalay, Onur, *Türk'e Tapmak, "Seküler Din ve İki Savaş Arasında Kemalizm"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Atılğan, Gökhan, *Behice Boran, "Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Atılğan, Gökhan (Haz.), *Mühürler, "Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Atılğan, Gökhan, *Yön-Devrim Hareketi, "Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Avcıoğlu, Doğan, *Rejim ve Devrim, "Seçme Başyazılar"*, Yay. Haz.: Doğan Yurdakul, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni, "Dün, Bugün, Yarın"*, C. 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni, "Dün, Bugün, Yarın"*, C. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

Aybar, Mehmet Ali, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, Yay. Haz.: Kıvanç Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Aydın, Suavi ve TAŞKIN, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim

Yayınları, İstanbul, 2018.

Aydınoglu, Ergun, *Türk Solu*, “Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971”, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Aydınoglu, Ergun, *Türkiye Solu*, “1960-1980”, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

Başbakan Süleyman Demirel’in Basın Toplantıları, “1-10”, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968.

Belge, Murat, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989.

Berkes, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 1, Cumhuriyet-Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997.

Berkes, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 2, Cumhuriyet-Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997.

Berkes, Niyazi, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Bora, Tanıl, *Cereyanlar*, “Türkiye’de Siyasi İdeolojiler”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Buçukcu, Öner (Haz.), *Hikaye Şu: Türk Düşüncesinin Kaderi*, “Kurtuluş Kayalı’ya Armağan”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Bulut, Yücel, *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi*, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2021.

Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

Cinemre, Levent ve ÇAKIR, Ruşen, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Çavdar, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, “1950’den Günümüze”, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Çiçek, Atıl Cem, *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967)*, “Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır!”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Demirel, Tanel, *Adalet Partisi*, “İdeoloji ve Politika”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Demirel, Tanel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, “Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

Devrimci Gençlik Hareketi, Eksen Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Kardeş Matbaası, (basım yeri belirtilmemiş), 1967.

Eroğul, Cem, *Anatüzeeye Giriş*, “Anayasa Hukukuna Giriş”, İmaj Yayıncılık, Ankara,

2000.

Ersan, Vehbi, *1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Ertan, Temuçin Faik (Ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

Ertan, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Fedayi, Cemal, *Osmanlı'dan Günümüze Sol Siyaset, "1908-2016"*, Kadım Yayıncılık, Ankara, 2016.

Garaudy, Roger, *Sosyalizm ve İslâmiyet*, Çevirenler: Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi, Yön Yayınları, İstanbul, 1965.

Gürel, Şura, *Aydın Radikalizmi, "Türk Solunun Söylem Arayışı ve Sosyalist Kültür Derneği"*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

İnalçık, Halil ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Ed.), *Tanzimat, "Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, 2000.

Kafaoğlu, Arslan Başer, *Türkiye Ekonomisi, "Yakın Tarih-1"*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Kahraman, Hasan Bülent, *Kültür Tarihi Affetmez*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi, "Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar"*, C. 1, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul, 1975.

Karal, Enver Ziya, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

Kayalı, Kurtuluş, *Düşüncenin Coğrafyası 1, "Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli"*, Deniz Kitabevi, Ankara, 2005.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Kaynar, Mete Kaan (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Kaynar, Mete Kaan (Haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Kekeç, Ahmet, *Cumhuriyet Apartmanı*, Motto Yayınları, İstanbul, 2017.

Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, C. 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

Köklügiller, Ahmet, *Milliyetçilik, "Nedir, Ne Değildir?"*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler*, C. 2, Tekin Yayınları, İstanbul, 1985.

Lewis, Bernard, *Hata Neredeydi?, "Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru"*, Çeviri: M. Murtaza Özeren, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, "1895-1908"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mardin, Şerif, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, Çevirenler: Elçin Gen ve Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çevirenler: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Nesin, Aziz, *Okuduğum Kitaplar*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000.

Oktay, Ahmet, *Toplumsal Değişme ve Basın, "1960-1986 Türk Basını Üzerine Bir Çalışma"*, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1987.

Ozankaya, Özer, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Öymen, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.

Öymen, Altan, *...Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Özdemir, Hikmet, *Doğan Avcıoğlu, "Bir Jön Türk'ün Ardından..."*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Özdemir, Hikmet, *Tarih ve Politika*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Özdemir, Hikmet, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014

Özgürel, Avni, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İktidar Oyunu*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

Özyürek, Esra, *Modernlik Nostaljisi, "Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset"*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

Perinçek, Doğu, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.

Sayılğan, Aclan, *Soldaki Çatlaklar, "1927-1966"*, Mars Matbaası, (basım yeri belirtilememiş), 1967.

Sezen, Yümni, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997.

Schick, Irvin C. ve TONAK, E. Ahmet (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

Somel, Ali, *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010.

Sunay, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri*, “27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası”, Orion Kitabevi, İstanbul, 2010.

Şahin, Ali, *Solun Büyük Yol Ayrımı*, “Kemalizm, Atatürk, Türk Devrimi”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019.

Şener, Mustafa, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, “Yön, MDD ve TİP”, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Tanilli, Server, *Uygarlık Tarihi*, “Çağdaş Dünyaya Giriş”, Say Yayınları, İstanbul, 1981.

Tekeli, İlhan ve İLKİN, Selim, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, “Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973*, “DP’nin Altın Yılları 1950-1954”, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, (basım tarihi verilmemiş).

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973*, “DP Yokuş Aşağı 1954-1957”, C. 3, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Toker, Metin, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, “Türkiyedeki İki Yönlü İhtilâl Ortamının Anatomisi”, Akis Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1971.

Tufan, Tarkan, *Hikmet Kıvılcımlı*, “Hayatı ve Eserleri”, Nokta Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 2008.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)”, C. 4/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)”, C. 4/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Türkmen, Emir Ali (Haz.), *Behice Boran Kitabı*, “Seçme Metinler ve Üzerine Yazılar”, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.

Türkölmez, Onur, *Milliyetçiliğe Karşı Milliyetçilik*, “Yön-Devrim Hareketi ve Aydınlar Ocağı’nın İktidar Stratejilerinde Milliyetçiliğin Yeri”, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020.

Ulus, Özgür Mutlu, *Türkiye’de Sol ve Ordu*, “1960-1971”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Uyar, Çağhan, *Altan Abi*, “Yaşamıyla ve Türk Siyasi Hayatında Altan Öymen”, Galeati Yayıncılık, Ankara, 2020.

Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, “1950-1960”, Doğan Kitap, İstanbul,

2017.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uyar, Hakkı, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uzman, Nasrullah, *Yakova'dan Darağacının Gölgesine Abdullah Aker*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Yetim, Fahri, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler, "Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri 1960-1970"*, Toplum Yayınları, Ankara, 1970.

Yurtsever, Haluk, *Yükseliş ve Düşüş, "Türkiye Solu 1960-1980"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Zileli, Gün, *Yarılma, "1954-1972"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

3. Makaleler

Altun, Fahrettin, "Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, ss. 551-575.

Atılgan, Gökhan, "Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Sol"*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 661-704

Atılgan, Gökhan, "Yön-Devrim Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, "Sol"*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 597-646.

Bora, Tanıl ve TAŞKIN, Yüksel, "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, "Kemalizm"*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 529-545.

Dağcı, Gül Tuba ve DAL, Adnan, "Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları", *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 2014, ss. 37-47.

Gencer, Tülay, "Yön Dergisinde Fabiancılığın İzleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 49, Nisan 2020, ss. 225-242.

Gültekingil, Murat, "Sunuş", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, "Sol"*, C. 8, İletişim

Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 13-18.

Kayıran, Mehmet ve Metintaş, Mustafa Yahya, “Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük Kemalizm”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 13, S. 51, 2013, ss. 579-615.

Küçük, Yalçın, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, (basım tarihi belirtilmemiş), ss. 138-144.

Öner, Necati, “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 1958, ss. 131-174.

Somay, Bülent, “Türk Solunun Kemalizmle İmtihani”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 647-660.

Tura, Ali Rıza, “Türkiye’de Troçkizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 78-85.

Uyar, Çağhan ve Ertuğrul, Esen, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı, 2020, ss. 220-256.

Uyar, Çağhan ve Ertuğrul, Esen, “Türkiye’de Kadınların Yükseköğrenim Hakkını Elde Etmesi: Darülfünun’da Kadın ve İnas Darülfünunu”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 3, S. 1, Mayıs 2020, ss. 66-92.

Uzun, Hakan, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 20, 2010, ss. 233-271.

Yetim, Fahri, “Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, ss. 1-18.

4. Tezler

Aysal, Necdet, *Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayından DP’nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Buçukcu, Öner, *Türkiye Sosyalist Solu ve Milliyetçilik (1960-1971)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2018.

Bulut, Sedef, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Dikici, Mert, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Ertuğrul, Esen, *Yön/Devrim Hareketi İçinde Bir Siyaset Adamı ve Bürokrat: Cemal*

Reşit Eyüboğlu, T. C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2019.

Gut, Emine, *Yön Dergisinde (1961-1967) Edebiyat Üzerine Bir İnceleme*, T. C. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Giresun, 2020.

Özkandaş, Yaşar, *27 Mayıs 1960'dan 12 Mart 1971'e Türkiye'de Kemalizm Tartışmaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Tığlı, Kemal Barış, *Doğan Avcıoğlu ve Devrim Gazetesi*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Dr. Öğr. Üyesi
İlyas UÇARAmasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı
ilyasucar@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7125-8995>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/02/2022 26/02/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1070338>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası

A Black Day in The History of Medina: Battle of The Harra

Öz

İnsan düşünen bir varlıktır. Düşünme eylemi bu nedenle insanlık tarihinin başlangıcından günümüze tüm toplumların ekonomik, siyasî ve dinî anlayışının oluşmasında en etkili faktördür. Hz. Peygamber'in temelini oluşturduğu İslam düşüncesinin oluşumunda da pek çok önemli vakıa meydana gelmiştir. İslam Tarihi'nin en temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerde bahsi geçen hususların yanında diğer İslam tarihi kaynaklarında yer alan rivayetlerde pek çok önemli olaydan bahsedilmektedir. Kaynaklarda zikredilen konularda özellikle Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber çekişmeye, Hz. Osman döneminin son dönemleri itibariyle kavgaya ve Hz. Ali dönemiyle beraber ayrışmaya ve bölünmeye yol açtığı görülmektedir. Özellikle İslam tarihinin kırılma noktalarından birisi olan Emevîler döneminde (bilhassa Yezîd dönemi) meydana gelen olaylar İslam düşünce yapısını oldukça derinden etkilemiş yaşanan ihtilaflar ve savaşlar Müslümanlar arasında olması gereken birlik ve beraberlik ruhuna büyük hasarlar vermiştir. Bu çalışmamızda ikinci Emevî halifesi olarak göreve gelen Yezîd döneminde meydana gelmiş ve sonrasında uzun yıllar Müslümanların düşünce ve zihin dünyasında derin yaralar açmış olan Harre Vak'ası (63/683) ele alınacaktır. Kimileri tarafından bir hak mücadelesi, kimileri tarafından bir isyan hareketi olarak adlandırılan Harre Vak'ası İslam düşünce yapısını etkileyen en üzücü olaylardan biridir. Medine tarihi konusunda çalışmaları olan birisi olarak Hz. Peygamber'in Yesrib'ten Medine'ye çevirdiği ve Müslümanlara miras bıraktığı bu temiz ve münevver şehrinin yaşadığı acı tablonun sebepleri ve sonuçlarına dikkatle ele almak gerekmektedir. Bu durum günümüz İslam düşünce yapısının temellerini daha iyi anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Medine Tarihi, Harre Vak'ası, Emevîler, Yezîd.

*Bu çalışma, 21.10.2021 tarihinde online düzenlenen "Uluslararası İslam Düşünce Yapısına Etki Eden İlk Dönem Olayları Sempozyumu Programı"nda sözlü olarak sunulan tebliğin genişletilmiş, gözden geçirilmiş ve basımı gerçekleştirilmemiş halidir.

ATIF: UÇAR İlyas, "Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8/1 (Mart 2022), s. (33-52)

CITE: UÇAR İlyas, "A Black Day in The History of Medina: Battle of The Harra ", **Journal of History and Future**, 8/1 (March 2022), pp. (33-52)

Screened Turnitin

Abstract

Man is a thinking being. For this reason, the act of thinking is the most effective factor in the formation of the economic, political and religious understanding of all societies from the beginning of human history to the present. Many important events occurred in the formation of Islamic thought, on which the Prophet Muhammad formed the basis. In addition to the hadiths mentioned in the Qur'an and hadiths, which are the most basic sources of Islamic History, many important events are mentioned in the narrations in other Islamic historical sources. It is seen that the issues mentioned in the sources led to conflict especially with the death of the Prophet Muhammad, to quarrel in the last periods of the Uthman period, and to separation and division with the Ali period. The events that took place during the Umayyad period (especially the Yazid period), which is one of the breaking points of Islamic history, have deeply affected the Islamic mentality, and the conflicts and wars have caused great damage to the spirit of unity and solidarity among Muslims. In this study, The Harra Incident (63/683), which occurred during the reign of Yazid, who took office as the 2nd Umayyad caliph, and which caused deep wounds in the thought and mental world of Muslims for many years, will be discussed. The Harra Incident, which is called a struggle for rights by some or a movement of rebellion by others, is one of the saddest events affecting the Islamic mentality. As someone who has studies on the history of Medina, it is necessary to carefully consider the causes and consequences of the sad picture of this clean and enlightened city that the Prophet converted from Yathrib to Medina and inherited the Muslims. This situation is very important in terms of better understanding the foundations of today's Islamic mentality.

Keywords: Islamic History, History of Medina, al-Ḥarra, Umayyad Dynasty, Yazīd.

Giriş

Arabistan toprakları üzerinde bulunan Hicaz bölgesinin en önemli üç şehriden biri olan eski ismiyle Yesrib, hem İslamiyet öncesinde hem de İslam'ın bölgeye yayılmasıyla araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Kur'an-ı Kerim, hadisler ve erken dönem siyer-meğazi türü eserlerde Medine hakkında oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Bununla beraber esas olarak Medîne hakkında bilgiler ihtiva eden müstakil çalışmalar bölgenin tarihi, coğrafi konumu, iklimi, bitki örtüsü, siyasi ve ekonomik durumu gibi hususlar bakımından ana kaynak olarak kabul görmektedir. Bunlardan İbn Zebâle'ye (199/814) ait *Ahbâru'l-Medîne* en eski kitaptır. İbn Şebbe'nin (262/876) *Târîhu Medîneti'l-Münevvere*'si, İbn Neccâr'ın (643/1245) *ed-Dürretü's-Semîne fî Târîhi'l-Medîne*'si, Matari'nin (741/1340) *et-Târif bi mâ Enseti'l-Hicre min Meâlimi Dâri'l-Hicre*'si, Mercânî'nin (770/1368) *Behcetü'n-Nüfûs ve'l-Esrâr fî Târîhi Hicreti'n-Nebiyi'l-Muhtâr*'ı ve son olarak Semhûdi'nin (911/1506) *el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*'sı¹ Medine hakkında yazılan en önemli eserlerdir. Bu ana kaynakların yanı sıra Medîne ile ilgili daha sonraki dönemlerde kaleme alınmış Abdalbâsıt Bedr'in *Tarihu's-Şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere*'si, Şürrâb'ın *Medînetü'n-Nebeviyye fî Fecri'l-İslâm ve Asri'r-Râşidîn*'i, Ahmed İbrahim Şerif'in *Mekke ve'l-Medîne fî'l-*

1 Bu eser İbrahim Barca tarafından tercüme edilerek 2021 yılında Siyer yayınları tarafından üç cilt olarak basılmıştır.

Cahiliyye ve Ahdi'r-Resûl'ü, ve Ayyâşî'nin *Medînetü Beyne'l-Mâzî ve'l-Hâzır*'ı da zikredilmesi gereken önemli çalışmalardır. Medine hakkında zikri geçen bu eserler dışında ülkemizde yapılmış veya tercüme edilmiş pek çok araştırma kitabı da bulunmaktadır.²

Medine'nin genel tarihi hakkında yazılan kaynaklar ve araştırma eserlerin yanı sıra özellikle İslamiyet sonrasında yaşanan hususi olaylar ile ilgili özel çalışmalar da yapılmıştır. Hiç şüphe yok ki Medine tarihi bakımından acı ama bir o kadar önemli olaylardan bir tanesi de H. 63/683 yılında gerçekleşen Harre olayıdır.³ Emevîler döneminde gerçekleşen ve Kerbela faciasından sonra Müslümanların zihin dünyasında derin yaralar açan bu olay ilk dönem İslam düşüncesinin de yeniden şekillenmesinde, sonrasında yaşanan gruplaşma, cemaatleşme, mezhepleşme gibi eylemlere de doğrudan neden olmuştur.

Harre'yi yakında tanımak, Medine tarihi özelinde değerlendirmek ve kaynaklara Harre Olayı, Harre Savaşı, Harre Vakası gibi yansıyan bu acı durumu değerlendirmek günümüz İslam düşüncesini daha rahat anlamlandırmak açısından çok önemlidir.

1. Harre

Arapça'da (الحرّة) olarak kullanılan kelime günümüzde kullandığımız harlı, hararetli, ateşli kelimeleriyle benzer olarak ateşte yanmışçasına simsiyah kesilmiş taş veya kayalarla örtülü alanlar için kullanılan bir isimdir. Volkanik arazi olarak da bilinmektedir. Bu yüzden lav, lave, lavi ve laba şeklinde kullanımları da mevcuttur.⁴ Dünyanın hemen hemen her yerinde bulunan bu alanlara özellikle Arabistan'ın orta ve batı taraflarından Havran'ın doğusuna kadar uzanan kısımda sıkça rastlanmaktadır.⁵

Harre konusunda en meşhur şehirlerden birisi şüphe yok ki Medine'dir. Coğrafi yapı olarak hafif bir derecede kuzeye doğru meyilli bir ovada yer alan ve bu nedenle güney kısımlarına Âliye, kuzey kısımlarına Sâfile denilen eski ismiyle Yesrib olarak bilinen Medîne, kuzeyinde Uhud, güneyinde Ayr/Âir dağı ile çevrilidir. Şehrin doğu-batı yönlerinde adları Vâkım ve Vebere olan iki büyük harre bulunmaktadır ki bu taşlar Şam'a kadar uzanmaktadır. Bazı kaynaklarda doğu ve batı yönleri haricinde bir de güney tarafında harre olduğu vurgulanmaktadır. Kubâ Harresi olarak ifade edilen bu taşlık diğer iki harreye göre daha küçüktür. Sönmüş pek çok küçük tepeliğin bulunduğu şehirde özellikle harre denilen bu kayalıklardan çıkan kaynak sular ve yıl içinde yağan yağmur suları akıcı-geçici dere yatakları oluşmasına sebep olmakta, bu durum şehrin fizikî yapısına ve gündelik hayatına çoğunlukla olumlu yönde tesir etmektedir.⁶

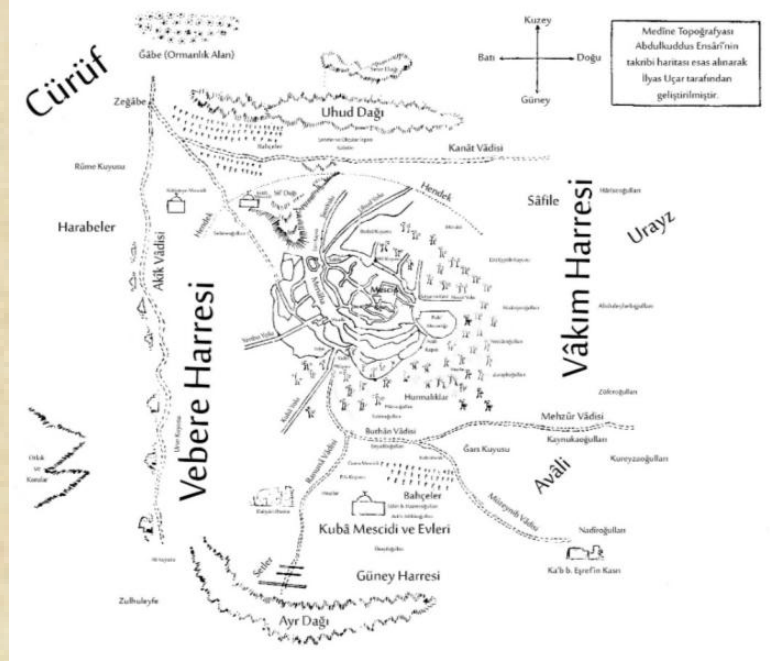
2 Zikredilen eserlerin değerlendirilmesi ve daha fazla detay için bkz. İlyas Uçar, *H. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2019), 25-44.

3 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya Umeri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 3/325.

4 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru's-sâdir, 1997), 2/249.

5 L. Veccia Vaglieri, "Al-Harra", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, (24 Nisan 2012); Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 244.

6 Uçar, *H. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi*, 105.

Harrelere dair tarafımca hazırlanan bir çizim⁷

Harrelerin önemine “Kitâbü Harre” adıyla birçok eser telif edildiği, bunların coğrafya kitapları arasında geniş bir yer tuttuğu da bilinmektedir.⁸ Hz. Peygamber’in şu iki sözünde harreye vurgu yapılması Medine tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır.

“Sizin hicret edeceğiniz yerin iki kara taşlık (harre) arasında hurmalık bir şehir olduğunu gördüm.”⁹

“İbrahim (a.s)’in Mekke’yi harem kıldığı gibi ben de iki kara taşlık (harre) arasını haremleştirdim.”¹⁰ Aynı zamanda bu söz ile şehrin doğu-batı yönünde koruma altına alındığı da görülmektedir. Bu kadar önemli bir role sahip olan harrelerin Emevîler döneminde yaşanan elim bir olay neticesinde daha çok mevzu bahis olması ise oldukça trajiktir.

2. Harre Olayının Sebepleri

Genel olarak Medinelilerin, 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde gerçekleşen Kerbela Olayı’ndan sonra Yezîd’in halifeliğini kabul etmeyerek, sesleri yükseltmeye başlaması olarak kabul edilse de sosyolojik hadislerin tek bir sebebe indirgenmesi doğru olmaz. Aslında Harre olayının gerçekleşmesi görünürde Hz. Osman döneminde yaşanan iç karışıklığa, görünmeyen kısımda ise çok eskiden beri gelen Emevî-Haşimî mücadelesine dayanır. Bu nedenle biz bu sebepleri müstakil başlıklar halinde ele almaya çalışacağız.

7 Uçar, Hz. Muhammed Zamanında Medine’de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi, 354.

8 Küçükşacı, “Harre”, 245.

9 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), Kefâlet 4.

10 Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, Fezâ’ilü’l-Medîne 1.

2.1. Emevî-Hâşimî Çekişmesi ve Hz. Osman Dönemi Olayları

Mekke şehrinin yerleşik hayata geçmesinde ve toplumsal bir düzen kazanmasında şüphesiz en önemli role sahip olan kişi Kusay b. Kilâb'tır (ö. 480 dolayları). O, yaşadığı döneme iz bırakan, sözlerine itaat edilen, Arap örfüne şekil veren ve ölümüyle yaptıkları miras kabul edilen bir kimsedir.¹¹ Fakat bu miras ilerleyen zamanlarda yerini İslam tarihinde Emevî Hâşimî çekişmesine bırakmıştır. Oğulları arasında başlayan tartışmalar başta yönetsel olarak çeşitli krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.¹² Ölümünden sonra Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'e kadar Mekke'nin idaresi Benî Abdumena'f'ta kalmış, onun vefatından sonra ise Benî Abdüşşems'ten, Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Abdüşşems'e geçmiştir.¹³ İslamiyet'ten önce Ümeyyeoğulları çeşitli yollarla idareyi ele geçirme teşebbüsünde bulunsalar da Hz. Muhammed'in nübüvvetini ilan etmesiyle Mekke'de var olan siyasi havanın rengi de değişmeye başlamıştır. Kendilerini siyasî ve ekonomik yönden lider gören Ümeyyeoğulları, en ciddi rakipleri olan Hâşimoğullarından bir peygamber çıkmasını kabullenememiş, başta Ebû Cehil olmak üzere pek çok muhalif bunu açıkça itiraf etmiştir. Ebû Cehil'in şu sözü bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir:

“Biz rakiplerimiz ile her konuda yarışıp durduk, hatta onlarla burun buruna giden bir yarış atı gibiydik fakat onlar bizden bir peygamber çıktı dediler. Şimdi biz bunun dengini nasıl bulup çıkaracağız. Kesinlikle biz ona ne inanırız ne de onu tasdik ederiz.”¹⁴

Hz. Peygamber'in davet sürecinde her daim kendisine muhalefet eden grup Ümeyyeoğulları olmuştu. Hz. Peygamber'i inkar etmeye çağıran ve halkın cahiliye düşüncelerini en çok tahrik edenlerin başında da onlar geliyordu. Asabiyet fikrinden de yola çıkarak Hz. Peygamber'in onları babalarının dininden döndürmek istediğini ve putlara hakaret ettiğini söylüyorlar, tüm Mekke halkını Allâh Resûlü'nden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.¹⁵ Mekke'nin fethiyle müslümanlaşma serüvenleri başlayan Ümeyyeoğulları Hz. Peygamber'in vefatından sonra yani Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde ılımlı bir politika izledi.

Hz. Ömer'in şehit edilmesiyle başlayıp şura heyetinin oluşturulmasıyla devam eden süreçte yine Ümeyye-Hâşimî çekişmesi olduğunu görmekteyiz. Hakem olarak belirlenen Abdurrahman b. Avf'ın bu ilişkiler çerçevesinde taraf olduğu düşünüldüğünde her iki halife adayına yöneltilen “kendilerinde önceki iki halifenin yolunda gitme hususunda söz istemesi” yeniden tartışmalara neden olmuştur. Çünkü soruya Hz. Ali'nin, “Gücüm yettiğince” cevabını vermiş, aynı isteğe Hz. Osman'ın ise tereddütsüz “Evet” demesinin ardından halife seçilmiştir.¹⁶ Her ne kadar Arap siyasi geleneğinde, yaşın ve tecrübenin

11 Hakan Temir, “Kusay b. Kilâb'ın Tarihî Kişiliği ve Misyonu” (II. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu Cahiliye Dönemi, Kahramanmaraş: Samer, 2020), 607.

12 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri / İslam Öncesinden Abbasilere Kadar* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021).

13 Cahit Külekçi, “Mekke'nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay b. Kilâb”, *Şarkiyat Mecmuası* 24 (2014), 109.

14 Ali b. Burhaneddin Halebî, *İnsânu'l-Uyûn* (Mısır: y.y., 1964), 1/497.

15 Adem Apak, “Mekke Döneminde Benî Ümeyye'nin İslâm'a Karşı Tutumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 284.

16 Adem Apak, “Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri”, *Uludağ*

önemi bilinse de Hz. Osman'a göre daha genç ve toy gözükken Hz. Ali'nin yarışı kaybetmesi uzak arka planda Harre Vakası'nın en önemli sebeplerinden birisi sayılabilir. Çünkü Hz. Osman'ın on iki yıllık hilafeti döneminde Ümeyyeoğulları neredeyse tüm idari görevleri üstlenmişler ve Haşimoğulları'na karşı adeta tarihi bir zafer kazanma edası takınmaya başlamışlardı. Kişiliğiyle, karakteriyle sevilen ve Hz. Peygamber'in en güzel dostlarından biri hatta daha önemlisi damadı olan Hz. Osman'ın yumuşak olması, samimiyeti, daha ilk günden ailenin bu tarz düşünceye sahip kişileri tarafından suistimal edilmeye başlandı. Hatta Ebû Süfyan'ın bir seferinde, "Ey Ümeyyeoğulları! Hilafeti çabuk elde edin. Allâh'a yemin olsun ki, onun sizin olmasını umuyordum. Hilafet artık sizin çocuklarınıza miras kalacaktır."¹⁷ demesi bu durumun olumsuz yansımalarından birisi olmuştur.

Özellikle idare ve yönetim konusunda kendisine gelen isteklere olumsuz cevap vermeyen Hz. Osman halifeliği döneminde Kûfe, Basra ve Mısır gibi eyaletlerin valilerini azlederek, yerlerine Ümeyyeoğullarından idareciler tayin etti. Hz. Ömer zamanında yaşanan Amvâs vebası¹⁸ nedeniyle bir anda kendisini Şam valisi olarak bulan ve yine Ümeyyeoğullarının en önemli isimlerinden birisi olan Muâviye'yi ise daha geniş yetkiler vererek eski vazifesinde bıraktı. Devletin merkezi Medine'ye ise amcasının oğlu Mervân b. Hakem'i getirerek onu devlet kâtibi (başbakan) yaptı.¹⁹ Aslında Hz. Peygamber'in gençlik yıllarında yakışsız hareketler sergilemesi neticesinde Medine'den kovduğu birinin Medine'de en önemli pozisyona getirilmesi hem Hz. Osman'ın şehadetinin hem de akabinde Hz. Ali döneminde yaşanacakların en önemli sebeplerinden birisi olarak düşünülebilir. Üstelik Mervân, daha önce zikrettiğimiz gibi Arap geleneğinde yaşın ve tecrübenin önemi göz önüne alındığında, daha otuzuna gelmemiş ve herhangi bir idari ve askeri görevde bulunmamış bir kişiydi. Onun böyle önemli bir göreve getirilmesi, İslam davasının en önemli temsilcilerinin endişe duymasına yol açtı.²⁰

Kısa zamanda duyulan bu endişe, yerini halifenin şahsi ve idari bazı uygulamalarından dolayı ortaya çıkan şikayetlere bıraktı. Şikayetlerin temelinde hemen hemen tüm önemli pozisyonlara Ümeyyeoğullarının getirilmesi yatıyordu. Ayrıca devlet imkanlarının hep Ümeyyeoğulları lehine tahsis edilmesi de kafalarda soru işaretlerinin doğmasına neden oluyordu. Ümeyyeoğulları tüm nimetlerden bol bol istifade ederken Haşimoğulları başta olmak üzere diğer kabilelere bunun yansımaması hatta bazı konularda kısıtlamalara gidilmesi gitgide artan bir öfkeye neden oluyordu. Örneğin, Abdullah b. Mes'ud'un, Kur'an'ın çoğaltılması hususunda halife ile anlaşmazlığa düşmesinden dolayı maaşının kesilmesi ve Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe'nin devlet hazinesinden gelen tahsisatının azaltılması

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/7 (1998), 493; Halil İbrahim Hançabay, "Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi", *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2014), 383 vd.

17 Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Es'ad Dâğir (Kum: Dâru'l-Hicre, 1408), 2/352.

18 Detaylı bilgi için bkz. İlyas Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası: İslam Tarihi'nde İlk Salgın* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020).

19 Apak, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", 504.

20 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Kahire: Heyetü'l-Mısriyye, 1992), 84; Apak, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", 505.

bunlardan sadece bazılarıydı.²¹ Mevcut durum Ammar b. Yasir ve Ebû Zerr gibi ashabın önde gelen kişileri tarafından eleştirilmiş ve kendilerine karşı yaptırım da uygulanmıştı.²² Hatta Ammâr b. Yâsir'in bayılıncaya kadar dövüldüğü çeşitli rivayetlere yansımıştır.²³ Yönetim aleyhinde oluşmaya başlayan muhalif gruplara bir de cahiliyye kafasına sahip, asabiyet fikirleriyle yoğrulmuş ve kalplerine tam olarak imanın yerleşmediği kişilerin yanlış tutum ve davranışları da eklenince Hz. Osman'ın evi kırk günden fazla muhasara edilmiş, mescide gitmesi engellenmiş hatta su dahi verilmeyerek 28 Zilhicce 35/Mayıs 656 tarihinde şehit edilmiştir.²⁴ Bu olay hem İslam tarihinde ilk darbe girişimi olarak nitendirilmiş²⁵ hem de artık gözle çok daha rahat bir şekilde görülen ve kaynaklara yansıyan Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları çatışması alevlenmiştir.²⁶ Bir taraf olayların müsebbebini soruştururken Ümeyyeoğulları şehidin kanının peşine düşmüşler, bazı sahabiler Hz. Osman'ın şehadetinin müsebbibi olarak görülmüş²⁷ ve özellikle Muâviye Şam'da Hz. Osman'ın kanlı gömleğini gezdirerek halkın intikam ateşini körüklemeye çalışmıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle cevaplanması gereken en büyük soru ise yeni halifenin kim ve kimlerden olacağıydı. Çünkü Ümeyyeoğulları ele geçirdikleri bu fırsatı kaybetmek istemiyorlardı. Bu durum özellikle Hz. Ali ve Muâviye özelinde daha sonra ortaya çıkacak olana şii-sünni çatışmasına da neden olmuştur.²⁸

2.2. Hz. Ali Dönemi Olayları

Halifelik tarihine baktığımızda ilk halife Hz. Ebû Bekir'in teklif yoluyla, Hz. Ömer'in ise Hz. Ebû Bekir'in kendisini halife tayin etmesiyle, Hz. Osman'ın ise daha önce değindimiz üzere şura/seçim yoluyla seçildiğini biliyoruz. Her üç halifede de ferdi bir takım aykırı sesler işitilse de genel olarak tüm Medine'den yeterli kabul alınmıştı. Fakat Hz. Ali'nin halifeliği diğerlerinden hem yöntem olarak hem de sonuç olarak farklı

-
- 21 Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Hamidullah Muhammed, Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 5/68.
- 22 Ammar b. Yasir'in dövülmesi, Ebu Zerr'in sürgüne gönderilmesi konuları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Güzel, "Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 12/3 (2012), 43-68; Mustafa Kılıç, "Hz. Osman-Ammâr b. Yâsir İlişkisi", ed. Ali Aksu (Hazreti Osman, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 195 vd.; İhsan Arslan, "Hz. Osman-Ebû Zer İlişkisi", ed. Ali Aksu (Hazreti Osman, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 217 vd.; İsmail Altun, "Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkid", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (2019), 419-443.
- 23 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 6/161-162.
- 24 Ebû Amr Halife b. Hayyât, *et-Târih* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397), 168; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 3/78; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-şahâbe* (Beyrut: y.y., t.s), 3/585.
- 25 Ali Hatalmış, "İslam Tarihinde İlk Darbe Girişimi ve Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2017), 183-208.
- 26 M. Bahaettin Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 515.
- 27 Ramazan Önal, "Hz. Osman Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/23 (2019), 1302 vd.
- 28 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014).

olmuştur. Hz. Osman şehit edildikten sonra beş gün insanlar halifesiz kalmıştı. Daha önce üç kez halife olma noktasında görüş beyan ettiği bilinen Hz. Ali de bu sefer çekimser davranıyordu. Medineliler hem şaşkın hem çaresizce ne yapacaklarını düşünüyordu. Sonra bir grup Hz. Ali'ye giderek daha önce olumsuz cevap almalarına rağmen ısrarcı oldular ve Hz. Ali de “mescidde bulunan bütün müslümanların rızası olursa halife olabilirim” diyerek teklifi kabul etti.²⁹ Fakat muhalifler bu işin peşini kolayca bırakmayacaklarını kısa süre içinde gösterdiler. Her ne kadar herkesin biatının almış gibi görünse de Hz. Ali döneminde toplumun üçe ayrıldığı ifade edilebilir.

Hz. Ali'ye biat edenler,

Çekimser olanlar,

Muhalifler.³⁰

Hz. Ali halifeliğın ilk günlerinden itibaren özellikle Ümeyyeoğulları tarafından kendisine yöneltilen suçlamalarla uğraşmak zorunda kaldı. Şehrin bir nebze de olsa havasını değiştirmek ve muhaliflerden biraz daha uzakta yeniden toparlanmak için başkenti Kûfe olarak değiştirdi. Fakat bu muhalif gruplar arasında çekişmenin derinliğini iyice artırdı.³¹ Nitekim bu hararetli çekişme yerini araya farklı duygu ve düşüncelerin de girmesiyle³² İslam tarihinde Cemel Savaşı ve Sıffin Savaşı³³ olarak bilinen iki büyük acı olayın yaşanmasına neden oldu. Büyük fitne dönemi olarak da adlandırılan bu dönem³⁴ kendi içinde sosyolojik ve psikolojik pek çok farklı boyut bulundursa da konumuz açısından biz bunlara değinmeyeceğiz. Fakat bu iki savaşın aynı zamanda Emevîlerin kurulması ve devam eden süreçte yaşanacak Kerbela ve Harre olaylarının çıkış sebebi olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir. Ayrıca Sıffin savaşı sonucunda yaşananlar ve tahkim olayı³⁵ sonucu hariciler denen yeni bir grubun oluşması³⁶ da Medine tarihinde yaşanacak üzücü olayların anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Çünkü Hz. Ali'nin şehit edilmesinin arka planında da Hariciler yatmaktadır.³⁷ Hariciler ayrıca kuruluşundan yıkılışına kadar Emevî idarecilerinin başına da büyük problemler açarak, Müslümanlar arasında farklı bölünmelerin yaşanmasına, farklı mezhep ve meşreplerin ortaya çıkmasına da neden olacaktır.

29 Mustafa Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset* (İstanbul: İnsan, 2014), 66.

30 Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 68.

31 Varol, “Harre Vakası (Sebepler-Sonuç Değerlendirmesi)”, 515.

32 Muhammed Hamidullah, “Perde Arkasından Yönetilen Cemel ve Sıffin Muharebeleri”, çev. Sıddık Yüksel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5 (1990), 269-278.

33 Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzahim b. Seyyar Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu, 2017); Ali Yenice, “Hz. Ali-Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muâviye Safının Biyografik Analizi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 7-41.

34 Erling Ladewig Petersen, *Ali and Mu'awiya in Early Arabic Tradition* (Kopenhag, 1964), 9; G. H. A. Juynboll, “The date of the great fitna”, *Arabica* 2/20 (1973), 142.

35 Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 428.

36 Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hâriciliğın Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ (1975), 219-247.

37 M. Ali Kapar, “Hz. Ali'nin Öldürülmesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 341-346.

2.3. Emevîlerin Kurulmasıyla Başlayan Olaylar

Hız. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesinin akabine Şam'da Muâviye, Kûfe'de ise Hız. Hasan lehine biat alınmıştır. Hız. Hasan kendisinden önce yaşanan üzücü olayların yaşanmaması adına, Muâviye'nin de ısrarcı tutumu sonucunda kısa bir süre sonra görevi kendisine devretmiştir.³⁸

Tüm bu gelişmeler neticesinde Hız. Ömer zamanında devletin önemli bir kademesinde görev almaya başlayan Muâviye artık İslam devleti adına tek yetkili kişi olmuştur. Adeta o neden Arapların dört dahisinden biri olduğunu göstermiştir. Okur-yazar olması, hitabet gücünün yüksekliği, karşısındakini etkileyebilmesi, işlerini hile yoluyla halletmeyi de becerebilmesi, siyasetteki kurnazlığı, insanlara anladıkları dilden konuşması, onların değişik yollarla gönüllerini alabilmesi, hediyeleşmeyi sevmesi gibi şahsi özellikler onu halifelikten sultanlığa taşıyan, sistemi de hilafetten saltanata dönüştüren en önemli göstergelerdir.³⁹ Onun iç politikada barışçıl bir tutum sergilemesi, yıllardır yaşanan gerilimleri bitirmek üzere kararlı duruşu ve Hız. Hasan ile anlaşarak idareyi hicretin 41. yılında (661) ele geçirmesiyle siyasi bir istikrar sağlanmış bu nedenle bu yıla, birlik yılı anlamına gelen "Amu'l-Cemaa" adı verilmiştir.⁴⁰ Kısa sürede doğuda, batıda, güneyde ve kuzayda büyük başarılar imza atan Muâviye hem iç hem de dış politikada olması gerektiği gibi adımlar atmayı başarmıştı. Zaten Muâviye'nin siyasi hayatını şekillendiren temel prensiplerden biri "Parasının iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın yettiği yerde kırbaça, kırbacın yettiği yerde kılıca gerek olmadığı, eğer çaresiz kalırsa kılıca başvurmak gerektiği" şeklindeyd.⁴¹

Muâviye hayatının sonlarına doğru yönetimde oluşabilecek sıkıntıları bertaraf edecek birşeyler düşünüyordu. Muğire b. Şu'be'nin kendisine Yezîd'i yerine bırakma teklifini beğendiği ve bu nedenle oğlunu kendisinden sonra devletin başı olarak belirlediğini kaynaklar bize bildirmektedir.⁴²

Yezîd'in veliahtlığı bir süreliğine de olsa oluşan birliğin ve sessizliğin yeniden bozulmasına neden oldu. Muâviye'nin bu çıkışı Hicaz bölgesi dışındaki yerlerden çok tepki almasa da geçmişin acısını hala derinden yüreğinde hisseden bazı kimseler tarafından kesinlikle reddedildi. Özellikle Mekke ve Medine'de bulunan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Hız. Hüseyin ve Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman buna şiddetle karşı çıkmışlardı.⁴³ Muâviye'yi bu konuda defalarca uyarmalarına rağmen durum değişmemiş ve Yezîd, Muâviye'nin gücü ve gölgesi altında görünür bir biat alarak devletin yeni başkanı olmuştur.

38 Mehmet Ali Kapar, *Halifeliğin Emevîlere Geçışı ve Verasete Dönüşmesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 26-27; Muhammed Süheyl Takkuş, *Emevî Devleti Tarihi*, çev. Mücahit Yüksel (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016), 24.

39 İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 50; Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", 516.

40 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/132; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-rusul ve'l-mülük* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 3/275; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut, 1404), 1/320.

41 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/21.

42 Taberî, *Târîhu'l-rusul ve'l-mülük*, 2/173; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1997), 3/249.

43 Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", 518.

Yezîd'in devlet başkanı olması sadece siyasi yönden değil ekonomik ve dini nedenlerden dolayı da pek çok problemin ortaya çıkmasına neden oldu. Yezîd'in İslam'a uygun olmayan bir hayat yaşaması, namaz kılmaması, içki içmesi, müsrif olması, lüks ve şatafat içinde yaşaması bir yana Ümeyyeoğullarının gittikçe zenginleşmesi, halkın alım gücünün azalması, vergilerin çoğalması, fetihlerin durması Harre vakasının gelişini adeta haber veriyordu.⁴⁴ Uzak planda daha önce zikrettiğimiz dönemsel sancılar artık yerini bizzat sözlü ve fiili mücadelelere bırakmaya başladı. Fakat belki de Harre Vakası'nın yaşanmasının en büyük ve son nedeni Kerbelâ Olayı oldu.⁴⁵ İslam tarihi kaynaklarında ve kültürümüzde Kerbelâ acı bir olay olarak tüm Müslümanların zihninde yer edinirken Harre Vakası'nın pek bilinmemesi ise oldukça ilgi çekicidir. 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde yaşanan ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle sonuçlanan bu elim hadiseden birkaç yıl sonra belki de çok daha acı bir tabloyla karşılaşacaklarını hiçbir Müslüman aklına bile getirmemişti.

3. Harre Olayı ve Sonuçları

Kaynaklarımız Harre olayı hakkında birbirine yakın bilgiler içermektedir. Genel kabul Yezîd'in, Kerbelâ hadisesinden sonra aleyhinde oluşan olumsuz havayı bertaraf etmek için özellikle Medine'nin ileri gelenlerine karşı gönül alıcı bir tavır sergilemesi fakat bunu yaparken yine müsrif ve riyakar bir tutum takınmasıdır. Yezîd'in bunca acı olaydan sonra hala neşeli, gamsız ve hovarda yaşamı Medine'nin diline düşmüştü ve bu durum halk arasında büyük bir infiale yol açmıştı. Medine'de yaşananları casusları aracılığıyla anında haber alan Yezîd bu sefer onları tehdit eden şu mektubu gönderdi:

“Rahman ve Rahim Allâh'ın adıyla. Sizi teşvik ettim ancak ümitleri boşa çıkardınız. Sizi yücelttim ancak ahmaklık yaptınız. Sizi başımın üzerine aldım sonra indirdim. Allâh'a yemin ederim, eğer sizi ayağımın altına alırsam, öyle bir ezeceğim ki sayınızı azaltacak ve sizi Ad ve Semud gibi dillerde dolaşan hikayeler haline getireceğim. Yemin olsun benden size cezamdan daha iyi bir şey gelmez. Pişmanlık duyan kurtuluşa ermez.”⁴⁶

Mektup, Medine ehline karşı kışkırtıcı ve tahrik edici ifadeler ihtiva etmekteydi. Yezîd etrafına bu durumda şöyle bahsediyordu:

“Vallâhi onları öyle ezeceğim ki onların ruhunu alacağım.”

İbn Ca'fer bu tepkiye karşılık ona şöyle dedi:

“Baban Allâh'ın bir lütfu olarak hilim ve şefkatle anılmaktadır. Onlara şefkatle muamele edersen ve onları affedersen iyi olur. Zira onlar senin yakınların ve aşiretindendirler. Onları öldürürsen kendini öldürmüş olursun.”⁴⁷

44 M. J. Kister, “Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)”, çev. Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2020), 305-316; Varol, “Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)”, 518-521.

45 Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Kerbelâ (Keder ve Belâ)* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015); M. Asım Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası* (İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2001).

46 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu, 2017), 279; Ayrıca bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Harre Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 245-247.

47 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 278.

Bu sözlerden etkilenmiş olmalı ki Yezîd, aralarında aracılığı için Nu'mân b. Beşîr'i Medine'ye gönderdi fakat durum hiç değişmedi. Medineliler artık onu istemiyordu, açıkça bunu valilerine bildiriyordu. Onlar, Kureyşlilerin başına Abdullah b. Mutî'yi, Ensarın başına da Abdullah b. Hanzala'yı vali olarak geçirdiler. Onlardan Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs el-Mahzumî şöyle dedi:

“Şu sarığımı başımdan çıkardığım gibi Yezîd'i de yöneticilik makamından çıkarıp attım.”⁴⁸

Başka biri de:

“Şu ayakkabımı ayağımdan çıkarıp attığım gibi Yezîd'i de hilafet makamından çıkarıp attım” dedi.⁴⁹

Yezîd'in tayin ettiği vali Osman b. Muhammed b. Ebû Süfyan'ı kovup, Ümmeyyeoğullarını da Medine'den sürgün etmeye başladılar. Bunun üzerine Ümeyye oğulları, Mervân b. Hakem'in evinde toplandılar. Medineliler, bu evin çevresini çembere alıp onları kuşattılar.⁵⁰

Fakat bazı isimler Yezîd'in görevden alınması konusunda çekimser veya uzak kaldılar. Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin, Abdullah b. Ömer, Abdülmuttalib oğullarının tamamı ve Muhammed b. Hanefiyye taraftarları bunlardan bazılarıydı.⁵¹

Ümeyye oğulları, Yezîd'e bir mektup göndererek kuşatma altında tutulduklarını, aç ve sussuz kaldıklarını, kendilerini bu durumdan kurtaracak birini göndermediği takdirde son adamlarına kadar öldürüleceklerini bildirdiler.⁵² Yezîd o sırada ayaklarını yıkıyor ve keyif çatıyordu. Mektubu okuyunca keyfi bozuldu ve şöyle dedi:

“Benim karakterim olan tahammülümü değiştirdiler.

Ben de onlara olan yumuşaklığımı sertlikle değiştirdim.”⁵³

Bunun üzerine hemen harekete geçti. Önce Amr b. Said b. As'ı görevlendirmek istedi ancak o bu görevi şu sözleri söyleyerek kabul etmedi:

“Mü'minlerin emiri, ben orada düzen sağlamışken, işler yolunda gitmekte iken beni oradaki valilikten azletti. Şimdi ise Kureyşlilerin kanları orada toprağa akmaktadır. Bu

48 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem* (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 6/12; Nureddîn b. Alî b. Abdullâh Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muṣṭafâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/104.

49 Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (y.y.: Dâru'l-Hicre, 1998), 11/614; Karşılaştırmaları Türkçe metinleri için ayrıca bkz. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 8/356; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 6/12.

50 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/211; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/614.

51 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/614.

52 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 281.

53 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/211.

durumda onlara valilik yapmak istemem. Bu işi onlara benden daha uzak biri üstlensin.”⁵⁴

Yezîd bir süre düşündükten sonra Müslim b. Ukbe’ye haber göndererek onu yaklaşık 10.000 süvarinin komutanı olarak Medine’ye gönderdi. Bu süvarilerden herbirine 100 dinar verdi.⁵⁵ Bu seçimde babasının vasiyetinin olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁶ Bölgeye gitmeden önce aralarında geçen şu diyalog olayların varlığı yeri göstermesi açısından oldukça ilginçtir.

Yezîd:

“Ey Müslim! Gitmek istemiyorsan seni göndermem, bakıyorum bitkin ve bitap düşmüşsün.”

Müslim b. Ukbe:

“Allâh hakkı için Allâh’ın ayağıma getirdiği bir sevaptan beni mahrum etme, başkasını gönderme. Çünkü rüyada bir ağaç gördüm. Dalları, ‘Osman için öç ve intikam!’ diye bağıryordu. Ona yöneldim. O, ‘Bana gel ey Müslim b. Ukbe!’ diyordu. Ona gittim ve onu aldım. Bu rüyanın tabirini yaptım. Kendi kendime dedim ki: Osman’ın işinin altından ben kalkacağım. Allâh’a yemin ederim ki bunların yaptığı, Allâh’ın onları helak etmek istemesinin bir sonucudur.”

Yezîd:

“O halde git Allâh gazanı mübarek etsin. Sen onların cezasını vereceksin.”⁵⁷

Yezîd ayrıca Müslim b. Ukbe’ye son olarak şu talimatı verdi:

“Sana bir şey olursa yerine Husayn b. Numeyr’i vekil tayin et. Onları üç kez itaata davet et. Eğer itaata dönerlerse kabul et ve onlara ilişme, ama itaata dönmezlerse onlara karşı Allâh’tan yardım dile ve onlarla savaş. Eğer onları mağlup edersen Medine’yi üç gün süreyle mubah say. Onları öldür. Bu süre dolduktan sonra da insanlardan el çek. Hüseyin’in oğlu Ali’ye dikkat et, ona zarar verme, ona iyi davran, onu meclisine yaklaştır. Çünkü o, diğerlerinin girdiği kapıdan girmemiştir. Onların yaptıkları bozgunculuğu yapmamıştır.”⁵⁸

Müslim, beraberindeki askerlerle Medine’ye doğru yola çıktı. Oraya yaklaştığında Medineliler, Ümeyye oğullarını kuşatma işine giriştiler ve onlara şöyle dediler:

“Allâh’a yemin ederiz ki, ya bize şu gelen Şamlılara bizi teslim etmeyeceğinize, bize karşı onlarla iş birliği yapmayacağınıza ve gizlimizi-saklımızı onlarla paylaşmayacağınıza dair kesin söz ve teminat verirsiniz ya da sizi öldürürüz.”⁵⁹

Ümeyyeoğulları da onlara bu hususta kesin söz ve teminat verdiler. Şam ordusu Medine’ye vardığında Ümeyyeoğulları onları karşıladılar. Müslim b. Ukbe, onlardan her ne soruyorsa onlar hiçbir şey söylemiyorlardı. Müslim, bu durumdan sıkıldı. Mervân oğlu

54 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/615.

55 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/615.

56 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 281.

57 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 281-282.

58 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/212.

59 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/618.

Abdülmelik, oraya gelip şöyle dedi:

“Eğer zafer istiyorsan Medine’nin doğusuna, Harre’ye gidip konakla, eğer sana karşı gelirlerse güneş sizin ensenize, onların da yüzlerine vurur. Onları itaate davet et, eğer bu davetine icabet ederlerse ne ala! Aksi takdirde Allâh’tan yardım dileyip onlarla savaş. Allâh onlara karşı- imama muhalefet edip itaattan çıktıklarından- sana yardım edecektir.”⁶⁰

Müslim b. Ukbe, bu konuşma ve tavsiyesinden dolayı ona teşekkür etti ve tavsiyesine uydu, gidip Medine’nin doğusuna, Harre’ye ordugâh kurdu. Üç gün süreyle Medinelileri itaata davet etti. Her davetinde Medineliler icabetten kaçtılar. Sadece savaşmaya razı oldular. Üç günlük süre geçince dördüncü günde Müslim onlara şöyle dedi:

“Ey Medine halkı! Üç günlük süre doldu. Mü’minlerin emiri bana şöyle demişti: “Medineliler, benim aslım ve aşiretimdir. Onların kanlarının akıtılmasını istemiyorum.” Müminlerin emiri, (Yezîd) size üç günlük süre vermemi emretmişti. Bu süre geçip gitti. Şimdi ne yapacaksınız? Barış mı yapacaksınız; yoksa savaşacak mısınız?”

Medineliler “Savaşacağız!” deyince Müslim b. Ukbe:

“Böyle yapmayın, barış yapın. Gücünüzü ve kuvvetinizi şu dinsiz İbn Zübeyr’e (Mekke’ye) yöneltilim.”

Medineliler de şöyle dedi:

“Ey Allâh’ın düşmanı! Eğer amacın buysa sana bu amacı gerçekleştirme imkanını vermeyeceğiz. Çekip gidin ve Allâh’ın kutsal Beyt’inde dinsizlik yapmayın.”⁶¹

Medineliler “Resûlullah (sav) henek kazdırmıştı biz de henek kazalım” sözünde ittifak ederek, şehrin bütün çevresine henek kazdılar. Ardından Abdullah b. Hanzala Medinelileri minberin yanında topladı ve onlara, “Bana ölmek üzere biat edeceksiniz yoksa benim sizin biatinize ihtiyacım yoktur” dedi. Onlar da ölmek üzere ona biat ettiler.⁶² Tüm hazırlıklar yapılmıştı. Sabah akşam nöbet tutuluyordu. Askerlerini dört kola ayırmışlar, her kolun başına bir komutan tayin etmişlerdi. Henekleri silahlı insanlar savunuyorlardı. Gücü buna yetmeyenler ise evlerin damlarından yaklaşmakta olan düşman kuvvetlerini taşıyor ve onlara ok atıyorlardı.⁶³

Kora kor bir mücadele devam ederken Müslim de ordusundakileri teşvik edici cümleler ile galeyana getirmeye çalışıyordu. “Kim ki bir kelle getirirse şu kadar ödül alacaktır”⁶⁴ diyerek adeta dini duyarlılığı olmayanları teşvik ediyordu. Ve sonuçta Medinelilere galip geldiler. Ödül pahasına vurdukları vuruyor, öldürdükçe öldürüyorlardı.

Savaş bitmişti ama sonrasında yaşanan tablo çok daha içler acısıydı. Düşünenler için savaşın sonuçları oldukça önemli mesajlar barındırıyordu. Abdullah b. Müslim’in anlattığına göre, Müslim b. Ukbe atı üzerinde ve yanında Mervân b. Hakem olduğu halde öldürülenleri

60 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 5/174; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 3/213; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/618.

61 Taberî, *Târîhu’l-rusul ve’l-mülûk*, 5/486; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 3/214-215.

62 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 283.

63 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 284.

64 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 285.

görmek için dolaşıyordu. Abdullah b. Hanzala'nın yanından geçti. Şehadet parmağını uzatmış haldeydi. Mervân: "Uzattığın o parmağı hayattayken de dua ederek çok uzatmıştın," diye söylendi. Sonra İbrahim b. Naim'in cesedinin yanından geçti. Eli avret yerinin üzerindeydi. Mervân: "Vallâhi avretini hayatta koruduğun gibi ölüyken de korumuşsun;" diye söylendi. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın cesedinin yanından geçtiler. Yüzüstü ve alnı yere kapanık vaziyette yatıyordu. Onun için de "Hayattayken secdeye giderek yere koyduğun o alnı ölüyken de yere koymuşsun," diye söyledi. Müslim b. Ukbe: "Vallâhi bunları cennet ehli olarak görüyorum," dedi. Abdullah b. Zeyd'in cesedinin yanından geçtiklerinde Mervân onu Müslim'e tanıtmak istemedi. Çünkü başını gövdesinden ayıracaktı. Müslim ona, "Bu kimdir?" dedi. Mervân: "Mevaliden biri," dedi ve geçti. Müslim: "Hayır! Kabe'nin Rabbine yemin olsun, bir şey için ondan yüz çevirdin," dedi. Mervân: "Bu, Resûlullah'ın arkadaşı Abdullah b. Zeyd'dir," dedi. Müslim: "Bu, biatini bozanların en rezilidir, başını koparın," dedi.⁶⁵

Fakat her şey bunlarla da sınırlı kalmadı. Esirlere kötü muamele edildi. Medineliler Yezîd'e zorla biat etmeye zorlandı. Daha sonra Müslim b. Ukbe, Yezîd'in emri üzerine Medine'yi üç gün mubah kıldı. Saygınlığını hiçe saydı. Medine eşrafının çoğu öldürüldü, kadınlara tecavüz edildi, çok miktarda mal yağmaladı.⁶⁶ Abdullah b. Müslim rivayetine göre Harre vakasında, kadın ve çocuklar hariç Kureyş, Ensar, Muhacir ve ileri gelenlerden öldürülenler bin yedi yüz; diğer insanlardan öldürülenlerin sayısı, kadın ve çocuklar hariç on bin kişidir.⁶⁷ Medaini ise aynı şekilde Medineli bir ihtiyarın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Zührî'ye Harre gününde Medinelilerden kaç kişi öldürüldü? diye sordum. O da bana şu cevabı verdi:

"Muhacir ve Ensar'dan önde gelen 700 kişi öldürüldü. Ayrıca mevalinin önde gelenlerinden tanıdığım, tanımadığım hür ve kölelerden ve diğerlerinden de 10.000 kişi kadar öldürüldü."⁶⁸

Harre vakasıyla ilgili kaynaklarda o kadar korkunç anlatılar yer almaktadır ki, okuyan ve dönemin şartlarını anlamaya çalışan kişilerin havsı alınamamaktadır. Adeta çok büyük bir fitne ve fesat meydana gelmiştir. Şu örnekler bile vahşetin hangi boyutlara vardığını göstermektedir:

"Şamlılardan bir adam, bir eve girdi. Ensardan lohusa olan ve kucağında bebeği bulunan ev sahibi kadına, "Ya bana bir şey vereceksin ya da seni ve bebeğini öldüreceğim," dedi. Kadın, "Yazıklar olsun, çocuk Resûlullah'ın (sav.) arkadaşı İbn Ebi Kebş el-Ensari'nin oğludur. Ben de Resûlullah'a (sav.) malum Rıdvân Biati günü, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, çocuklarımı öldürmemek ve başkasına bühtan ve iftirada bulunmamak üzere biat ettim. Ben bir suç işlemedim. Allâh'tan sakın," dedi. Çocuğuna da "Vallâhi yanımda seni kurtaracak bir şey olsaydı seni kurtarırdım," dedi. Adam buna rağmen annesinin sütünü emmekte olan çocuğu ayağından tutarak annesinin kucağından çekti ve duvara çarptı. Bu

65 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 3/286.

66 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/334; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/216.

67 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 289.

68 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/623.

çarpmayla çocuğun beyni yere saçıldı.”⁶⁹

Başka bir rivayette ise Su’da bnt. Avf el-Mirriye, Müslim b. Ukbe’ye haber göndererek ona şöyle dedi:

“Ben amcan kızıyım. Adamlarına emir ver, falan yerdeki develerimize ilişmesinler.” Bu haberi alan Müslim, adamlarına şöyle dedi:

“Önce bu kadının develerini ele geçirin.”⁷⁰

Başka bir kadın da gelip Müslim’e şöyle dedi:

“Ben senin yandaşınım. Oğlum esirler arasındadır.” Müslim, adamlarına:

“Çabucak şunun oğlunu yakalayıp getirin.” dedi ve oğlunun başını vurdurup annesine teslim etti.⁷¹

Bu kara günlerde 1000 kadar kadının evlilik dışı hamile kaldığı ve bu yılda doğan çocuklara “evladü harre” dendiği ifade edilmektedir.⁷²

Bu kadar acı olayın üstüne Müslim’in Yezîd’e yazdığı şu mektup iktidar hırsının, dinin siyasete nasıl alet edildiğinin ve Müslüman toplumların nereden nereye evrildiğinin en önemli göstergesidir. Bu mektup adeta harre olayının da sonucu niteliğindedir:

“Rahman ve Rahim Allâh adıyla. Müminlerin Emiri Abdullah Yezîd b. Muâviye’ye Müslim b. Ukbe’den. Ey Müminlerin Emiri! Sana selam olsun. Allâh’ın rahmeti üzerine olsun. O’ndan başka ilah olmayan Allâh’a hamd ederim. Allâh, Müminlerin Emir’ini korumayı takdir buyurmuştur. Allâh ona kafidir. Müminlerin Emiri’ne arz etmek isterim: Müminlerin Emiri’nin nazaretinde seferber olmuş vaziyette Şam’dan selamle ayrıldık. Vadi’l-Kura bölgesine ulaştığımızda Müminlerin Emiri’nin ehli beyti ve akrabalarıyla karşılaştık. Mervân b. el-Hakem bize katıldı ve düşmanımıza karşı bize yardımcı oldu. Medine’ye ulaştığımızda Medinelilerin şehrin etrafına hendekler kazmış ve açık yerlere silahlı insanlar yerleştirmiş olduklarını gördük. Hayvanlarını ve bir seneliğine ihtiyaç duydukları şeyleri içerideki barınaklara almışlardı. Biz onları uyardık, Müminlerin Emiri’nin taahhütlerini ve onlar için vermeyi vadettiği şeyleri haber verdik. Ancak onlar imtina ettiler. Bunun üzerine adamlarımı hendekler boyunca yerleştirdim. Husayn b. Nümeyr’i Zinab ve civarındaki bölgede görevlendirdim. Hubeys b. Delce’yi mevalinin başında Beni Seleme bölgesine, Abdullah b. Mes’ade’yi Baki’ül-Garkad bölgesinde görevlendirdim. Ben ve Müminlerin Emiri’nin diğer komutan ve adamları Beni Harise yönünde bulunuyorduk. Süvarileri kuşluk vakti Abdüleşhel tarafından, Mervân b. el-Hakem’in kendisine Müminlerin Emiri adına vaatlerde bulunmak suretiyle ikna ettiği Beni Harise’den bir adamın açtığı yoldan soktuk. Mervân adama yakın bir konum ve bol atıyyeler vadederek hakkının gözetileceğini ve zimmetinin ibra edileceğini taahhüt etti. Onu Müminlerin Emiri’ne gönderdim. Allâh’tan

69 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 289-290.

70 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/621.

71 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/621.

72 Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarâme (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1985), 58/106; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/621.

dileğim odur ki yaptığı iyilik ve ikramın karşılığı olarak Müminlerin Emlri'nin takdir ve mükafatına mazhar olsun. Özellikle, Mervân b. el-Hakem'in güzel duruş ve görüşü, savaştaki doğru ve güçlü davranışı ve Müminlerin Emiri'nin düşmanlarını hezimete uğratmadaki büyük rolüyle Müminlerin Emiri'ne Allâh'ın bir ikramı olmuştur. Sanırım bunlar da Müslümanların imamı ve alemlerin Rabbinin halifesi nezdinde zayi olmayacaktır inşaAllâh. Allâh, Müminlerin Emiri'nin has adamlarını korumuş olup onlardan hiçbirine zarar dokunmamıştır. Düşmanlar savaş günü dört saat bile onlara karşı dayanamamıştır. Öğle namazını bile, o katliamdan ve büyük talandan sonra onların mescidinde kılabilirdim. Onları kılıçtan geçirdik. Onlardan görebildiklerimizi öldürdük, kaçanları takip ettik, yaralılarına saldırdık ve Müminlerin Emiri'nin -Allâh zaferini aziz kısım- emrettiği gibi üç gün boyunca şehri talan ettik. Mazlum ve şehit Halife Osman b. Affan'ın oğullarının meskenlerini emniyet altına aldım. Kadim muhalefet ve büyük nifak ehlini öldürmekle kalbime şifa veren Allâh'a hamd olsun. Hep haddi aşmış ve eskiden beri azmışlardır.⁷³

İbn Ömer de yaşananları zafer nidasıyla şu şekilde anlatmaktadır:

“Ka’be’nin Rabbine yemin ederim ki, bu olanlar, Osman’a yapılanların intikamıdır.”⁷⁴

Görünen o ki daha önce bahsettiğimiz uzak sebeplerden birisi bazılarının sinesinde hala sınımsız bir şekilde beklemekteymiş ve acısı harre günü masum insanlar, kadınlar ve çocuklardan çıkmış.

Medineliler bu savaşta ölenleri özel bir mezarlığa defnetmişler, onlar için ağıtlar yakmış ve menkıbeler oluşturmuşlardır. Harre vakası o kadar acı ve büyük bir olaydır ki, Mescid-i Nebevî’de cemaatle namaz kılınmayan üç günden birinin bu hadisenin meydana geldiği gün olduğu kaydedilir. Saîd b. Müseyyeb’e göre bu olay üç fitnenin ikincisi olarak Hz. Osman’ın şehid edilmesinden sonra Müslümanların zihnine, Medine’nin tarihine kara bir gün olarak kazınmıştır. Bu savaş sonucunda Hudeybiye ashabından geriye kimsenin kalmadığını söylemektedir.⁷⁵

Sonuç

Hz. Peygamber’in hem mekânsal hem de zihinsel olarak bir dönüşüme tabi tuttuğu Medine ve Medine toplumu tarih boyunca güzellikler ve faziletleri ile İslam tarihi kaynaklarında bahis konusu olmuştur. Hz. Osman dönemine kadar bu güzellikler ve olumlu hava devam etmiştir. Fakat Hz. Osman döneminde ortaya çıkan bazı siyasi ve ideolojik bakış açıları Medine tarihinde acı dolu hatıraların yaşanmasına neden olmuştur. Hz. Osman’ın şehit edilmesi, Müslümanlar arasında ciddi bölünmeler ve ayrışmaların ortaya çıkması, Cemal ve Siffin savaşları ve son olarak Kerbela olayı ile bu yangın daha da büyümüştür.

Harre vakası ise kaynaklarda büyük fitne olarak adlandırılan nadir birkaç olaydan birisi olarak tarihe kara bir leke olarak yazılmıştır. Kendilerine Müslüman diyen bir grubun, içerisinde pek çok sahabenin de bulunduğu Medine halkını kılıçtan geçirmeleri, kadınlara tecavüz etmeleri, Medine halkının mallarını yağmalamaları hiçbir haklı gerekçeye dayandırılmaksızın büyük bir facia olarak anılmıştır. Bu olay sadece dönemin Medinesine

73 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 291-293.

74 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/622.

75 Buhârî, “Meğâzî”, 12; Küçükaşçı, “Harre Savaşı”, 247.

zarar vermekle kalmamış sonraki nesillerin zihninde ağır travmalara yol açmıştır. Harre çocukları olarak bilinen bir neslin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mescid-i Nebevi de namaz kılınamamıştır. Harre vakası nedeniyle İslam tarihinin ilk asrında İslam düşüncesinde ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır. Pek çok grup, mezhep ve cemaat ortaya çıkmış, birlik olması gereken Müslümanlar bir kez daha ayrışmanın acısını da yıllarca çekmişlerdir.

Harre vakası başta olmak üzere İslam tarihinde yaşanan bu acı olaylar günümüz Müslümanları için çok ciddi mesajlar ihtiva etmektedir. Yüce Rabbimizin şu buyruğunun bir kez daha ne kadar ciddi bir uyarı olduğu ortaya çıkmaktadır:

“Allâh ve Resûlüne itaat edin, (onun öğrettiği yoldan dışarı çıkmayın) birbirinize düşmeyin (düşman olmayın), sonra zayıflarsınız, gücünüz gider ve zaferi elden geçirirsiniz. Sabredin, kuşkusuz Allâh sabredenlerle beraberdir.”⁷⁶

Harre vakası bize bir kez daha göstermektedir ki, bu ve buna benzer mesajlar doğru okunamaz ve doğru aktarılamazsa benzer olayların yaşanılması kaçınılmaz olacak ve tarih bir kez daha tekerrür edecektir.

KAYNAKÇA

Altun, İsmail. “Hz. Osman’ın Ammâr b. Yâsir’i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkidi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (2019), 419-443. <https://doi.org/10.29288/ilted.509484>

Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 487-521.

Apak, Adem. “Mekke Döneminde Benî Ümeyye’nin İslâm’a Karşı Tutumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 277-296.

Arslan, İhsan. “Hz. Osman-Ebû Zer İlişkisi”. ed. Ali Aksu. 203-226. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.

Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu, 4. Basım, 2014.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eshraf*. thk. Hamidullah Muhammed, Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi 'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

Demircan, Adnan. *Ali-Muâviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2014.

Demircan, Adnan. *Kerbela (Keder ve Belâ)*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2015.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya Umeri. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîliġin Doġuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ (1975), 219-247.

Günel, Mustafa. *H. Ali Dönemi ve İç Siyaset*. İstanbul: İnsan, 2. Basım, 2014.

Güzel, Ahmet. “Muâviye ve H. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfari”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 12/3 (2012), 43-68.

Halebî, Ali b. Burhaneddin. *İnsânü'l-Uyûn*. 3 Cilt. Mısır: y.y., 1964.

Halife b. Hayyât, Ebû Amr. *et-Târîh*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru's-sâdır, 1997.

Hamidullah, Muhammed. “Perde Arkasından Yönetilen Cemel ve Sıffin Muharebeleri”. çev. Sıddık Yüksel. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5 (1990), 269-278.

Hançabay, Halil İbrahim. “H. Osman'ın Halife Seçilmesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2014), 375-394.

Hatalmış, Ali. “İslam Tarihinde İlk Darbe Girişimi ve H. Osman'ın Şehit Edilmesi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2017), 183-208.

İbn Abdırabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut, 1404.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 21 Cilt. y.y.: Dâru'l-Hicre, 1. Basım, 1998.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu, 2017.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. Kahire: Heyetü'l-Mısriyye, 1992.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Baġdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baġdâdî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 18+Fihrist Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-

Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1997.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. 5 Cilt. Beyrut: y.y., t.s.

Juynboll, G. H. A. "The date of the great fitna". *Arabica* 2/20 (1973), 142-159.

Kapar, M. Ali. "Hz. Ali'nin Öldürülmesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 341-346.

Kapar, Mehmet Ali. *Halifeliğin Emevîlere Geçışı ve Verasete Dönüşmesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Kılıç, Mustafa. "Hz. Osman-Ammâr b. Yâsir İlişkisi". ed. Ali Aksu. 191-201. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.

Kister, M. J. "Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)". çev. Ünal Kılıç. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2020), 305-316.

Köksal, M. Asım. *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 4. Basım, 2001.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Harre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Harre Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Küleççi, Cahit. "Mekke'nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay b. Kilâb". *Şarkiyat Mecmuası* 24 (2014), 103-119.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Es'ad Dâğir. 4 Cilt. Kum: Dâru'l-Hicre, 1408.

Minkârî, Ebü'l-Fadl Nasr b. Müzahim b. Seyyar. *Vak'atü Sıffîn*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu, 2017.

Önal, Ramazan. "Hz. Osman Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/23 (2019), 1300-1317.

Petersen, Erling Ladewig. *Ali and Mu'awiya in Early Arabic Tradition*. Kopenhag, 1964.

Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Haşimi İlişkileri / İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Semhûdî, Nureddîn b. Alî b. Abdullâh. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muştafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-rusul ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.

Takkuş, Muhammed Süheyl. *Emevî Devleti Tarihi*. çev. Mücahit Yüksel. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.

Temir, Hakan. "Kusay b. Kilâb'ın Tarihi Kişiliği ve Misyonu". 509-560.

Kahramanmaraş: Samer, 2020.

Uçar, İlyas. *Hız. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2019.

Uçar, İlyas. *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası: İslam Tarihi'nde İlk Salgın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

Varol, M. Bahaettin. "Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 513-534.

Veccia Vaglieri, L. "Al-Harra". *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/al-harra-SIM_2742

Yenice, Ali. "Hz. Ali-Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muâviye Safının Biyografik Analizi". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 7-41.

<https://kuran.diyagnet.gov.tr/>

Prof. Dr.
Nuri KÖSTÜKLÜN. Erbakan Üniversitesi, A, Keleşoğlu
Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim
Dalı Öğretim Üyesi- KONYA
nkostuklu@erbakan.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4583-284X>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 06/02/2022 26/02/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1068958>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1920 yılı Son Aylarında Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı Mıntıkasında Delibaş İsyanının Tesirleri ve Alınan Tedbirler

The Effects of The Delibaş Revolt And The Measures Taken in The Akşehir Military Regional Ppresidency Aarea in The Last Months of 1920

Öz

1920 yılı son çeyreğinde Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı mıntıkasında asayışı tehdit eden bazı olaylar gelişmeye başladı. Gerek düzenli orduya geçiş döneminin yarattığı bazı problemler, gerekse de cephenin personel yönünden ikmal ihtiyacının artması, Millî Mücadele karşıtı propagandaların hız kazanmasına zemin hazırladı. Yine bu günlerde, önce Konya merkezli ve daha sonra bölgeye yayılan Delibaş isyanı da Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı sorumluluk alanındaki asayışı olumsuz etkiledi. 1920 yılı Eylül ayı sonlarından itibaren Delibaş isyanının doğrudan veya dolaylı etkisi ile güvenlik kuvvetlerini günlerce meşgul eden eşkıya olayları ortaya çıkmaya başladı. Başta, Turgut köyü olmak üzere, Koraşi, Kuzviran, Harunlar, Kıllar, Horsunlu, Eğrikapı, Hatırlar, Pınar ve Yavaşlar köyleri civarında bölge güvenliğini tehdit eden ve İstiklal Savaşı'nın seyrini olumsuz etkilemeyi amaçlayan eşkıya olayları arttı. Yine aynı şekilde, 1920 yılı son aylarında Akşehir, Bolvadin, Emirdağ, Ilgın, Kadınhanı, Karaağaç, Yalvaç kazalarında ve köylerinde de Delibaş isyanı ve etkilerinden olarak Ankara hükümetinin otoritesine karşı eşkıya faaliyetleri artış gösterdi.

Bu araştırmada, Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı sorumluluk alanında 1920 yılı son aylarında başta Delibaş İsyanı olmak üzere bunun tesirlerinden olarak ortaya çıkan eşkıya olayları ve bunlara karşı ne gibi tedbirler alındığı hususu, ilgili bölge başkanlığının yazışmaları ışığında mercek altına alınmıştır.

Anahtar kelimeler; *İstiklal Savaşı, Delibaş isyanı, Akşehir ve çevresi, eşkıya faaliyetleri, Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı, asker kaçakları.*

ATIF: KÖSTÜKLÜ Nuri, "1920 yılı Son Aylarında Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı Mıntıkasında Delibaş İsyanının Tesirleri ve Alınan Tedbirler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (53-67)

CITE: KÖSTÜKLÜ Nuri, "The Effects of The Delibaş Revolt And The Measures Taken in The Akşehir Military Regional Ppresidency Aarea in The Last Months of 1920", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (53-67)

Screened Turnitin

Abstract

In the last quarter of 1920, some events threatening public order began to develop in the Akşehir District Recruitment Presidency. Both the problems created by the transition period to the regular army and the increase in the need for personnel in the front caused the propaganda against the National Struggle to gain momentum. It was also on these days, the Delibaş rebellion, which was first based in Konya and then spread to the region, began to negatively affect the order in the area of responsibility of the *Akşehir Recruitment Regional Presidency*. Beginning from the end of September 1920, banditry incidents occupying the security forces for days began to emerge by the direct or indirect effect of the Delibaş revolt. Bandit incidents which threatened the security of the region and aimed to negatively affect the course of the War of Independence had increased around the villages of Koraşı, Kuzvıran, Harunlar, Kıllar, Horsunlu, Eğrikapı, Pınar and Yavaşlar, especially the village of Turgut. Likewise, in the last months of 1920, as a result of the Delibaş revolt and its effects banditry activities against the authority of the Ankara government increased in Akşehir, Ilgın, Kadınhanı, Karaağaç, Yalvaç townships and villages.

In this research, the bandit incidents that emerged as a result of the Delibaş Revolt in the last months of 1920 in the area of responsibility of the *Akşehir Recruitment Regional Presidency* and the measures taken against them are examined in the light of the documents.

Keywords; *National Struggle, Delibaş revolt, Akşehir and its surroundings, bandit incidents, Akşehir Recruitment Regional Presidency, deserters.*

1- Giriş:

Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile İstiklal Savaşı'nın yönetimi daha koordine hale gelmiş bulunuyordu. Bu durum şüphesiz, işgalci emperyalist güçler ile içeride Milli Mücadele karşıtlarını rahatsız etti. Milli Mücadele hareketinin tabana mâl olup gittikçe otoritesini kurması ve başarılar elde etmeye başlaması, Büyük Millet Meclisi ve daha geniş anlamda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Milli Mücadele'ye karşı aleyhte propagandaları artırdı. Anadolu'da cirit atan İngiliz gizli servisi ve onun güdümünde hareket eden Yunan işgal kuvvetleri, her fırsatta halka Büyük Millet Meclisi'nin asker celbine ve çoğu askerlik şubelerinin el altından desteklediği Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Kuvâ-yı Milliye teşekkülüne karşı "Büyük Millet Meclisi'nin emirlerine uymayın, askere gitmeyin" veya "askerden kaçın" şeklindeki propagandaları ile Damat Ferid hükümetinin ve Şeyhülislam Dürriade'nin benzer karşı propagandaları zaman zaman etkisini göstererek firarların artmasına sebep oluyor, çeşitli isyanlar ve eşkıya olaylarını teşvik ediyordu¹. Milli Mücadele aleyhtarı bu gelişmelerin önünü alabilmek için bilindiği üzere, Büyük Millet Meclisi ilk iş olarak 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkardı. 10 Ağustos 1920'de Sevr antlaşmasının imzalanması ile bir an önce anlaşma hükümlerini yerine getirmek veya Anadolu'da Türk-İslam siyasi hâkimiyetine son vermek isteyen işgalci güçler, Milli

1 Kazım Özalp, "Kâzım Özalp Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, C.II, Sayı:21, İstanbul, Temmuz 1962; Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul 1971, s. 235; Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul 1978, s.336-338; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.III, İstanbul, 2010.

Mücadele hareketini boğmak için teşvik ve tahriklerini gittikçe artırdı. Yine bu aylarda düzenli orduya geçiş çalışmaları da Milli Mücadele karşıtları için bir fırsat idi. İsyancılar ve firar olayları artarak devam etmesi üzerine Büyük Millet Meclisi bir tedbir olarak 11 Eylül 1920’de İstiklal Mahkemelerini kurma kararı aldı. Bu tedbirlere rağmen, 1920 yılının son aylarında Milli Mücadele aleyhtarı faaliyetler, firarlar ve buna bağlı eşkıya olayları artış gösterdi². Dolayısıyla 1920 yılının son aylarının Milli Mücadele aleyhtarı faaliyetler ve asayişin temini bakımından ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Firarlar ve eşkıya olaylarının takibinde o yöredeki -günümüz karşılığı ile Askeralma Bölge Başkanlığı diyebileceğimiz Ahz-ı asker Kalem Riyasetleri ile bunlara bağlı askerlik şubelerinin fevkalade etkili olduğunu görüyoruz. Bu araştırmada, Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı (Akşehir Ahz-ı asker Kalem Riyaseti) sorumluluk alanında 1920 yılı son aylarında başta Delibaş İsyanı olmak üzere bunun tesirlerinden olarak ortaya çıkan diğer eşkıya olayları ve bunlara karşı ne gibi tedbirler alındığı hususu mercek altına alınmıştır.

2- Delibaş İsyanı, Buna Bağlı Eşkıya Olayları ve Alınan Tedbirler

Yukarıda da ifade edildiği üzere, 1920 yılı son çeyreğinde bölgede asayiş tehdit eden bazı olaylar gelişmeye başladı. Gerek düzenli orduya geçiş döneminin yarattığı bazı problemler, gerekse de cephenin personel yönünden ikmal ihtiyacının artması, Milli Mücadele karşıtı propagandaların hız kazanmasına zemin hazırladı. Yine bu günlerde, önce Konya merkezli ve daha sonra bölgeye yayılan bazı isyan hareketleri de Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı sorumluluk alanındaki asayiş olumsuz etkiledi. Bu hadiselerin başında Delibaş Mehmet isyanını ve bölgedeki tesirlerini belirtmek doğru olacaktır. Ekim 1920 başında Çumra ve Konya’da ortaya çıkan ve Kasım 1920 sonuna kadar aşağı-yukarı iki ay devam eden başkaldırının tesirleri Beyşehir, Kadınhanı, Ilgın, Akşehir, Şarkikaraağaç ve Yalvaç’a kadar uzanmıştı³. İsyanın ilk günlerde genişleme göstermesi, bazı asker kaçakları ve Millî Mücadele karşıtı kişileri ümitlendirdi. Bu kişilerin aleyhte propagandalarına kanıp güvenlik güçlerine karşı duranlar, asker celp ve sevkini önlemeye çalışanlar oldu. Akşehir Askeralma Bölge Başkanı’nın (Kalem Reisi’nin) 2 Ekim (1920) tarihiyle 4. Kolordu Ahz-ı asker Heyeti Riyaseti ve Konya Valiliği’ne gönderdiği raporlar söz konusu gelişmeleri anlama bakımından önemli gözükmektedir.

Eylül ayı sonları ve Ekim ayı başlarında firarî takibi ve asker celbine çıkan heyetler, bazı eşkıya ve aldatılmış köylülerin silahlı direnişleriyle karşılaşmışlardı. Bunlardan birisi, Delibaş isyanının tesirlerinden olarak görülebilecek ancak ilgili yazışmalarda “Turgut hadisesi” olarak adı geçen, Turgut köyü⁴ ve civarındaki direniş olaylarıdır. Kalem Reisi, ilgili makamlara gönderdiği raporlarda Turgut hadisesi ve bazı ilçelerdeki eşkıya olayları

2 Nuri Köstüklü, “Askerlik Şubesi Yazışmalarına Göre Batı Cephesinde Yaşanan Bazı Zorluklar”, *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi*, 12-16 Kasım 2007, Ankara.

3 Delibaş isyanı hakkındaki Atatürk’ün değerlendirmeleri için bkz., Kemal Atatürk, *Nutuk*, (yayına hazırlayan: Zeynep Korkmaz), *Atatürk Araştırma Merkezi yay.*, Ankara 2000, s. 336- 337; İsyancı hakkında ayrıca bkz., Mehmet Önder, *Millî Mücadelede Konya Delibaş Hadisesi*, Konya 1953; *Türk İstiklal Harbi VI. Cild- İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Harp tarihi Başkanlığı yayınları, Ankara 1974; Selçuk Es, “Konya’ya Sürülen Kara Leke Delibaş Mehmet Olayı”, *Yeni Konya Gazetesi*, 11 Haziran 1980.

4 Günümüzde Yunak ilçesine bağlıdır.

hakkındaki tespitlerini ve alınması gereken tedbirleri özetle şöyle arz etmektedir;

1-1884- 1891 doğumlu efradı toplamak üzere görevlendirilen heyetten Yusuf Efendi ve arkadaşları, Cihanbeyli'ye bağlı Hatırlı nahiyesinin Sarıkaya köyü civarında o muhit ahali tarafından darp ve işkenceye uğrayarak çırılçıplak bir halde Akşehir'e geri dönmüşlerdir.

2- Akşehir'e 12 saat mesafede bulunan Turgut köyüne firarileri yakalamak için giden Jandarma Mülâzımı Emin Efendi müfrezesi, 3- 4 günden beri köydeki isyancılarla müsademe etmektedir. Vilayetten dünkü gün (1 Ekim) bir müfreze gelmiştir. Mezkûr Turgut köyünün öteden beri serkeşâne ve isyankârane harekette buldukları işitilmektedir. Kaza Kaymakamlığı ve Jandarma Kumandanlığınca olayla ilgili olarak haberdar edilmedik.

3- Akşehir Kazasının bazı köylerinin inat ve isyankârane hareketleri Kalem'e bağlı: Karaağaç (Şarkikaraağaç)⁵, Yalvaç, Bolvadin, Aziziye (Emirdağ) şubelerine sirayet etmiş olduğu gibi, Ilgın, Sivrihisar, Haymana, Konya ve Konya'nın Sille şubelerine de zaman içerisinde bu olumsuzlukların yayılma ihtimali bulunabilir.

4- Kalem emrinde teşkiline müsaade buyurulan 1892-1893 doğumlulardan oluşan 50 neferlik müfrezenin Akşehir köylerinde, yukarıda arz edilen gelişmelerden dolayı görevini yapabilmesi mümkün değildir. Bu müfrezenin 100 nefere ulaştırılması ve bir âdi cebel topla iki makineli tüfeğin bu müfrezeye verilmesi, kazada başarı ve asayişin temini için temenni edilmektedir.

5- Akşehir Kaymakamlığı'na mevcut durumun önemine binaen aktif, cevval ve tecrübeli bir zatın tayinin gerekli olduğu arz olunur. 2 /10/ 1920⁶.

Yine aynı gün öğleden sonra Karahisar'da 4. Kor. Ahz-ı asker Heyeti Riyasetiyle Konya Valiliği'ne gönderilen bir başka raporda gelişmeler maddeler halinde ayrıntılı olarak şöyle dile getirilmiştir;

1- 25 Eylül 1920 tarihinde 20 Jandarma süvarisiyle firari ve bakâyânın yakalanması için Turgut ve havalisi köylerine giden Mülâzım Emin Efendi, Turgut, Koraşi, Kuzviran, Harunlar, Kıllar, Horsunlu, Eğrikapı, Pınar ve Yavaşlar köyleri asker firarileri tahminen 300 ile 400 miktarında oldukları halde başlarında Turgutlu olup Kıllar hitabetinde bulunan Osman ve sair kişiler tarafından kumanda edilerek, köyler civarında mağaralarda ve sarp mahallerde toplanarak Emin Efendi müfrezesini kuşatmışlardır. 1 Ekim 1920 Cuma günü alaturka saat 8 sularında çatışma başlamış ve jandarmadan Karabulutlu Mehmet oğlu Musa yaralı olarak Akşehir'e gelmiş ve bu yaralanmadan dolayı vefat etmiştir.

2- Turgut hadisesi üzerine Konya Vilayetinden yardım için trenle gelen kırk kişilik bir piyade müfrezesi dahi 1 Ekim 1920 Cuma günü alaturka saat 7 sularında arabalarla olay

5 Metin boyunca belgelerde adı geçen Karaağaç, Şarkikaraağaç ilçesidir.

6 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı asker Kalem Riyaseti Giden Evrak Defteri, (Bundan sonra Giden Evrak Defteri kısaltması kullanılmıştır) s. 76, belge nu: 184; Bkz., EK: 1; Bu kaynağı tanıtan, değerlendiren ve transkripsiyonunu içeren çalışmamız Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmıştır. Bkz., Nuri Köstüklü, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Yazışmaları -1915- 1921*, Ankara 2020. Bundan sonra "Giden Evrak Defteri, s..., belge nu..." şeklinde atıf ile numarası verilen belgelerin transkripsiyonu, yukarıda tam künyesi verilen kitabımızda aynı belge numarası ile yer almaktadır.

yerine sevk edilmişlerdir.

3- Jandarma müfrezesinin isyancılarla çatıştığı yer, Kuzviran köyü civarındır.

4- Horsunlu, Harunlar köyü ahalisi de bu iki köy arasındaki sarp ve çetin kaleleri işgal ile Hatırlı ve Yunak nahiyelerine giden yolları gözetim altında bulunduruyorlar.

5- İsyancıların maksadı hükümetin emrini yerine getirmemek ve asker vermemektir.

6- İsyancılar diğer köylerden dahi silah ve asker cephane erzak ve yük hayvanı araba toplamaktadırlar.

7- Kaza Kaymakamı Cavit Bey'den bugün Turgut hakkında aldığım bir resmi yazı üzerine jandarmalar için dört Alman sandığı cephane mazbata ile verilmiştir. Depo taburu ve şube efradından güvenilir olan çavuş, onbaşı ve firar etmeyecek takımından iki zabıt kumandasında elli neferlik bir müfreze bugün öğleden sonra arabalarla olay yerine gönderilecektir. Vukuat hakkında malumat elde edildikçe arz ve keyfiyet olunacak.

8- Bu üzücü olay, adı geçen beş- altı köyün fikir ve mahsulü değildir. Diğer kazalar tarafından da bunların tahrik edilmekte oldukları gerçektir. Sabahleyin şifre ile arz ettiğim top ve mitralyözün ve iki bölük güvenilir muntazam bir nizamiye kıtasıyla yüz kadar süvarisinin bir an evvel gönderilmesi, ateş etrafa sirayet etmeden bastırılması fikrinde olduğum arz olunur. 1 Ekim 1920⁷.

Kalem Reisinin bu ayrıntılı raporundan da anlaşılacağı üzere, Eylül ayının son haftasında başlayan Turgut köyü ve civar köylerinde süren olaylar, hiç de küçümsenecek boyutta değildir. Büyük Millet Meclisi'ne muhalefet ve Millî Mücadele aleyhtarı propagandalar, asker celbine karşı direniş şeklinde etkili olmaya başlamıştır. Dikkat edilirse Kıllar köyü hitabetinde bulunan yani din görevlisi olan Osman ve diğer kişiler tarafından kandırılan bazı köylüler, hükümet kararına karşı gelmeye, asker celbine karşı direnişe yönlendirilmişlerdir. Olaylar öyle büyümüştür ki, bastırılması için, cebel topu, makineli tüfek gibi ağır silahlar ile iki bölük asker talep edilmiştir.

Kalem Reisinin, bu olayların bölgedeki 5-6 köyün fikri olmayıp, diğer yakın kazalar tarafından gelen tahriklerle çıkmış olduğu yönündeki kanaati, söz konusu olaylarda Delibaş isyanının tesirlerinin olabileceğini akla getiriyor. Kalem Riyasetince, 7 Ekim'de (1920) üst makama arz edilen raporda; Turgut hadisesinin şimdilik kapandığını, silah ve ele geçirilen efradın peyderpey geldiği ve yüzü aşkın güvenlik kuvvetinin Turgut civarında olduğu belirtmiştir⁸. Görülen o ki, olaylar günlerce devam etmiş idi. Bölgede asayiş sağlanınca, Turgut civarındaki müfreze, gerektiğinde Delibaş isyanının tenkiline görevli Yarbay Osman kuvvetine katılmak üzere Akşehir'e dönecektir⁹.

Öte yandan bu günlerde, bazı şubelerden Delibaş isyanı ve bölgeye tesirleri ile Konya'daki olaylar hakkında raporlar gelmeye başladı. Kadınhanı Şubesi'nden 5 Ekim 1920 akşamı alınan bilgiye göre; İsyancılar Konya'da dükkânları basarak kumaşları gasp etmişler, Vali Alaeddin tepesinde subaylarla birlikte bulunmakta olup hükümet binasındaki

7 Giden Evrak Defteri, s. 76-75, belge nu: 185; Bkz., EK: 2.

8 Giden Evrak Defteri, s. 72, belge nu: 212.

9 Giden Evrak Defteri, s. 70, belge nu: 227.

memurlar kendilerini savunmaya çalışıyorlardı. İsyana karşı top kullanılması gerekiyordu¹⁰. Öte yandan, aynı gün istasyon meydanı civarındaki tren hattı tahrip edilmiş, Karapınar köyü yakılmış idi. Ilgın'dan Sadettin Bey, kuvvetiyle birlikte Konya'ya müteveccihen yola çıkmıştır¹¹. Olayların yayılma ihtimaline karşı 4. Kor. Ahz-ı asker Heyeti'nin emri olarak bütün şubelere; bölgelerindeki asayişini temin için mülki idare ile ortak hareket etmeleri bildirildi¹².

Konya üzerine yürüyen hükümet kuvvetleri 6 Ekim'de Konya'yı isyancıların elinden kurtardı. İsyancıların çoğu Konya'dan kaçarak civar kazalara dağıldılar. Bu günlerde Karaağaç'ta (Şarkikaraağaç) eşkıyadan Harmancıoğlu Mehmet bir takım avanesiyle isyancılara katıldı. Bunlar telgrafhaneyi basarak haberleşmeyi kontrol altına almaya çalıştılar¹³. 4. Kor. Heyet Reisi İsmail, Kalem Riyasetine 6 Ekim'de gönderdiği yazıda; Karaağaç'taki çeteye karşı şube ve jandarma ile halktan güvenilir kişilerden oluşacak kuvvetle birlikte hükümetle müştereken çetenin tenkil edilmesini, gerekirse Akşehir'den takviye gönderilmesini istedi¹⁴. Kalem Reisi, 7 Ekim'de gönderdiği cevapta; Karaağaç hadisesi hakkında gerekli tedbirleri, 12. Kolordu ile müşterek olarak aldıklarını bildirdi¹⁵. Burada, Heyet Reisi İsmail'in, eşkıyanın tenkili ve asayişin temini için gerekirse "halktan güvenilir kişilerden kuvvet oluşturulması"na ihtiyaç duyması, bu günlerde asker ve güvenlik güçlerinin yetersizliği ve yaşanan zorlukları anlama bakımında önemli gözükmektedir. Yani insan kaynakları gittikçe tükenmektedir.

İsyancılar, Ilgın civarında da asayişini tehdit ediyorlardı. Eşkıyayı tenkil için, 6/7 Ekim gecesi Ilgın Jandarma Alay Komutanı Süreyya Bey'in komutasında, Çelikalay müfrezesi ile milletvekili Şükrü Efendi ve Ilgın Kaymakamı ile beraber Şevketiye - Çatak istikametinden Çiğil üzerine hareket edilmiştir¹⁶. Ilgın Şubesinden alınan bu rapor, Kalem Riyasetince 7 Ekim'de üst makamlara arz edilmiştir¹⁷.

Bölgedeki asker kaçaklarının, İsyancılarla birleşmesiyle, isyan gittikçe yayılıyordu. Yalvaç'ta da asayiş bozuldu, halk korku ve tedirginlik içinde idi¹⁸. 9 Ekim akşamı Kalem Reisi, bölgesindeki gelişmeleri üst makamı Karahisar'da 4. Kor. Ahz-ı asker Heyet Riyasetine özetle şöyle arz etti;

Karaağaç kazasında isyancılar yoktur. Beyşehir'den isyancılar hakkında malumat alınamamıştır. Rivayete nazaran Ilgın- Çiğil köyü yönüne ve Kadınhanı'na gelen ve tahribat yapan isyancılar Beyşehir köyleri firari efradındandır. İsyancılarda makineli tüfek

10 Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Manisa Uşak Afyonkarahisar Konya Hattı (8. Furka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2009, s. 39; Bundan sonra bu yayına yapılan atıfta "Şifre-i Mevrude Defteri" kısaltması kullanılmıştır.

11 *Giden Evrak Defteri*, s. 74, belge nu:198.

12 *Giden Evrak Defteri*, s. 73, belge nu:201.

13 Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. 203.

14 Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s. 125-126.

15 *Giden Evrak Defteri*, s. 72, belge nu:209.

16 Ilgın Şube Reisi Rifat'ın 7 /10/1920 tarihli raporu; Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s. 126

17 *Giden Evrak Defteri*, s. 72, belge nu: 213

18 Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 204.

yoktur. Vaziyet, 23. Fırka Kumandanı Yarbay Osman Bey'in bu sabah trenle Ilgın'a gitmesi hasebiyle olumlu netice hâsıl edecektir. Konya ile haberleşmenin önceden kesilmesinden dolayı 12. Kolordu emriyle mezkûr Kalem şubelerinden Ilgın ve Kadınhanı, Akşehir Kalemine bağlanmış ve haberleşme tesis edilmişti. İki üç gün önce Kadınhanı ve dünkü gün de Ilgın isyancılar tarafından işgal edilmekle bu iki şube ile de haberleşme kesilmiştir. Konya Kaleminin diğer şubeleri ile muhabere tesis etmek tabii olarak zordur. 12. Kolordu ile taraf-ı riyaset-penâhîlerinden bir emr verilmemiştir. Bunların vaziyeti de Akşehir Kalemince tahmin olunamayacağı aşikârdır. 9/10/1920¹⁹. Görüleceği üzere, isyancılar önce Kadınhanı'nı ve daha sonra 8 Ekim'de de Ilgın'ı işgal etmişler idi.

Kalem Reisi yine 9 Ekim tarihiyle Ahz-ı asker Heyetine arz ettiği bir başka raporunda; Konya hadisesinin yani Delibaş isyanının sebebini, 1884- 1901 doğumluların önce gönüllü, ama sonradan mecburi şekilde Konya Vilayetince silahlaltına davet edilmesi olarak görmekte, isyanın Konya'dan Ilgın, Akşehir ve diğer kazalara yayıldığını ifade etmektedir²⁰.

Bu günlerde isyancılar, daha da etkili olmaya başlamışlardı. Kalem Reisinin 11 Ekim tarihli raporundan anladığımıza göre, Yalvaç şube reisi Binbaşı Rıfat, 20 kadar neferle birlikte baskıyla Karaağaç'a gönderilip orada esir olarak tutulmakta idi²¹. Durum öyle bir hal aldı ki, takip eden bir-iki gün içerisinde, Yalvaç ve Karaağaç şubelerinde tamamen ve diğer askerlik şubelerinden ise hizmet kısmen durma noktasına geldi. Efrat ve silah temini yapılamaz oldu²². Konya'daki Kalem Riyaseti işlem yapamaz bir halde idi²³. 14 Ekim'e gelindiğinde, Yalvaç ve Karaağaç şubelerinde ne bir nefer ne de bir yazıcı ve muhafız kalmıştı. Bu şubeler isyancıların eline geçmişti. Haberleşme de kesilmiş idi. Ancak, Akşehir ve civarındaki isyancılar ise, peyderpey yakalanmaya başlamışlardı²⁴.

Bu sırada isyanı bastırmakla görevlendirilen Refet Bey (Bele) Beyşehir'de bulunuyordu. Dinar'da bulunan Demirci Mehmet Efe'ye, derhal Isparta üzerinden isyan bölgesi Eğirdir ve Karaağaç üzerine hareket etmesi emrini verdi. Öte yandan, Kadınhanı, Çiğil ve Yalvaç üzerine de 23. Fırka Komutanı Yarbay Osman kuvvetlerinin gönderilmesi uygun görüldü²⁵. Demirci, maiyetiyle Isparta üzerinden 12 Ekim akşamı Eğirdir'e geldi. O günün akşamı, yapılan kısa bir soruşturmadan sonra isyanla ilişkili kişiler yakalanarak cezalandırıldı. Ertesi gün Demirci Efe'nin başında bulunduğu tenkil kuvveti Karaağaç'a geldi. Burada isyancıların elebaşlarından Harmancıoğlu ve avenesiyle 200'den fazla asker kaçağı yakalandı. Bazıları hemen cezalandırıldı, bazıları da istiklal mahkemesine gönderildi. Öte yandan, Yarbay Osman, emri altında bulunan bir taburu 11 Ekim'de Akşehir üzerinden Yalvaç'a gönderdi. Kendisi de Çiğil üzerinden hareket etti. Akşehir'i boş bulan isyancılar 12 Ekim ikindi üzeri Akşehir'e saldırdılar. Güvenlik güçleri ile gün batımına kadar çatışma sürdü. Neticede isyancılar dağılmak zorunda kaldı²⁶. Bu saldırı sırasında Akşehir'deki Nokta

19 *Giden Evrak Defteri*, s. 71, belge nu: 225; Bkz., EK: 3.

20 *Giden Evrak Defteri*, s. 70, belge nu: 232.

21 *Giden Evrak Defteri*, s. 69, belge nu: 234.

22 *Giden Evrak Defteri*, s. 68, belge nu: 246.

23 *Giden Evrak Defteri*, s. 67, belge nu: 254.

24 *Giden Evrak Defteri*, s. 65, belge nu: 258, 260.

25 Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 204.

26 Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 206-207.

Komutanlığındaki 40 askerden 10'u geceleyin silahlarıyla birlikte firar ettiler²⁷. Aynı gün Yalvaç isyancılarından temizlendi. Yalvaç halkı, hükümet kuvvetlerinin yanında yer aldı ve isyancıların yakalanmasında büyük hizmeti oldu²⁸.

Olayların bizzat merkezinde bulunan Akşehir Askeralma Bölge Başkanı (Ahz-1 asker Kalem Reisi) Yarbay Kadri'nin, bölgesindeki isyan hareketleri ve asayiş ihlal eden gelişmelerin sebep ve oluşumu hakkında 16 Ekim 1920 tarihinde 4. Kor. Ahz-1 asker Heyet Riyasetine gönderdiği rapor oldukça önemli gözükmektedir. Öneme binaen bu raporu kısmen özetleyerek veriyoruz;

“Ahz-1 asker şubelerinin, dairelerine ve kaynaklarına hâkim olamamalarının sebebi, kazalarının teşkilatının fena olmasıdır. Ve kazaların başı bir reis olmak üzere, Ilgın'dan kaçan Kaymakam Sami, Yalvaç'tan kaçan Nihat Bey ve Karaağaç'tan kaçan Refik Bey gibilerden oluşan Kaymakamlar, doğal olarak kazaya hâkim olmadıkları gibi, şubeler dahi esas defterlerini tanzim edememişlerdir. Ve liste alınamamasından beri muayene yapmamışlardır. Bu cihetle günlerini âtil bir halde geçirmek, istikbalini temin etmek fikrindedirler. Ben böyle tefsir ediyorum. Hükümetin zaafı dahi, bilinen hallerden kaynaklanmıştır. 1884 ile 1901 doğumluların arzularıyla değil Konya Vilayetinde zorla celp edilmeye başlanmasından Konya hadisesi (Delibaş olayı) zuhur etmiştir. Yalvaç ve Karaağaç köylerinin çoğunluğu ateşten beri inatçı bir haldedir. Konya hadisesi zuhuruyla beraber Akşehir, Ilgın, Kadınhanı, Karaağaç, Yalvaç kazalarında ve köylerinde eşkıya cevelân etmektedir. Bu eşkıya başıbozukları Beyşehir'den gelerek bu kazalar köylerindeki askeri firari ve bakayalarını ve Konya hapishanesinden kaçanları toplayarak mevcut hükümet hakkında propaganda ederek fetvalar, beyannameleri tefsir ile halkı fesada sevk ediyorlar. Halen adını saydığım kazaların asayişini tamamen karışıktır. Akşehir kasabasından başka, diğer kazaların merkezleriyle bütün köyleri, asker görürlerse itaatkâr, asker çekildikten sonra âsirdirler. Bu maruzatım anlaşıldığı takdirde artık askeralma işleri nasıl yürütülebilir. Diğer şubeler dahi, adını saydığım şubeler gibi değilse de bunlardan geri kalmaz. Yalnız silahlı olarak henüz isyan etmemişlerdir. Heyet-i nahiyeler, Hacı Şükrüler, Müdafaa-i Hukuklar, Reşit Beyler, Elmas Pehlivanlar, vesaireler firarileri toplar, koyun sürüsü gibi çırılçıplak vagonlarda cepheye gönderilir. Sandıklı'da Konyalı bir hoca çıkar, silah ve teçhizatlarıyla efradı firara teşvik eder. Cepheden her gece yüzlerle efrat silahlı olarak firar ederler. Bu firariler birinci defa değildir. Belki üçüncü defadır. Köyler silahlanmış millet halini almıştır. Silah deposudur. Bundan dolayı Konya hadisesi bu kazaları tamamıyla ayaklandırdı. Bir haftadır ve yapılan harekât-ı askeriyeeye karşı niye her tarafta kasabalara taarruz vuku bulmaktadır. Ahz-1 asker, saydığım ahvalden dolayı vazifesini yüzde bir olsun îfâ edemeyeceği ve vazifesinin ifası için Makamât-ı Âlice faydalı tedbirlerin alınması arz olunur”²⁹.

Güvenlik kuvvetleri bir taraftan isyanı bastırmaya çalışırken, bir taraftan da bazı şahısların Milli Mücadele aleyhtarı propagandalarına rastlanıyordu. Özellikle, ordu içinde zararlı telkinatla, askeri firara teşvik edenler oluyordu. Bu cümleden olmak üzere, Ilgın'da

27 Giden Evrak Defteri, s. 63. belge nu: 287.

28 Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 207

29 Giden Evrak Defteri, s. 65, belge nu: 272; Bkz., EK: 4.

yakalanan firarîlerin ifadesine göre, Konya'dan Hilal Heyeti'nden bir hocanın asker arasında zararlı telkinat yaparak askeri firara teşvik ettiği, yine bu heyetten ayrılan Abdullah Hoca isminde birinin Karahisar'da tutuklandığı bilgisi Ekim'in son haftasındaki yazışmalara yansımış idi³⁰. Kendilerine telkinatta bulunulduğunu ifade eden firarilerden, Kuvâ-yı Te'dibiyye Divan-ı Harbinde yargılanıp beraat eden 61 nefer, 19/20 Ekim (1920)'de Karahisar Merkez Kumandanlığına sevk edilmişlerdi³¹.

Bunun gibi, din ve hilafet ekseninde bazı karşı propagandalar devam etmiştir. 4. Kor. Ahz-ı asker Heyet Reisi İsmail, 3 Aralık (1920)'de Akşehir Kalem Riyasetine gönderdiği yazıda; bazı mahallerde zabitan arasında "halifeci" vesaire gibi bazı namlar altında propagandalar yapıldığının istihbar edildiğini, Garp Cephesi Vekâletinin emrine istinaden gerekli inceleme yapılarak sonucun bildirilmesi ve bu konunun takibine önem verilmesini istemiştir³². Kalem Riyaseti de gereği için 5 Aralık'ta durumu, bütün şubelere bildirmiştir³³. Bu ve benzeri Milli Mücadele aleyhtarı propagandalara karşı, istihbarat birimlerince hazırlanan broşürlerle, köylüler aydınlatılmaya çalışılıyordu³⁴. Kalem Riyaseti, bu yöndeki mesaiye önem veriyordu. 22/23 Aralık'ta Cenup Cephesi Ahz-ı asker Riyasetine gönderdiği arzda; "vatan haini propagandacılar tarafından efradın bozulmasına, kandırılmasına meydan verilmemesi için Kalem ve şubeler zabitanı tarafından her vakit çalışılmakta ise de, mevcut şube zabitanının yetersizliğinden bizzat dairesi dâhilinde dolaşamadıklarından, genellikle ilanâtın mahallî hükümet vasıtasıyla yapıldığı" nı bildirmiştir³⁵.

Bu günlerde, Delibaş isyanının bölgedeki tesirleri bastırılmaya başlandıkça, firariler de yakalanıyordu. Yakalanan firariler arasında etkili şekilde isyana karşılar hakkında farklı muamele yapılıyor, bunlar sevk kabilelerine karıştırılmıyorlardı³⁶.

Aralık ayının ortalarına doğru, isyancıların bölgede yaptıkları tahribat da tespit edilmeye başlandı. Kalem Reisinin 13 Aralık 1920'de üst makama arz ettiği rapora göre; isyancılar Yalvaç Şubesi'nden 33 Alman, 1 Ruskari Alman, 3 Rus mavzeri, 1 muaddel martin, 2 Alman kasaturası, 715 adet cephan almışlardı. Karaağaç Şubesi'nden ise umum kayıt defteri, 5 aylık kırtasiye malzemesi, 1 muhtıra defteri, bazı evrak dosyaları, ikişer adet ceviz sandalye, yazı takımı, masa, adi sandalye, testi, su bardağı isyancılarca alınmış idi³⁷. Yalvaç şubesindeki kayıtlar isyancılarca imha edilmemişti. Karaağaç'ın kayıtları ise, nüfus dairesinden ikmal edilecekti³⁸. Diğer şubelerden zayıat bilgileri gelirse, bu bilgiler ilgili üst makamlara arz edilecekti.

30 Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s. 39

31 *Giden Evrak Defteri*, s. 61, belge nu: 302.

32 Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s. 197.

33 *Giden Evrak Defteri*, s. 57, belge nu: 336.

34 *Giden Evrak Defteri*, s. 55, belge nu: 342. Bu propagandalar yalnızca içeriden kaynaklı olmayıp, Yunan ve İngilizler de dağıttıkları broşürlerle, halkı Milli Mücadele aleyhine kışkırtmaya çalışıyorlardı. Bu konuda Askerlik şubelerinin raporları hakkında bkz., Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s. 42- 44.

35 *Giden Evrak Defteri*, s. 50, belge nu: 374.

36 *Giden Evrak Defteri*, s. 53, belge nu: 355.

37 *Giden Evrak Defteri*, s. 36, belge nu: 453.

38 *Giden Evrak Defteri*, s. 56, belge nu: 348.

Her ne kadar, bölgedeki isyan bastırılmış ise de yine de gerekli görülen bazı kazalarda tedbir olarak kuvvetler bulunduruluyordu. 15 Aralık 1920 itibarıyla Kalem bölgesinde mevcut durum şöyle idi; Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Akşehir şubelerinde Kuvâ-yı Tedibiye ve Kuvâ-yı Milliye yoktur. Sâbık Ilgın Kuvâ-yı tedibiye Kumandanı Yarbay Osman tarafından 1 ay süre ile Aziziye'ye (Emirdağ'a) gönderilen Kara Ahmet müfrezesinden 120 nefer Karahisar'a hareket etmeleri emredilmiş olup bunun dışında Aziziye'de tedip kuvveti ve Kuvâ-yı Milliye bulunmuyordu. Yalvaç'ta ise, Kuvâ-yı Tedibiye Kumandanı, Demirci Mehmet Efe'nin adamı Şakir Efendi'nin emrindeki 15 neferlik müfrezenin bir kısmı ile Kuvâ-yı Milliyeden 30 neferlik bir müfreme jandarmanın emrinde idi. Karaağaç'ta ise Kuvâ-yı Tedibiye ve Kuvâ-yı Milliye efradı olmayıp, kaza Kaymakamı'nın emrinde 34 neferden ibaret bir müfreme ile Demirci tarafından gönderilen Iraklı Mevlüt Efe müfrezesi bulunuyordu³⁹. Görüleceği üzere, 15 Aralık itibarıyla Yalvaç ve Karaağaç'ta ihtiyaten kuvvet bulundurulurken, bunlar dışındaki kazalarda asayiş sağlanmış veya şimdilik tehlike bertaraf edilmiş olmalı ki kuvvet bulundurulmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

1921 Ocak ayından itibaren cephedeki hareketliliğin yoğunlaşması ile birlikte, Kalem bölgesinde firar hadiseleri ve buna bağlı eşkıya faaliyetlerine zaman zaman rastlanıyordu. Bu cümleden olmak üzere, Aralık sonu veya Ocak (1921) başında içinde firarilerin de bulunduğu bir eşkıya grubu Kozağaç köyünü bastı⁴⁰. Akşehir - Ilgın güzergâhında bazı eşkıyanın faaliyetlerinin duyulması üzerine, Bizzat Kalem Reisi Yarbay Kadri Bey, maiyetine bir kısım kuvvet alarak eşkıyanın yakalanması için 1 Ocak 1921 günü Ilgın istikametine hareket etti. Ilgın Kaymakamlığı ile Askerlik şubesine de bu konuda bilgi verilerek tedarik edecekleri kuvvet ile Kadri Bey'e destek vermeleri istendi⁴¹.

3- Sonuç

Yukarıdaki gelişmelerden açıkça anlaşılacağı üzere; 1920 yılı son çeyreği, TBMM ve Milli Mücadele'yi yürütenler açısından oldukça zor aylar olmuştur. TBMM'nin otoritesini tesis etmesinden endişelenen başta İtilaf politikasını yönlendiren İngilizler olmak üzere, onun güdümünde hareket eden Yunan işgal kuvvetleri ile Damat Ferid hükümetinin aleyhte propagandaları, Anadolu'nun diğer bazı yerlerinde olduğu üzere Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı mıntikasında da asayiş olumsuz etkilemiş bulunuyordu. Bu etkenlerin yanı sıra, düzenli orduya geçiş sürecinin yarattığı bazı problemler ile cephenin asker ve lojistik destek ihtiyacının artması, aleyhte propagandalara zemin hazırladı. Özellikle asker celp ve sevk çalışmaları önlenmeye çalışılırken firarlar da bazı art niyetliler tarafından teşvik ve tahrik edildi. İlk büyük hadise 1920 Eylül son haftasında Turgut Köyü ve civar köylerinde patlak verdi. 300-400 kişilik firari gurubu güvenlik güçlerini 3-4 gün meşgul etti. Eşküyayı bastırmak için, güvenlik güçlerinin Konya'dan destek kuvvet ve ağır silahlar talep etmesi, meselenin küçümsenmeyecek boyutta olduğunu gösteriyor. Bu olaylarda, Kıllar köyü din görevlisinin de isyancıları teşvik edip onlarla beraber hareket etmesi; o günlerde, aleyhte propagandaların etkinliğini veya Milli Mücadele'nin, haklılığını ve meşruluğunu belki yeterince halka anlatılamadığı hususunu akla getiriyor. Araştırmamızın temel kaynağını

39 Giden Evrak Defteri, s. 34, belge nu: 463.

40 Giden Evrak Defteri, s. 19, belge nu: 4.

41 Giden Evrak Defteri, s. 19, belge nu: 5.

teşkil eden Askeralma Bölge Başkanlığı ve bağlı askerlik şubeleri yazışmalarında; Delibaş isyanının tesirlerini – şimdiye kadar mevcut literatürde yer almayan bilgi ve belgelerle takip etmek mümkün olmuştur. Söz konusu kayıtlarda, Delibaş isyanının; Konya- Akşehir- Emirdağ hattı ile Yalvaç, Şarkikaraağaç bölgelerindeki bütün askerlik şubelerinin asker celp ve sevk işlemleri ile firar takibi görevlerini ciddi mânâda olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bölgedeki asayişsizlik ve eşkıya olaylarının artmasında, bazı ilçe mülkü idarecilerinin de pasifliği veya görevlerinin layıkıyla yapamaması, ilgili raporlarda belirtilmiştir. Bütün bu haricî ve dâhilî olumsuzluklara rağmen, bölgede asayişin tesisi ve TBMM'nin otoritesinin temininde Askeralma Bölge Başkanlığı ile bağlı askerlik şubelerinin cansiperane çalışmalarının çok önemli payı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu araştırmanın bir diğer sonucu olarak; İstiklal Savaşı'nın bir bakıma mutfağı sayılan, günümüz karşılığı ile Askeralma Bölge Başkanlıkları diyebileceğimiz Ahz-ı asker Kalem Riyasetleri ve bağlı askerlik şubelerinin yazışmalarının, Milli Mücadele tarihinin yazımında asla ihmal edilemeyecek çok önemli bir kaynak mesabesinde olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Araştırmanın temel kaynağı; 8. *Fırka ve Akşehir Ahz-ı asker Kalem Riyaseti Giden Evrak Defteri*, (Bir kopyası Nuri Köstüklü kütüphanesindedir)

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.III, İstanbul, 2010.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, (yayına hazırlayan: Zeynep Korkmaz), *Atatürk Araştırma Merkezi yay.*, Ankara 2000.

Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul 1971.

Es, Selçuk, “Konya’ya Sürülen Kara Leke Delibaş Mehmet Olayı”, *Yeni Konya Gazetesi*, 11 Haziran 1980.

Köstüklü, Nuri, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Yazışmaları -1915- 1921*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2020.

Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadele’de Manisa Uşak Afyonkarahisar Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 yılı Şifre-i Mevrude Defter)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2009.

Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadele’de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999.

Nadi, Yunus, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978.

Önder, Mehmet, *Milli Mücadelede Konya Delibaş Hadisesi*, Konya 1953.

Özalp, Kazım, “Kâzım Özalp Anlatıyor”, *Yakın Tarihimiz*, C.II, Sayı:21, İstanbul, Temmuz 1962;

Türk İstiklal Harbi VI. Cild- İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yay., Ankara 1974.

عمام شیخانہ

فام مکتوبہ نہ نقل ابہ ۵۰۰ سادہ نقل قولہ عائد غرب جہر فرمانہ انجو وہا لندن ۱۷۹۹
۱۶ تا ۱۸ نومبر ۱۷۹۹ اور از اربب شیخانہ یقیم ایہ شہر .
قرہ ہضارہ : قہ افندہ عکرتیہ - سیکنہ

اقتدارن طوبیلا مقصدہ ازلان ۲۰۰ الی ۲۰۰۰ اخرار میانہ فرستیان طورہ . بیدتازک بدل شخصہ نہ ازل
ایمگری قابل اولہ . جنین بدل تقدہ بیدتازک مقصدہ اولتہ نہن انہ اراہی متنازلتہ .
قرہ ہضارہ : قہ افندہ عکرتیہ - سیکنہ

۲۰۰ الی ۲۰۰۰ ۲۰۰۰ ہضارہ واسطہ سبلہ طوبیلا مقصدہ ازلان افراد طورہ خود جاہد مس منہ
۱۰۰۰ مسکنہ اور غلامتہ . موجودہ طبقانہ بالیخ اولتہ . دیگر ہضارہ ات کواریہ درہ
تعلباتن کرمی طوبیلا مقصدہ .
قرہ ہضارہ : قہ افندہ عکرتیہ - سیکنہ

۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ مکتوبہ لاج خانہ بکرمیہ ، ہضارہ اولتہ درہم ایہ اسکر سراج وہ ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ط انزوی طوبیلا مقصدہ اولتہ طرف ہضارہ مقصدہ نہ ہضارہ فری و ہضارہ سبک ہضارہ
ہضارہ فری ناچسبک سادی قابا فری ہضارہ اولتہ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری

۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری

۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری

۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری

۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری

۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری

۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری
۱۰۰۰۰۰ ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری ہضارہ فری

EK. 1- Giden Evrak Defteri, S. 76, belge nu: 181- 185.

75

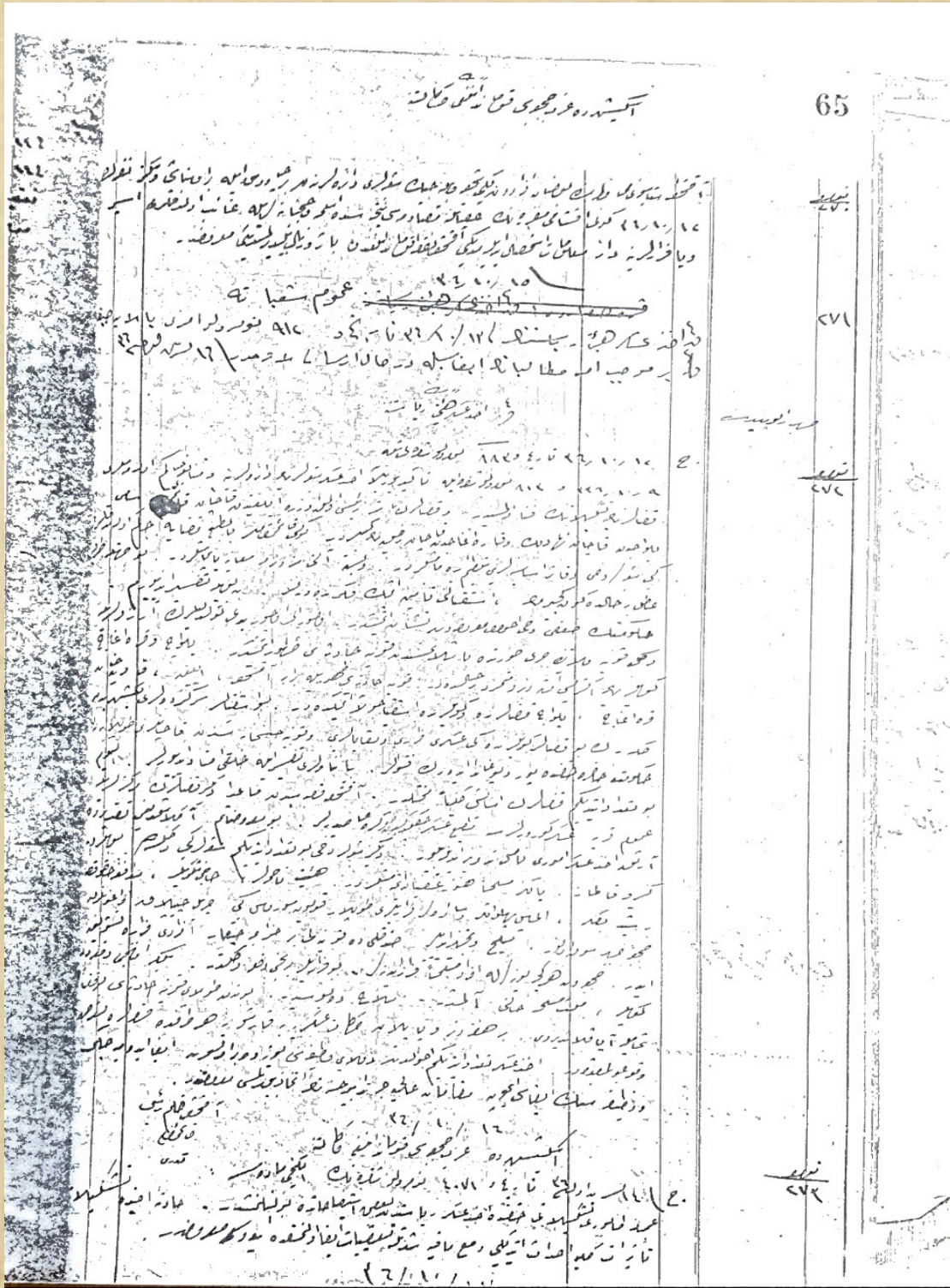
و حاقب کند
طوبی و خوارسی و ریزه و سیستانه و برای معاونت ترمودند فوجانک بر سادده مغزه کی دخی ۱۸۸۸ در کنگر
آب و نور سینه زار من آرزو لرغنی هادنه بود سید و
۲- زنده و مغزه سینه عاصیده مصفا و زیکی می جوز و زنده قری می جوز
۳- حوسونی ، صا و س قری های ده ، بواسی قری آزانده که خوب و سینه قدری اشکالی در فکری بود
ناجی و سینه قدری بودی که در صوره کوندر بود
۴- عاصیده قدری قدری هادنه قری افکار ایوره و عطر و ریزه
۵- عاصیده و کوندر و ده سواد و عکرم آرزو و بواسی آرزو طوبی مغزه در
۶- قضا قضا می میا وید بکنده بودله طوبی و خود حقم آرزو بر عجزات آرزو میا در اجنه در قالم
با مطر و سینه ، و بر صوری و سینه و سینه شایه عاصیده میا و سینه و قویاتی و سینه عاصیده
کای جابک و سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
بکنده و سینه سینه آرزو می و سینه کوندر سینه و سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
بوده و سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
وارد حاطر و سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
بوز سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
۱۸۶- حرب - یبری قره جهاده ۱۰ که افند عکرم سینه

سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
جواباً و سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
مغزه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
قره جهاده ۱۰ که افند عکرم سینه

۱۸۷- قلم سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
عصر سینه سینه

۱۸۸- ۱- ۱۰ الی ۱۰۰ نرسیده فی سابع کاملاً طوفانده آفرده ده سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
کیم سینه و سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
۲- سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
۳- غرب سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
۱۸۹- ۱- افند عکرم سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
۲- امره سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
۱۹۱- ۱- افند عکرم سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
۲- امره سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه

EK. 2- Giden Evrak Defteri, S. 75, belge nu: 185- 191

EK-4- Giden Evrak Defteri, s.65, Belge Nu. 272

Yüksek Lisans Öğrencisi
Selçuk ÇETİNKAYAAydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı,
selcuk.cetinkaya09@gmail.com

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3530-5368>Prof. Dr.
Hüseyin ÜRETENAydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı,
hureten@adu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5633-7102>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 02/02/2022 28/02/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1067097>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Eskibatı (Eski Hellas ve Roma)'da Veba

Plague in the Old West (Hellas and Roman)

Öz

İÖ I. binyılda Akdeniz'in yoğun sirkülasyonu, birtakım bulaşıcı hastalıkların ve bu hastalıklara karşı verilen reaksiyonların kültürlerarası seyahatine aracılık etmiştir. Peşi sıra gerçekleşen ve yetersiz kaynaklar dolayısıyla kimliklendirmekte güçlük çektiğimiz onlarca salgına daha yakından baktığımızda görüyoruz ki, salgınlar karşısındaki reaksiyonlar çoğu kez dini argümanlar çevresinde seyretmiştir.

Bu bağlamda tıpkı maruz kaldıkları diğer olumsuzluklarda olduğu gibi salgın hastalıklarda da tanrı(ça)ların doğrudan etkisine inanan Antik Hellen ve Roma halkları birtakım kültürler ve bu kültürler orijininde çeşitli ritüeller ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla dinin sosyal hayata entegre olduğu Eskibatı uygarlıklarında, yaşanan her salgının önemi yadsınılmaksızın, nitelik ve nicelik bakımından analiz edilmesi de söz konusu uygarlıkların tarihlerinin aydınlatılmasında hatırı sayılır bir rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Veba, Salgın, Kirlenme, Apollon, Asklepios.

Abstract

The intensive circulation of Mediterranean in the first millennium BC mediated the intercultural journey of the several infectious diseases and reactions to these diseases. When we take a closer look at tens of consecutive outbreaks that we have difficulty in identifying due to insufficient resources, we see that the reactions to the outbreaks were mostly around religious arguments.

ATIF: ÇETİNKAYA Selçuk, ÜRETEN Hüseyin, "Eskibatı'da (Hellas Ve Roma'da) Veba", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (68-90)

CITE: ÇETİNKAYA Selçuk, ÜRETEN Hüseyin, "Plague In The Old West (Hellas And Roman)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (68-90)

In this context, the Ancient Hellenic and Roman people, who believed in the direct influence of the Gods/Goddess in outbreak diseases, as in other negativities they were exposed to, put forward some cults and various rituals in the origin of these cults. Therefore, the analysis of each outbreak in terms of quality and quantity in the Ancient West Mediterranean civilizations, where religion is integrated into social life, take part for enlightening the histories of these civilizations.

Keywords: Plague, Outbreak, Contamination, Apollon, Asklepios.

Giriş

Insanlık için salgın hastalıkların tarihi, yerleşik hayata geçişin tarihi ile doğru orantılıdır. Bilindiği üzere *homo sapiens*, nihayetinde hayvanları ehlileştirip Tarım Devrimi'ni gerçekleştirerek yerleşik hayata geçmiş ve günümüz modern hayatın temellerini yaklaşık 10000 - 15000 yıl önce atmıştır. Konumuz perspektifinden ise Tarım Devrimi; hayvanlar ile yakın teması, daha az besin çeşitliliğini ve kalabalık gruplar halinde yaşamayı da beraberinde getirdiğinden şu ya da bu salgının ortaya çıkıp yayılması kaçınılmaz olmuştur.¹ Diğer taraftan bizler, tarihi yazı ile başlatsak da aynı sonuca varacak; salgın hastalıklara, yazı ile başlayan tarihin ilk tohumlarında rastlayacağız. Gerek Mezopotamya tarihinin ilk ve mühim yazılı örneklerinden olan “Gılgamış Destanı” adlı eserde², gerek henüz Anadolu’ya yazının ilk defa geldiği Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na tarihlenen vesikalarda³, gerek Hellen tarih yazımının kilometre taşı olan Homeros’un eserlerinde⁴ ve gerekse de Roma tarihinin erken safhalarını anlatan antik yazarların eserlerinde⁵ salgın kavramına rastlamaktayız.

Çalışmaya başlamadan önce değinmek gerekiyor ki, Antikçağ araştırmalarında salgınlar özelinde yapılan analizlerin spesifik olarak bir kesinlik kazanması oldukça zordur. Bu nedenle antik kaynaklar ışığında yaşandığı aktarılan şu ya da bu salgının veba mı, tifüs mü yoksa başka bir hastalık mı olduğu -hatta tam olarak ne zaman ve nerede gerçekleştiği- pek çok kez yazılanlar üzerine konuşlandırılan tahminler ile sınırlıdır. Bu noktada elbet paleopatolojik⁶ analizler ile doğru bilgi daha ulaşılabilir vaziyettedir. Konumuz açısından örneklendirmek gerekirse de paleopatoloji ile mevcut bulgulardan birtakım enfeksiyon hastalıklarını tespit etmek mümkün olabilmektedir.⁷ Buradaki sorun paleopatolojiyi kullanmak için gerekli bulguların yetersizliği olmalıdır.⁸ Çünkü

- 1 Samuel Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens*, Çev. Ertuğrul Genç (İstanbul: Kolektif Kitap, 2015), 63-64.
- 2 *Gılgamış Destanı*, Çev. Sait Maden (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), XI. 119.
- 3 Salih Çeçen, “Koloni Devri Anadolu’sunda, Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 1, (1991), 55.
- 4 Hom. *Il. I. 9-12*.
- 5 Liv. *I. 31*.
- 6 Paleopatoloji hakkında detaylı bilgi için bkz. Can Pelin ve Oğuz Polat, “Paleopatoloji”, *Ankara Patoloji Bülteni*, C. 14, S. 1, (1997), 80-83.
- 7 Gülseren Mutlu, “Antikçağ Bulaşıcı Enfeksiyon Hastalıklarında Semptomlar ve Tedavi Yaklaşımları, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1 (2021), 155-156.
- 8 Konuya ilişkin İşbilen, adı geçen eserde şöyle söylemiştir: “...Antik dönem salgınları üzerine çalışan

Antikçağ toplumlarının maruz kaldıkları salgın hastalıkların aktarımı çoğu kez yer ve zaman bakımından yetersiz bilgiler içermektedir. Diğer taraftan Antikçağ'da gerçekleştiği aktarılan her bir salgın, cinsi ayırt edilmeksizin söz konusu uygarlığın kendi dilinde bir ya da birkaç kelime ile tanımlanmakta ve günümüze de kalıp bir tabir olmak üzere *veba* adıyla çevrilmektedir. Bu anlamda “veba”, toplumu ilgilendiren bir kötülüğü açıklamak üzere gerek siyasi söylemlerde ve gerekse de toplumun geneline yayılan bir olumsuzluğu simgelemek üzere hala daha “*çağımızın vebası*” deyimi şeklinde kullanılmaktadır.⁹ Antik Mezopotamya ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda “*mūtānu/mūtānum*”, Hititlerde “*henkan*” ve Hellenler ile Romalılar tarafından “*loimós* (λοιμός)”, “*pestilentia*” ya da “*plague*” olarak söylenegelen ve işlevsel açıdan “salgın hastalık” terimini karşılayan “veba” kavramı, esasında tıbbi olarak Alexandre Yersin tarafından 1894 yılında keşfedilmiş olan *yersinia pestis* bakterisinden kaynaklanan, zoonotik (hayvandan insana geçen) bir enfeksiyon hastalığıdır.

Çalışmamızın amacı ise Antik Hellen ve Roma uygarlıklarında veba kavramına ve bu kavram çevresinde *loimós* (λοιμός), *pestilentia* ya da *plague* olarak tanımlanan tüm salgınlara (toplumun geneline yayılan kötülükleri) göz atarak, aralarında -bir kesinlikten söz edilemeye de- *yersinia pestis* basilinden kaynaklanabilecek potansiyelde olanları ayırt etmektir. Bu yol üzerinde söz konusu salgınların sebep ve sonuç bakımından dini ya da bilimsel tüm dayanak ve sonuçlarını dolayısıyla da Antikçağ tarihinde kapladığı hacmi ortaya koymaktır.

Antik Hellen Toplumlarında Veba

Antik Hellen toplumu gerek coğrafi konumu ve gerekse de sosyal yapısı itibarıyla kendi döneminde sirkülasyonu oldukça yüksek olan Ege Denizi çevresinde filizlenmiştir. Burada Akdeniz İklimi'nin süreksizliği ve beraberinde gelişen kıtlık, Antikçağ'da ivme kazanan Ege coğrafyasının popüleritesi ile harmanlanarak artan nüfusun geneline yayılabilecek potansiyelde olan veba, sıtma vb. enfeksiyon hastalıklarının ortaya çıkmasına neden olacaktır.¹⁰ Bu kıtlığın bir hastalığa sebep olmaması durumunda ise mevcut sosyal ortamda söz konusu halklar; ticari faaliyetlere, göç-koloni hareketlerine ve dolayısıyla savaflara girişecek ve bu argümanlar da başka bir coğrafyadaki hastalığı nüfus yoğunluğu yüksek olan Antikçağ Ege coğrafyasına getirecektir. Bu bağlamda -doğal olarak- modern dezenfeksiyon ve tıp bilgilerinden yoksun olan Antikçağ toplumlarının tarihi, salgın hastalıklar ile girift bir yapıda olmak zorunda kalacak ve elbette bu durum Antikçağ Akdeniz uygarlıklarının sosyo-kültürel ve dini hayatlarında etkisini gösterecektir. Bu bağlamda felsefe ve bilimin ivme kazandığı Hellen Klasik Çağı'na (İÖ 5. - 4. yüzyıllar)¹¹ kadar dini argümanlar çevresinde açıklanan salgın kavramı takip eden süreç içerisinde yine dini argümanlardan kelimenin tam anlamıyla kopmasa da bilimsel nitelik kazanacaktır.

araştırmacıların karşısına çıkan bir başka zorluk ise klasik filolog veya tarihçiler ile tıp alanında çalışan araştırmacıların bir araya gelmesindeki güçlüğüdür. Zira geçmişte oldukça bulanık olarak sınırları çizilen salgın hastalıkların teşhisi interdisipliner çalışmayı zorunlu kılmaktadır... Evren Şar İşbilen, “Arkaik ve Klasik Yunan Dünyasında Salgın Hastalıklar”, *Turkish Studies*, C. 15, S. 4, (2020), 1024.

- 9 Serap Sarıbaş, “Geçmişten Günümüze Veba Hastalığı ve Kolektif Bilinç: “Çağımızın Vebası” Söyleminin Kökenleri”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 42, S. 6, (2019), 2477.
- 10 Fernand Braudel, *Akdeniz: Mekân ve Tarih*, Çev. Necati Erkurt (İstanbul: Metis Yayınları, 1990), 29.
- 11 Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 353-356.

Antik Hellen Mitolojisi'nde Salgınlar ve Veba

Diğer Antikçağ toplumlarında olduğu gibi Hellenlerde de dinen yasaklanmış ya da dine uygun olmayan bir eylemde bulunmak bir çeşit *kirlenmeyi* beraberinde getirmektedir. İnanişe göre bu *kirlenme*, ortaya çıktığı kentte kıtlık (*λιμός [limos]*) ve salgın/veba (*λοιμός [loimos]*) gibi sonuçlara yol açabilmekte¹² ve bu eksende dine uygun olmayan davranışa da *miasma*¹³ (*μίασμα*) adı verilmektedir. Söz konusu kültürde, işlenen suç dolayısıyla ortaya çıkan kötü havanın, suçu işleyen kişinin suçunu fark ederek inanişe ve geleneğe uygun bir biçimde telafisini gerçekleştirilmesiyle sona ereceği inancı hâkimdir. Bu telafi genellikle suçu işleyen kişinin, suçu dolayısıyla kirlenen kenti terk etmesiyle mümkün olmuştur.

Kirlenme sonucu ilgili kente yayılan salgın kavramının iyi bir örneği İÖ 6. yüzyılda Megakles¹⁴ ve ailesi Alkmaionoğulları'nın (Alkmaionidai) uğradığı aktarılan kalıtsal lanettir. Hikâyeye göre İÖ 6. yüzyılın başlarında Atina soylularından Kylon¹⁵, Atina *tyranlığı* ele geçirmek istemiş ve dönemin *arkhonu*¹⁶ Megakles de yandaşlarıyla beraber şehri kuşatmıştır. Nitekim Kylon bu saldırıdan kaçmış, ancak Kylon'un kaçmasına yardımcı olan kimseler, Athena sunağına saklanmış olmalarına rağmen Megakles tarafından öldürülmüşlerdir. Bu durum bir kirlenmeye yol açmış ve Alkmaionoğulları lanetlenerek şehirde bir salgın baş göstermiştir. Salgın, kendisine danışılan Giritli Epimenides'in¹⁷ (İÖ 6. - 5. yüzyıl) kentten Megakles ve ailesini (ve hatta atalarının kemiklerinin dahi) uzaklaştırmasına dek sürmüştür.¹⁸ Görüldüğü üzere Antik Hellen inanişinde kirlenmeye sebep olacak bir davranış yalnızca kişiye değil bir şehre ya da doğrudan bir aileye kadar etki edebilmektedir. Bu düşünce çevresinde şu ya da bu kentte ortaya çıkan salgın hastalığın temelinde yatan neden, Hellen tıp anlayışı bilimsel bir nitelik kazanmadan önce (Hippokrates'ten önce)¹⁹ kirlenme kavramı ile açıklanmış ve buna bağlı olarak salgından kurtulma girişimleri de tanrısal nitelikte seyretmiştir. Değinmek gerekiyor ki, Megakles örneğinde bilimsel açıdan salgının izini sürmek oldukça zordur. Çünkü dönemin Atina'sında ortaya çıkan bir bulaşıcı enfeksiyon hastalığının tanrısal sebeplere dayandırılmış olabileceği ihtimalinin yanı sıra salgının hiç yaşanmamış olup rivayetin, Antik Hellen yazarlarında sıkça rastlanan erdem ve din üzerine didaktik anlatılardan biri olması ihtimali de söz konusu olabilecektir.

Konuya ilişkin bir diğer örnek de Sophokles'in (İÖ 496 - 406) "*Oidipous Tyrannos*" (*Oιδίππος Τύραννος*) adlı tragedyasında Kral Oidipous'un *tyranlığı* sırasında Thebai Kenti'nde halkın geneline sirayet eden ve insanları peşi sıra öldürdüğü aktarılan salgındır. Burada da söz

-
- 12 Margaret C. Howatson, *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev. Faruk Ersöz (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 481.
- 13 *Miasma*, salgına neden olan suçu tanımlayan terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Muzaffer Demir, "Eski Hellen Literatüründe İlahi Cezalandırmanın Tezahürü Olarak Veba Metaforu: İki Örnek", *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2 (2021), 459.
- 14 Megakles (Μεγακλής), Atina'nın İÖ 632-631 *arkhonu*. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 591.
- 15 Kylon (Κύλων), Atinalı bir soylu. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 527.
- 16 Arkhon (ἄρχων), başta Atina olmak üzere pek çok Hellen kent devletinde yüksek rütbeli yönetici. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 92.
- 17 Epimenides (Ἐπιμενίδης), Giritli kâhin ve ozan. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 291.
- 18 E. Şar İşbilen, "a.g.m.", s. 1015; M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 527.
- 19 Bayat, adı geçen eserde Hellen tıbbi anlayışını Mitolojik Dönem, Filozof Hekimler Dönemi ve Hippokratik (Bilimsel) Dönem olmak üzere üçe ayırmaktadır. Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi* (İstanbul: Üçer Matbaacılık, 2016), 100.

konusu salgının nedeni işlenen bir günahta aranmış ve eserin ilgili satırlarında Rahip Kreon, Oidipous'a kehaneti şöyle açıklamıştır:

“Tanrıdan duyduklarımı söyleyeyim o zaman;

Efendi Phoibos bize açıkça ülkemizden bir pisliği kovmamızı emrediyor.

Onu bu topraklarda barındırmayın yoksa başınıza gelen felakete bir çare bulamazsınız, diyor.”²⁰

İlerleyen satırlarda kentte ortaya çıkan söz konusu salgının, Oidipous'un bilmeden de olsa babası Kral Laios'u öldürüp annesiyle evlenerek tahtı ele geçirmesiyle tanrısal bir ceza olarak gerçekleştiği rivayet edilmiş ve Megakles örneğinde olduğu gibi suçu işleyen kimsenin ilgili kentten uzaklaşması gerektiği öne sürülmüştür.

Esere dair dikkat çeken bir husus, ortalama olarak İÖ yaklaşık 430 - 425 yıllarında yazılmış olmasıdır. Bu tarih İÖ 431 - 426 yıllarında ortaya çıkan Atina Vebası'nın baş gösterdiği döneme denk gelmekte ve bu sebeple araştırmacılar, Sophokles'in veba metaforunu yaşadığı güncel salgından esinlenerek eklediği ihtimali üzerinde durmaktadır.²¹ Eserin alıntılanan satırlarında göze çarpan diğer bir argüman da *Phoibos*'tur. *Phoibos* (Φοῖβος), Antik Hellen mitolojisinde salgınlar ile doğrudan ilişkisi olduğunu bildiğimiz Apollon'un epithetonlarından (sıfat) birisidir.²²

Apollon ve Veba

Hellen literatüründe *veba* (λοιμός) kavramına ilk olarak Homeros'un “Ilias/Ilyada (Ιλιάς)” adlı eserinde rastlamaktayız²³ Tıpkı diğer Antikçağ Önasya uygarlıklarında olduğu gibi *Ilyada*'da da vebanın nedeni direkt olarak tanrısal güçlere ve hatta spesifik olarak tanrı Apollon'a dayandırılmıştır. Esere göre Apollon'un okları ile neden olduğu salgın ve salgının halk nezdinde yarattığı algı, neden-sonuç bakımından doğrudan tanrısalıdır. Örneğin, Apollon'un öfkelenmesi²⁴ için bu salgına sebep olduğu ve takip eden satırlarda da salgına neden olan öfkenin, ibadetlerin ihmal edilmiş olma ihtimaline dayandırıldığı göze çarpmaktadır.²⁵ Spesifik olarak veba hastalığının Antik Hellen bir karşılığı olmadığı ve söz konusu eserde salgına ilişkin tıbbi bir betimleme bulunmadığı (Megakles ve Oidipous örneklerinde olduğu gibi) için adı geçen salgını/kıranı doğrudan veba ile örtüştürmek mümkün olmayacaktır. Fakat belirtmek gerekiyor ki, iyileştirici gücünün yanı sıra hastalık ve/veya salgın vermesiyle de ön plana çıkan Tanrı Apollon, araştırmacılar tarafından birtakım argümanlar çevresinde spesifik olarak veba hastalığıyla ilişkilendirilmektedir. Bu argümanların temeli “Apollon Smintheus”²⁶ költüdür.²⁷ Bu költ dâhilinde başta *Ilyada* olmak üzere pek çok Antik eserde Apollon, “Apollon Smintheus” (Ἀπόλλων Σμίνθεύς) epithetonu ile yer almaktadır. Söz konusu argümanın esas

20 Soph. *Oidip.* 33.

21 M. Demir, “a.g.m.”, s. 466.

22 Phoibos (Φοῖβος); belli, parlak ve ışık saçan anlamında kullanılmıştır. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 130.

23 Hom. *Il. I.* 9-10.

24 Apollon'un öfkesi; *menis* (μῆνις) M. Demir, “a.g.m.”, s. 461.

25 Hom. *Il. I.* 1-67.

26 Aiolis kökenli *sminthos* (σμίνθος) kelimesi fare anlamına gelmektedir.

27 Bu költe dair en belirgin bulgu Troia Bölgesi'nde (günümüz Çanakkale'nin Gölpinar Beldesi'nde) yer alan Chryse Antik Kenti içerisindeki Apollon Smintheus Tapınağı'dır. Detaylı bilgi için bkz. Coşkun Özgünel ve Davut Kaplan, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ed. Haydar Dönmez ve Candaş Keskin (Denizli: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 75-90. Ayrıca Strabon, Tenodos ve Rhodos'ta da birer Apollon Smintheus Tapınağı'ndan bahsetmektedir. Strab. *XIII. I.* 46-48.

kilometre taşı ise; veba hastalığının ortaya çıkışı ve yayılması konusunda farelerin fonksiyonelliği ve bu argümanın Antikçağ uygarlıkları tarafından bilindiği savıdır. Antikçağ günlük yaşamında daha çok ekinleri ve depolanan hububat benzeri gıdaları yiyip bitirmeleri ile yine tanrısal bir ceza olarak karşımıza çıkan fareler *λιμός*ca sebebiyet vermekte²⁸ ve yukarıda değindiğimiz üzere, Antik eserlerde *limos* ile *loimos* tanrısal bir ceza olarak pek çok kez birlikte anılmaktadır. *Ilyada*'nın ilgili satırlarında da Apollon'dan intikam istenirken ona *Smintheus* sıfatıyla hitap edilmesi ve sonucunda intikam olarak şehre vebanın gelmesi dikkat çekmektedir. Eserin ilgili satırlarında;

“Gitti uzakta bir yerde yalvardı durdu

Yüce Apollon'a, güzel saçlı Leto'nun doğurduğu:

“Ey Khryse'yi, kutsal Killa'yı koruyan, gümüş yaylı

Tenedos'un güçlü kralı, Smintheus, dinle beni”

Boğaların, keçilerin yağlı butlarını yaktıysam senin uğruna,

Şu dileğimi tez elden yerine getiriver:

Gözyaşlarımın öcünü al Danaolardan, oklarınla”²⁹

ifadeleri yer almaktadır.³⁰ Apollon'un veba ile ilişkilendirildiği bir diğer argüman ise; Apollon'un kökenlerinin vebaya sebep olduğuna inanılan Mezopotamya kökenli Tanrıça Nergal ve Arami Kökenli Tanrı Reşef'e uzandığı savıdır. Bu iki figür de tıpkı Apollon gibi okları ile ünlü karakterlerdir. Ayrıca Reşef'e dair metinlerde ve buluntularda, onu sembolize eden hayvanlar arasında farenin de bulunduğu göze çarpmaktadır. Konuya ilişkin Himmetoğlu, adı geçen makalede Reşef'in *Phoenicianization* (Fenikelileşme) sonucu Hellen *pantheonuna* “Apollon” adıyla geçtiğini belirtmiştir.³¹ Burada bu bilginin ispatına gerek duymadan -sözü geçen tüm argümanları göz önünde bulundurarak- Apollon'un veba hastalığı ile bağlantısı olma ihtimalini dile getirmek yanlış olmayacaktır. Ancak belirtmek gerekiyor ki, bazı araştırmacılar da bu savın modern bir çıkarım olduğunu ileri sürerek, Hellenlerin bir salgın üzerine Apollon Smintheus'a başvurduğuna dair somut bir örnek olmadığına dikkat çekmiştir.³²

Her hâlükârda Apollon'a erken tarihlerinden itibaren yüklenen söz konusu işlevler, Antik Hellen uygarlığının birtakım salgın hastalıklar ile çok erken tarihlerde tanıştığının bir göstergesidir. Bu tanışıklığın izahı için ise değinildiği üzere iklim, nüfus yoğunluğu, ticaret, göç dalgaları, koloni hareketleri ya da savaşlar sebep gösterilebilmektedir. Diğer taraftan Apollon, *paian* (παίαν)³³ epithetonu ile iyileştirici özelliğinin yanı sıra *loimos* sonrasında tanrı(ça)ların niyetlerini ve söz

28 Zeynep Çizmeli Öğün, “Fare Veba ve Apollon”, *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World*, Ed. Oğuz Tekin (İstanbul: Ege Yayınları, 2009), 115-116.

29 Hom. *Il. I.* 35-42.

30 Hom. *Il. I.* 62-67.

31 Muhammed F. Himmetoğlu, “Eski Çağda Mezopotamya'dan Antik Yunan'a Salgın Tanrıları'nın Konumları ve Evrimleri”, *Journal of History School*, C.14, S. 50, (2021), 295.

32 *Apollon Smintheus* ile veba bağlantısının tezi ve antitezi için bkz. Selin Önder Kaddar, *Anadolu'da Yerel, Yerelüstü ve Bölgeüstü Bilicilik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 51-59.

33 *Παίαν* (Lat. Paean); sağaltıcı, sağlık veren, salgınları def eden, kötülüğü engelleyen vb. anlamlarda kullanılmakla birlikte Apollon'a atfedilen ilahilere de verilen isimdir. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 682.

konusu *loimosun* sebebiyle telafisini öğrenmek adına başvurulmuş kehanetlerin de merkezindedir. Bu yüzden Strabon'un (İÖ 64 - İS 21) "*Geographika (Γεωγραφικά)*" adlı eserinde Antik Hellen topraklarına dâhil olmuş pek çok kentte Apollon'a atfedilmiş kehanet ocaklarına rastlamak mümkündür. Hellenler, Strabon'un aktardıklarına göre ani ölümlere ve salgınlara Apollon'un yanı sıra Helios³⁴ ve Selene'nin³⁵ de sebep olduğuna inanmışlardır.³⁶

Asklepios ve Veba

Antik Hellen halklarının karşılaştıkları salgınlar için başvurdukları bir diğer figür de Tanrı Apollon'un oğlu Asklepios'tur (Ἀσκληπιός; Lat. Aesculapius). Hellen *pantheon*unda şifa ve hekimlik tanrısı olarak karşımıza çıkan Asklepios,³⁷ Apollon gibi doğrudan salgınlar ile ilişkilendirilmese de şifa verici özelliği ile ön plana çıktığından dolayı salgınlar ile yakından ilişkilidir. Buna ek olarak "Tıbbın Babası" olarak nitelendirilen Hippokrates (İÖ 5. -4. yüzyıl), başarılarından dolayı efsaneleştirilip tanrılaştırılmış; bu noktada soyu Tanrı Asklepios'a dayandırılmıştır.³⁸

Salgınlar ile ilişkisine gelince Asklepios'un, doğum mitolojisiyle ilintili olarak Epidauros Kenti'nde başlayan kültürünün Atina'ya gelmesinde Atina Vebası'nın payı olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Atina'da inşa edilen Asklepieion'un³⁹ İÖ 419 yılına tarihlenmesi de bu savı destekler niteliktedir.⁴⁰ Konuya ilişkin Asklepios'un kızlarından birisi olan Hygieia'nın⁴¹ da popüleritesinin Asklepios kültürünün Atina'ya taşınmasından sonra arttığı⁴² göz önünde bulundurulduğunda Hellenler için Atina Vebası'nın, Asklepios sayesinde bitirildiği inancının filizlenmesi de kaçınılmaz olacaktır. Asklepios kültürünün Atina Vebası ve sonrasında gerçekleşen salgınlar nedeniyle Roma ve tüm Akdeniz coğrafyasına hızlı yayılımı bu argümanlar ile açıklanabilmektedir.

Tüm bu argümanları göz önünde bulundurduğumuzda görüyoruz ki Eskibati tarihinde Asklepios'un da babası Apollon gibi salgınları giderici bir fonksiyonunun olduğuna inanılmıştır. Konunun tek antitezi ise *Asklepieion*ların ölümün yasaklandığı yer olarak görülmesi ve dolayısıyla buraya vebalı kimselerin alınmadığı bilgisidir.⁴³ Konuya dair bir diğer görüş de Asklepios ve spesifik olarak veba hastalığı arasında bağ kurmaktadır: Kimi araştırmacılar, Asklepios'un köstebekle ilişkili bir figür olarak Proto-İndo Avrupa kökenli olduğunu ve Hellen *pantheon*una Apollon olarak geçerek yukarıda bahsettiğimiz Smintheus epithetonu çevresinde kemirgenler ile ilişkilendirildiğini öne sürmekte⁴⁴ ancak bu sav literatürde çok fazla kabul görmemektedir.

34 Héλιος, Antik Hellen Mitolojisi'nde bir Titan, güneşin kişileştirilmiş hali. A. Erhat, *a.g.e.*, s. 422-423.

35 Σελήνη, Antik Hellen Mitolojisi'nde bir Titan, ayın kişileştirilmiş hali. A. Erhat, *a.g.e.*, s. 873-874.

36 Strab. *XIV*. 6.

37 A. Erhat, *a.g.e.*, s. 190-191.

38 M. Cemil Uğurlu, "Hipokrat", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 50, S. 2, (1997), 68.

39 Ἀσκληπιεῖον, Asklepios adına inşa edilen şifa merkezi, tapınak. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 98.

40 Evren Şar İşbilen ve Derya Çığır Dikyol, "Büyük Atina vebası bir pandemi miydi? Atina salgınının yayılımı üzerine bir değerlendirme", *Turkish Studies – History*, C. 16, S. 2, (2021), 189.

41 Ek olarak Hygieia (Ἑγεία), Hellence sağlık anlamına gelmekte ve hijyen kelimesinin etimolojik olarak atası olarak karşımıza çıkmaktadır. A. Erhat, *a.g.e.*, s. 469-470.

42 E. Şar İşbilen, "a.g.m.", s. 1024.

43 Bilal Patacı, "Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios", *Milel ve Nihal*, C. 13, S. 2, (2016), 172.

44 E. Şar İşbilen, "a.g.m.", s. 1024.

Antik Hellen Toplumlarının Karşılaştıkları Salgınlar

Antik Hellen toplumlarının karşılaştıkları ve/veya rivayet ettikleri salgınlar hakkında bildiklerimiz birkaç istisna dışında satır aralarında var olan dağınık bilgiler ve birtakım arkeolojik bulgular sayesinde mümkün olmuştur. Dolayısıyla da yaşandığı aktarılan pek çok salgının, tarih biliminin metodolojisi gereği yoruma kapalı vaziyette olması konunun gerekli ölçüde aydınlatılmasına ket vurmaktadır. Fakat yine de elimizdeki bilgileri derleyip toparladığımızda birtakım salgınların Antik Dönem Ege coğrafyasını sürekli olarak rahatsız ettiğini görmekteyiz.

Antik Hellen toplumlarına dair literatürde en çok dikkat çeken Troia ve Peloponnesos Savaşları sırasında gerçekleştiği aktarılan salgınlardır. Bunun dışında yine Antik yazarların satır aralarında yaşandığını aktardığı ve -Megakles örneğinde olduğu gibi- gerçekleştiğinden emin olamadığımız pek çok salgın hastalık söz konusudur.

Örneğin Hellen tarih yazımının önemli eserlerinden Herodotos'un (İÖ yak. 484 - 424) "*Ἱστορίαι*" yani "*Tarih*" adlı eserinde konuya ilişkin, Pers Savaşları (İÖ 499 - 448) sırasında Hellen coğrafyasında meydana gelen birkaç salgından söz edilmiştir. Herodotos, Histiaios⁴⁵ Dönemi (İÖ 6. yüzyılın sonları) sıralarında Khios'tan (Sakız Adası) 100 gencin Delphoi'ye khoros⁴⁶ olarak gönderildiğini ve bunlar arasından yalnızca iki tanesinin geri dönüp diğerlerinin Delphoi'de ortaya çıkan salgından öldüğünü belirtmiştir.⁴⁷ Yine Herodotos, Persler ile yapılan Salamis Deniz Savaşı'ndan (İÖ 480) sonra yenilen ve geri çekilen Pers ordusu içerisinde açlık ve salgın hastalıkların ortaya çıktığını aktarmıştır.⁴⁸ Burada hatırlatmak gerekiyor ki başlangıçta da bahsettiğimiz üzere Antik Hellen yazarlarında açlık ve salgın pek çok kez beraber zikredilmiş ve Hippokrates dahi konuya ilişkin; bir salgının ortaya çıkmasında savaşın, kuraklığın ve kıtlığın önemine işaret etmiştir.⁴⁹ Farklı bir yaklaşım da Ksenophon'un "*Ἀνάβασις*" (*Anabasis*) adlı eserinde geçmektedir. Ksenophon, söz konusu eserde açlığın, doğrudan vücudu etkisi altına alan bir hastalık olarak ortaya çıktığını ve bu hastalığa yakalanan kimselerin de bir şeyler yedikleri takdirde iyileştiklerini aktarmıştır.⁵⁰ Ksenophon, söz konusu rahatsızlığı bir salgın olarak ele almasa da Antik Hellen sosyal hayatında açlığın sağlık üzerine büyük etkiler bırakabilen bir hastalığın nedeni olduğu algısına iyi bir örnek oluşturmuştur.

Antik yazarların eserleri dışında arkeolojik bulguların da konuya dair katkıları önemlidir. Örneğin İÖ 4. yüzyılda Hellas'ın Oropos Kenti'nde Archinus adında bir kişinin, kendisini salgından kurtardığını iddia eden Amphiaros⁵¹ adına yaptırdığı rölyef göze çarpmaktadır.⁵² Ek olarak söz

45 Ἱστιαῖος, Miletos Kenti *tyram*. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 401-402.

46 *Χορός*, dini törenlerde dans eden kimseleri tanımlamak için kullanılan terim. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 509.

47 Hdt. VI. 26-28.

48 Hdt. VIII. 115.

49 E. Şar İşbilen, "a.g.m.", s. 1014.

50 Xen. *Anab. V. I-10*.

51 Amphiaros, Antik Hellen Mitolojisi'nde adı geçen bir kâhin olmakla birlikte Alkmaion ile Amphilokhos'un babasıdır. A. Erhat, *a.g.e.*, s. 92.

52 Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Eskiçağ Toplumlarında Tesbit Edilen Belli Başlı Hastalıklar ve Sağlık Sorunları", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı C. 1*), Ed. Ayşegül Demirhan Erdemir vd. (İstanbul: Kişisel Yayınlar, 2008), 874.

konusu kentte Amphiaraos adına da bir bilicilik tapınağı bulunmaktadır.⁵³ Gerek bu tip bulgular ve gerekse de Antik yazarların aktardıkları bilgiler ışığında Antik Hellen uygarlığının karşılaştıkları salgınlar hakkında asgari ölçüde bilgi sahibi olabilmekteyiz. Kaynağı pekâlâ yetersiz olan tüm bu salgınlar arasında da pek çok açıdan üzerinde durabileceğimiz ve literatüre (Büyük) Atina Vebası (İÖ 430 - 426) olarak geçen salgın elbette istisnadır.

Atina Vebası

Salgına geçmeden önce söz konusu dönemin konjonktürel durumu hakkında bilgi vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır: Pers Savaşları ve sonrasında Hellen dünyası, dönemin iki büyük gücü olan Atina ile Sparta kentleri -ve her iki tarafın müttefikleri- arasında bir dizi savaşa sahne olmuştur. *Causa belli*⁵⁴ olarak Hellen dünyasının lideri olma isteği ve buna ek olarak görünen birtakım ekonomik, ideolojik vb. sebeplere dayandırılabilir olan Peloponnesos Savaşları (İÖ 431 - 404) nitekim Sparta galibiyeti ile sonuçlanmış⁵⁵ ve başından İÖ 411 yılına kadar Thukydides (İÖ yak. 460 - 399) tarafından; geri kalan kısmı da Ksenophon tarafından günümüze aktarılmıştır.⁵⁶

Konumuz açısından ise Peloponnesos Savaşları'nın henüz erken safhalarında Atina'da bir salgın ortaya çıkmış ve salgın kısa bir süre içerisinde neredeyse tüm şehri etkisi altına almıştır. Atina'da salgın ilk olarak İÖ 430 yılında görülmüş, daha sonra ise İÖ 428 yılının yaz aylarında ve İÖ 427 - 426 yıllarında tekrar kendini hatırlatmıştır. Bu açıdan aralıklı olarak da olsa ortalama dört - beş yıl kadar sürmüştür.⁵⁷ Atina Vebası olarak literatüre geçen salgının esas aktarıcısı⁵⁸ olan Thukydides salgın için ilk olarak şöyle söylemiştir:

*“... Aynı sıralarda Atina'da veba salgını başladı. Aslında veba ilk olarak Lemnos'ta görülmüştü. Ancak burada Atina'daki kadar çok kayba neden olmamıştı. İlk zamanlar hastalıkla ilgili bilgi yoktu. Çünkü hekimler de ne olduğunu anlamıyorlardı. Öte yandan hastalarla ilgilenen hekimlerin birçoğu da bu hastalığa yakalanmıştı. Bilim bu konuda insanlara yardımcı olmuyordu. İnsanlar boşu boşuna tapınaklarda yalvarıyorlar, kehanetler öğrenmeye çalışıyorlardı. Elden hiçbir şey gelmediğinden dolayı durum kabul edildi ve çözüm aramaktan vazgeçildi.”*⁵⁹

Halk nezdinde dönemin tıbbi perspektifini de yansıtan söz konusu satırlarda salgının şiddeti ve çözümsüzlüğü göze çarpmaktadır. Bununla birlikte sonraki bölümde Thukydides, salgının kabaca yayılım haritasını da çıkarmış ve tıbbın o dönem içerisinde kendine has bir meslek olduğunu vurgulayacak cümleler sarf etmiştir:

“Anlatılanlara bakılırsa hastalık ilk olarak Mısır'ın yukarı kesiminde bulunan Aitiophia'da ortaya çıkmıştı. Daha sonra yayılarak Mısır, Libya ve kralın ülkesine gelmişti. Sonra da Atina'da

53 M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 49-50.

54 Savaşın (gerçek) nedeni.

55 A. M. Mansel, *a.g.e.*, s. 327-352.

56 *“...Thukydides, kronolojiye özen göstermiş, yalnızca olayları anlatmakla yetinmeyerek, onları yaratan nedenler ve aralarındaki bağlantılar üzerinde durmuştur.”* Bülent İplikçioğlu, *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 389-390.

57 E. Şar İşbilen ve D. Çığır Dikyol, “a.g.m.”, s. 186.

58 Söz konusu salgına ilişkin Sicilyalı Diodoros ve Plutarkhos da çeşitli bilgiler vermiş ancak kuvvetle muhtemel onlar da Thukydides'in aktarımlarından yola çıkmışlardır. Olcay Turan, “Thukydides'in Aktarımına Göre Atina Salgınının Gerçek Etkileri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 4, S. 2, (2018) 91.

59 Thuk. II. 47.

ve Pire'de görülmeye başlandı. Hastalığın Pire'den önce Atina'da görülmesi... ..Şimdi ben bir hekim olmadığım için dolayı bu işi hekimlere bırakarak sadece hastalığın belirtilerini ve nasıl anlaşılacağını açıklamaya çalışacağım. Hekimler ve diğer yazarlar da hastalığın neden ortaya çıktığını ve bundan korunmak için nasıl davranılması gerektiğini anlatsınlar. Evet, ben de bu hastalığa yakalanan ve başka insanların bundan nasıl acı çektiklerini gören birisi olarak böyle bir tanımlama yapmak istiyorum.”⁶⁰

Burada Thukydides'in, “Anlatılanlara bakılırsa...” diyerek kendi adına objektivitesinin altını çizdiği salgının rotası için net şehir isimleri kullandığı da göze çarpmaktadır. İşbilen ve Dikyol'un adı geçen eserde işaret ettiği üzere⁶¹ Thukydides'e göre salgının başladığı yer olan Kuzey Afrika coğrafyası için Strabon şu bilgileri vermektedir: “Afrika'nın Kuzey kesimlerinde yağmur yoktur, sonuç olarak kuraklık nedeniyle sık sık veba salgını meydana gelir, göller sadece çamurla dolar ve buluntularda çekirgeler belirir.” Bu aktarım ve ek olarak Antik Mısır'ın deniz ticaretindeki aktifliği göz önünde bulundurulduğunda Thukydides'in çizdiği rota desteklenmektedir.⁶² Anti parantez Hippokrates de salgın hastalıkların coğrafi koşullara ve iklime bağlı olduğunu, bir hekimin gittiği şehirde ilk olarak bunlara dikkat etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶³ Araştırmacılara göre Atina'da salgının hızlı yayılımı gösterip daha çok kişiye ulaşmasında başat etken; şehrin kozmopolit yapısı, mevcut nüfus yoğunluğu ve Perikles'in⁶⁴ bir savaş stratejisi olarak Attika Bölgesi'nde yaşayan halkı Atina'ya toplamasıdır diyebiliriz.⁶⁵ Thukydides'e göre ise salgının hızlı yayılımı bu argümanlar dışında, dönemin coğrafyasında kırsal alandan şehre olan yoğun göçtür.⁶⁶

Salgının cinsine ilişkin Thukydides'in hastalık tanımı üzerine kimi araştırmacılar veba üzerinde durmakta ve Thukydides'in semptomları tanımlarken kullandığı yüksek ateş, ciltte oluşan kusurlar, eklemlerde şiddetli ağrılar ve vücut kontrolünü kaybetmek gibi argümanlar veba ihtimalini oldukça güçlendirse de⁶⁷ kızamık, tularemi gibi ihtimaller de tartışılmakta; daha çok ise çiçek ve tifüs üzerinde durulmaktadır.⁶⁸

Konuya ilişkin bir diğer tartışma yaratan konu da şüphesiz salgının Atina'ya verdiği demografik etkidir. Pek çok araştırmacı antik yazarların objektivitesine güvenerek salgının demografik zayıyatı için “üçte bir” ya da daha yüksek oranlar vermekte,⁶⁹ kimi araştırmacılar da Atina nüfusunun bu

60 Thuk. II. 48.

61 E. Şar İşbilen ve D. Çığır Dikyol, “a.g.m.”, s. 184-185.

62 E. Şar İşbilen ve D. Çığır Dikyol, “a.g.m.”, s. 185.

63 M. C. Uğurlu, “a.g.m.”, s. 73.

64 Atinalı devlet adamı Perikles hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayşen Sina, *Atinalı Perikles: Yaşamı ve Dönemi* (Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2011).

65 Muhammed Fazıl Himmetoğlu, “Eskiçağda Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa'da Salgınların Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Etkileri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Dünya'da ve Türkiye'de Büyük Felaketler: Savaşlar, Salgınlar, Depremler, Yangınlar*, Ed. Ali Güler (İstanbul: Halk Kitabevi, 2020), 66-67.

66 Thuk. II. 52.

67 Haydar Akın, *Antikçağ'dan Yeniçağ'a Delilik, Melankoli ve Cinlenme Avrupa'da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 295.

68 E. Şar İşbilen ve D. Çığır Dikyol, “a.g.m.”, s. 187; O. Turan, “a.g.m.”, s. 94.

69 G. Mutlu, “a.g.m.” s. 152; E. Şar İşbilen ve D. Çığır Dikyol, “a.g.m.”, s. 188; A. M. Mansel, *a.g.e.*, s. 334; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 111. vd.

denli seyrelmesiyle savaşın İÖ 404 yılına kadar süremeyeceği kanaatindedir.⁷⁰ Fakat her hâlükârda salgının söz konusu savaşı Atina'nın aleyhine seyrettirdiği gerçeği yadsınmamaktadır. Çünkü Thukydides'in ilerleyen satırlarda aktardıkları oldukça sert argümanlardır. Örneğin Thukydides, söz konusu salgının zayıf ya da şişman ayırt etmeksizin herkese bulaştığını, toplu ölümlerin yaşandığını, evlerin boşaltıldığını ve bu noktada inançları körelmiş Atinalıların ölü sayısının da çokluğundan dolayı ölü gömme gibi adetlerini yerine getirmeyi bıraktıklarını belirtmiştir. Thukydides, ölüm dalgasının hızla yayılmasının yarattığı kaotik ortamda insanların suç işlemekte bir engel görmediğini ve kaosun, toplumun her tabakasında hissedilecek boyutlara ulaştığını da belirtmiştir.⁷¹ Tüm bu aktarılanlar salgının demografik etkisini nicelik olarak olmasa da nitelik olarak gözler önüne sereceği gibi savaşın ister istemez Atina aleyhine seyrettiğini de ön görmeye yetecektir.

Atina Salgını'na dair aktaracağımız diğer bir bilgi, yukarıda belirttiğimiz üzere, söz konusu dönemde yaşadığı düşünülen gezgin hekim Hippokrates ile alakalıdır. Bazı araştırmacılara göre Hippokrates, Atina Salgını'nı bitiren hekimdir. Bu hususta, çeşitli kaynaklar Hippokrates'e madalya verildiğini ve o dönemde "Kurtarıcımız Hippokrates" yazılı bir heykelin dikildiğini aktarmaktadır.⁷²

Ek olarak Thukydides, İÖ 429 yılına tekabül eden ve salgının biraz daha hafiflediği bir dönemde Perikles'in hayatını kaybettiğini bir neden belirtmeden aktarmıştır.⁷³ Genel kabule göre Perikles bu salgın dolayısıyla hayatını kaybetmişse de Mutlu'nun adı geçen eserde değindiği üzere Plutharkos'un Perikles'in ölümü için sunduğu semptomlar ile Thukydides'in Atina Vebası için sunduğu semptomlar birbiriyle örtüşmemektedir.⁷⁴ Bu noktada Perikles'in ölüm nedeni tartışmaya açık vaziyette olsa da Plutharkos'un salgını birebir yaşamadığını hatırlatmakta fayda vardır.

Antik Roma Toplumunda Veba

Romalılar, tıpkı Hellenler gibi salgın hastalıkların cinslerini (veba, sıtma vd.) gözetmeksizin genel ifadeler ile "*pestilentia*" ya da "*plague*" kelimeleri ile tanımlamışlardır. Bu yönüyle Antik Roma'ya ve hâkim olduğu coğrafyalara sirayet eden salgınları spesifik olarak "veba" özelinde ayırtmak -istisnalar dışında- mümkün olmayacaktır.⁷⁵ Yine de antik kaynaklar ışığında, gerçekleşen salgınların etkilerini ve yayıldıkları coğrafyadaki halkın salgın algısını analiz etmek mümkün olabilmektedir. Örneğin salgına maruz kalan coğrafyaların söz konusu hastalığa karşı teşhis ve tedavi yaklaşımlarını, -ortalama rakamlar ile- başta demografik ve ekonomik olmak üzere maddi ve manevi kayıplarını ve salgın hastalıklara yaklaşımlarını analiz edebilmekteyiz. Burada değinmek gerekiyor ki söz konusu dönemin *lingua francası* olarak Antik Hellence ön plana çıktığı için bu döneme dair salgınları tanımlamak üzere Antik yazarlar tarafından Hellencede salgın terimini karşılayan "*loimos*" kelimesi de kullanılmıştır.

Yeri geldiğinde detaylandırılacağı üzere Antik Roma, filizlendiği coğrafyanın özellikleri ve

70 O. Turan, "a.g.m.", s. 94-98.

71 Daha sonra üçüncü kitabın 104. bölümünde Thukydides, Apollon kültü ile alakalı bir arınma töreninin icra edildiğinden bahsetmiştir. Thuk. II. 51-53; III. 104.

72 A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 110.

73 Thuk. II. 65.

74 G. Mutlu, "a.g.m." s. 152.

75 Derya Çığır Dikyol ve Evren Şar İşbilen, "Antik Kaynaklar Işığında Krallık ve Cumhuriyet Dönemlerinde Roma'da Yaşanan Salgınlar" *Journal of History School*, C. 14 S. 51, (2021) 932-933.

zaman içerisinde genişlettiği sınırlar dolayısıyla Hellenlere kıyasla daha çok salgına sahne olmuş ve Antik Roma tarihi ve kronolojisi hakkında bilgi veren kaynakların görece daha fazla olmasıyla bu bilgiler günümüze ulaşabilmiştir.

Antik Roma Dini Hayatında Salgınlar ve Veba

Tanrı(ça)larını, hayatlarının her alanına dâhil eden Romalılar, belki de bu sebepten olacak ki Hellenler kadar tıbbı ya da diğer pozitif/pratik bilimlere yönelme konusunda geç kalmışlardır. Erken safhalarında Romalılar için önemli olan daha ziyade ziraat, ticaret vb. olmak üzere kendilerine göre daha realisttik konulardır. Tapınımları da dua, sunu ve bakıcılık şeklinde seyreden Romalılar, bu bağlamda sırasıyla dilemiş, mükâfatını sunmuş ve tanrı(ça)nın rızasını öğrenmeye çalışmışlardır. Tüm bu yaklaşımlar da Antik Roma uygarlığında sağlık - hastalık ilişkisinin doğrudan dini argümanlarda aranmasını kaçınılmaz kılmıştır.⁷⁶

Sibylla Kitapları ve Veba

Romalılar, diğer Antikçağ toplumlarında olduğu gibi salgın hastalıkları tanrı(ça)ların verdiği bir ceza, lanet ya da felaket şeklinde algılamış ve bu cezaya sebep olan kişi, davranış ya da şeyi bulup uzaklaştırmak/telifisini gerçekleştirmek adına birtakım kehanetlere başvurmuşlardır. Başvurulan kehanetlerin görece en eski ve popüleritesi daha yüksek olanı da kimi araştırmacılar tarafından Roma Krallık Dönemi'ne (İÖ 753 - 510/509) tarihlenen Sibylla Kitapları'dır (*Libri Sibyllini*). Kökeni hakkında birden çok görüş olan Sibylla Kitapları, gelecek hakkında bilgiler verme ve tanrı(ça)ların şu ya da bu konu üzerine niyetlerini öğrenmek üzerine başvurulmuş bir çeşit kitaplar bütünüdür.⁷⁷ Konuya örnek olarak Livius (İÖ 59 – İS 17), Roma'da vuku bulan bir kötü hava⁷⁸ dolayısıyla Sibylla Kitapları'na başvurulduğunu aktarmıştır. Aktarıma göre yaklaşık olarak İÖ 399 yılında Sibylla Kitapları, kendisine başvuran *Senatus lectisternium*⁷⁹ adında dini bir merasim yapmaya yönlendirmiş ve buna istinaden Apollo, Latona, Diana, Hercules, Mercurius ve Neptunus için sekiz gün süren bir ziyafet kurulmuştur.⁸⁰ Sibylla Kitapları'na ortaya çıkan bir salgın dolayısıyla başvurulduğu aktarılan bir diğer örnek yine Livius'ta göze çarpmaktadır. Aktarıma göre kitaplar, İÖ 4. yüzyılın ortalarında yine bir *lectisternium* düzenlenmesini uygun görmüş ve Roma'da yeniden ziyafet düzenlenmiştir.⁸¹

Sibylla Kitapları'nın, zaman zaman danışanlarını Hellen mitolojik figürlerine de yönlendirdiği olmuştur. Konuya ilişkin Roma'da *Pontifex Maximus*'un⁸² altında görev alan *pontifexler*⁸³ Sibylla

76 Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi I. Cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 63-68; M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 247-250; A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 128-129.

77 Sibylla Kitapları'nın kökeni ve detayları için bkz. Asuman Coşkun Abuagla, ““Sibylla” ve “*Libri Sibyllini*” Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”, *Turkish Journal of History C. 72*, (2020) s. 1-20; A. Erhat, *a.g.e.*, s. 877-880; Derya Şahin, *Roma Mitolojisi* (Bursa: SD Yayınevi, 2017), 18-20.

78 Hatırlayacağımız üzere Antik Hellen toplumları salgınları, bir çeşit kirlenme sonucu ortaya çıkan kötü hava olarak nitelendirmiş ve bu anlayış Antik Roma toplumu için de geçerli olmuştur.

79 Adı geçen ritüel (*lectisternium*) ilk kez bu salgın sonrasında gerçekleştirilmiş ve işe yaradığına inanılmış olacak ki takip eden salgınların da pek çoğunda tekrarlanmıştır.

80 Liv. V. 13.

81 Liv. VII. 27.

82 Bu kimseler Antik Roma'da din görevlilerinin en yetkilisi olarak karşımıza çıkmaktadır. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 767.

83 Pontifex (-icis, masc.), Antik Roma'da din görevlileri. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 767.

Kitapları gereğince *pantheon*a eklenen yeni tanrı(ça)ların halka arzı için de görevlendirilmişlerdir.⁸⁴ Belirtmek gerekiyor ki, İÖ 496 yılında Ceres, Liber ve Libera, İÖ 293 yılında Asklepios (Roma'daki adıyla Aesculapius) ve İÖ 217 yılında Eryx Venus gibi figürler Sibylla Kitapları'nın yönlendirmesiyle Roma'da tapınım görmeye başlamışlardır.⁸⁵ Bunlar arasında konumuz ile doğrudan ilişkisi olan figür de şüphesiz Asklepios olacaktır. Buna karşılık bazı Antik yazarlar, Apollon'un da bir salgın (İÖ 433) neticesiyle Roma'da tapınım görmeye başladığını ancak Sibylla Kitapları vasıtasıyla değil; aksine Sibylla Kitapları'nı beraberinde getirdiğini aktarmışlardır.⁸⁶

Antik Roma'da Apollon ve Asklepios

Daha önce belirtildiği üzere, Apollon İÖ 433 yılında gerçekleşen bir salgın neticesinde Antik Roma *pantheon*una Apollo adıyla geçmiştir. Bu geçişin en önemli buluntusu şüphesiz Campus Martius'ta Apollo'ya adanan tapınaktır. Ancak söz konusu tapınağın bulunduğu yerde İÖ 451/450 yıllarına tarihlenen ve yine Apollo'ya atfedilmiş bir *altar* keşfedilmiştir. Diğer taraftan Livius, söz konusu yıllarda bir salgının gerçekleştiğinden söz etmektedir.⁸⁷ Bazı araştırmacılar da tüm bu argümanları göz önünde bulundurarak Apollo'nun, Campus Martius'un inşasına sebep olan İÖ 433 salgınından önce gerçekleşen İÖ 451 salgınında tapınım görmeye başlamış olduğunu iddia etmektedir. Yine de belirtmek gerekiyor ki, söz konusu *altar*ın ne amaçla orada olduğu bilinmemektedir.⁸⁸

Asklepios'un Roma *pantheon*una geçişi ise yine belirtildiği üzere İÖ 293 yılında ortaya çıkan bir salgın neticesinde gerçekleşmiştir. Romalılar yakın konjonktürde süreklilik kazanan salgın sorunları için tekrar Sibylla Kitapları'na başvurmuş ve kitaplar da bu kez Asklepios'un, Epidauros'tan getirtilmesini öngörmüştür. Bunu takiben birkaç yıl içerisinde de Tiber Nehri üzerinde bulunan bir adada Asklepieion yapısı inşa edilerek Asklepios Roma *pantheon*una Aesculapius olarak giriş yapmıştır.⁸⁹ Livius'un aktarımına göre Asklepieion'un inşası, Romalıların söz konusu dönemde savaş içerisinde olmalarından dolayı birkaç yıl sarkmıştır.⁹⁰ Belirtmek gerekiyor ki, Antik yaşamöyküsü yazarı Suetonius'un aktardıklarına göre adı geçen tapınakta dini argümanların yanı sıra tıbbi işlemlerin de yer aldığı çıkarımını yapabilmekteyiz.⁹¹

Antik Roma Toplumunda Veba

Öncelikle Antik Roma uygarlığının filizlendiği Orta İtalya coğrafyası şu ya da bu hastalığın ortaya çıkması ve yayılması açısından elverişli coğrafi özelliklere (bataklıklara vb.) sahiptir. Romalılar da içinde buldukları bu coğrafyanın çeşitli salgınlara ve/veya bireysel rahatsızlıklara yol açtığını henüz erken safhalarında fark ederek bataklıkları kurutma girişimlerine⁹² ve hijyen kavramına önem vermeye başlamışlardır. Bu bağlamda Antik Roma uygarlığı hamam, tuvalet gibi

84 Derya Çığır Dikyol, "Antik Roma'nın Salgınlar ile Genişleyen Pantheonu", *Journal of History School*, C. 14, S. 52, (2021), 1530.

85 D. Şahin, *a.g.e.*, s. 20.

86 D. Çığır Dikyol, "a.g.m.", s. 1530.

87 Liv. III. 32.

88 D. Çığır Dikyol, "a.g.m.", s. 1538-1539.

89 D. Şahin, *a.g.e.*, s. 44-47.

90 Liv. X. 47.

91 Suet. *Claud. XXV. 51.*

92 G. Mutlu, "a.g.m." s. 168; D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 936.

konularda da birtakım ilerlemelere sahne olmuş ve yine bu hususta kanalizasyon hattı inşa etmek gibi çözümlere gitmişlerdir. Ancak söz konusu kanalizasyon hattının başlarda üstü açık tasarlanması ve statü bakımından alt tabakada yer alan halkın bu sistemden yararlanamaması gibi sebeplerden dolayı söz konusu hat fonksiyonellik kazanamamıştır. Aksine inşa edilen kanalizasyon hatları, Roma Krallık ve Cumhuriyet dönemlerinde çeşitli salgınların baş göstermesine sebep olmuştur.⁹³ Bulaşıcı hastalık hususunda edinilen farkındalığın Antik Roma uygarlığının erken safhalarına tarihlenmesi, normal koşullarda bilimsel mahiyetteki tıbbi yaklaşımları da beraberinde getirmelidir. Ancak Roma toplumunun yapısı gereği, bu gelişim söz konusu olmamış aksine Hippokrates ile gelişen Hellen tıbbının Antik Roma uygarlığına entegre olması zaman almıştır.⁹⁴

Roma Krallık ve Cumhuriyet Dönemlerinde Salgınlar

Antik Roma'ya dair gerçekleştiği aktarılan salgınlardan ilki Roma'nın üçüncü kralı olan Tullus Hostilius Dönemi'nde (İÖ 673 - 642) gerçekleşmiştir.⁹⁵ Kaynakların yetersizliğinden dolayı veba ya da başka net bir teşhis koyulamayan salgın için bilinen en temel nokta tanrı(ça)ların doğrudan müdahalesine inanıldığıdır.⁹⁶ İÖ 5. yüzyıla gelindiğinde ise İmparatorluk Dönemi'ne kadar Antik yazarların aktardığı İÖ 492, 472, 463 - 462, 451, 435, 433, 412, 399, 384, 366 - 363, 348, 334, 296, 293, 187, 181, 180, 174, 165, 142 ve 44⁹⁷ yıllarına tarihlenen ve ne yazık ki pek çoğunun yalnızca varlığından söz edilen bir dizi salgın gerçekleşmiştir.

Kronolojik olarak bu salgınları detaylandırarak olursak:

İÖ 492 yılında gerçekleşen salgın esasında Volskların topraklarında ortaya çıkmış ve bu salgın dolayısıyla Volskların Roma egemenliği altına girişi kolaylaşmıştır.⁹⁸ İÖ 472 yılına tarihlenen başka bir salgın da Halikarnassoslu Dionysios (İÖ 30 – 8/7) tarafından aktarılmıştır. Daha çok kadınları etkilediği ve sebebinin de bekâretini koruyamayan bir Vesta rahibesi olduğu aktarılan salgının sona ermesi için de gerekli ritüellerin gerçekleştirilerek salgının sona erdiği yazılmıştır.⁹⁹ Söz konusu salgın özelinde belirtmek gerekiyor ki, aktarılan sebep (rahibenin bekâretini koruyamaması) ve sonucun (kadınların daha çok etkilenmesi) birbiriyle bu denli örtüşmesi ve Halikarnassoslu Dionysios'un ritüeller sonrasında salgının direkt sona erdiğini belirtmesi bilginin objektivitesini ve gerçekliğini zedelemektedir.

İÖ 463 yılında başlayıp yaklaşık bir yıl süren diğer bir salgın için Halikarnassoslu Dionysios, ölü sayısının artmasıyla görece önemsiz kişilerin cesetlerinin nehre atıldığını¹⁰⁰ ve Roma'nın rakip komşularının birbirleriyle Roma aleyhine bir saldırı düzenlemek üzere anlaştıklarını belirtmiştir.¹⁰¹ Livius da salgının, söz konusu yıllarda gerçekleşen çarpışmaların Roma aleyhine seyretmesine

93 D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 952-953.

94 A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 128-129.

95 Liv. I. 31.

96 D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 937.

97 Salgınların ve tarihlerinin bilgisi söz konusu çalışmadan edinilmiş olup incelenmesi ise birincil kaynak olarak Antik yazarların ilgili eserleri ile yapılmıştır. D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 938-950.

98 D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 938.

99 Dion. Hal. *ant. IX. 40*; Derya D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 939.

100 Hatırlayacağımız üzere Thukydides de Atina Vebası'nda ölü sayısının çokluğu nedeniyle ölü gömme adetlerinin askıya alındığı aktarmıştır.

101 Dion. Hal. *ant. IX. 67*.

sebepler olduğunu belirtmiştir.¹⁰² Roma’da, Apollo kültünün gelişini açıklarken atıfta bulunduğumuz ve İÖ 451 yılına tarihlenen bir salgın daha söz konusu olmuş, bu salgın için de yine Halikarnassoslu Dionysios ve Livius esas kaynak olarak ön plana çıkmışlardır. Halikarnassoslu Dionysios, söz konusu salgın için geçmişte kaydedilenlerden çok daha ağır seyrettiğini, komşu kavimlere (Aeqlular, Volsklar ve Sabinler) sirayet ettiğini, tarımı durduğunu ve dolayısıyla kıtlığa yol açtığını belirtmiştir.¹⁰³ Livius da tüm bunlara ek olarak çok sayıda soylunun ve yönetici sınıfından kimsenin bu salgın dolayısıyla hayatını kaybettiğini aktarmıştır.¹⁰⁴ Tarımı etkileyerek, beraberinde kıtlık ve yağmacılığı getiren diğer bir salgın da İÖ 435 yılında ortaya çıkmıştır. Livius’un aktardığı üzere bir yıl öncesinde yaşanan iç karışıklıklar ve adaletsizliğin tanrısal bir cezası olarak ortaya çıkan salgın¹⁰⁵ İÖ 433 yılında yeniden baş göstermiş ve bu salgınla beraber daha önce bahsedildiği üzere Apollo adına Campus Martius’ta bir tapınak inşa edilmiştir.¹⁰⁶ Kimi araştırmacılar söz konusu salgını, tarihi ve coğrafi yakınlığı nedeniyle İÖ 430 yılında ortaya çıkan Atina Vebasası ile ilişkilendirmiş ve Akdeniz dünyasını etkisi altına alan ilk pandeminin belki de bu tarihlerde gerçekleştiğini düşünmüşlerdir.¹⁰⁷ İÖ 412 yılında gerçekleşen salgın da Livius’un aktarımına göre çok ölümcül olmamış ama zirai hayatı etkileyerek kıtlığa sebep olmuştur.¹⁰⁸

İÖ 4. yüzyıla gelindiğinde ise henüz ilk yıla (İÖ 399) tarihlenen ve Sibylla Kitapları’na başvurulmasına sebep olan diğer bir salgın da Roma şehrini etkisi altına almıştır. Salgına dair Livius, Sibylla Kitapları’na başvurulması dışında önceki yılın kışının çok sert geçtiğini ve onu takip eden yazın da mevsim normallerinin üstünde seyrettiğini aktarmış;¹⁰⁹ Halikarnassoslu Dionysios ise sözü edilen hava şartlarının kıtlığa neden olduğunu ve salgının semptomlarını aktarmıştır.¹¹⁰ İÖ 384 yılına tarihlendirilen başka bir salgın için Livius, halkın tepkilerinden söz etmiş ve aktarımına göre halk, Manlius’un¹¹¹ idam edilmesi sebebiyle tanrı(ça)ların kızıp şehre bu salgını bir ceza mahiyetinde gönderdiklerine inanmıştır.¹¹² Ne zaman başladığı bilinmeyen İÖ 363 yılında sona eren bir diğer salgın için Livius bir *ensorun*, bir *aedilis curulisin*, üç *pleb tribunusunun* ve halktan sayısız kimsenin öldüğünü, daha önce denenmiş ritüellerin işe yaramadığını¹¹³ belirtmiş; Plutarkhos da Camillus’un¹¹⁴ bu salgın dolayısıyla hayatını kaybettiğini aktarmıştır.¹¹⁵ Bunun dışında Livius, yine İÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen İÖ 348 ve 334 yıllarında olmak üzere iki salgından daha söz etmiştir.¹¹⁶

102 Liv. III. 6-8.

103 Dion. Hal. ant. X. 53.

104 Liv. III. 32.

105 Liv. IV. 21.

106 Liv. IV. 25; D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, “a.g.m.” s. 942.

107 E. Şar İşbilen ve D. Çığır Dikyol, “a.g.m.”, s. 179-199.

108 Liv. IV. 52; D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, “a.g.m.” s. 943.

109 Liv. V. 13.

110 Dion. Hel. ant. XIII, 4.

111 İÖ 67 - 66 yıllarında görev yapmış olan bir *halk tribunu*. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 581.

112 Liv. VI. 20.

113 Liv. VII. 1-2.

114 Romalı bir komutan ve devlet adamı. M. C. Howatson, *a.g.e.*, s. 66.

115 Plut. Cam. 43.

116 Liv. VII. 27; VIII. 17.

İÖ 3. yüzyıla gelindiğinde, yukarıda değinildiği üzere, Asklepios'un Roma *pantheonuna* girişine sebep olan İÖ 296 ve 293 yıllarına tarihlenen iki salgın göze çarpmaktadır. Bu salgınlardan ilkinin dayandırıldığı sebep ise görece daha farklıdır. Aktarıma göre, söz konusu salgın evli kadınların ahlaka uygun olmayan davranışlarının bir sonucudur.¹¹⁷ Daha sonra uzun bir durulmanın ardından İÖ 187, 181 ile 180 yıllarında peşi sıra gerçekleşen ve yalnızca Livius'la izi sürülebilir salgınlar dizisi, ortak nitelik bakımından Roma'yı ve taşrasını etkisi altına almış, sebebiyle telafisi birtakım dini argümanlarda aranmış ve çok sayıda ölüme sebep olmuştur. İÖ 174, 165 ile 142 yıllarında da Obsequentis'in kısa ve tek cümleler ile aktardığı salgınların yalnızca yaşandığı günümüze ulaşabilmiştir. Kayıtlarda Roma Cumhuriyet Dönemi'ne denk düşen son salgınlar da, İÖ 44 ve 22 yıllarına tarihlenmiş olup Cassius Dio (İS 155-235) tarafından aktarılmıştır. Cassius Dio, söz konusu salgınların her ikisinin de tüm İtalya'ya yayıldığı belirtmiştir.¹¹⁸

Adı geçen belirli birkaç yazarın yalnızca satır aralarında değindikleri salgınlar, sayıları çok olsa da nitelik ve nicelik bakımından yetersiz bilgiler ile günümüze ulaşmıştır. Roma'da sözü edilen bataklıklar dolayısıyla pek çoğunun sıtma olduğu düşünülen söz konusu salgınlar için "endemi" yakıştırmaları yanlış olmayacaktır.¹¹⁹ Araştırmacılar, Augustus'un (İÖ 27 – İS 14), taze kurulan imparatorluğun otoritesini arttırmak için dini ön plana çıkarma girişimleri olduğunu ve bu bağlamda halka, tanrı(ça)ları ihmal etmenin Roma'da birtakım felaketlere yol açacağını Antik yazarlar tarafından dikte ettirdiğine işaret etmiştir.¹²⁰ Bu stratejinin Augustus'tan önce ya da sonra da uygulandığı ihtimali ve diğer taraftan başta Livius olmak üzere pek çok yazarın, salgınları birtakım etik dışı sosyal, siyasal ve –özellikle- dini eylemler dolayısıyla ortaya çıktığını aktarması, akıllarda soru işareti bırakacaktır. Aktarılan salgınların herhangi birisinin esasında var olmadığını iddia edemesek de bu savı destekleyen bir argüman olarak; Roma'nın Krallık ve Cumhuriyet dönemlerinde almış olduğu yenilgilerin pek çok kez salgın dönemine denk gelmiş olduğunun aktarıldığını hatırlatabilir ve dolayısıyla konunun tartışmaya açık olduğunu belirtebiliriz.

İmparatorluk Dönemi Salgınları ve Antoninus Vebası

Roma İmparatorluk Dönemi'ne geldiğimizde, karşılaşacağımız ilk salgın İmparator Nero Dönemi'ne (İS 45 - 68) denk düşmektedir. Araştırmacılar tarafından veba olduğu öne sürülen salgın, İS 64 yılında gerçekleşen büyük yangın felaketinden¹²¹ yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşmiştir (İS 65 yılında).¹²² Hakkında çok fazla bilgimiz olmayan salgın için Suetonius 30.000 kişinin ölümüne sebep olduğunu aktarmıştır.¹²³ Daha sonra Vespasianus Dönemi'nde (İS 69 - 79) de bir yangın felaketi, hemen ardından da bir veba salgını kayıtlara geçmiş ve daha sonra yine hakkında pek fazla bilgi bulunamayan iki salgın daha İmparator Domitianus (İS 81 - 96) ve Hadrianus (İS 117 - 138) dönemlerinde ortaya çıkmıştır.¹²⁴

117 Liv. X. 31; 47; D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 947.

118 D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 948-950.

119 D. Çığır Dikyol ve E. Şar İşbilen, "a.g.m." s. 936.

120 Kevser Taşdöner *Anadolu'da Roma Eyaletleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 43-44.

121 Söz konusu yangın ve detayları için bkz. Tac. *ann. XV. 38-40.*

122 M. F. Himmetoğlu, "a.g.e.", s. 67.

123 Suet. *Nero 39.*

124 M. F. Himmetoğlu, "a.g.e.", s. 68.

Antik Roma Tarihi'nde, hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz ve esas üstünde duracağımız salgın ise şüphesiz İS 165 - 180 yılları arası süren ve “Antoninus Vebası” ya da “Galen Vebası” olarak literatüre geçen salgındır. Marcus Aurelius (İÖ 161 - 180) ve Lucius Verus (İÖ 161 - 169) dönemlerinde ortaya çıkan veba salgını, Armenia'daki Roma garnizonunu kovarak tahta kendi adaylarını çıkararak Parthlara karşı girişilen bir sefer dönüşü başlamıştır. Sefer başarıyla sonuçlanmışsa da faturası Antik Roma İmparatorluğu için ağır olmuştur.¹²⁵ Malay'ın aktardıklarına göre salgının çıkış noktası bazı kaynaklarda birtakım mitolojik unsurlar ile beraber verilmiştir. Örneğin *Historia Augusta* adlı biyografik eserin Lucius Verus bölümünde salgın, sefer dönüşü bir askerin altın bir sandığı açmasıyla yayılan “*spiritus pestilens*” (salgın ruhu) isimli gazın önce Parthia'ya ve daha sonra tüm dünyaya yayıldığı anlatılmaktadır.¹²⁶ Bir diğer görüş de, askerlerin Seleukeia'da bulunan Apollon Komaios Tapınağı'nı yağmalarken değerli bir şey bulmak ümidiyle girdikleri tünelde üzeri büyüyle kapatılmış bir *adytuma* ulaştıklarını ve salgının buradan başlayıp her yere yayıldığını aktarmıştır.¹²⁷ Burada dikkat edecek olursak, salgının yayılımı tasvir edilirken tıpkı Antik Hellen uygarlığında olduğu gibi kötü havanın yayılması argümanı oldukça benzer niteliktedir. Şüphesiz bu durum Eskibatı toplumlarında salgın algısının genel hatlarıyla benzediğini açıklamaktadır.

Rivayetleri bir kenara bırakıp metodolojik yaklaşacak olursak Antoninus Salgını'nın ilk belirtileri İS 165 yılında Nisibis'te (Nusaybin) konuşlanan *legion*lar arasında görülmeye başlanmış ve askerler başarılı geçen seferden dönerlerken geçtikleri coğrafyalara (kaynaklar ışığında Batı Anadolu kıyıları ve Atina'nın salgından etkilendiğini bilmekteyiz) salgını yayarak İS 166 yılında Roma'ya ulaşmışlardır. En kapsamlı bilgilerini Mısır papirüslerinden edindiğimiz salgın; Italia Yarımadası'ndan sonra Gallia'ya, Hispania'ya ve Britannia'ya kadar uzanmış ve bu yönüyle araştırmacılar tarafından “*Antikçağ'ın Pandemisi*” olarak tanımlanmıştır. Değınmek gerekiyor ki, Antik Roma'nın mühendislik ve mimaride gelişmesinin bir sonucu olarak şehirlerarası hızlı ve kolay ulaşımı sağlayan köprüler, yollar vd. unsurlar salgının bu denli geniş bir coğrafyaya yayılmasının ana sebeplerinden birisi olarak gösterilebilmektedir.¹²⁸

Burada salgının yayıldığı coğrafyalardan söz ediyorken, konumuz itibariyle Batı Anadolu özelinde ve arkeolojik buluntular ışığında bir parantez açmak gerekecektir. Antikçağ'ın önemli kehanet merkezlerinden olan ve bugünkü İzmir'in Menderes İlçesi'ne bağlı Ahmetbeyli Köyü sınırları içerisinde kalan Apollon Klarios Kehanet Merkezi'ne ait ve yaklaşık olarak İS 166 - 215 yıllarına tarihlenen (hatırlayacağımız üzere Antoninus Vebası da İS 165 - 180 yıllarına denk düşmektedir) Hellence yazılmış bir dizi kehanet metnine rastlanmaktadır. Söz konusu metinler, çeşitli kentlerde ortaya çıkan veba(?)¹²⁹ salgınları için yazılmıştır. Tanrıver'in adı geçen çalışmasında değindiği üzere, ilgili tarihler içerisinde salgından dolayı merkeze başvuran şehirler ise Pergamon, Hierapolis, Troketta,¹³⁰ Hermos kıyısındaki bir şehir(?) ve Kallipolis'tir. Ele geçen vesikalarda salgının bu şehirlerde çok sayıda can kaybına sebep olduğu gibi kıtlık vb. olumsuz sonuçlara sahne

125 O. Tekin, *a.g.e.*, s. 256.

126 Hist. Aug. *Lucius Verus*, 8.

127 <https://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/2020-04-25-14-15-19>.

128 Mustafa Hamdi Sayar “Marcus Aurelius ve Lucius Verus Dönemlerinde M.S. 165-180 Yılları Arasında Görülen Büyük Salgın”, *Tarih Dergisi – Turkish Journal of History*, C.71, 2020, 18-20.

129 Adı geçen salgınlara sebep olan hastalık, ilgili metinlerde *loimos* (λοιμός) olarak geçmektedir.

130 Hüseyin Üreten “Turgutlu'da (Lydia) Bir Antik Kent “Troketta”: Neyi Biliyor ya da Neyi Bilmiyoruz?”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri Cilt 1*, Editörler: Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu, 2018, 131-156.

olduğu da görülmektedir.¹³¹

Neoklaudiopolis (Vezirköprü) antik kentinde çıkarılan; bir kadın hekim olan Domnina'nın (İS 2. - 3. yüzyıl) mezar yazıtında, Antoninus Vebası ile bağlantılı olduğu düşünülen satırlar göze çarpmaktadır. Yazıtta yer alan “ὄλλ’ ὄτι Πάτρηνν ρουμένην νούσων (vatani hastalıktan kurtardın)”¹³² ibaresi ve yazıldığı dönem itibariyle vebanın yayılım coğrafyasını Karadeniz kıyılarına kadar götürebilmekteyiz. Bunun yanı sıra Antik Hellen ve Roma'da çoğunlukla ebelik, jinekoloji gibi alanlarda aktif bulunan kadın hekimlerin (ya da tıbbi anlamda bilgili kişilerin), Antoninus Vebası'nın şiddeti dolayısıyla bu hastalığa karşı da tedavi uyguladıkları (ya da en azından bunun için çaba gösterdikleri) görülmektedir.¹³³

Belirtmek gerekiyor ki Antoninus Vebası'nı en yoğun ve yakından yaşayan Pergamonlu hekim Claudius Galenus'un (İS yak. 130 - 200) döneme dair aktardıkları konumuz açısından oldukça önemlidir. Galenus, direkt olarak salgına ilişkin bir eser yazmamış olsa da “*Methodus Medendi*” (Tedavi Yöntemi) adlı eserinde söz konusu salgını detaylarıyla aktarmıştır.¹³⁴ İS 163 yılında Roma'ya gelen Galenus, İS 166/167 yılında Pergamon'a dönmüş; ancak salgının İS 168 yılında Venedik yakınlarında bulunan Aquileia Kenti'nde (Markoman Savaşı için) konuşlanmış olan askerlere sirayet etmesiyle Marcus Aurelius (İS 161 - 180) ve Lucius Verus (İS 161 - 169) tarafından Roma'ya geri çağırılmıştır. Nitekim Galenus, Aquileia'ya gelerek burada hastalığın belirtilerini, seyrini ve kişide yarattığı tahribatı takip etmiş; salgının genel olarak havadan bulaştığı sonucuna ulaşmıştır.¹³⁵

Yaklaşık olarak 15 yıl süren salgın, Roma'nın demografik yapısını ve dolayısıyla askeri gücünü derinden sarsmıştır. Kuzeydeki kavimler de Roma'nın bu durumunu fırsata çevirerek harekete geçmişler ve Roma, söz konusu yıllarda doğudaki eyaletlerden asker takviyesi istemek durumunda kalmıştır. Ekonomik olarak ise tarım ile geçinen Roma halkı, salgın dolayısıyla sonraki yıllarda ekmek için sakladığı tohumları tüketmek durumunda kalmış ve takip eden yıllarda kıtlık, halk genelinde sağlıksız beslenme gibi önemli sorunlar baş göstermiştir.¹³⁶ Antik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre büyükbaş ve küçükbaş hayvanların da etkilendiği salgın; İS 166 - 170 yılları arasında şiddetle devam etmiş, İS 170 - 177 yılları arasında azalmış ve 177 yılında ise tekrar artarak kitlesel ölümlere sebep olmuştur. İS 180 yılında iyice seyreltiği aktarılan salgına dair Sayar, adı geçen çalışmasında Cassius Dio'nun salgın için şiddetli olduğu dönemlerde günde 2.000 kişinin ölümüne neden olduğundan bahsettiğini aktarmıştır.¹³⁷

Antik Roma'ya dair diğer bir salgın da İS 3. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Roma'da Dominatus Dönemi'ne (İS 284 - 395) doğru uzanan birtakım krizler, imparatorluğu zor durumlara

131 Her bir kehanet metni ve açıklamaları için bkz. Duygu Sevil Akar Tanrıver, *Apollon Klaros Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 482-497.

132 Dikkat edileceği üzere burada hastalık terimini karşılamak üzere *loimos* değil *nosos* (*νόσος*) kullanılmıştır.

133 Leyla Aydemir, *Eskiçağ Dünyasında Kadın Şifacılar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 150-152.

134 <https://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/2020-04-25-14-15-19>.

135 M. H. Sayar, “a.g.m.”, s. 22.

136 M. F. Himmetoğlu, “a.g.e.”, s. 68-69.

137 Bazı Antik yazarlar, salgının Commodus Dönemi'nde de devam ettiğini ve İS 189 yılına kadar sürdüğünü düşünmektedir. M. H. Sayar, “a.g.m.”, s. 23-24.

sokmuştur. Bu krizler arasında ekonomik, askeri, sosyal vd. alanların yanında salgınları da dâhil etmek yanlış olmayacaktır. Antoninus Vebası ile büyük kayıplar yaşayan Antik Roma İmparatorluğu, takip eden süreç içerisinde başa geçen Severus Hanedanlığı'ndan (İS 193 - 235) hemen sonraki Askeri Anarşi Dönemi'nde (İS 235 - 284) Cyprian Vebası (İS 249/250 - 270) adı verilen yeni bir salgınla mücadele etmek zorunda kalmıştır. İskenderiye'de ortaya çıkan Cyprian Vebası, kısa zaman içerisinde Roma'ya ve Suriye'nin doğusuna kadar yayılmış olup, ortalama 20 yıl boyunca Roma hâkimiyetindeki Akdeniz kentlerini etkisi altına almıştır. İmparator Traianus Decius Dönemi'nde (İS 249 - 251) ortaya çıkan salgın, Roma askeri gücünü ve tarımsal faaliyetleri doğrudan olumsuz etkilemiş; bunun yanı sıra Traianus Decius'un "*Caesar*" ilân ettiği oğullarından İmparator II. Claudius'un (İS 268 - 270) ölümüne sebep olmuştur.¹³⁸ Tüm bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Batı Roma'nın zayıflamasının bağlı olduğu onlarca neden arasında İmparatorluk Dönemi'nde gerçekleşen uzun soluklu ve şiddetli salgınların varlığı yadsınamayacaktır.

Sonuç

Güncel buluntu ve analizler ışığında Eskibatı tarihi boyunca meydana gelen salgınlar arasında ne yazık ki doğrudan Yersinia Pestis basilinden kaynaklanan veba hastalığı üzerine çıkarımlar yapamamaktayız. Ancak veba adı altında kimliklendirmeden analiz edebileceğimiz *loimós* (λοιμός), *pestilentia* ya da *plague* olarak karşımıza çıkan ve Eskibatı toplumlarının tanrısal bir felaket addettiği salgınlar hakkında çeşitli bilgilere sahibiz. Konuya dair en çok dikkat çeken husus, Antik Hellen ve Roma uygarlıklarının tarih boyunca maruz kaldıkları salgınlara verdikleri reaksiyonların çoğu kez benzerlik gösterdiği. Dini figürlerin, geleneklerin ve bilimsel gelişmelerin hayli çabuk aktarıldığı; girift bir kültürün kaçınılmaz hale geldiği İÖ 1. binyıl Akdeniz dünyası için bu durum elbette tahmin edilebilecek bir sonuçtur. Bu noktada salgınlar özelinde konuşacak olursak; gündelik hayatlarında tanrı(ça)ların varlığı yadsınamayan Hellen ve Roma toplumlarının bilmeden de olsa mevcut otoriteye (dine) aykırı bir eylemde bulunmaları, ortak anlayışta *toplumun geneline yayılan kötü havanın* doğrudan sorumlusu sayılmıştır. Zaman içerisinde bu kötü havayı sonlandırmak adına çeşitli ritüeller, kehanetler vb. dini argümanlar da beraberinde ortaya çıkmış, *tanrı(ça)ların verdiği felaket* adı altında yer bulan salgın bilinci kendi içerisinde bir kültür meydana getirmiştir. Bu kültür, çoğu kez doğduğu kentin dinamiklerine göre şekillenmiş ve ilgili toplumları bazen dini argümanların yanında modern tıpta da kabul görmüş olan birtakım eylemlere itmiştir. Örneğin Thukydides'in aktarımlarından hareketle Atina Vebası'nda karantina algısının bulunduğunu; Antik Roma Krallık ve Cumhuriyet dönemlerinde bataklıkların insan sağlığına olumsuz etkiler bıraktığının fark edildiğini yadsıyamayız. Konuya ilişkin Asklepios'un da şifa veren özelliğinin yanı sıra hekimliğin tanrısı olması da önemlidir. Çünkü bu algı, birtakım eğitimleri almış kişilerin ya da inşa edilmiş tapınaklarda uygulanan tedavilerin -elbette tanrı(ça)ların onayı ile- sağlığı geri getirdiği görüşünün ispatıdır.

Antik Hellen ve Roma tarihinde gerçekleşen salgınların şiddetli boyutlara ulaştığı dönemlerde dini kimlik bunalımlarının yaşandığını da belirtebiliriz. Örneğin Thukydides ve Livius'un aktardıklarına göre salgınların şiddeti ve sebep oldukları ölümler arttığında ölü gömme adetleri askıya alınmış, yağmacılık ve beraberinde gelen kaotik ortam kimi dönemlerde dinin insanlar üzerindeki etkisini zedelemiş ya da halkı yerel tanrı(ça)lardan ziyade ithal tapınımlara

sevk etmiştir. Görülüyor ki, bu yaklaşım çevresinde günümüzde de sıkça rastladığımız apokaliptik roman ya da sinema gibi sanat eserlerinde bir felaket sonucu hayatta kalan insanların psikolojileri ve ortaya çıkan anarşik durum Antikçağ'da da farklı seyretmemiştir. Bu durumda insanoğlunun büyük felaketlerle karşılaştığında verdiği reaksiyonun içgüdüsel temellere dayandığı ve aradan geçen yılların bu temellere çok fazla zarar veremediği ortadadır.

Kaynakça

Antik Kaynakça

Dion. Hel. *Ant.* (=Dionysos Halikarnasseos, *Antiquitates Romanae*):

Kullanılan metin ve çeviri: *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*. Ed. and transl. by E. Cary, I-VII. London, 1937-1950.

Hdt. (=Herodotos, *Historiae*):

Kullanılan metin ve çeviri: *Tarih*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Hist. Aug. *Lucius Verus* (=Historia Augusta, Lucius Verus):

Kullanılan metin ve çeviri: *Historia Augusta*, 5. *Lucius Verus*. Harvard University Press, 2022.

Hom. *Il.* (=Homeros, *Iliada*):

Kullanılan metin ve çeviri: *Ilyada*. Çev. Azra Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Liv. (=Livius, *Ab urbe condita*):

Kullanılan metin ve çeviri: *Livy, From the founding of the city*. With an English Translation by B. O. Foster, I-XIII. London, New York, 1919-1951.

Livius, *Ab urbe condita*. Çev. Sabahat Şenbark, I, III-IV, V-VI-VII, XVIII-XIX-XX. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992-1997-1999.

Plut. *Cam.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*):

Kullanılan metin ve çeviri: *Plutarch's Lives: Life of Camillus*, Translation John Dryden, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013.

Soph. *Oidip.* (=Sophokles, *Oidipous Tyrannos*):

Kullanılan metin ve çeviri: *Kral Oidipus*, Çev. Cüneyt Çetinkaya. İstanbul: BS Yayın, 2014.

Strab. (=Strabon, *Geographika*):

Kullanılan metin ve çeviri: *The Geography of Strabo*. With an English Translation by H. L. Jones, I-VII. London, New York, 1917-1932.

Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV. Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021.

Suet. *Claud.* (=Suetonius, *De Vitae Caesarum*):

Kullanılan metin ve çeviri: *The Lives of the Caesars*. Ed. and trans. by J. C. Rolfe. I-II. London,

1928-1930.

Suetonius, Diius Claudius, Cambridge Greek and Latin Classcis, Ed. Donna W. Hurley. Cambridge, New York, 2001.

Suet. *Nero* (=Suetonius, *De Vitae Caesarum*):

Kullanılan metin ve çeviri: *The Lives of the Caesars*. Ed. and trans. by J. C. Rolfe. I-II. London, 1928-1930.

G. Suetonius Tranquillus, *The Lives of The Twelve Caesars, Volume 06: Nero*. Aeterna, 2021.

G. Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*. Çev. Gül Özaktürk ve Ü. Fafo Telatar. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019.

Tac. ann. (=Tacitus, *Annales*):

Kullanılan metin ve çeviri: *The Annals*. With an English Translation by J. Jackson. London, New York, 1931-1937.

Thuk. (=Thukydides):

Kullanılan metin ve çeviri: *Peloponnesos Savaşları*, Çev. Furkan Akderin. İstanbul: Belge Yayınları, 2017.

Xen. *Anab.* (=Ksenophon, *Anabasis*):

Kullanılan metin ve çeviri: *Anabasis*, Çev. Tanju Gökçöl. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974.

Modern Kaynakça

Akar T., Duygu Sevil. Apollon Klaros Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar, Yayınlanmamış Doktora Tezi İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Akın, Haydar *Antikçağ'dan Yeniçağ'a Delilik, Melankoli ve Cinlenme Avrupa'da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Aydemir, Leyla. *Eskiçağ Dünyasında Kadın Şifacılar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 150-152.

Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, İstanbul: Üçer Matbaacılık, 2016.

Braudel, Fernand. *Akdeniz: Mekân ve Tarih*, Çev. Necati Erkurt. İstanbul: Metis Yayınları, 1990.

Coşkun Abuagla, Asuman. ““Sibylla” ve “Libri Sibyllini” Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”, *Turkish Journal of History*, C. 72, 2020, 1-20.

Çeçen, Salih. “Koloni Devri Anadolu’sunda, Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 35, S. 1, 1991, 49-59.

Çığır Dikyol, Derya “Antik Roma’nın Salgınlar ile Genişleyen Pantheonu”, *Journal of History School*, C. 14, S. 52, 2021, 1523-1560.

Çığır Dikyol, Derya ve Şar İşbilen, Evren. “Antik Kaynaklar Işığında Krallık ve Cumhuriyet Dönemlerinde Roma’da Yaşanan Salgınlar” *Journal of History School*, C. 14 S. 51, 2021, 930-960.

Çizmeli Öğün, Zeynep. “Fare Veba ve Apollon”, *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World*, Ed. Oğuz Tekin. İstanbul: Ege Yayınları, 2009 113-122.

Demir, Muzaffer. “Eski Hellen Literatüründe İlahi Cezalandırmanın Tezahürü Olarak Veba Metaforu: İki Örnek”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, 2021, 457-479.

Demircioğlu, Halil. *Roma Tarihi I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Erdemir, Hatice Palaz ve Erdemir, Halil. “Eskiçağ Toplumlarında Tesbit Edilen Belli Başlı Hastalıklar ve Sağlık Sorunları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı C. 1*), Ed. Ayşegül Demirhan Erdemir vd. İstanbul: Kişisel Yayınlar, 2008, 852-879.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.

Gılgamış Destanı, Çev. Sait Maden. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Harari, Samuel Noah. *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens*, Çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Kitap, 2015.

Himmetoğlu, Muhammed F. “Eskiçağda Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa’da Salgınların Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Etkileri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Dünya’da ve Türkiye’de Büyük Felaketler: Savaşlar, Salgınlar, Depremler, Yangınlar*”, Ed. Ali Güler. İstanbul: Halk Kitabevi, 2020, 51-80.

Himmetoğlu, Muhammed F. “Eski Çağda Mezopotamya’dan Antik Yunan’a Salgın Tanrıları’nın Konumları ve Evrimleri”, *Journal of History School*, C.14, S. 50, 2021, 286-301.

Howatson, Margaret C. *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev. Faruk Ersöz. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

İplikçioğlu, Bülent. *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Mutlu, Gülseren. “Antikçağ Bulaşıcı Enfeksiyon Hastalıklarında Semptomlar ve Tedavi Yaklaşımları”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1 2021, 149-175.

Önder Kaddar, Selin. *Anadolu’da Yerel, Yerelüstü ve Bölgelerüstü Bilicilik*, Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Özgünel, Coşkun ve Kaplan, Davut. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ed. Haydar Dönmez ve Candaş Keskin. Denizli: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 25-29 Mayıs 2009, 75-90.

Patacı, Bilal. “Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios”, *Milel ve Nihal*, C. 13, S. 2, 2016, 154-182.

Pelin, Can ve Polat, Oğuz. “Paleopatoloji”, *Ankara Patoloji Bülteni*, C. 14, S. 1, 1997, 80-83.

Sarıbaş, Serap. “Geçmişten Günümüze Veba Hastalığı ve Kolektif Bilinç: “Çağımızın Vebası” Söyleminin Kökenleri”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 42, S. 6, 2019, 2470-2585.

- Sayar, Mustafa Hamdi. “Marcus Aurelius ve Lucius Verus Dönemlerinde M.S. 165-180 Yılları Arasında Görülen Büyük Salgın”, *Tarih Dergisi – Turkish Journal of History*, C.71, 2020, 15-28.
- Sina, Ayşen. *Atinalı Perikles: Yaşamı ve Dönemi*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2011.
- Şahin, Derya. *Roma Mitolojisi*, Bursa: SD Yayınevi, 2017.
- Şar İşbilen, Evren. “Arkaik ve Klasik Yunan Dünyasında Salgın Hastalıklar”, *Turkish Studies*, C. 15, S. 4, 2020, 1011-1028.
- Şar İşbilen, Evren ve Çığır Dikyol, Derya. “Büyük Atina vebası bir pandemi miydi? Atina salgınının yayılımı üzerine bir değerlendirme”, *Turkish Studies – History*, C. 16, S. 2, 2021, 179-199.
- Taşdöner, Kevser. *Anadolu’da Roma Eyaletleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Tekin, Oğuz. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Turan, Olcay. “Thukydides’in Aktarımına Göre Atina Salgınının Gerçek Etkileri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 4, S. 2, 2018, 89-108.
- Uğurlu, M. Cemil. “Hipokrat”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 50, S. 2, 1997, 67-78.
- Üreten, Hüseyin. “Turgutlu’da (Lydia) Bir Antik Kent “Troketta”: Neyi Biliyor ya da Neyi Bilmiyoruz?”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri Cilt 1*, Editörler: Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Yayınları, 2018, 131-156.

Elektronik Kaynakça

<https://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/2020-04-25-14-15-19> (Erişim Tarihi: 31.01.2022)

MA
Fidan ZENELİ

Institute of History-Prishtina
fidanzeneli85@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5537-3048>

Başvuruda bulundu. / Applied 26/02/2022
Kabul edildi. / Accepted 06/03/2022

Eser Geçmişi / Article Past: 26/02/2022 06/03/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1079583>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Arbers in Kotor During the Fifteenth Century

On Beşinci Yüzyılda Kotor'da Arberler

Abstract:

The study aims to summarize the presence of Arbers in the territory of Boka e Kotorrit during the Middle Ages. The author has prudently analyzed the entire matter of historiography through the relevant literature that covers this complex historical period. The paper provides abundant information about the history of the city of Kotor and the relations of the Arbers with this important Mediterranean city on the Adriatic line during the Middle Ages.

Keywords: Arbers, Kotor, noble Albanian families, 14-15th centuries, etc.

Öz :

Çalışma, Orta Çağ boyunca Boka e Kotorrit topraklarında Arberlerin varlığını özetlemeyi amaçlamaktadır. Yazar, bu karmaşık tarihsel dönemi kapsayan ilgili literatür aracılığıyla tarihçiliğin tüm konusunu ihtiyatlı bir şekilde analiz etmiştir. Makale, Kotor şehrinin tarihi ve Arberlerin Orta Çağ boyunca Adriyatik hattı üzerindeki bu önemli Akdeniz şehri ile ilişkileri hakkında bol miktarda bilgi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arberiler, Kotor, soylu Arnavut aileleri, 14-15. yüzyıllar vb.

Introduction

The time period that our topic discusses includes 14th and 15th centuries, at that time, when speaking of the process of ethnic changes in Kotor, from the common Illyrian-Arberian base was towards the end and in documents the Arberians emerge from then on as a separate element, while the Kotor inhabitants as another social and ethnic element. The common base is seen in this case

ATIF: ZENELİ Fidan, "On Beşinci Yüzyılda Kotor'da Arberler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (91-100)

CITE: ZENELİ Fidan, "Arbers in Kotor During the Fifteenth Century", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (91-100)

apart from the mentioned historical process also from the names and surnames of the noble families of Kotor. The Baska family (Basca, Basche) and the documents also mention some members of the Basca family such as Matheus de Basche, Tryphon de Bascha, Marinus de Bascha - compare Albanian with Basha.¹ The coat of arms of Bolica family (Bolica, Boliça, Bioullica) has been preserved in some places carved in stone. Coat of arms' golden field is split in two halves. At the bottom of the field there are three green areas tilted to the right on which in the upper part of the field stands the buffalo, the red buffalo (compare Albanian buall - buallica) from where this family certainly comes, and according to S. Rizaj and the toponym Kotor has Albanian etymology that comes from the name Kotor, the calf of the buffalo up to a year, so Kotor was a place where there were many buffalo calves.² In one case, the surname of this family is written as "Biuaiça" which for linguists is a document that it is about the buffalo (also presented in the coat of arms) and not the word muzat or bull, since the drawing could be concluded incorrectly. That it is about the buffalo, we can understand from the translation into Slavic of this surname as Bivolic that we encounter as a personal surname later in Kotor.³

Second part of 14th century is characteristic for the development of the Bucha family (compare with the surnames of some Albanian families Buça - Buçaj) whose members managed to be the central figure of the diplomatic trade of Kotor at that time. Important personalities of this family were Trifun, Nikolla and Mihaj Buçaj.

The Dabro family (Dabronis, Dabrosi) was one of the oldest in Kotor. As early as 1181 Dabro de Ivan Dabro is mentioned in the time of Comes triphon dominator Catari.⁴ The surname of this family also aroused curiosity based on the similarity with the surname of the Albanian Dobra, Dobrosi families. The Drago family from Kotor was one of the largest in terms of the number of members in Kotor as some of the members of the Drago family began to take other surnames derived from the important personalities of their tribe. The nominative analogy with the surname of the Albanian family Draga is also evident in this surname. A member of the Canus family, Cannes, is mentioned in 1371 in Kotor with the name Çan (Çane, Canus, Cannes), compare with the Albanian name dog, Latin Canus, Canes. Apparently the name of this family is translated from Albanian into Latin, so it comes in two forms, as dog and as canus.

As analogous surnames with the Albanian ones can be taken the surnames of the Meksha families (Mexe, Mechsche), mentioned in Kotor during the 14th century, then Vrankjen (Vracien, Uracien, Vrachini), then de Golia (Golia, Gollia, Golicle). In 14th century, the process of ethnic separation of the Kotor inhabitants from the basic substrate was nearing completion so the status of the city provided ethnically important data for the population outside the city walls. It mentions Sclavi, Arbanenses et Vlachi, the Albanians

-
- 1 Muhamet Mala - Jahja Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme ndërmjet Arbërisë dhe Kroacisë, Unioni shqiptar në Republikën e Kroacisë*, Zagreb, 2021, 225.
 - 2 Skënder Rizaj, *Shqiptarët dhe serbët në Kosovë*, Prishtina, 1991, 53.
 - 3 Jovan Martinovic, *Priolozii proucavanje genealogije i heraldike znamenitih vlasteoskih rodova u Kotoru prve polovine XIV veka*, Kotor, 1964, 34.
 - 4 Martinovic, *Priolozii proucavanje*, 50.

(Arbëresh) mentioned by the statute lived mostly in Gërbal and were engaged in agriculture and livestock.⁵ They also began to enter the cities where they engaged in petty trade and handicrafts, while they were priests and monks. We constantly encounter Arbëresh as a collective ethnicity throughout the coast of present-day Montenegro. Jeriçek emphasizes that some documents of the 15th century mention the Arbëresh as peasants near Kotor and in the valley of the river Sërmnica in the northwest of Lake of Shkodra where they do not exist today. Jeriçek also mentions some toponyms in Montenegro that are related to the Albanian language, such as Shingjon, Goljemade in a document from 1444 (Gojëmadhe - Big Mouth) then Sekulare (from Albanian shekullbotë - world century).

Kotor notary acts are full of individual cases of Albanian individuals, while numerous articles of the city statute mention the Albanians of Kotor and the surrounding area as a collective. For the Albanian presence as a collective in these areas we also understand from the data of the Republic of Ragusa which among others engaged 200 Albanians from Pashtovic and Veleresovic (from the territory of Boka) in the war of Konavil against Prince Radoslav Butovic.⁶ In the war in question, the Albanians from Lushtica (Albanesis de Lustiza) are also involved on the side of the Ragusa army. Despite the Albanian-Slavic symbiosis and the beginning of the increasing stratification of the Slavic element during the period of 12th to 15th centuries, Albanians remained present with the medieval Zeta. The Slavic invasions that had influenced the further development of Roman-Latin development in the coastal cities failed to change for a long time the ethnic structure of Zeta. Arbëresh tradition and not only the tradition, but also their presence in these parts made writers of the time, people of the Serbian royal court like G. Camblaku and K. Philosophers to consider this part as an Albanian territory, while the present part of the Montenegrin coast was called Albania Veneta by the Venetian administration, and King Dusan himself considered it as part of Albania in a charter of 1349.⁷

Presence of Arbers in Kotor during the Middle Ages

Albanians as a collective ethnic group throughout the Middle Ages, as noted above, are found near Kotor, in the city of Kotor itself and in other parts of present-day Montenegro and beyond. In this case, it is important to emphasize a more important moment, when it comes to Albanians as a collective ethnicity and as an individual case. It is known that the collective ethnicity, whatever it may be, includes in itself a certain mass of people and a certain degree of cultural and social development. Viewed from this aspect, we bring out various scientists, as a collective, as farmers, peasants, or ranchers in the vicinity of Kotor, generally identifying them as such and dividing the individual cases intentionally or accidentally of educated Albanians who contributed to the cultural and political life of the country or by identifying individuals with any other ethnicity.

Medieval history recognizes many individual cases of Albanians who contributed to the cultural rise of Kotor and beyond and as such they can not be divided individually,

5 I.Sindik, *Komunalno uredjenje Kotora od druge polovine XII do pocetka XV stoljeca*, Beograd, 1950, 39.

6 Jahja Drançolli, *Prania e shqiptarëve në Raguzë gjatë shekullit XIII-XV*, "Gjurmime albanologjike, seria e shkencave historike", nr. XVI, Prishtina, 1986, 51.

7 Group of authors, *Istorija Crne Gore II*, Titograd, 1972, 138.

because their cultural level to some extent expresses the general collective level, a collectivity they were members of, so we do not have collective Albanians only farmers and fighters and individual cases of educated Albanians. This is the essential difference that is often intentionally or unintentionally divided into collective Albanians and educated individual cases, often appropriated by others. The influence of Albanians should be treated as a collective influence through educated individuals and not through individual cases. The cultural routes of the rise of Kotor without this understanding would be deficient. We find it appropriate here to emphasize the opinion of K. Jeriçek where among other things he says: "From the personal names of the medieval Arbëresh, it can be seen that it was a people of an old Christianity partly with a civic culture closer to the Byzantine Greeks and Dalmatian Romans than to the Slavs."⁸ Culturally advanced individuals should be taken as a barometer that shows the general collective cultural level of Albanians, a high level that brought those representatives, and not to understand it as individual cases mechanically separated from the masses, because individuals ultimately make up the mass. Understanding these moments, then we say that in Kotor we meet many Albanians from different fields of action such as doctors, priests, craftsmen, merchants, etc., and our individual citation of each in this case should be just an illustration of what we said, i.e. a certain level of social development of Albanians as a collective.

The earliest records of the presence of Albanians in Kotor are found from the time of the consecration of the church of St. Tryphon in the city of Kotor. The act of ordination, the document mentions "Maio episcopus Ctharensis cum Episcopis Lazaro Albanensi et cum Martino Drivastensi et cum Lohanne episcopo Duncienci".⁹ On the occasion of the ordination, along with other priests, John the monk of St. George, George the Abbot of St. Shelbuen of Arberia, then Peter of Sfaq and Andreas the priest of Arberia also participated as elected. As a religious official who worked on the formation of the monasteries of Shkodra, Sibenik and Kotor, we also encounter the Arbëresh Dominik Topija, a member of the typical Albanian family and uncle of Prince Karl Topija. Dominik was introduced to the role of regulars and adviser to King Robert of Naples.¹⁰ Later we meet Dominik as his regular parish assistant to Dalmatia and Durrës.¹¹ After this time we meet him for about a year staying in Albania in which case Dominik made unsuccessful attempts to be appointed as archbishop of the church of Dubrovnik. In 1332 in Kotor we encounter a priest of the Benedictine order (besides him there is also one from Dubrovnik and one from Ulcinj-Ulqin) named Dom Bartholomew from Arberia. In October around 1330 as Presbyter we met Johannes (John) Sestagni. According to Jeriçek, the surname Sestagni marks its origin from the village of Shestan on the western shore of Shkodra Lake.¹² In 1372, the Pope appointed the bishop of Lezha, who had lost his diocese, as the guardian

8 Mala-Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme*, 228.

9 Mala-Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme*, 229.

10 Arkivi Historik i Kotorrit (Më tej : AHK), Fondi: Acta Notarska Spisa, 134.

11 Bogumil Hrabak, *Poslovanje pomoraca i trgovacko iz Boke kotorske u Albaniji do 1600 godine*, Beograd, 1986, 42.

12 Mala-Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme*, 229.

of the monastery of St. John in Perast near Kotor.¹³ Even later, among the religious people in Kotor, Albanians had a place of honor. In 1432, the Dominican monastery in Kotor was led by Dom Dhimitri from Shkodra.¹⁴ Another Shkodra resident Franjevasi Bernardin was in Kotor in 1508 drafting a marriage contract. Taken as a whole we agree with the opinion of the researcher I. Sindik which points out among the priests who were not from Kotor, the largest number were Arbëresh. In 1370 in Kotor an ordinance was issued forbidding foreigners to lead the best churches, but two years later the municipality was forced to give way in this direction under the pressure of the Pope, so in 1372 as a leader of church in Perast was named the aforementioned bishop of Lezha. In 1381, Alex from Durrës was at high level in the Dominican assembly of Kotor.¹⁵

In addition to the Albanian priests who in Kotor, as we mentioned above were mostly as one of the higher education, in the profession of doctor we encounter the surgeon Gjergj Spani from Lezha. We find evidence on him in April 1439 at a public auction in Kotor where “Magister Georgius medicus” bought from Marin Drushko’s inheritance a cover six cubits long for a curtain for one perper, five tablecloths (tabaloj) for one perper and four groschen and a bench for one perper, a rug for four perpers.¹⁶ Gjergj Spani is mentioned as a doctor from Kotor in mid-June 1443, when, among other things, he was authorized by the Venetian Laurencies Sumaripa to represent him in his work in Kotor. Towards the middle of November of the same year, Gjergj is mentioned as a former doctor from Kotor. In his statement given before the court, Spani states that he owed the people of Kotor to Buçë Buça, Sinik Branjoli and Dabko Marinov a monthly salary each, which they could receive from the Kotor chamber. That means that the municipality had not paid the doctor the last monthly salary.¹⁷

Doctor Gjergj Spani in 1446 became a surgeon of the Republic of Ragusa (Prohyzico et cirugico). Following his further activity, we understand how he served as a doctor in Dubrovnik for ten full years, and he died in Kotor. Master Gjergj Spani was admitted to the Dubrovnik state service in April 1444 with an annual salary of 500 perpers. The contract stipulated his obligation to cure the sick in the city and throughout the Republic. As a well-known doctor, he is invited outside the city to provide his services. Thus, as a surgeon and internist in 1445, he went to Herzegovina at the invitation of the Hercegovina Stefan Vuksic Kosaca to treat his sister-in-law, the wife of Voyvoda Petar Vojislav, where he stayed for three months. In September 1449 the doctor Gjergj Spani went to Montenegro to cure the voivode Gojcin Cernojevic. In August of the same year we encounter him in Kotor healing the Venetian providur who begged the Republic of Ragusa to send him the doctor. Upon demand of Herceg Stefan Kosaca, Gjergj went to cure Ivan Pavlovic where he stayed for three months, and in October 1450 we meet him treating one of the sons of Herceg. In May 1451 he healed Herceg’s mother Catherine (Katarina), and in April 1453 Herceg’s son Vladislav. At this time his annual salary was 600 perper. In December 1453,

13 Mala-Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme*, 229.

14 Hrabak, *Poslovanje pomoroca*, 42.

15 Mala-Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme*, 230.

16 R.Kovijanic, *Kulturni zivot starog Kotora XIV-XVIII*, Cetinje, 1957, 24.

17 Kovijanic, *Kulturni zivot*, 24.

the great council of Dubrovnik decided to reduce his salary, in which case it seems that he left Dubrovnik. Gjergj was married to a woman from Dubrovnik named Tomazina, the daughter of Radosav Utishenovic. Towards the end of May 1458 Gjergj died in Kotor, possibly in the service of the municipality of Kotor. His son also studied medicine in Paris (1560) as a scholarship holder of the Republic of Ragusa. He wrote the work "How to medically treat those born in the land of Dubrovnik", a work which was destroyed in the great earthquake. In Kotor, during the 14th century we meet members of the family of the great humanist of the 15th century, Gjin Gazulli Maxi et Bocardus Gausolus.¹⁸ The jeweler Milko from Novobërda also joined the ranks of the people of Korça intelligence and handicrafts. During the Middle Ages, a quantity of different and noble metals from the ores of Kosovo and especially from Novo Brdo were brought to the city of Kotor. The silver of Novo Brdo mixed with gold (argentus de glama) was known and sought after in Kotor. Along with the raw material in Kotor arrived silver and gold processing craftsmen from Kosovo who raised the craftsmanship of Kotor to a very high level. Development of the jewelery craftsmanship. The development of the jewelry craft was quite spread in this city.

Only in the first notary book (1326 - 1337) 50 jewelers were mentioned. From the data we can not say when the jeweler Milko had arrived in Kotor, probably after the victory of the Ottomans in Marica in 1371 or before the Battle of Kosovo. In Kotor we meet him in 1388 during the reign of the Bosnian king Tvrtko. The jeweler Milko is obliged before the court in Kotor on 06 January 1338 that Ivan Tryphon Buça and Mark Tryphon to the caretaker of the monastery St. George would build a silver cup for the church of the monastery and would cast it into gold (unam colicem argendi laburant et in aurathum) heavy as a book, since the jeweler Milko had not been able to fulfill his obligation, perhaps as a cause were the many disturbances and wars which in those years did not cease in that area. The guardians of the above-mentioned monastery in Bolica, Laurenice Buça and Nikolle Gllavati on 28 November 1399, relying on the contract of 1388, sought to fulfill the obligation taken. Gjergj accepted the decision that the obligation he had taken ten years ago should be fulfilled by December and to hand over the cast cup to the monastery. A year earlier, specifically on 26 December 1398, the master Milko Shishmani hired a worker from Boka e Kotorrit, and in such case the usual contract was drafted. Milosh from Lushtica handed over his son Ivan to the master Milko, a jeweler to serve in his craft for eight years. Milko was obliged to feed, dress and teach the apprentice the craftsman of the jeweler and at the end of the service to give him the tools for work.¹⁹ Master Milko in 1419 is mentioned as a deceased, and records of his activity to this day have not been preserved. For his economic position we can conclude from the fact that he owned in Kotor two houses, one large and one small, which were located between the well-known noble families Bolica and Meksha, respectively near the church of St. Luke, in one of the houses, however on the ground floor Milko must have had his own workshop. Moreover, that part of the city is called the Quarters of blacksmiths and artisans. We can not say whether he had bought the houses with the money earned in Kotor or with the money brought from Novo Brdo. However,

18 Jahja Drançolli-Jusuf Osmani, *Burimi i Arkivit të Kotorrit për historinë e Kosovës*, Rilindja, 27.04.1985, 14.

19 R.Kovijanic, *Kotorski zlatark Milko iz Novog Brda*, Herceg-Novi, 1969, 83.

based on the records of the time, we can conclude that the jeweler Milko had the authority and reputation of good craftsmen. The ethnicity of the master Milko is not mentioned, but considering the territory where he came from and his surname, we can conclude that he was an Arbëresh. This conclusion is strengthened by the fact that in a coronation document dated 16 May 1420 in Kotor we find evidence about the granddaughter of the artist and craftsman in question who bears the Arbëresh name Mirusha “*Sibi lepoe in sui legitimam uxorem et Spansam Marusam filiam cuondam Simici Milce de Nou brada*”.²⁰ From a data of the 14th century, specifically from a contract dated 21 May 1335 we understand that the craft of the jeweler was learned by an Albanian apprentice. The document in question states, among other things: “I, Markula, the daughter of the late Mark Arbëresh, hand over to Dragovic the jeweler, my son Nikolla, who is present and aware that he will faithfully and without deception serve in his craft for the next ten years, provided that during this time he give him the necessary food and clothing, give him the tools as the custom is. In case Nikola leaves from the master’s, in our name and our property, we guarantee them to Bratushan Milkovic and Drago, the son of Ilija from Stolir, that we will personally bring them. In Kotor there were two categories of Arber traders: that of small traders and that of medium traders. Trade connected peoples because Dalmatians, Slavs, Arberians, and Venetians were often partners in trade, from which they all earned profits.²¹ The layer of Arbëresh merchants in the city of Kotor was represented by a majority, the Kotor area throughout the Middle Ages oriented its commercial activity mainly towards the Albanian territories for well-known political and economic reasons. From this period there are left a series of documents, respectively various contracts which show the presence of some citizens from the territory of Kosovo, respectively from Peja to Kotor. Their ethnicity can not be determined, but since they came from the territory of Kosovo, then we mention them as Kosovo traders in Kotor. Thus, at the beginning of June, specifically on 1 June 1327 in Kotor, there is evidence of Gruboja, the son of Dedoslav from Kosovo (De Coçova) who owed the man from Kotor Marin Meksha 200 Venetian grosch, which he had to return in two months. We find the same trader Dedoslav from Kosovo (De Coçova) in Kotor in a document dated 17. 10. 1327 returning a debt worth 70 crusader perper of Kotor, Marin Doman Bolica. The merchants from Peja, Mirko Pervicic and Bodes Banovich owed the Venetians Colutija Gumberti 61 Venetian perper grosch, which they would pay in 6 months, from this trip if they would not return from Slavona before this time (with remarks that if they did not pay the debt on time the amount of debt will be raised from 5 to 6 in value).²²

Bogdes Manouich from Peja is found in a document dated 3. 8. 1326 borrowing 10 crusader perper from the Venetian Colutio Gumberti which he would pay in 6 months, but even earlier when he returns from Sclauonia to Kotor, also with a remark if he does not pay the debt on time, the amount will increase from value 5 to 6. To the ranks of indebted merchants from Peja who borrowed money in Kotor is added Ozdroja, the son of Dragan, who on the 4th. 8. 1326 contracted a loan from the same Venetian Colusie Gumberti worth

20 Kovijanic, *Kotorski zlatar*, 83.

21 Alvin Saraçi, *Shkodra Tregtia e Adriatikut me Republikën e Venedikut në shekujt XVII dhe XVIII*, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë-Tiranë, 2018, 108.

22 Mala-Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme*, 233.

43 Venetian grosch perper which he would repay within 6 months and even earlier once he returned to Kotor. With the same remark that the value from 5 will increase to 6 if he does not pay the debt on time. The presence of traders from the Albanian coast in Kotor along with those from the mentioned continental areas was constantly large during the 14th century. Here in a contract dated 19 May 1330 in Kotor we meet the citizens of Shkodra Pëtar Bërcina, Andrija Spani, Duces his son-in-law, Mojsi Travalo, Pjetër Boni and Gineq (Arbër Gjini) borrowing from Nikollë Buça 350 crusader perper which must be returned to the day of St. Stephen.²³ On the same day, 19 May 1330, we have a trade contract where Lluca, the son of Clime from Ulcinj, borrows 150 crusader perpers from Nikolla Nikë Buça with the obligation to return the day of the feast of St. Stephen. Albanians in Kotor often sailed on their own or borrowed boats to be supplied with various goods and to receive cash loans. As a result of the way of exchange, it amounted to big debts. Let us mention in this case the case of Arbëresh Gjini Dukagjini from Shkodra who in 1332 was obliged to pay Pal Buça 100 perper until the feast of the Christmas and Pjetër Koteli 160 perper within two months, respectively when returning from the trip, he had to repay to Pal Buça 135 crusader perpers within a month. Cases of such credit arrangements have also been found from a Tivar citizen named Halia (Helia Filius Nicolica Caguri de Anti Bari) who received a sum in value of 500 perper from the nobleman of Kotor, Ivan Gllavati. Borrowing, lending and debiting, respectively, were reciprocal between Kotor inhabitants and traders from different Albanian territories. Thus, we have opposite cases when the citizens of Lezha presented themselves in the role of creditor by lending large sums of money to the people of Kotor.²⁴ Thus Nicholas (Nikolla) Drago (the extramarital son of the noble Drago), Petko Dabishin, his brother Jean (Zhan) and Branko Rajkov all sailors from Kotor received on 10 June 1458 from Nicole (Nikollë) Urosi de Alexio (from Lezha) 18 ducats for trade. We encounter one of the most famous traders from Durrës, Mërkur Zhgura, in Kotor, as a co-owner of ships with the people from Kotor and as the owner of a house in Kotor bought from Ivan Marin Bista for 500 perpers of Kotor. Mërkur Zgura in August 1444 appears in Kotor as the owner of half of the barcozi (type of ship) which part he bought from the well-known businessman from Kotor Marin Buça for 40 ducats. The Sorgo family of Albanian origin (Sorgo di Cataro de Radoni d'Albania) also lived in Kotor. In fact, the members of this family are found in Dubrovnik as members of the small council and as members of the Rogat council. The Sorgs were one of the central families of the Ragusan nobles which had settled from Arberia in Kotor by engaging the barcozi of a Kotor inhabitant to transport wood and lead to Venice. In addition to the categories mentioned in Kotor, we also encounter Albanians who belonged to lower categories such as the case of the Albanian John (Gjon) who together with his wife Mary (Maria) and daughter of Nicholas (Nikolla) and Peter (Pjeter) and his daughter named Chiura owes to the nobleman of Kotor Basil de Salva to serve for life and be completely his.

We mention some of the most eminent representatives of different social strata of Albanians in Kotor, while their collective presence during the Middle Ages was quite

23 Mala-Drançolli, *Marrëdhëniet e hershme*, 233.

24 Bogumil Hrabak, *Privredne veze kotorana i perastana s Albanijom u XIV i XV veku*, Kotor 1979-1980, 65.

large. We encounter them as witnesses in various court proceedings, and for the Albanian presence in these areas, among other things, speaks the fact that in Kotor, in addition to Latin, the Italian, Albanian and Slavic languages were also used.²⁵

Conclusions

Kotor as an important center in the Middle Ages played an important role in the cultural and economic sphere of the Adriatic. Being a geographical connecting point, this city was also an attractive place for the Arber population. It should be noted that the cultural, scientific and economic activity of the Arberians in this city was of great value. It is undisputed that in Kotor we note that there is intensity of work of Gjon Gazulli as a humanist known for the time. Arberian families used this city to develop their economic life but also of the Arberian population with the people of Kotor and other peoples who followed the trade line with Kotor like the Ragusans. The old noble Arber families lived in Kotor at an early time, and they were also an ordinary part of social life in the Middle Ages

Bibliography

Archival sources

Arkivi Historik i Kotorrit (Më tej AHK)

Fondi: Acta Notarska Spisa

Literature

Mala Muhamet- Drançolli Jahja, (2021) *Marrëdhëniet e hershme mes Arbërisë dhe Kroacisë*, Unija Albanaca u Republiku Hrvatsku, Zagreb.

Rizaj Skënder, (1991), *Shqiptarët dhe serbët në Kosovë*, Prishtinë.

Martinovic Jovan (1964), *Priolozi proucavanje genealogije i heraldike znamenitih vlasteoskih rodova u Kotoru prve polovine XIV veka*, Kotor.

Sindik I, (1950), *Komunalno uredjenje Kotora od druge polovine XII do pocetka XV stoljeca*, Beograd.

Drançolli Jahja, (1986), *Prania e shqiptarëve në Raguzë gjatë shek.XIII-XV*, "Gjurmene albanologjike, seria e shkencave historike, nr.XVI, Prishtinë.

Grup autorësh, (1972), *Istorija Crne Gore II*, Titograd.

Hrabak Bogumil, (1986), *Poslovanje pomoraca i trgovacko iz Boke kotorske u Albaniji do 1600 godine*, Beograd.

Kovijanic R, (1957), *Kulturni zivot starog Kotora XIV-XVIII*, Cetinje.

Drançolli Jahja- Osmani Jusuf, *Arkivi i Kotorrit vendburim për historinë e Kosovës*, Rilindja, 27.04.1985.

Kovijanic R, (1969), *Kotorski zlatark Milko iz Novog Brda*, Herceg-Novci.

Saraçi Alvin, (2018), *Tregtia adriatike e Shkodrës me Republikën e Venecies në shekujt XVII dhe XVIII*, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë-Tiranë.

Hrabak Bogumil, (1979-1980), *Privredne veze kotorana i perastana s Albanijom u XIV i XV veku*, Kotor.

Öğr. Gör.
Ahmet ERCİVAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
ahmetercivan@ibu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3720-1653>

Eser Geçmişi / Article Past: 10/02/2022 01/03/2022

Başvuruda bulundu. / Applied 10/02/2022
Kabul edildi. / Accepted 01/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1071210>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Revanduz Harekâtı ve Ali Şefik Bey (Özdemir)

Operation Revanduz and Mr. Ali Şefik (Özdemir)

Öz

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Musul ve Kerkük, yüzlerce yıl Türk hâkimiyeti içerisinde bulunmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonucunda imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk topraklarının dışında kalmıştır. Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak İngilizler tarafından işgal edilen Musul, mütarekeden sonra işgale uğrayan ilk Osmanlı toprağı olma özelliğine de sahiptir. Musul-Kerkük topraklarındaki yoğun Türk nüfusu ve Türk topraklarının ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle Türkiye burayı terk etmek istememiştir. Türkiye, Musul'un tarihi, coğrafi, siyasi koşulları bağlamında kendisine ait olduğunu düşündüğünden bu haksız işgali kabul etmeyerek Musul ve çevresini işgalden kurtarmak için elinden geleni yapmıştır. Bu bağlamda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile Revanduz'a gizli bir askerî harekât düzenlenmiştir. Bu harekât, zor şartlar altında Ali Şefik Bey komutasında yapılmıştır. Askerî harekât yapılırken bölgedeki aşiretlerden faydalanılmış ve daha çok yerel imkânlar kullanılmıştır.

İngiliz yönetimi ise, Musul ve çevresini zengin petrol kaynakları nedeniyle elinde tutmak istemiştir. Bölgeyle ilgili olarak hiçbir tarihi ve kültürel bağı olmamasına rağmen buraları işgal etmekten çekinmeyen İngiliz idaresi bazı yerel aşiretleri kullanmaktan da geri kalmamıştır. Bu çalışmada; Türkiye'nin Musul'u geri alma çabaları incelenmiştir. Bu bağlamda İngilizlerin bölgede yürüttüğü faaliyetler de değerlendirilmiştir. Araştırmada yayınlanan arşiv belgeleri ve alan ile ilgili olarak yazılan eserlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musul, Revanduz, Ali Şefik Bey, Misak-ı Milli, Mondros Ateşkesi

*Bu makale, Yrd. Doç. Dr. Ender GÖKDEMİR danışmanlığında Ahmet Ercivan tarafından 2005 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Son Dönem Musul Tarihi" adlı yüksek lisans tezindeki verilerden faydalanılarak üretilmiştir.

ATIF: ERCİVAN Ahmet, "Revanduz Harekâtı ve Ali Şefik Bey (Özdemir)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (101-113)

CITE: ERCİVAN Ahmet, "Operation Revanduz and Mr. Ali Şefik (Özdemir)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (101-113)

Screened Turnitin

Abstract

Musul and Kerkük, which are outside the borders of the Republic of Turkey today, have been under Turkish rule for hundreds of years. However, after the Armistice of Mondros, which was signed as a result of the Ottoman Empire's defeat in the First World War, it remained outside the Turkish territory. Musul, which was occupied by the British in violation of the provisions of the Armistice of Mondros, also has the distinction of being the first Ottoman territory to be occupied after the armistice. Due to the dense Turkish population in the Musul-Kerkük lands and being an integral part of the Turkish lands, Turkey did not want to leave this place. Turkey did its best to save Musul and its environs from the occupation by not accepting this unjust invasion, as it thought it belonged to Musul in the context of its historical, geographical and political conditions. In this context, a secret military operation was organized in Revanduz with the instruction of Gazi Mustafa Kemal Atatürk. This operation was carried out under difficult conditions under the command of Ali Şefik Bey. During the military operation, the tribes in the region were benefited and mostly local opportunities were used.

The British administration, on the other hand, wanted to keep Musul and its environs due to its rich oil resources. Despite having no historical and cultural ties to the region, the British administration, which did not hesitate to invade these areas, did not hesitate to use some local tribes. In this study; Turkey's efforts to take back Musul have been examined. In this context, the activities carried out by the British in the region were also evaluated. Archival documents published in the research and works written about the field were also consulted.

Keywords: Musul, Revanduz, Mr. Ali Şefik , National Border, Mondros Agreement.

Giriş

İngiliz yönetimi, I. Dünya Savaşını Osmanlı Devleti adına bitiren Mondros Ateşkes Anlaşması şartlarına aykırı olarak Musul'u¹ işgal etmişti. 1918-1920 yılları arasında süren bu işgal Türk kamuoyu tarafından hiçbir zaman kabul görmemiştir.² Zira ateşkes yapıldığında Musul, coğrafi ve siyasi bakımdan Osmanlı Devletinin idaresi altında bulunuyordu.³ Bundan dolayı Musul ve çevresinin İngilizler tarafından işgali hukuken ateşkes hükümlerine aykırıydı.⁴

-
- 1 Ortaçağ'da el-Cezîre bölgesinin doğu kısmını meydana getiren Diyârırebîa'nın bir dönemde merkezi olan Musul Dicle'nin batı kısmında kurulmuştur. Bkz. Sâmi es- Sakkâr, "Musul", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 31, 2020, s. 361-363.
 - 2 Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002, s.42.
 - 3 Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 24, Kasım 1999-2003, s.491-492.
 - 4 İhsan Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 74-75.

İngilizler işgalden sonra burayı ellerinde tutmanın ne kadar zor olduğunu farkındaydılar. Bunun için casusluk faaliyetlerine de başlamışlardı. Bölgede faaliyet gösteren İngiliz ajanları İngiliz Dışişleri'ne gönderdikleri raporlarda burada bir Kürt Federasyonu'nun kurulmasının veya Musul'un Irak'a bırakılmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Buna karşılık bölgedeki aşiretler bir Ermeni Devleti'nin kurulacağı yönünde söylentiler nedeniyle Türk Hükümeti ile ortak hareket etmeye karar vermişlerdir.⁵ İngilizler her ne kadar Musul ve çevresini işgal etmiş olsalar bile tam manası ile bölgede hâkimiyet kuramamıştır.⁶ İngiliz yönetimi Musul'u elinde tutabilmek için büyük bir çaba içerisine girmiş ve bölgedeki aşiretleri Ankara Hükümeti aleyhine kullanmak için her türlü yola başvurmuştur.⁷

İngiliz idaresi Musul'u işgal ettikten sonra emperyalist devlet stratejisine uygun bir politika takip etmiştir. Bölgedeki petrolü ele geçirmek ve buralarda kendi kontrollerinde manda bir yönetim kurmak isteyen İngilizler bu amaçlarını gerçekleştirmek için bölgedeki yerel unsurları kullanmışlardır.⁸ İngilizler bir yandan dünya kamuoyunu yanıltmak için Musul'u geçici olarak işgal ettiklerini söylediler de, casusları vasıtasıyla kalıcı olmak için çalışmışlardır. Özellikle Binbaşı Noel⁹ en önemli adamlarıydı. Noel İngiltere adına casusluk faaliyetleri yürütmekteydi. Bu arada İngiliz askerleriyle bölgeye giren İngiliz temsilcisi Wilson, bu bölgede bulunan aşiret liderleri ile temasa geçmiştir. Gönderdiği raporda Kürtlerin, İngiltere tarafından bir konfederasyon olarak himaye altına alınmak istediklerini bildirmiştir. Buna ek olarak ; "İş sıkı tutulduğu takdirde, himayeleri altında kuzey sınırındaki Van Gölü'ne kadar uzanacak bir Kürt Devleti kurulması zor olmayacaktı."¹⁰ şeklinde açıklama yapmıştır. Ancak bölgedeki aşiretler İngiliz işgaline karşıydılar.¹¹

Bölgedeki aşiret reislerinden birisi de Şeyh Mahmut'tu. Bu kişi Musul'un işgalinden sonra güçlü bir konuma gelerek Musul ve çevresine hâkim olmuştu. Şeyh Mahmut İngilizlerle birlikte hareket etmekteydi. Şeyh Mahmut ile anlaşılan İngilizler, Türkçe konuşmayı bile yasaklamışlardı. Böylece Şeyh Mahmut İngilizlere çalışmalarında daha kolay yardımcı olacaktı.¹² Bu gelişmelere karşın bölge halkı İngiliz hâkimiyetini istemedikleri için İngiliz saldırılarına karşı kendi aralarında birleşmişti.¹³ Ancak İngilizler için asıl önemli olan petroldü ve bu petrol bölgelerini ellerinde tutabilmek için her türlü yola başvuracaklardı.

5 E. Semih Yalçın, "Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988, s.162.

6 Bölge halkının İngiliz idaresini istemediklerine dair pek çok belge mevcuttur. İngiliz işgaline tepki göstererek Türk idaresini istemeleri hakkında bölge halkının şikâyetleri hakkında bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, s. 399-401.

7 Tarık Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 10, 2016, s.160-161.

8 Ayhan Aydın, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 44.

9 Noel daha önce Kafkasya'da görev yapmış ve bir Tatar ayaklanması için uğraşmıştır. Bkz. M. K. Öke, "a.g.e."1918-1926, s. 53.

10 M. K. Öke, "a.g.e.", s. 45,55.

11 BOA. DH. KMS, nr. 50-3/25, sıra no 78/1, 79, 80, 81.

12 M.K. Öke, "a.g.e.", s.45.

13 BOA. DH. KMS, nr. 53-3/65

Bu sebeple Şeyh Mahmut'u ve diğer aşiret reislerini bu uğurda kullanmaktan kesinlikle vazgeçmediler.¹⁴

Kürtlerin ise ileride kurulması planlanan bir Ermeni Devleti'nin hâkimiyetine girmeyecekleri belliydi. Ayrıca bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması ise ancak dış yardımla mümkün olabilirdi. Nitekim İngiliz Hindistan Müstemleke Nezareti'nin siyasi şubesinin "Kürdistan" başlıklı raporuna göre Doğu Anadolu ve Irak coğrafyasının kuzeyini içine alan bir bölge Kürdistan olarak tarif edilmiştir. Musul ise bu sınırlar içerisinde gösterilmemiştir. Rapor çoğunluğun Kürtlerden oluştuğunu belirtmekte, bölgedeki Arap, Yahudi, Nasturi varlığından söz edilmemekte ve Türkleri ise tamamen yok saymaktadır. Ayrıca Kürtlerle Ermeniler arasında bir uzlaşmanın sağlanması gerektiği belirtilmektedir.¹⁵

Binbaşı Noel'in Bölge Üzerine Analizi

Mondros Mütarekesi'nden sonra Bağdat'ta İngiliz İstihbarat Komiserliği'nde görevlendirilen Binbaşı Noel, Anadolu'da birçok yeri gezme ve araştırmalar yapma fırsatı bulmuş; yerel halkla da sürekli olarak görüşmeler yapmış, hazırladığı raporları Londra'ya göndermiştir. Hazırlamış olduğu raporlar ile İngiliz yönetiminin bölgedeki Kürt siyasetine yön veren Noel'e göre; Kürtlerde Türklere karşı bir düşmanlığın olmayışı ve aksine dostluğun bir hayli fazla olması sebebiyle Kürt aşiretlerin Ermenilerle anlaşması pek mümkün görülmemektedir.¹⁶

Araştırma gezisini tamamlayan Binbaşı Noel, "Kürtler Hakkında Bir Not" isminde hazırladığı rapor ile Bağdat'taki üstlerini bilgilendirmiştir. Raporuna Kürtlerin kökeni, dilleri ve tarihleri hakkında bilgi vererek başlayan Noel, Kürtlerin milli özelliklerine değinerek Avrupa'daki Ermeni yanlısı kesimlerin kanaatlerinin aksine, bu milletin cesur, teşkilatçı, uygarlığa açık ve ilerici insanlar olduğunu belirtmiştir. Raporun ilerleyen bölümlerinde Kürtlerle Ermeniler arasındaki kan davasının sebebi olarak, "Hamidiye Süvarilerini" oluşturarak Anadolu'yu elinde tutmak için her iki unsuru birbirine düşüren II. Abdülhamit'i gördüğünü ifade etmiştir. Binbaşı Noel, Kürtlerin Avrupalılara daha yakın olduğunu Türklerin ise Kürtleri asimile etmeye çalıştıklarını, işgaller başlayınca da Kürtleri kullanmak istediklerini dile getirmiştir.¹⁷

Milliyetçi Kürtlerin özellikle desteklenmesini isteyen Noel'e göre, İslamcı Kürtler Türk Hükümeti taraftarı olmaları hasebiyle İngiliz menfaatlerinin gerçekleştirilmesine herhangi bir faydaları olmayacaktır. Bunun için Türklere olan düşmanlığı ile bilinen Şerif Paşa'nın desteklenmesi gerekmektedir. Şerif Paşa'ya göre Kafkasya ve Mezopotamya arasında kurulacak bir tampon Kürt Devleti İngilizler için büyük fayda sağlayabilecektir.¹⁸ Bu tampon devletin kurulması ise işbirlikçi aşiretler sayesinde mümkün olabilecektir.¹⁹ Böylece petrol kaynakları bakımından zengin olan bu bölgenin ellerinde kalmasını da

14 Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 256-257.

15 M.K. Öke, "a.g.e.", s. 45-47.

16 İhsan Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.92.

17 M. K. Öke, "a.g.e.", s. 47.

18 M. K. Öke, "a.g.e.", s. 68-69.

19 Sezen Kılıç, "Musul Sorunu ve Lozan", *Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 71, 2008, s. 71.

sağlayabileceklerdir.²⁰

Türk Hükümetinin Tedbirleri

İngilizlerin Musul ve çevresindeki faaliyetlerine karşı Türkler de boş durmamıştır. Bölge halkının çoğunluğunun Türk ve Kürt Müslüman nüfusundan teşekkül etmesi bu faaliyetleri kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla Musul'da İngiliz işgaline karşı isyan hareketleri görülmeye başlayınca İngiliz yönetimi, karakollarını Revanduz'un 18 mil (1 kara mili yaklaşık 1,6 km) güneybatısına taşımak zorunda kalmıştır.²¹ Anlaşıldığına göre yüzlerce yıllık Türk hâkimiyetinin sona ererek İngiliz hâkimiyetinin başlaması bölge halkında büyük bir infiale yol açmıştır. Nitekim bu sırada Türk ve Müslüman halk, İngilizlere vergi vermemek için direnmiş, bundan dolayı sık sık sokak çatışmaları yaşanmıştır. Bu gelişmeler karşısında İngiliz yönetimi Kürt aşiretlerini propaganda faaliyetleri ile ve para dağıtarak kontrol etmeye çalışmıştır. İngilizlerin bölgede casuslar üzerinden yürütmüş olduğu propaganda faaliyetlerine rağmen Kürt ve Arap aşiretleri Türk tarafında olmayı tercih etmişlerdir. Bölgedeki bazı Arap aşiretlerinin reisleri doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, bölgenin önde gelen Arap liderlerinden Şeyh Ajimi El Sadun ile irtibata geçerek bölgedeki Türk hâkimiyetini güçlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca bölge halkında milli bilinci uyandırmak için Hilalîye Cemiyeti kurulmuştur.²² 26 Şubat 1920 tarihinde Osmanlı Mebûsan Meclisinde gerçekleştirilen bir oturumda, İngilizlerin Türklerden ayırmaya çalıştıkları Kürt aşiretleri ve yöre halkı gönderdikleri protesto telgraflarıyla İngiliz politikalarını kınamışlar ve İngilizlere karşı Türk yönetiminin yanında olduklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda Kürt aşiretleri, "*Vatan haini ve din düşmanı Şerif adındaki kişinin Bogos Nubar ile işbirliği yaparak, Kürtlerin geleceği hakkında açıklamalarda bulunduğunu duyduk. Oysa Kürtlük ve Türklük bir bütündür. Birbirlerinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki toplum için vatan birdir. Tarihi tanık tutarak sayın milletvekillerimize şunu açıklarız ki; Kürtler vatanlarının kurtuluşu uğrunda şimdiye kadar Türklerle ilk savaş safında kanlarını akatmışlardır. Bundan böyle de hükümetimizin devamı ve mutluluğu için aynı şekilde davranacaklardır... Bundan ötürü, gerek adı geçen Şerif ve gerekse onun isteklerine hizmet edecek her hangi bir herifin, açıkladığımız kararın dışındaki çabalarını tam bir nefretle ret ve kaderimizi hükümetimize bağladığımızı bütün insanlık dünyasına ilan ederiz.*"²³ şeklinde duygularını ifade etmişlerdir.

Misâk-ı Millîye Göre Musul

Misâk-ı Millî Kararlarının alınmasında Son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde oluşturulan Felâh-ı Vatan Grubu'nun etkisi olmuştur.²⁴ Bu grubun kurulmasında ise Mustafa

20 Erol Umut, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 49-50.

21 T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1529-1919)*, Ankara, 1993, s. 38.

22 T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, "a.g.e." s. 38-39.

23 M.K. Öke, "a.g.e.", s. 52.

24 Fahir Armaoğlu, "Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Millî'nin Değerlendirilmesi", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988, s. 17.

Kemal Paşa'nın girişimlerinin önemi büyüktür.²⁵ Son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde alınan Misâk-ı Millî Kararlarına göre Musul, Türk Vatanının sınırları içerisinde bulunuyordu.²⁶

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bulunduğu sırada henüz Misâk-ı Millî Kararları alınmadan önce Ziraat Mektebi'nde yapmış olduğu bir konuşmada, "... Mütarekenin ilk akd olduğu zamanlarda İngilizler Musul'u işgal etti. Mütarekenin akdinde Bizim ordumuz Musul'da, İngilizler cenupta idi. Mütarekeden sonra oradaki kumandanlar iğfalkârane temas ederek askerlerini Musul'a soktular..."²⁷ diyerek, Musul'un haksız bir işgale uğradığını ifade etmiştir.

1 Mayıs 1920'de TBMM'de Mustafa Kemal yaptığı konuşma ile Musul politikasını belirlemiştir. Buna göre; "*Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki de birincisi olan, hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-ı millimiz İskenderun cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi ve Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millimiz budur dedik! Hâlbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla iştilal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif Ânâsır-ı İslâmiye'den mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden bir Unsur-ı İslam, bizim kardeşimiz ve menafî tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır.*"²⁸ ifadeleriyle dile getirmiştir. Zaten Misâk-ı Millî Kararları alınırken meclisteki Kürtler hiçbir şekilde ayrılmak istemediklerini de beyan etmişlerdi.²⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında tespit etmiş olduğu bu yerler Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu yerler ve ateşkes yapıldığı sırada Türk askerinin denetiminde olan yerlerdir. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa Musul'un Türkiye sınırları içerisinde olması gerektiğini bizzat kendisi söylemiştir.

1920 İsyanı

10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiliz idaresi tıpkı sömürgelerinde yaptıkları gibi bölgede baskı ve zulüm politikasına başlamıştır. Buna karşılık bölgede yüzlerce yıldır Türk hâkimiyeti altında özgürce yaşayan halk arasında İngilizlere karşı kıpırdanmalar olmuştur. Bölgenin tekrar Türk hâkimiyeti altına gireceğini düşünenler hiç de azımsanamayacak düzeydeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın da Emir Faysal ile temas halinde olduğu söyleniyordu. İngilizlere karşı faaliyet yürüttüğünü saklamayan Paşa, bölgede İngilizlere karşı olan ayaklanmaları desteklediklerini açık bir dille ifade etmiştir.³⁰ Türk Hükümeti başlangıçta doğrudan destek sağlayamasa bile bölgedeki direnişi desteklemiştir.³¹

25 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 56.

26 E. Semih Yalçın, "Misâk-ı Millî ve Lozan Konferansı Barışı Belgelerinde Musul Meselesi", *2023 Dergisi*, Aralık 2001, s.30-37.

27 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.I,II., Ankara 1987, s.1180.

28 M. K. Atatürk, "a.g.e." s.75

29 Azmi Süslü, "Misâk-ı Millî", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988, s. 28.

30 M. K. Öke, "a.g.e.", s.120-121.

31 Enes Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî II*, Hiper Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 241.

Bölge halkının İngilizlere karşı muhalefeti zamanla daha da güçlenmiştir. Arapların bir kısmı tamamen bağımsız olmak isterken bir kısmı ise ortak bir Türk-Arap idaresini savunmuşlardır. Nitekim Türk yanlısı Araplar 13 Mayıs 1920 tarihinde yaptıkları toplantıda İngiliz mandasına karşı çıkmışlar ve “*Feda-yı Vatan*” adında bir grup kurmuşlardır.³² Bütün bu gelişmelerin sonucunda İngilizlere karşı bölgede büyük bir ayaklanma meydana gelmiştir.³³ Bölgesel olarak başlayan ayaklanma kısa sürede Irak’ın geniş bir alanına yayılarak genel bir mahiyet kazanmıştır.³⁴ İngilizler ayaklanmayı bastırdıktan sonra sert bir politika izleyerek toplu tutuklamalara ve idamlara başlamışlardır. Buna karşılık İngiliz kamuoyunda Irak işgali şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bundan sonra İngiliz Hükümeti, Wilson’u görevden alarak yerine Sir Percy Cox’u getirmiştir.³⁵

Ayaklanma bir süre sonra kuzeydeki Revanduz halkının da harekete geçmesine neden olmuştur. Aşağıda da bahsedildiği üzere Revanduzlular Türkiye’den yardım istemişler bunun üzerine bölgeye Antep Milli Kuvvetler Komutanı Ali Şefik Bey gönderilmiştir.³⁶ Bundan sonraki süreçte şaibeli bir halk oylamasıyla, Emir Faysal İngilizlerin girişimleriyle 28 Ağustos 1921 tarihinde Irak Kralı yapılmıştır.³⁷ Faysal’ın Irak Kralı seçilmesi önceden San Remo Konferansı’nda alınan kararın uygulanması anlamına gelmekteydi.³⁸ Kral Faysal ve Şerif Hüseyin İngiliz dostu olmalarının yanında aynı zamanda azılı birer Türk düşmanıydılar. Zaten İngiliz mandasını istemeyen halk da bu iki ismi sevmiyordu.³⁹ İngilizlerin kral yaptığı Faysal, ilerleyen yıllarda İngiltere’ye ziyarette bulunacak ve İngiliz Kralı’ndan büyük iltifat görecektir.⁴⁰

İngilizlerin Irak’ta yönetime hâkim olması Türkler arasında büyük bir infial oluşturmuştur. Birçok aydın, İngilizlerin bölgede uyguladıkları politikalara karşı halkı uyarmıştır. Ancak bu sefer İngilizler birçok kişiyi suçsuz yere tutuklayarak çeşitli cezalar vermiştir. Türk aydınlarının mücadelesi uzun yıllar devam etmiş, bu mücadeleler sırasında pek çok sıkıntılar, haksız uygulamalar ve cezalarla karşılaşmışlardır.⁴¹

Revanduz Harekâtı

Revanduz, İran sınırında, Musul’a gelebilecek saldırıları önleyebilecek bir konumda bulunuyordu.⁴² Mondros Ateşkes Anlaşması’ndan sonra sadece Musul’da değil bütün Anadolu’da itilaf devletlerinin işgalleri başlamıştı. Türk halkı işgallere karşı direniş

32 M. K. Öke, “a.g.e.”, s.121.

33 Kemal Melek, *İngiliz Belgelerinde Musul Sorunu (1890-19269)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 40.

34 Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003 , s.186.

35 Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-19269)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s.122.

36 H. Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s. 29-30.

37 K. Melek, “a.g.e.”, s. 40.

38 Fahir Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1994, s.161-162.

39 S. Saatçi, “a.g.e.”, s.190-191.

40 R. Karadağ, “a.g.e.” s. 266.

41 S. Saatçi, “a.g.e.”, s.191-192.

42 Demir, “a.g.e.”, s. 113.

geçmişti. Bu direnişin bir benzeri Musul'da İngilizlere karşı görülmüştür.⁴³ İngiliz yönetimi Türk ve Kürtlere, Araplara davrandığı gibi davranmamıştır. Bunun sonucu olarak bu bölgelerde, özellikle de Revanduz ve çevresinde İngilizlere karşı yer yer ayaklanmalar başlamıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen bazı yerlerde Türk Hükümetine bağlılık açıkça devam ediyordu. Memurlar Türk memurlarıydı. Güvenlik güçleri de Türklerden oluşuyordu. Sonuçta 1920 yılı içerisinde Revanduz ve çevresinde İngilizlere karşı büyük bir ayaklanma patlak vermiştir. Ayaklanma karşısında başarısız olan İngiliz birlikleri geri çekilmek zorunda kalmışlar ve moral kazanan aşiretler ise İngilizlere karşı birleşmiştir.⁴⁴ 1921 senesinin Ocak ayında İngilizler bir alay kadar kuvvetle Erbil ve Revanduz arasında bulunan Türk yanlısı aşiretlere saldırmışlardır. Ayaklanmayı askeri kuvvetle bastıramayacağını anlayan İngiliz Yönetimi bu sefer aşiretler arasındaki rekabetten faydalanmaya çalışmıştır. Hatta Hindistan'a gönderdikleri Şeyh Mahmut'u 1921 sonunda tekrar Süleymaniye'ye getirmişlerdir.⁴⁵

Bu arada İngiliz hükümeti I. İnönü Muharebesi'nden hemen sonra Londra'ya giden Bekir Sami Bey'e; Türklerle dostluk kurmalarının tek yolunun Musul'da Türklerin İngilizlere karşı çıkardıkları olayların durdurulmasına bağlı olduğunu, Türklerin Musul'da İngilizlere karşı çıkan ayaklanmaları desteklemeye devam ettikleri takdirde kendilerinin de Yunanlıları destekleyeceklerini belirtmiştir.⁴⁶

İngiliz hükümetinin bu tutumu karşısında Mustafa Kemal Paşa; "*Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmak, İngilizlerin de Musul'u siyasi manda altında bulundurmak isteği, yapılan siyasi faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple esasen Misâk-ı Milli sınırları içinde kalan Musul İli'nin kurtarılması amacıyla Revanduz bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesi*" talimatını bizzat vermiştir. Antep ve çevresinde çeşitli görevler almış olan Kaymakam Ali Şefik Bey Revanduz bölgesine askeri bir harekât yapmak üzere görevlendirilmiştir.⁴⁷

Ali Şefik Bey daha önce Kuvayı Milliye birliklerine komuta etmiş ve bu işi başarabilecek özelliklere sahipti. Ancak Ali Şefik Bey'in yapacağı bu harekâtın görünürde resmi bir özelliği olmayacaktı. Tamamen şahsi bir girişim ve mahalli bir hareket olarak görünmesi gerekiyordu. Çünkü daha önceden Musul sorununun Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak görüşmelerle çözüleceği belirtilmişti.⁴⁸ İngilizlere göre bölgedeki aşiretler Mustafa Kemal Paşa ile gizlice temas halindeydiler.⁴⁹

Bu arada Genelkurmay Başkanlığı 2. Şubesi tarafından El Cezire Cephesi Komutanlığı'na bir hesap memuru, altı zabıt vekili, dokuz teğmen, altı üsteğmen, altı yüzbaşı

43 Ahmet Ercivan, *Son Dönem Musul Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s.53.

44 Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1966, s.268.

45 H. Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi*, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 41-42.

46 Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, s.88.

47 Genel Kurmay Başkanlığı, "a.g.e." s. 267.

48 Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 49, 2001, s. 59

49 M.K. Öke, "*Musul-Kürdistan*," s.140.

ve bir binbaşı görevlendirilmiştir. Er ihtiyacının ise Güney Cephesindeki Fransızlardan kaçan Müslüman esirlerden sağlanması kararlaştırılmıştır.⁵⁰ Tüm bu gelişmeler ışığında Ali Şefik Bey gerekli emirleri aldıktan sonra 9 Mart 1922’de Ankara’dan Revanduz’a hareket etmiştir. Nisan ayı içerisinde Diyarbakır’a gelen Ali Şefik Bey, burada El-Cezire Cephesi komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüşükten sonra yüz kişilik bir birlik oluşturmuştur.⁵¹

Ali Şefik Bey’e neler yapması ve nasıl hareket etmesi gerektiğini bildiren bir talimatname verilmiştir. Buna göre, subay ve erler disiplin altına alınacak, herkese eşit davranılacak, dini inançlara saygılı olunacak, bölgedeki aşiret reisleriyle iyi ilişkiler kurulacaktır. İngilizlerin İslam birliğini parçalamak istedikleri, Faysal’ın İngilizlerin talimatlarıyla hareket ettiği, bölge halkına anlatılacaktır. Ayrıca Nemrut Mustafa’nın Süleymaniye’de kurduğu cemiyetin İngiliz çıkarlarına çalıştığı da anlatılması istenmiştir.⁵² Türklerin bu hamlesi karşısında, İngilizler burada kendi subayları tarafından eğitilen, adına da “Şabbane” dedikleri paralı askeri birlikler kurmuşlardı. Bu birlikler Müslüman, Ermeni ve Nasturilerden oluşuyordu. Irak Kralı yapılan Faysal’ın ise “Vatani” denilen bir ordusu bulunmaktaydı.⁵³

Ali Şefik Bey Diyarbakır’dan yola çıkarak 15 Mayıs 1922’de Siirt’e geldi. Daha sonra Beytüşşebap ve Hakkâri yolunu takip eden ve yolda çeşitli aşiretlerin de desteğini alan Ali Şefik Bey, Nasturilerin çıkarmış olduğu isyanları da bastırmıştır. Ali Şefik Bey bütün bu faaliyetlerini yürütürken Ankara Hükümeti’nin haberi yokmuş gibi davranmıştır. Hakkâri’den 12 Haziran 1922’de başladığı yolculuğu 22 Haziran 1922’de Revanduz’da sona eren Ali Şefik Bey, bölgenin ileri gelen aşiret temsilcileri tarafından karşılanmıştır.⁵⁴ Ali Şefik Bey’in başarılı olabilmesi bölgedeki aşiretlerin desteğine bağlıydı. Ancak aşiretlerin desteğini almak kolay değildi. Çünkü İngilizler özellikle ekonomik olarak aşiretlere destek vermekteydi. Türk Hükümeti’nin ise dağıtacak parası yoktu.⁵⁵

Ali Şefik Bey Revanduz’a gelince, sivil yönetimi kurmak amacıyla gerekli memurları atamış, mali işleri düzenlemiş, jandarma teşkilatını kurarak bölgenin güvenliğini sağlamıştır. Daha sonra bölgedeki güçlü üç aşiret olan Sürücü, Barzan ve Zebar (Zibar) aşiretleriyle bağlantı kurmuştur. Önce Balık Aşireti’ni itaate zorlamıştır. Bundan sonra başka aşiretler de Ali Şefik Bey’e katılmışlardır. Ali Şefik Bey’in gittikçe güçlenmesi ve bölgede hâkimiyetini artırması İngiliz yönetimini harekete geçirmiş ve İngilizler, bölgeyi uçaklarla bombalayarak halkı sindirmeye çalışmışlardır.⁵⁶ Buna karşılık Ali Şefik Bey 31 Ağustos 1922’de birlikleriyle İngilizlere saldırmıştır. Derbent Muharebesi’ni kazanarak, İngilizlere ait dört uçağı düşüren Ali Şefik Bey, İngilizlerden pek çok savaş malzemesini ele geçirmiştir.⁵⁷

50 Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 41.

51 Suat Akgül; Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekâtı*, Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 4.

52 Genel Kurmay Başkanlığı, “a.g.e.”, s. 268.

53 S. Akgül, S. Uzel, “a.g.e.”, s. 8.

54 Genel Kurmay Başkanlığı, “a.g.e.”, s. 270.

55 Z. Türkmen, “a.g.e.”, s. 49.

56 İ.Ş. Kaymaz, “a.g.e.”, s.144-145.

57 Z. Türkmen, “a.g.e.”, s.51.

Bu arada Anadolu'daki milli mücadele başarılı bir şekilde devam etmekteydi. Derbent Muharebesi'nin kazanılması bölgedeki aşiretleri İngilizlere karşı cesaretlendirmişti. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'de yaşayan halk bir taraftan vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamış, diğer taraftan bağlılıklarını da bildirmişlerdir. Sonuçta bölgedeki güç dengesinin Türk Hükümeti lehine değişmesi üzerine İngiliz Hükümeti Süleymaniye'yi terk etmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra da aşiretler Süleymaniye'yi hâkimiyetleri altına almışlardır.⁵⁸

Bölgeden kademeli olarak çekilmeye başlayan İngilizler bir süre sonra Şeyh Mahmut'u devreye sokmuşlardır. Mütareke döneminde bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Şeyh Mahmut, kısa sürede kontrolü ele geçirdikten sonra bir ara İngilizlerle mücadeleye girişmiş sonuçta esir düşerek Kuveyt'e gönderilmişti. Tekrar bölgede hâkim olmak isteyen İngilizler, kendilerine sadık Güney Kürdistan adıyla bir manda yönetiminin kurulmasını istiyorlardı. Bunun için Şeyh Mahmut'u tekrar geri getirmeyi planladılar. Şeyh Mahmut gelene kadar yerine kardeşi Şeyh Abdülkadir vekâlet etmiştir.⁵⁹ Ali Şefik Bey ise Şeyh Abdülkadir'e bir mektup göndermiş ve İngilizlerin amacının bir Kürdistan devleti teşkil etmek değil bir Hristiyan Nasturi Hükümeti kurmak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca mektubunda Musul'un üzerinde Türk Hükümeti'nin hakkı olduğunu ve bu yüzden İngilizleri buradan çıkaracaklarını belirtmiştir. Şeyh Abdülkadir de cevaben bağımsızlık fikrinde olmadıklarını ve Türk Hükümeti'ne bağlı olduklarını dile getirmiştir. Ancak Şeyh Mahmut bölgeye geldikten kısa bir süre sonra 10 Ekim 1922 tarihinde, İngiliz himayesi altında Kürdistan Hükümeti'ni resmen kurmuştur. Buna rağmen aşiretler Türk Hükümeti'nden yana tavır almışlardır. Şeyh Mahmut'un bir devlet başkanı gibi hareket etmesi ise Irak Kralı Faysal'ı tedirgin etmiştir.⁶⁰

Daha sonraki süreçte Şeyh Mahmut'un Türkiye'ye yaklaşması üzerine İngilizler bu sefer, başka aşiretleri kullanmak istemişler, fakat aşiretlerin çoğu Türk Hükümeti'nden yana olmuştur. Bununla birlikte Ali Şefik Bey'e yazdığı mektupta Türkiye'den bazı taleplerde bulunan Şeyh Mahmut, bölgede Türk Hükümeti'nin denetiminde olan bir Kürdistan hâkimliğinin kurulmasını istemiştir. Irak'ta Faysal nasıl ki İngilizlerin himayesinde yerini korumuşsa, Şeyh Mahmut da Türk Hükümeti'ne dayanarak bölgede kendi idaresinde bir oluşum kurulmasını istemiştir.⁶¹

Musul'da İngilizlerle çatışmalar devam ederken Lozan Konferansı toplanmıştı ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Musul'daki birliklere hazır olma emrini vermişti. Fevzi Paşa 23 Aralık 1922 tarihinde El Cezire Cephesi Komutanlığı'na şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta Lozan Konferansı sırasında görüşmelerde bir sıkıntı çıkar ve konferans dağılırsa Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına karşı yapılacak hareketle birlikte aynı zamanda Musul'a askeri harekât yapılacağını ve bunun için birliklerin on gün içinde hazır olmaları gerektiği emrini vermiştir.⁶² Aslında Türkiye, konferans başlamadan önce

58 T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, "a.g.e.", s. 39

59 Z. Türkmen, "a.g.e.", s. 53.

60 M.K. Öke, "Musul-Kürdistan," s.144.

61 Z. Türkmen, "a.g.e.", s. 57.

62 Z. Türkmen, "a.g.e.", s. 63.

Musul'u askeri bir harekât ile geri almak istiyordu. Ancak konferansın başlamasıyla daha çok diplomatik alana ağırlık vermiştir.⁶³

Görüldüğü üzere Ankara Hükümeti Musul konusunda çok kararlıydı. Bunun için gerekirse askeri güç kullanmaktan çekinmeyecekti.⁶⁴ Fakat daha sonra Lozan Konferansı'nın başlaması ve Türk kuvvetlerinin batıya kaydırılmasından sonra bu düşüncesinden vazgeçildiği görülmektedir. Bu şekilde Musul meselesinin barış yoluyla çözümlenmesi amaçlanmıştır.

İngilizler ise Lozan Konferansı'nda daha güçlü bir konumda bulunmak için Musul, Şirket ve Bağdat bölgelerinden takviye ettikleri kuvvetlerle Revanduz Cephesine ağırlık vermişlerdir. Ali Şefik Bey kuvvetleri, cephanenin yetersizliği, aşiretlerin saf değiştirmesi, Anadolu'dan yardım gelmemesi gibi sebeplerden ötürü, elliden fazla uçak ve on binden fazla iyi silahlanmış İngiliz kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Bütün bu gelişmeler Ali Şefik Bey'i zor duruma düşürmüş ve Hakkâri ile bağlantısının kesilmesine neden olmuştur. Sonuçta askeri olarak başarılı olamayacağını anlayan Ali Şefik Bey, müfrezesi ile birlikte İran topraklarına çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece 1922'deki bu askeri harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁶⁶ Bundan sonraki süreç diplomasi yöntemiyle devam etmiştir. Lozan Konferansı ve sonrasında Musul konusu görüşülmeye devam etmiştir.⁶⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde, bir vilâyet konumunda olan Musul, yer altı kaynakları ve yer üstü kaynakları bakımından çok zengin bir bölgedir. Özellikle petrol yatakları bol miktarda bulunmaktadır. Bu yüzden Musul ve çevresi 19. yüzyılda devletlerarası mücadele alanı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kan kaybetmeye başlamasından itibaren bu mücadele daha da artmıştır. Aslında bu olaylar “ Şark Meselesi ”nin bir parçasıdır.

Görüldüğü üzere yüzlerce yıl Türk hâkimiyetinde kalan Musul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi hiçbir zaman kabul görmemiştir. Zaten Musul'un Misâk-ı Millî sınırları içerisinde olması ve Türk Hükümeti'nin Musul konusunda kararlı olması Musul'a verilen önemi göstermektedir. Türkiye Musul'u ekonomik sebeplerle değil, daha çok burasının bir Türk yurdu olması nedeniyle terk etmek istememiştir. İngilizler ise ekonomik sebeplerle Musul'u ellerinde tutmak istemişlerdir. Bölgede bundan sonra İngilizler ile bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Türkiye, işgalden sonraki süreçte Musul ve çevresini kurtarmak istemiş, hatta buraya Ali Şefik Bey'i göndererek gizli bir askeri harekât yapmıştır. Ancak Lozan barış görüşmelerinin başlaması ve buraya gönderilebilecek yeterince askeri gücümüzün olmayışı nedeniyle yeni bir döneme girilmiş ve buradaki askeri birliklerimiz geri çekilmiştir. Bununla birlikte Lozan görüşmelerinde en çok tartışılan konulardan birisi de Musul olmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Türkiye'nin Musul'a ne kadar büyük bir önem verdiği net bir şekilde görülmektedir. Yine

63 Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara 1986, s.391.

64 Mim Kemal Öke, *Kerkük-Musul Dosyası*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1981, s. 52.

65 B. Demirbaş, “a.g.e.”, s. 33.

66 T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, “a.g.e.”, s. 40.

67 Suat Akgül, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 43.

Anadolu’da milli mücadele devam ederken buraya zor şartlar altında askeri bir harekât yapılması da bunun en somut delilidir. Sadece bu yönüyle değil, yeni kurulan Türk Cumhuriyeti’nin sınır güvenliği açısından da Musul büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Devlet Arşivleri ve Diğer Ana Kaynaklar

BOA. DH. KMS, nr. 50-3/25, sıra no 78/1, 79, 80, 81.

BOA. DH. KMS, nr. 53-3/65

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I,II., Ankara 1987.

Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1966.

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1529-1919)*, Ankara, 1993.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgül, Suat, Uzel Sahir, *Musul-Kerkük Harekâtı*, Berikan Yayınları, Ankara 2001.

Armaoğlu, Fahir, “Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Millî’nin Değerlendirilmesi”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988.

Armaoğlu, Fahir, *20. yy Siyasi Tarihi (1914-1980)*, c.1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1994.

Aydın, Ayhan, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.

Demir, Enes, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî II*, Hiper Yayıncılık, İstanbul 2017.

Demirbaş, H. Bülent, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

Ercivan, Ahmet, *Son Dönem Musul Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

Gürün, Kamuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

Melek, Kemal, *İngiliz Belgelerinde Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

Karadağ, Raif, *Petrol Fırtınası*, Emre Yayınları, İstanbul 2003.

Kaymaz, İhsan Ş., *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Kılıç, Sezen, “Musul Sorunu ve Lozan”, *Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 71, 2008, s. 319-340.

Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 24, Kasım 1999-2003, s. 487-526.

Melek, Kemal, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

Öke, Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Dünyası Araştırmaları vakfı, İstanbul 1987.

Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002.

Öke, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992.

Öke, Mim Kemal, *Kerkük-Musul Dosyası*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1981.

Saatçi, Suphi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

Sakkâr, Sâmi, “Musul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, 2020.

Saygı, Tarık, “Lozan Antlaşması’nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 10, 2016, s. 57-174.

Süslü, Azmi, “Misâk-ı Millî”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988.

Taner, Timur, “Bir İttihatçı Düşmanı: şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1989.

Türkmen, Zekeriya, “Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 49, 2001, s. 49-79.

Türkmen, Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.

Umut, Erol, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007.

Yalçın, E. Semih, “Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988.

Yalçın, E. Semih, “Misâk-ı Millî ve Lozan Konferansı Barışı Belgelerinde Musul Meselesi”, *2023 Dergisi*, 2001, s.30-37.

Dr.
Mustafa SALEPSağlık Bakanlığı, Şube Müdürü,
mustafasalep1980@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6560-7629>

Eser Geçmişi / Article Past: 01/03/2022 10/03/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1081304>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi

The Implications of Italy's Expansionary Foreign Policy on Turkish-Italian Relations in the Inter-War Period

Öz

Akdeniz, tarih boyunca coğrafi ve stratejik önemini korumuş denizlerden biridir. Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının ortasında yer alan Akdeniz, boğazlarla bu konumunu kuvvetlendirmiştir. Bu çalışmada, Akdeniz'de bulunan iki önemli devletten Türkiye ve İtalya'nın iki dünya savaşı arasındaki siyasi ilişkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu değerlendirme ile her iki devlette yaşanan rejim değişikliklerinin dış politikalarına yansımaları incelenmek istenmiştir. Bir tarafta totaliter idare usulü ile İtalya, diğer tarafta cumhuriyet yönetim sistemi ile Türkiye yer almıştır. Çalışma ile her iki devletin siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini doğrudan etkileyen adalar meselesinin tarihi seyri, silahlanma, askeri faaliyetler ve ticari ilişkilerin ortaya çıkarmış olduğu politik ikilem irdelenmiş olacaktır. Çalışmada birincil elden kaynaklar ve ilgili diğer çalışmalar, konu bütünlüğünü sağlayacak şekilde değerlendirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarmış olduğu ekonomik, siyasi ve sosyal sorunların doğrudan etkilediği Türkiye'nin ve İtalya'nın siyasi ilişkileri, tarihi dinamikler ve uluslararası dengeler doğrultusunda gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları yeni bir savaşın hazırlığına neden olmuştur. Savaştan istediği sonucu elde edemeyen devletlerin hızla silahlanması, güvensizliği körüklemiştir. Savaş sonrasında İtalya'da faşistlerin iktidara gelişi, yayılmacı bir dış politikayı güçlendirmiştir. Türkiye ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir bağımsızlık savaşı gerçekleştirmiş ve bağımsızlığını yabancı devletlere kabul ettirmiştir. Savaşlarda maddi kayıplar yanında önemli miktarda insan kaybının olduğu düşünüldüğünde bu dönemin oldukça sıkıntılı geçtiği söylenebilir. Bu süreçte birçok sorunla karşı karşıya kalan Türkiye'nin ve İtalya'nın birbirleri ile ilişkileri de bu sorunlardan bağımsız gelişmemiştir. Bu çalışma ile güvensizlik ortamının hızla yükseldiği bir dönemde Türkiye-İtalya ilişkilerinin temel özellikleri ortaya konulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İtalyan İlişkileri, Oniki Ada, Akdeniz, Silahlanma, Güvensizlik.

ATIF: SALEP Mustafa, "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (114-147)

CITE: SALEP Mustafa, "The Implications of Italy's Expansionary Foreign Policy on Turkish-Italian Relations in the Inter-War Period", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (114-147)

Screened Turnitin

Abstract

The Mediterranean is one of the seas that has preserved its geographical and strategic importance throughout history. Located in the middle of the Asian, African and European continents, the Mediterranean has strengthened this position with important straits. The study aims to evaluate the political relations of Turkey and Italy, two important states in the Mediterranean, throughout the two world wars. The study aims to examine the implications of the regime changes in both states on their foreign policies through analyses on this particular era. On the one hand, Italy with the totalitarian administration method, and on the other hand, Turkey with the republican administration system. On the one hand, there is Italy, which is governed by the authoritarian rule, and on the other, Turkey, which is governed by the Republic. This study aims to examine the historical course of the island issue, which directly affects the political, military and economic relations of both states, and the political dilemma created by armament, military activities and commercial relations. In the study, primary sources and other related studies were evaluated in a way to ensure the integrity of the subject.

The political relations of Turkey and Italy, which were directly affected by the economic, political and social problems caused by the First World War, developed in line with historical dynamics and international balances. The outcomes of the First World War laid the groundwork for a new war. The rapid armament of the states, which could not obtain their desired outcomes from the war, fueled insecurity. The change of power in post-war era brought about an expansionist foreign policy in Italy. Turkey, on the other hand, waged a new war of independence after the First World War and made foreign states accept its independence. Given a significant number of human loss in addition to the material losses in the wars, it can be said that this period was quite troubled for Turkey. The relations between Turkey and Italy, which both faced many problems throughout this process, were not exempt from these problems. With this study, it is aimed to reveal the basic features of Turkey-Italy relations at a time when the atmosphere of insecurity was rapidly increasing.

Keywords: Turkish-Italian Relations, Dodecanese, Mediterranean, Armament, Insecurity

Giriş

Devletlerin coğrafi konumları siyasi, askerî ve ekonomik ilişkilerini doğrudan etkileyen önemli bir unsurdur. Türkiye ile İtalya arasındaki tarihi ilişkiler de her iki devletin coğrafi konumlarından etkilenmiştir. İki Savaş Arası Dönemdeki Türk-İtalyan ilişkilerinin temel özelliklerini incelediğimiz bu çalışmaya esas olmak üzere, İtalya'yı ve Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na getiren tarihi süreci kısaca değerlendirmek yararlı olacaktır. 18. yüzyıl sonunda oldukça parçalı bir görüntü içerisinde olan İtalya'da 14 farklı yönetim hüküm sürmüştür. Bu dönem için İtalya'yı siyasi birliği olan bir devlet yerine coğrafi bir yer olarak tanımlamak daha doğru bir değerlendirme olacaktır. Sonraki yüzyılda ise İtalya, bölünmüşlükten kurtulmayı başarmıştır. Bu kapsamda İtalya'daki devletlerden gelen temsilcilerle oluşturulmuş olan İtalyan Parlamentosu 18 Şubat 1861'de Torino'da açılmıştır. 17 Mart 1861'de kabul edilmiş olan bir kanunla Piyemonte

Kralı II. Victor-Emmanuel, İtalya Kralı ilan edilmiştir¹. Böylece İtalya, 1861 yılında birliğini tesis etmiş ve Avrupa’da yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa devletlerinin sömürge toprağı elde etme yarışı, birliğini tamamlamış olan İtalya’yı da etkisinde bırakmıştır. Bu kapsamda İtalya, 1894’te Habeşistan’a savaş ilan etmiş, ancak 1896’da ağır bir yenilgi almıştır. Habeşistan’daki yenilgiden sonra İtalya, bu sefer kendine daha yakın topraklara yönelmiştir. Osmanlı Devleti’nin ve Avrupa devletlerinin siyasi durumlarını birlikte değerlendiren İtalya, hem artan nüfusu için uygun bir yer hem de bir sömürge olarak Trablusgarp’ı ele geçirmek için fırsat kollamaya başlamıştır². İtalya’da 1911 yılı Mart ayında dördüncü kez iktidara gelmiş olan Başbakan Giolitti, sosyalistlerin taleplerine uygun bazı yenilikler gerçekleştirmiş, milliyetçilerin taleplerine de cevap vermek gerektiğini düşünmüştür. Milliyetçiler, İtalya’nın eski Roma’nın Akdeniz’deki siyasi gücüne kavuşmasını istemektedirler. Katolikler de Trablusgarp’ın Osmanlı toprağı olması nedeniyle, işgal edilmesini hilale karşı bir mücadele olarak değerlendirmiş ve desteklemişlerdir. Bu nedenle Krallığın ilan edilmesinin 50. yıldönümü olan 1911 yılında büyük bir milli heyecan oluşturulmak istenmiştir³.

Osmanlı Devleti’nin “hasta adam” olarak nitelendirildiğı bir dönemde büyük emperyalist devletler, Osmanlı toprakları üzerine hesaplar yapmaya başlamışlardır. Bu kapsamda Fransa ile İtalya arasında yapılmış olan 1900 ve 1902 antlaşmalarında Trablusgarp, İtalya’ya bırakılmıştır. Fransa’nın 24 Nisan 1911’de Fas’a girmesi ve akabinde Almanya’nın 23 Eylül 1911’de Agadir Limanı’ndan ayrılması ile Fas üzerindeki hâkimiyet tamamen Fransa’ya geçmiştir. Bunun üzerine İtalya, yapmış olduğı mezkûr antlaşmalar ve farklı bir gelişmeyle de karşılaşmak istememesi nedeniyle harekete geçmeye karar vermiştir⁴. İtalya’nın Trablusgarp için yapmış olduğı askeri hazırlıklardan rahatsızlık duyan Osmanlı Devleti, bu rahatsızlığını 20 Eylül 1911 tarihli yazı ile Büyükelçiliğe bildirmiştir. Nihayet İtalya, 28 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti’ne vermiş olduğı notada Trablusgarp’ın ve Bingazi’nin gelişmesi için hiçbir tedbir alınmadığını, Trablusgarp’tan İtalya’nın meşru faaliyetlerine daima düşmanlık beslendiğini, İtalyan konsolos ve memurlarının Osmanlı askerleri ve memurları tarafından İtalya aleyhine tahrik edildiğini iddia etmiş, Trablusgarp’ı ve Bingazi’yi işgal etme kararı aldığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti de 29 Eylül 1911 tarihli cevabi notasında iddialara açıklama getirmiş ve isnatları reddetmiştir. Ayrıca, işgale girişilmemesi halinde İtalya’ya iktisadi imtiyaz verilebileceğini vurgulamıştır. Ancak İtalya, aynı gün Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir⁵. Böylece, 29 Eylül 1911’de Trablusgarp kıyıları İtalyan donanması tarafından işgal edilmiştir⁶. İtalya’daki işçilerin ve sosyalistlerin karşı çıkmasına rağmen gerçekleştirilmiş olan bu işgal, İtalya’nın yayılmacı

1 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 11, 297.

2 Jeremy Black, *Kısa İtalya Tarihi*, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2020, s. 181-182.

3 Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 18-19.

4 Şıvgın, *age*, s. 21-23.

5 Şıvgın, *age*, s. 32, 35-37; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 101; Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi-4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2011, s. 37.

6 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 (Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 263.

bir dış politikayı benimsediğini göstermiştir.

Trablus, 30 Eylül 1911'de ablukaya alınmış ve 6 Ekim'de ise buranın işgali tamamlanmıştır. 4 Ekim'de Tobruk, 8 Ekim'de Derne işgali başlatılmıştır. 20 Ekim'de de Bingazi işgal edilmiştir⁷. Osmanlı Devleti, İtalya'nın Akdeniz'e çıkışı kapaması nedeniyle deniz yoluyla İtalya'ya yardım gönderememiştir. Karadan Mısır üzerinden de asker gönderilememesi üzerine Osmanlı Devleti, halkı örgütlemek amacıyla seçkin bazı subaylarını gönüllülük esasına göre Trablusgarp'a göndermiştir. Türk subayları ile işbirliği yapan yerli halkın direnişi nedeniyle İtalya, iç bölgelerde yeterince başarılı olamamıştır⁸. Bu başarısızlığın yanı sıra İtalya, 1912 yılı Ocak ayı başında aynı zamanda Trablusgarp'taki iki üst düzey komutanı arasında çıkan ihtilafı meşgul olmak durumunda kalmıştır⁹. 29 Ocak 1912 tarihli Paris kaynaklı başka bir haberde ise Osmanlı askerlerinin Ayn Zara'da İtalyanlar üzerine hücum ettikleri, İtalyanların ise Osmanlı askerlerine zarar verdiği belirtilmiştir. Ancak, bu haber Tanin gazetesi tarafından şüpheli bir bilgi olarak değerlendirilmiştir¹⁰. Bütün bu bilgiler, İtalya açısından Trablusgarp işgalinde her şeyin yolunda gitmediğini göstermiştir.

Trablusgarp içlerine giremeyen İtalya, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Avrupa devletlerini aracı yapmak istemiştir¹¹. Bu nedenle büyük devletler 16 Nisan 1912'de Osmanlı Devleti'nden barış hakkındaki düşüncesini sormuştur. 18 Nisan'da ise İtalyanlar Çanakkale'ye başarısız bir saldırı düzenlemişlerdir. Çanakkale saldırısını geri püskürten Osmanlı Devleti ise barış hakkındaki düşüncesini beş Avrupa devletine 23 Nisan 1912'de bildirmiştir. Buna göre İtalya'nın Trablus'u ve Bingazi'yi ilhaktan vazgeçmesi ile askerlerini geri çekmesi halinde barış yapacağını belirtmiştir. Avrupa devletlerinin aracılığından herhangi bir başarı elde edemeyen İtalya, savaş alanını genişleterek Osmanlı Devleti'ni Trablusgarp'tan uzaklaştırmak istemiştir. Bu kapsamda 5 Mayıs 1912'de başlatılmış olan Rodos işgali 16 Mayıs'ta tamamlanmıştır. 9 Mayıs'ta Herke, 12 Mayıs'ta Kerpe, Kaşot, İncirli, İlyaki, Leros, Patmos ve Kilimli 16 Mayıs'ta Liptos, 19 Mayıs'ta Sömbeki, 20 Mayıs'ta ise İstanköy işgal edilerek Rodos'un ve Oniki Ada'nın işgali tamamlanmıştır¹². Trablusgarp başta olmak üzere adaların işgali, payitahtta halkın heyecanını artırmış, sokaklarda gösteriler ve mitingler yapılarak protestolar gerçekleştirilmiştir¹³.

Osmanlı Devleti bir taraftan İtalya'nın işgalleri ile uğraşırken, diğer taraftan Balkan sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Karadağ'ın 7 Ekim 1912'de, Bulgaristan ve Sırbistan'ın ise 17 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri üzerine¹⁴, 18 Ekim 1912 tarihinde İtalya ile İsviçre'nin Lozan şehrinin Ouchy (Uşi) semtinde Uşi Antlaşması'nı (I. Lozan Antlaşması) imzalamıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Trablusgarp vilayeti ile Bingazi Sancağı'nı İtalya'ya bırakmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Trablusgarp'tan ve

7 Şıvgın, *age*, s. 65.

8 Ahmad, *age*, s. 126; Görgülü, *age*, s. 263; Şıvgın, *age*, s. 85.

9 Tanin, 11 Ocak 1912 (29 Kanunuevvel 1327), s. 1.

10 Tanin, 31 Ocak 1912 (18 Kanunusani 1327), s. 1.

11 Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, 6. Baskı, Kronik Kitapları, İstanbul 2021, s. 128.

12 Şıvgın, *age*, s. 102-104, 106-08; Görgülü, *age*, s. 263; Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 128.

13 M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968, s. 20.

14 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 129-130.

Bingazi'den askerlerini çekecek, buna mukabil İtalya da Rodos ve Oniki Ada'yı tahliye edecektir¹⁵. Osmanlı Halifesi ile Trablusgarp Müslümanları arasındaki bağlantıyı sağlamak amacıyla Osmanlı Padişahına "kadı" atama yetkisi verilmiştir¹⁶. Antlaşma sonrasında İtalya, Osmanlı askerlerinin Trablusgarp'ı ve Bingazi'yi tam olarak boşaltmadıkları gerekçesi ile Rodos'u ve Oniki Ada'yı terk etmemiş, Balkan Savaşı nedeniyle adaların Yunanistan'a geçmemesi için savaş sonuna kadar İtalya'da kalması kararlaştırılmıştır. Nihayet Osmanlı Devleti, 1913 yılında Rodos'un ve Oniki Ada'nın boşaltılmasını İtalya'dan istemiştir. İtalya ise Trablusgarp'ta halen Osmanlı askeri bulunduğunu ileri sürerek adaları boşaltmamıştır. Trablusgarp'ta asker bulunmadığının kanıtlanması üzerine, bu sefer Osmanlı Devleti'nden Antalya bölgesinde demiryolu ve liman yapım imtiyazı istemiştir¹⁷. Diğer taraftan Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı direnişler ise Birinci Dünya Savaşı'na kadar yer yer devam etmiştir¹⁸.

İtalya, Uşi Antlaşması hükümlerine rağmen Rodos'u ve Oniki Ada'yı boşaltmadığı gibi Batı ve Güneybatı Anadolu'ya yönelik yayılcı arzular beslemeye başlamıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nden imtiyaz talebinde bulunmuştur. 1913 yılında ise Antalya'da konsolosluk açmış, bu dönemde başta Antalya olmak üzere Güneybatı Anadolu'da İtalyan "arkeoloji heyeti" tarafından çalışmalar yapılmıştır. Bu heyetin başında bulunan Roberto Paribeni'nin göndermiş olduğu mektupta arkeoloji dışında bölgenin diğer özellikleri ile ilgili bilgiler vermiş olması, İtalya'nın bu bölgeye ayrı bir önem verdiğini göstermiştir¹⁹. İtalya Milli Misyoner Cemiyeti ise 1913 yılı Ekim ayında Antalya'da sağlık ocağı, dispanser, rahip ve rahibe okulları açmıştır²⁰. Açılan sağlık tesislerinde yerli halk parasız muayene ve tedavi edilmiş, halka bedava ilaç dağıtılmıştır. Sivrisinekler nedeniyle sıtmanın yaygın olduğunu tespit eden İtalyanlar bol miktarda kinin²¹ dağıtmışlar, sıtma ile mücadelede halka yardımcı olmuşlardır. Diğer taraftan İtalyan rahip ve rahibeleri ile halkı etkileme siyasetine ağırlık verilmiş, halk içinde dostluk, muhabbet ve merhamet duyguları kuvvetli tutulmuştur. Fakir mahallerde ise bahşişler ve hediyeler dağıtılmıştır²². Ayrıca, Antalya'da İtalyanlar tarafından açılmış olan "emlak ve ikraz (borç) sandığı" ile rehine emlak ve arazi karşılığında halka borç verilmesi işlemi yapılmıştır. Bu işlem için formalitelerin kaldırılarak halka kolaylık sağlandığı algısı oluşturulmuştur. Ancak, ipotek ve rehine bırakılan malın İtalyan mülkiyetine geçirilmesi amaçlanmıştır²³. İtalyanlar tarafından Antalya ve çevresinde uygulanmış olan bu politika ile halkın gönlü kazanılmak istenmiş ve böylece İtalyan hâkimiyetinin kurulması amaçlanmıştır.

15 Şıvgın, *age*, s. 146; Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 129-130.

16 Ahmad, *age*, s. 142.

17 Armaoğlu, *age*, s. 131-132.

18 Görgülü, *age*, s. 263.

19 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 5-6.

20 Çelebi, *age*, s. 8.

21 Cinchona ağacının kabuğundan elde edilen kinin maddesi, hem sıtma ile mücadelede hem de sıtmayla ilgili ilaçların geliştirilmesinde kullanılmıştır.

22 Dâniş Remzi Korok, "Antalya ve İtalya (18 Ay İtalyan işgali altında)", *Yeni Sabah*, 11 Mart 1941, s. 2.

23 Dâniş Remzi Korok, "Antalya ve İtalya (18 Ay İtalyan işgali altında)", *Yeni Sabah*, 12 Mart 1941, s. 2.

Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı, itilaf ve ittifak şeklinde blok oluşturmuş olan devletler arasında gerçekleşmiştir. İtalya, savaş başladıktan sonra itilaf devletleri ile bir gizli antlaşma imzalamıştır. Osmanlı Devleti'nden toprak elde etmek amacıyla 26 Nisan 1915 tarihinde imzalamış olduğu Londra Antlaşması ile İtalya, taraf değiştirmiş ve itilaf devletleri safına geçmiştir²⁴. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında gizli olarak imzalanmış olan bu antlaşmanın 8. maddesi ile İtalya'nın Oniki Ada ve Trablusgarp üzerindeki egemenliği kabul edilmiş, Uşi Antlaşması ile Trablusgarp'ta Osmanlı Padişahına tanınmış olan hakların İtalya'ya geçmesi, 9. maddesi ile de Antalya bölgesinin İtalya'ya ayrılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Alman sömürgelerinden de İtalya'ya toprak sözü verilmiştir²⁵. Yapmış olduğu gizli antlaşma ile itilaf devletleri yanında savaşa girme kararı alan İtalya, Osmanlı Devleti'ne 21 Ağustos 1915'te savaş ilan etmiştir²⁶. Aynı dönemde Trablusgarp halkı İtalyanlara karşı mücadeleye devam etmiş, iç bölgelerden İtalyanları uzaklaştırmıştır. Osmanlı Devleti ise 15 Ekim 1915'te Trablusgarp'ı yeniden ilhak ettiğini açıklamıştır²⁷. Ancak, bu ilhak Trablusgarp'ı yeniden Türk toprağı haline getirememiştir. Rodos ve Oniki Ada konusunda sürekli oyalayıcı bir yaklaşım sergilemiş olan İtalya, adaları tahliye etmek yerine kalıcılığı sağlayacak adımlar atmıştır²⁸. Bütün bu gelişmeler, Trablusgarp'ın ve adaların Türklerin elinden çıkışına birer basamak oluşturmuştur.

İtalya, müttefiki İngiltere ve Fransa'nın sadece kendisi ile değil diğer devletlerle de gizli antlaşmalar yaptığını öğrenince, Londra Antlaşması ile İtalya'ya verilmesi öngörülen yerler konusunda daha kuvvetli bir teminat için çalışmalara başlamıştır²⁹. Bu kapsamda İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 19-21 Nisan 1917 tarihleri arasında yapılan gizli görüşmeler neticesinde “*St. Jean de Maurienne Antlaşması*” imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İtalya, 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılmış olan antlaşmaları kabul etmiştir. Buna karşılık ise Mersin hariç olmak üzere Antalya, Konya, Aydın ve İzmir çevresi İtalya'ya verilmektedir³⁰. Bu bölgelerin İtalya'ya söz verilmiş olması, Doğu Akdeniz'de İtalya'nın geniş alanlara nüfuz edebileceği anlamı taşımaktadır. Bu da İtalya'nın ittifaka sıkı sıkıya bağlanmasını sağlamıştır. Ancak İngiltere, antlaşmanın geçerli olabilmesi için Rusya'nın da antlaşmayı onaylamasına dair bir madde ekletmiştir³¹. Böyle bir hüküm ise

24 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 23. Basım, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2017, s. 102.

25 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 20-21; Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, Çeviren: Zeki Çelikkol, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1999, s. 13; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 13. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 2000, s. 171; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan (Tatlik-Strateji-Diplomatik Mücadele 1922-1923)*, Çeviri: Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 29; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: 1, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 152-153.

26 Grassi, *age*, s. 21.

27 Görgülü, *age*, s. 263.

28 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 133.

29 Grassi, *age*, s. 22.

30 Ramazan Tosun, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)*, İkinci Baskı, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 1997, s. 114; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 171; Tansel, *age*, s. 154.

31 Grassi, *age*, s. 22.

daha sonra İngiltere'nin işine yaramıştır.

Birinci Dünya Savaşı, iki blok halinde başlamış olmakla birlikte birçok cephede çok sayıda devletin katılımı ile devam etmiştir. Toplamda dört yıl üç ay sürmüş olan savaş, insanlığa oldukça ağır bedeller ödetmiştir. Maddi kayıplar yanında milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Savaşta başarılı olan İtilaf devletleri, yenilgiye uğramış olan ittifak devletleri ile ateşkes antlaşması ve sonrasında da barış antlaşmaları imzalamışlardır. Osmanlı Devleti ile itilaf devletleri arasında 27 Ekim 1918'de Midilli'nin Mondros limanında başlayan ve beş oturum sürmüş olan toplantılar neticesinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır³². Heyetler halinde Rauf Bey ve Amiral Calthorpe'un yapmış oldukları görüşmelerde önceden hazırlanmış olan metnin Türk heyeti tarafından ya kabulü ya da reddedilmesi istenmiştir. Metnin oldukça ağır olduğunu gören Osmanlı delegasyonu, durumu İstanbul'a bildirmiştir. Mütareke metninin çok ağır olduğu, metnin tetkikine izin verildiği ancak müzakeresinin kabul edilmediği, çok küçük bazı değişiklikler dışında metnin değiştirilmesine izin verilmediği, Calthorpe'un ateşkesi imzalatmaya memur edildiği, antlaşmanın imzalanmaması durumunda İstanbul'un işgali ile şartların daha da ağır olabileceği belirtilmiştir. Payitahttan gelen 11 maddelik talimatta ise İstanbul'un mütarekenin 7. maddesi kapsamı dışında tutulması ve istihkâmların işgalinde İtalya ve özellikle Yunan askerlerinin bulundurulmaması, İngiltere ve Fransa yanında Türk birliklerinin olması gibi talimatlar yer almıştır. Bu teklifler ise itilaf devletleri tarafından kabul edilmemiştir³³. Nihayet Mondros Ateşkes Antlaşması, şartları oldukça ağır olmakla birlikte 30 Ekim 1918 tarihinde taraflarca imzalanmıştır.

Amiral Calthorpe'un Mondros'ta Türk heyetine vermiş olduğu imzalı taahhütler uygulanmamıştır. 13 Kasım 1918'de 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan savaş gemisi İstanbul Dolmabahçe'de demirlemiştir³⁴. Bu dönemde İngiltere ve Fransa siyasi menfaatleri açısından İtalya'ya karşı bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda 17 Kasım 1918'de yüksek komiser olarak İstanbul'a gönderilmiş olan İtalyan Diplomat Kont Sforza, İtalyan askeri birliğinin Anadolu'da bulunması için çalışmalara başlamıştır. Her iki devlet İtalyan askeri varlığını istememekle birlikte, az sayıda bir İtalyan birliğinin 1919 yılı Ocak ayında İstanbul'a girmesine izin vermişlerdir³⁵. Savaş sonrasında İngiltere'nin ve Fransa'nın İtalya'ya karşı yaklaşımlarında meydana gelmiş olan değişme, her üç devletin siyasi ilişkilerini doğrudan etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Yunanistan'ın da Batı Anadolu topraklarını talep etmesi, Yunanistan'la İtalya'yı karşı karşıya getirmiştir. Bu kapsamda Yunanistan, Paris Barış Konferansı öncesinde 30 Aralık 1918'de hazırlamış olduğu memorandumda

32 Tansel, *age*, s. 23.

33 30 Ekim 1918 tarihli müzakereler sırasında Amiral Calthorpe, akşama kadar mütarekenin ya imzalanması ya da reddedilmesini istemiştir. İstanbul'dan telgrafa cevap bekleyen Türk delegasyonu cevap gelmeden Mondros Mütarekesi'ni imzalamışlardır. Ateşkes antlaşması hükümleri oldukça ağır olmasına rağmen Amiral Calthorpe'un imzalamış olduğu başka bir belgede istihkâmların işgalinde İngilizler ve Fransızlar dışında diğer devletlere ait askerlerin olmayacağı ve işgal sırasında Türk birliklerinin de bulundurulmasını İngiliz idaresinin kabul ettiğini beyan etmiş olması Rauf Bey'i mutlu eden bir yaklaşım olmuştur. Tansel, *age*, s. 24-25.

34 Tansel, *age*, s. 55.

35 Grassi, *age*, s. 34-35.

Meis Adası ile Marmara Denizi'nin batısında kalan Anadolu topraklarının Yunanistan'a bırakılmasını istemiştir. Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verileceği yönündeki haberler üzerine İzmir'de Aralık 1918'de İtalyanlar ve Rumlar arasında bayrak meselesinden bir çatışma yaşanmıştır³⁶. Bu tarihten sonra her iki devlet sık sık karşı karşıya gelmiştir. Diğer taraftan ateşkes antlaşması sonrasında barış şartlarını müzakere etmek için bir konferans düzenlenmiştir. Bu bağlamda 18 Ocak 1919'da ilk toplantısı yapılmış olan Paris Barış Konferansı'nda en çok konuşulan konulardan biri Yunanistan'a verilmesi planlanan Osmanlı toprakları meselesi olmuştur. Yunanistan'ın istemiş olduğu topraklar, gizli antlaşmalarla İtalya'ya söz verilmiş olan topraklardır. Ancak, Yunanistan'a sempati duyan İngiltere'nin bu Konferansta İtalya yerine "Büyük Yunanistan" hayalini desteklediği anlaşılmaktadır³⁷. 1919 yılının Şubat ile Mayıs ayları arasında da Yunanistan'la çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda Anadolu'nun paylaşımı ve askeri işgalin şartları görüşülmüştür. İtalya'nın nüfuz alanında ise sık sık değişikliğe gidildiği anlaşılmaktadır. Bu değişikliklerde İngiltere'nin ve Fransa'nın İtalya'ya karşı görüş birliği içerisinde olmaları etkili olmuştur³⁸. Anadolu toprakları üzerindeki emperyalist talepler, politik çatışmaları da beraberinde getirmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında itilaf devletleri Anadolu'da belirlemiş oldukları nüfuz bölgelerini işgal etmeye başlamışlardır. Bu kapsamda İtalya, uzun süredir hayalini kurmuş olduğu Antalya ve çevresi için harekete geçmiştir. Antalya limanında demirlemiş olan İtalyan filosu, 28 Mart 1919 günü öğle vaktinde 400 askerini karaya çıkarmıştır. Bu askerler İtalyan tebaasını himaye etmek amacıyla, İtalyan okullarının ve kiliselerinin etrafına yerleştirilmişlerdir. Karaya çıkış, akşama kadar devam etmiştir. Çıkarmada ihtiyatlı bir usul belirlenmiş ve herhangi bir toplumsal tepkiyle karşılaşmamıştır. Bu olay 176. Alay Komutanı Vehbi Bey tarafından 57. Fırka Komutanı Şefik Bey'e bildirilmiştir. Şefik Bey de Kolordu Komutanlığına göndermiş olduğu telgrafta şunları belirtmiştir: "*Biraz evvel 176'ncı alay kumandanlığından aldığım bir şifrede meşum bir işgal hadisesine daha muttali oldum. Bugün zevalden sonra İtalyan Bahriye Miralayı Cano Aleksandro ve maiyeti efradı tarafından Antalya işgal edilmiş bulunuyor. Bera-yı malumat keyfiyeti arz eyler emirlerinize muntazırım efendim.*"³⁹

İngiltere ve Fransa ile ilişkileri bu dönemde iyi olmayan İtalya, 1919 yılı Mayıs ayı başında doğrudan Konya ve Menderes vadisini işgal etme kararı almıştır.⁴⁰ Buna mukabil müttefik devletler de İtalya aleyhine girişimlerde bulunmuşlardır. Llyod George 5 Mayıs 1919'da Üçler Konseyi'nde İtalyanların Akdeniz'deki hareketliliğinden şüphelendiğini, gizlice yapacakları bir saldırı ile Anadolu'da istedikleri yerleri ele geçirebileceğini söyleyerek İzmir'in işgali hakkının Yunanistan'a tanınmasını istemiş, bu teklif Fransa ve Amerika tarafından kabul edilmiştir. Bu karardan sonra, Yunanistan'ın İzmir'i nasıl işgal

36 Tansel, *age*, s. 160, 162.

37 Tansel, *age*, s. 155-156.

38 Grassi, *age*, s. 42.

39 Dâniş Remzi Korok, "Antalya ve İtalya (18 Ay İtalyan işgali altında)", *Yeni Sabah*, 21 Mart 1941, s. 2.

40 İtalyanların Anadolu'da ısrarla istemiş oldukları yerlerden biri de Ereğli kömür havzası olmuştur. Grassi, *age*, s. 48, 73.

edeceği konusu planlanmaya başlamıştır.⁴¹ Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi durumunda Türk kamuoyunun şiddetli tepki göstereceğine dair raporlar ise görmezlikten gelinmiştir.

İtalya, Antalya'dan sonra Güneybatı Anadolu'da belirlenmiş olan diğer şehirleri de işgal etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Mayıs 1919'dan Eylül 1919'a kadar İtalya'nın Anadolu'daki asker sayısı 17 bine ulaşmıştır⁴². İşgaller sonrasında da İtalya, daha önce uygulamış olduğu halka ılımlı ve sempatik yaklaşarak bölgeye nüfuz etme politikasını sürdürmüştür. Bu kapsamda okul, hastane gibi teşkilatlarla İtalyan propagandası en ücra noktalara kadar taşınmıştır. Antalya, Konya, Muğla, Burdur, Fethiye, Kuşadası, Marmaris, Bodrum, Söke, Güllük, Milas, Çine, Bucak, Koçarlı sağlık ocakları oluşturulmuş, buralarda İtalyan doktorlar görev yapmışlardır⁴³. İtalyan doktorlarının halka olumlu yaklaşımı, ücretsiz muayenelerin gerçekleştirilmesi gibi faaliyetler bu bölgede halkın İtalyanlara bakışını doğrudan etkilemiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır. Hükümleri oldukça ağır olan bu antlaşma, Milli Mücadele'de gösterilen başarı üzerine uygulanmamıştır. Sevr Barış Antlaşması ile Antalya, Silifke, Niğde, Aksaray, Akşehir, Afyon, Balıkesir, Aydın ve Muğla İtalyan nüfuz bölgesi olarak belirlenmiştir⁴⁴. İzmir ve çevresi gizli antlaşmalarla İtalya'ya söz verilmişti. Ancak, 1919 yılında bu bölgenin Yunanistan tarafından işgaline izin verilmiştir. Bu nedenle Yunanistan ve İtalya nüfuz bölgelerinde çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin ve Fransa'nın Batı Anadolu'da Yunanistan lehine bir politika belirlemesi, Milli Mücadele döneminde İtalya'nın Türklere sempati duymasına aracılık etmiştir. Hatta bu dönemde Yunanistan ve İngiltere, İtalya'nın Türklere silah sağladığını belirterek çeşitli ithamlarda bulunmuşlardır⁴⁵. Bu kapsamda Milli Mücadele'de Türkler tarafından İtalya'dan alınmış olan silahlar, zaferin kazanılmasında etkili olmuştur⁴⁶.

1919 yılında İtalyan diplomasisi ve kamuoyu Milli Mücadele yanlısı bir eğilimde iken, 1922 yılından itibaren ise bu durum biraz zedelenmiştir. Bir süreliğine Türk yanlısı bir politika yürütmüş olan İtalya, müttefik devletlerden de tamamen kopamamıştır⁴⁷. Milli Mücadele döneminde İtalya'nın Anadolu'ya ve Türklere yaklaşmasında önemli bir başka unsur ise ekonomik imtiyazlar meselesi olmuştur. Londra Konferansı'nda Sevr Barış Antlaşması küçük bazı değişikliklerle Türk heyetine kabul ettirilmek istenmiştir. Ancak Türk heyeti bunu kabul etmemiştir. Konferans sonrasında İtalyan Temsilcisi Sforza ile Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey arasında Londra'da 12 Mart 1921'de altı maddelik bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İtalya ekonomik ayrıcalıklar elde etmiş, Ereğli maden işletmelerinin Türk-İtalyan şirketine verilmesi öngörülmüştür. İtalya ayrıca İzmir ve Trakya'nın iadesi konusunda destek sağlayacağını belirtmiş, barış

41 Tansel, *age*, s. 165-166.

42 Grassi, *age*, s. 61.

43 Çelebi, *age*, s. 152-153.

44 Akşin, *age*, s. 153.

45 Çelebi, *age*, s. 265; Grassi, *age*, s. 62; Tosun, *age*, s. 124.

46 Çelebi, *age*, s. 425.

47 Grassi, *age*, s. 219, 226.

antlaşması ile İtalyan askeri birliklerinin Anadolu'dan çekileceğini vurgulamıştır⁴⁸. Bekir Sami Bey tarafından imzalanmış olan bu antlaşma, TBMM tarafından kabul edilmemiştir. İtalya Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasındaki iyi ilişkilere bir örnek de 1921 yılı Ekim ayına aittir. Görüşmeler yapmak üzere 24 Ekim 1921'de Ankara'ya gelmiş olan Mösyö Alberto Tuozzi, belirlenmiş olan Türk yetkililer tarafından güzel bir şekilde karşılanmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, Türkiye'nin meşru davasını Batılı devletler içinde ilk olarak kabul eden ve bunu Antalya'yı tahliye ederek göstermiş olan İtalya Hükümeti'nin bir temsilcisinin Ankara'ya gelişinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.⁴⁹ Türk-İtalyan ilişkilerinin bu dönemde ılımlı bir atmosferde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

İtalya'nın Yayılmacılık Politikası ve Türk-İtalyan İlişkileri

İtalya, 1861'den 1915'e kadar harcamış olduğu paranın iki katını Birinci Dünya Savaşı'nda üç yılda harcamıştır. Ayrıca, savaş sonrasında ortaya çıkmış olan ekonomik buhran, İtalya'da anarşiyi artırmıştır. Aşırı milliyetçi gruplar ise ülkeyi bu durumdan kurtaracak ve siyasal istikrarı sağlayacak güçlü bir lider arayışına girmişlerdir⁵⁰. Savaş döneminde ortaya çıkmış olan ekonomik buhran Türk-İtalyan ilişkilerine de yansımıştır. Bu bağlamda İtalya, Anadolu'dan çekilirken Türkiye'yi ekonomik açıdan nüfuzu altına almak istemiştir. Ancak, bu talebe Ankara Hükümeti tarafından ihtiyatla yaklaşmıştır⁵¹. Tam bu esnada milliyetçi İtalyanlar, aradıkları gücü faşizmde ve lideri Benito Mussolini'de bulmuşlardır⁵². Mussolini'nin 30 Ekim 1922'de İtalya Kralı tarafından Başbakanlığa getirilmesi, İtalya için yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir⁵³. İktidara geldikten sonra Mussolini, muhalefeti ortadan kaldırmış ve merkezi hükümeti güçlendirmiştir. Aynı zamanda, Eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek için emperyalist politikalar izlemeye başlamıştır⁵⁴. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'na dair yapılmış olan açıklamalar, İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik emperyalist bir politika uygulanacağını göstermiştir⁵⁵. Akdeniz'de Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayali, özellikle İtalyan milliyetçilerini heyecana sürüklemiştir⁵⁶.

Türkiye'nin Mudanya Mütarekesi'nden sonra barış görüşmelerine odaklanması, İtalya'daki siyasi gelişmeleri yeterince izleyememesine neden olmuştur. İtalya'daki iktidar değişikliğine dair Türk kamuoyunda olumlu veya olumsuz herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Başbakanlığa getirilmiş olan Mussolini'nin beyanatları ise yakından takip edilmiştir. Beyanatlardan hareketle, İtalya'nın Avrupalı devletler ile yakın dostluk ilişkisi

48 Grassi, *age*, s. 142.

49 *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel 1337 (25 Ekim 1921), s. 1.

50 Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, 16. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 23-24.

51 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 327.

52 Sander, *age*, s. 25.

53 Mustafa Salep, "İtalya'da Faşizmin İktidara Gelişi ile Mussolini'nin Siyasi ve İktisadi Politikaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 123, Aralık 2021, s. 302.

54 Sander, *age*, s. 25.

55 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 134.

56 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 2, İkinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 91.

içerisinde olacağına dair bir beklentinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Mussolini'nin Paris, Londra ve Brüksel'e gideceğini açıklaması, bu konudaki beklentiye artıran bir beyanat olarak değerlendirilmiştir. İtalya'daki iktidar değişikliğinin ilk günlerinde Türkiye aleyhine bir beyanat verilmemiş olmakla birlikte, Türkiye'deki önemli iç siyasi gelişmelerin yaşandığı bir dönemde İtalya'nın barış konferansı görüşmelerinin bir an önce başlatılmasını istemesi, fırsattan yararlanma düşüncesine bir işaret olarak yorumlanmıştır⁵⁷. İtalya'nın barış konferansı görüşmelerindeki aceleciliği, diplomaside İtalya'ya karşı tereddütlü bir düşüncenin kuvvetlenmesine neden olmuştur.

Lozan görüşmeleri başlamadan önce İsmet Paşa (İnönü), Mussolini ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede sulhtan bahseden İnönü, anlaşma sağlanamaması ve İngiltere'nin savaşa devam etmesi durumunda İtalya'nın nasıl hareket edeceğini öğrenmek istemiştir. Bu görüşmede İnönü, Mussolini'den İtalya'nın müttefiklerle birlikte hareket etmeyeceği izlenimi edindiğini belirtmiştir. İnönü, adalar meselesini de Mussolini'ye sormuştur. Bu konunun kapanmış bir konu olduğunu belirten Mussolini, yeniden açılmasını istemediğini belirtmiştir⁵⁸. Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri esnasında İtalya, müttefik devletlerle birlikte hareket etmiştir. Ancak, TBMM Hükümeti ile Milli Mücadele dönemindeki bağlantısını kullanarak bazı ekonomik avantajlar elde etmeyi arzulamıştır⁵⁹. Görüşmelerde İtalya, kapitülasyonlara yoğunlaşmış ve özellikle adli kapitülasyonlar üzerinde durmuştur⁶⁰. Lozan görüşmelerini değerlendiren Curzon ise Mussolini'nin dışişleri konusunda oldukça cahil olduğunu ve konular hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Curzon'un Lozan'daki izlenimine göre İtalyanların, vatandaşlarına gösterecekleri bazı avantajlar elde etmeleri durumunda fazla zorluk çıkarmayacaklarını düşünmüştür. Bu avantajların ise Oniki Ada ve bazı iktisadi imtiyazlar olduğunu belirtmiştir⁶¹.

Türkiye, bir taraftan Lozan görüşmelerini sürdürmekte, diğer taraftan siyasi gelişmeleri yakından takip etmektedir. 1923 yılı Şubat ayında İtalya Senatosu'nda bir konuşma yapan Mussolini, İtalya'nın Adriyatik Denizi'nde ebediyen kalamayacağını belirtmiş, Akdeniz'i işaret etmiştir. Bu konuşmada Mussolini'nin Akdeniz'i bir İtalyan denizi gibi gördüğü anlaşılmaktadır⁶². Mussolini'nin genişleme alanı olarak özellikle Doğu Akdeniz'i göstermesi, imparatorluk hayali görmesi Türk-İtalyan ilişkilerinin gelişimini engellediği gibi⁶³, Akdeniz'de egemenlik hakları bulunan diğer devletleri de önemli derecede rahatsız etmiştir. Bu açıklama aynı zamanda faşist İtalya'nın yayılcılık politikasının açık bir göstergesi olmuştur. Diğer taraftan Rodos ve Oniki Ada konusunda İtalya'nın Türkiye'yi oyalayıcı politikası, Türk-İtalyan ilişkilerini doğrudan etkileyen diğer bir konu olmuştur⁶⁴.

57 Ramazan Erhan Güllü, "Benito Mussolini'nin İtalya'da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansımaları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 22, Güz 2015, s. 309-315.

58 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yayın Hazırlayan: Sabahattin Sele, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 327-328.

59 Çelebi, *age*, s. 425.

60 Ersin Müezzinoğlu, "İtalya İle İlişkiler", *Ana Hatları İle Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Editörler: Ersin Müezzinoğlu, Latif Pınar, İsmail Şahin, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 294.

61 Demirci, *age*, s. 70-71.

62 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 173.

63 Tosun, *age*, s. 124; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 327-328.

64 Papuççular, *age*, s. 28.

Bu dönemde İtalyan dış politikasının yönünü belirleyen en önemli iç faktörün aşırı ulusçuluk cereyanı olduğu söylenebilir.

24 Temmuz 1923'te imzalanmış olan Lozan Barış Antlaşması'nın 15. maddesinde, İtalyan işgalinde bulunan Astampalya (Astropalia), Rodos (Rhodes), Kalki (Carki), Skarpanto Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyro), Kalimos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sömbeki (Simi) ve İstanköy (Kosk) adaları ile bunlara tabi adacıklar ve Meis (Castellorizo) Adası İtalya'ya verilmiştir.⁶⁵ Bu arada Oniki Ada olarak tanımlanan yerdeki ada sayısının aslında 14 olduğu, küçük adacıklar da dâhil edildiğinde bu sayının 20'ye ulaştığı anlaşılmaktadır.⁶⁶ Diğer taraftan Lozan Barış Antlaşması'nın 22. maddesi ile Türkiye, Uşi Antlaşması'na göre Trablusgarp (Libya) üzerindeki bütün hak ve ayrıcalıklarının kalktığını kabul etmiştir.⁶⁷ Uşi Antlaşması'na göre Rodos'u ve Oniki Ada'yı terk etmesi gereken İtalya, farklı bir antlaşma ile bu adaları eline geçirmeyi başarmıştır.

Lozan'dan sonra da Oniki Ada konusunun sürekli tartışılan bir konu olduğu söylenebilir. Mezku adalar İtalya egemenliğine bırakılmış olmasına rağmen İngiltere, Akdeniz'deki güç dengeleri için Oniki Ada'nın Yunanistan'a verilmesini istemektedir. Bu nedenle İngiltere, konuyla ilgili zaman zaman gündem oluşturmuştur. İtalya Başbakanı Mussolini ise bu konunun Lozan'da kapandığını belirtmiştir. Basına yapmış olduğu açıklamalarda İtalya'nın adalardan vazgeçmeyeceğini belirtmiş, vazgeçmesi halinde durumun Türkiye lehine olacağını söyleyerek İngiltere'ye karşı stratejik bir yaklaşım ortaya koymuştur. Böylece, İngiltere'nin Oniki Ada konusundaki ısrarından vazgeçmesi ümit edilmiştir.⁶⁸

Lozan sonrasında Türk-İtalyan ilişkilerine bakıldığında, ilişkilerin seyrini ağırlıklı olarak liderlerin söylemleri belirlemiştir. Türkiye'nin Roma Elçiliğinden 8 Eylül 1923 tarihinde gönderilmiş olan telgrafta İtalya Başbakanı Mussolini'nin vermiş olduğu bir mülakatta, Türkiye ile yakın bir münasebet içerisinde olmayı arzuladığından bahsedilmiştir. Bu mülakatta Mussolini'nin Lozan Barış Antlaşması'nı sonraki hafta bir emirname ile onaylattıracağını, Ankara'ya ise bir büyükelçi göndereceğini belirttiği aktarılmıştır. Telgrafta ayrıca Mussolini'nin imzaladığı bir itimatnamenin takdim edileceği de belirtilmiştir.⁶⁹ Lozan Barış Antlaşması'ndan hemen sonra Mussolini'nin Türkiye'ye yönelik vermiş olduğu ılımlı mesajları, Türk Hükümeti tarafından olumlu karşılanmış olmakla birlikte, sonraki adımları da yakından takip edilmiştir.

Adalar konusunun ilgili devletler gündeminden hiç düşmediği görülmektedir. Lozan sonrası dönemde İtalya'nın adalardaki faaliyetlerini artırdığı ve çeşitli hazırlıklar yaptığı istihbarat raporlarına yansımıştır. Dâhiliye Vekâleti tarafından 1 Haziran 1924 tarihinde Başbakanlığa gönderilmiş olan istihbarat raporunda İtalyanların Rodos başta olmak üzere adalardaki faaliyetlerine yer verilmiştir. İzmir kaynaklı bilgilerde Rodos Adası'ndaki

65 Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, Ankara 1973, s. 179.

66 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 125.

67 Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age*, s. 43, 181; *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar Belgeler)*, Çeviren: Seha L. Meray, Takım: I, Cilt: 4, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 331, Ankara 2018, s. 31.

68 Papuççular, *age*, s. 42.

69 BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 236.594.7

İtalyan taburu için bin kişilik yeni bir askeri birliğin adaya getirildiği ve talimleri ile meşgul olduğu belirtilmiştir⁷⁰. Yine, aynı tarihli İzmir Müstahkem Kumandanlığından gönderilen şifreli telgrafta, Mersin'den Rodos'a uğrayan bir Türk vapurundaki süvariden edinilen bilgiler aktarılmıştır. Buna göre Rodos'a gerekenden fazla, yeni bin beş yüz İtalyan askerinin geldiği, buradaki asker sayısının on beş bine çıkarılacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan Leros Adası'ndaki kömür depolarının genişletilip güçlendirildiği ve diğer adalara kömürlerin buradan gönderildiği yönünde bilgiler verilmiştir⁷¹. Dâhiliye Vekâletinin 7 Haziran 1924 tarihli yazısında da, istihbarat bilgileri paylaşılmıştır. Bu bilgilerde İtalyanların adalara yığınaklar yaptıkları belirtilmiş, konuyla ilgili detaylar iki madde halinde açıklanmıştır⁷².

Adaların stratejik konumu, İtalya dışındaki diğer bölge devletlerinin de bu bölge ile yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Mussolini, Lozan görüşmelerinde adaların silahsızlandırılması konusunda mektup teatisi imzalamış olmasına rağmen, İtalya egemenliğindeki adaların silahlandırılmasına yönelik planlı bir politika yürütmüştür. Önemli gördüğü adaları silahlandırmaya başlamış, Leros'taki Porto Laki Limanı'nı İtalyan donanması için üs olarak planlamış, büyük hangarlar inşa ettirmiştir. Durumun Lozan'da netleşmesinden sonra İtalyanlar tarafından adalardaki asker sayısı sürekli olarak artırılmıştır. Buna mukabil Türkiye de adaların karşı sınırında çeşitli hazırlıklar yapmıştır⁷³. Bütün bu bilgilerden hareketle, İtalya'nın Akdeniz'deki hedefleri için önemli gördüğü adaları silahlandırmaya devam edeceği ve genişleme hayallerinin merkezi olarak değerlendireceği anlaşılmıştır.

İngiltere ve İtalya arasında 1924 yılı Aralık ayından sonra yapılan görüşmeler, Musul ve Oniki Ada konusunda Türkiye karşıtı bir politika üzerine inşa edilmiştir. İngiltere, Musul'da istediği sonucu elde etmek için İtalya'yı baskı unsuru olarak kullanmak isterken, İtalya da Akdeniz'deki hâkimiyetini güçlendirmek istemiştir. Bu görüşmeler üzerine İtalya'nın Türkiye'ye karşı bir savaş planı dahi yaptığı anlaşılmaktadır. Her iki devletin menfaatleri bir süre birlikteliklerini sağlamıştır. İkili işbirliğine 1925 yılında darbeye iktidara gelmiş olan Yunanlı General Pangalos da dâhil olmuştur. Musul sorununun 1926 yılında çözülmesi üzerine ise İngiltere, politika değişikliğine gitmiş ve İtalya'nın Anadolu'ya saldırı planına karşı çıkmıştır⁷⁴. Bu durum, devletlerin ulusal çıkarlarına göre politika belirlediklerinin en açık örneği olmuştur.

İtalya tarafından 1924 yılında adalarda yürütülmüş olan faaliyetler 1925 yılında da hızlı bir şekilde devam ettirilmiştir. Dâhiliye Vekâleti'nin 16 Nisan 1925 tarihli istihbarat bilgi notunda, İtalyanlar tarafından Rodos Adası'nda altı ay önce başlatılmış olan kışla ve hastane inşaatlarının tamamlanması için büyük çaba sarf edildiği, Leros Adası'na da askeri mühimmat sevk edildiği belirtilmiştir⁷⁵. Gelen istihbarat raporlarından adalarda siyasi çalışmaların da yapıldığı anlaşılmaktadır. Dâhiliye Vekâleti'nin 21 Temmuz 1925

70 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.594.12, 1-2, Belge Tarihi: 01.06.1924

71 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.594.15, 1-2, Belge Tarihi: 02.06.1924

72 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 101.653.19, Belge Tarihi: 07.06.1924

73 Papuççular, *age*, s. 46-47.

74 Papuççular, *age*, s. 51-52.

75 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 253.708.35, Belge Tarihi: 16.04.1925

tarihli istihbarat yazısında, Rodos'taki İtalyanların Gazi Paşa ve Türk Hükümeti aleyhine propagandalar yaptıkları belirtilmiştir⁷⁶. Bu da adalardaki hazırlıkların ağırlıklı olarak Türkiye aleyhine yapıldığına bir işaret sayılabilir.

Hariciye Vekâleti'nin 9 Temmuz 1927 tarihli yazısında ise, Ankara ve İstanbul'u ziyaret etmesi planlanan İtalyan heyeti hakkında bilgiler verilmiştir. Roma Türk Büyükelçiliği tarafından 24 Haziran 1927 tarihinde gönderilmiş olan yazıda, Türkiye'yi ziyaret edecek olan İtalyan heyetinin iyi karşılanmasının iki devlet arasındaki dostluğun bir tezahürü olacağı belirtilmiştir. Bu ziyaret planı ve elçilik değerlendirmesi İtalyan kamuoyunda Türk-İtalyan ilişkilerinin iyi seyretmesi yönünde bir beklentinin olduğunu göstermektedir⁷⁷. Mussolini'nin Türkiye ile ilgili düşüncelerine dair bir bilgi de Atina'dan gelmiştir. Atina Türk Elçiliğinin 18 Kasım 1927 tarihli yazısında, Türk Elçisinin Yunanistan Dışişleri Bakanını ziyareti esnasında İtalya Elçisi Arlona ile karşılaşması ve aralarında geçen konuşmadan bahsedilmiştir. Arlona, Mussolini İtalya'sının Türkiye siyasetinin 1923 yılı Mussolini İtalya'sı Türkiye siyaseti olmadığını belirtmiştir. İtalya'nın şu andaki siyasetinin her iki hükümetin şerefi ve Akdeniz'deki ortak menfaatlerin gerektirdiği bir siyaset olduğunu belirtmiştir⁷⁸. İtalya'nın Yunanistan Elçisi Arlona'nın vermiş olduğu bu bilgiler, İtalya'daki siyasi atmosferin Türkiye ile iyi ilişkiler yürütülmesi şekline dönüştüğünü göstermektedir.

Türkiye'nin bu dönemde İtalya'daki gelişmeleri yakından takip ettiği, özellikle Akdeniz politikasına dair bütün ipuçlarını değerlendirdiği anlaşılmaktadır⁷⁹. Buna mukabil İtalya da Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını yakından takip etmiştir. Türkiye'deki bütün gelişmeler İtalyan Hükümeti yanında İtalyan basını tarafından da dikkatle takip edilmiş ve gelişmeler yorumlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmış olan nüfus sayımı, İtalya basın ve haber ajansları tarafından yakından izlenmiştir. Nüfus sayımı sonuçları da yabancı bir devlet gözü ile dikkatlice yorumlanmıştır. Özellikle nüfusun yüzde doksan beşinin Türk ırkından müteşekkil olmasının birliği ve beraberliği göstermesi bakımından dikkat çekici olduğu, Avrupa'daki güçlü devletlerin tek bir ırktan oluşmadıkları ve Türkiye gibi bir bütünlük oluşturmadıkları belirtilmiştir⁸⁰. Birlik ve beraberlik içerisinde bulunan bir nüfusun güç ve başarı anlamına geldiği düşünüldüğünde, İtalyanların Türkiye'nin nüfus yapısından ve özelliklerinden etkilendiği ifade edilebilir.

Türkiye-İtalya Arasında Yapılan Antlaşmalar ve Siyasi İlişkilere Tesiri

Türkiye ve İtalya arasında 1928 yılında imzalanmış olan bir tarafsızlık antlaşması, iki devlet arasındaki ilişkilerin resmi yönünü belirlemiştir. 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanmış olan "*Hakem, Adem-i Tecavüz ve Bitaraflık Antlaşması*" ile taraflar diğerinin aleyhine yapılacak olan siyasi ve ekonomik antlaşmalara katılmayacaklarını kabul etmişlerdir. İtalya'nın Akdeniz'de yayılmacı bir politika belirlemesi, adaları askeri birliklerle ve

76 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.6, 1-2, Belge Tarihi: 22.07.1925

77 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.12, 1-2, Belge Tarihi: 09.07.1927

78 BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 236.596.20, 1-2.

79 İtalyan velihtının 11 Nisan 1928 tarihinde yapmış olduğu Rodos ziyareti ve konuyla ilgili gelişmeler Başbakanlığa bildirilmiştir. BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.24, Belge Tarihi: 28.04.1928

80 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.11, 1-2, Belge Tarihi: 05.12.1927

yığınaklarla takviye etmesi Türk-İtalyan ilişkilerinin tedbir üzerine kurgulanmasına neden olmuştu. Yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler Türkiye'yi İtalya'ya karşı güvensizliğe sevk etmiş, ihtiyatlı yaklaşım ilişkilerin temel faktörü olmuştur. Hatta İtalya'nın güvensiz bu yaklaşımı, Türkiye'yi Balkanlarda diğer devletlerle işbirliğine yöneltmiştir. Nihayet 30 Mayıs 1928 tarihli saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması, Türkiye-İtalya ilişkilerinin bir süreliğine resmi güven üzerine kurulmasına aracılık etmiştir⁸¹.

Türkiye ile İtalya arasında imzalanmış olan 1928 tarihli antlaşmaya rağmen, özellikle adalar üzerinde kimi anlaşmazlıkların devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Bodrum'un hemen karşısında bulunan ve sahile 935 metre mesafedeki Kara Ada'nın İtalya'ya tâbi olduğuna dair iddialar üzerine, Dışişleri Bakanlığı bir nota vererek Lozan Antlaşması'nın 12. maddesine istinaden Kara Ada'nın Türk kara sularında bulunduğu belirtilmiş ve konuyla ilgili Başbakanlığa 9 Nisan 1929 tarihinde bir bilgilendirme yazısı gönderilmiştir⁸². Diğer taraftan Lozan Barış Antlaşması'nın 15. maddesine istinaden İtalya hâkimiyetine verilen adalar ile Anadolu sahili arasındaki adacıkların aidiyetinin Lahey Adalet Divanı'nca açıklanması hakkında 30 Mayıs 1929 tarihinde Ankara'da bir tahkimname hazırlanmıştır⁸³. Sekiz maddeden oluşan Tahkimname Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü ve İtalyan Büyükelçisi Luca Orsini Baroni tarafından imzalanmıştır⁸⁴. Bu konunun çözümü böylece hakeme bırakılmıştır.

Türk-İtalyan iyi ilişkileri bağlamında Türkiye Hükümeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, 3 Mayıs 1929'da Sofya'da İtalya Başbakanı Mussolini ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bakan Tevfik Rüştü'nün vermiş olduğu bilgilerden Mussolini'nin Gazi Paşa ve İsmet Paşa'ya övgülerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Mussolini, faşist İtalya'ya ve kendisine tam olarak güvenilmesini istemiş, her iki hükümetin dostluğundan bahsetmiştir⁸⁵. İktidara geldikten sonra çeşitli platformlarda İtalya'nın yayılcı hayallerinden bahseden Mussolini'nin dünya siyasetinde değişen dengeleri de dikkate alarak Türkiye ile ilişkilerini düzenlemeye yöneldiği anlaşılmaktadır. 30 Mayıs 1928 tarihli tarafsızlık antlaşması sonrasında Mussolini'nin bizzat Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e verdiği mesajların Türkiye'nin İtalya'ya duyduğu güvensizlik hissini ortadan kaldırmaya yönelik olduğu söylenebilir.

Türk-İtalyan iyi ilişkilerine katkı sağlayan bir diğer konu ise İtalyan deniz uçağı filusunun 1929 yılı Haziran ayında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiş olmasıdır. Ziyaretle ilgili planlar Mayıs ayında yapılmış, İtalya'ya ait 35 adet deniz bombardıman uçağının Taranto'dan Akdeniz seferine çıkacağı belirtilmiştir. Bu sefer sırasında uçakların Atina, İstanbul, Edirne, Odesa ve Köstence üzerinden geçeceği belirtilmiştir.⁸⁶ Bu kapsamda Taranto'dan 5 Haziran 1929'da hareket etmiş olan 35 deniz bombardıman uçağı, Atina'dan sonra 6 Haziran'da İstanbul'a gelmiştir. İtalyan filosu şehre ulaştığında top atışları ile

81 Cemil Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi-4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2011, s. 194-195; Armaoğlu, 20. *Yüzyıl...*, s. 328.

82 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.28, 1, Belge Tarihi: 09.04.1929

83 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.8, 1, Belge Tarihi: 30.06.1929

84 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.598.1, 7, Belge Tarihi: 16.12.1929

85 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.1, 1-2, Belge Tarihi: 03.05.1929

86 *Hakimiyeti Milliye*, 27 Mayıs 1929, s. 1.

selamlanmıştır. Filo İstanbul Valisi, Kolordu Komutanı, mülki ve askeri erkân tarafından karşılanmış, misafirler kalacakları yerlere götürülmüşlerdir.⁸⁷

İtalya Hava Müsteşarı M. Balbo, Cumhurbaşkanı ve Başbakanına bir telgraf göndermiştir. Cumhurbaşkanı'na göndermiş olduğu mesajda şunları söylemiştir: “*Boğaziçi sahillerine inince ilk düşüncem gerek kendimin ve gerek İtalyan tayyareciliğinin hissiyatı tazimkâranesini Türk milletinin sevgili Reisi olan Zatı Devletlerine arz etmek ve İtalya'ya samimi dostlukla merbut olan bu misafirperver ve güzel memlekette bulunmanın verdiği sevinci izhar eylemek olmuştur.*”⁸⁸ 15 Haziran'da İtalya tayyarecileri şerefine verilmiş olan yemeklerde de karşılıklı dostluk mesajları verilmiştir.⁸⁹

Türk-İtalyan ilişkileri diğer devletler basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu kapsamda New York Times gazetesinin 7 Temmuz 1929 tarihli sayısında İtalyan uçaklarının İstanbul'u ziyaret etmeleri nedeniyle “*İtalya Türkiye'deki mevkiini takviye ediyor*” başlıklı bir makale kaleme alınmıştır. İtalyan General Pinedo refakatindeki 35 torpidör deniz tayyaresinin İstanbul'da alkışlarla karşılandığı belirtilmiştir. Türk ileri gelenlerin ziyarete gelenler şerefine verilen yemekte hazır bulunduğu belirtilmiştir. Gazete, bu ziyaretin silsile halinde devam edecek olan ziyaretlerin bir başlangıcı olduğunu belirtmiş, bu ziyaretle Doğu Akdeniz'in ve özellikle Türkiye'nin İtalyanlaştırılması hareketinin bir adımı olduğunu iddia etmiştir⁹⁰. Gazete bundan bir iki yıl öncesine kadar İtalya'nın Türklerin gözünde pek büyük olmadıklarını, bugün ise böyle telakki edilmediğini belirtmiştir. Bu konuda İngiltere'nin İtalya'yı arkaladığı da iddia edilmiştir⁹¹. Gazete, Mussolini'nin Türkiye ve Yunanistan ile “Uzlaşma ve Hakem Mukavele” akdettiğini, şimdi de Türkiye ve Yunanistan arasında mevcut olan bir kısım sıkıntıları düzelterek üç taraflı bir mukavele imzalamaya çalıştığını belirtmiştir. Mussolini'nin bunu başaracağı da vurgulanmıştır. İstanbul'da birçok sektörde İtalyan bayrağının dalgalandığı belirtilmiş, İtalya'nın İstanbul'u kazanmaya başladığı ifade edilmiştir⁹².

New York Times, Türkiye'nin iki torpido bot için İtalya ile antlaşma imzaladığını vurgulanmıştır. İtalya'nın Türkiye'deki elçisi Baron Orsini'nin ülkenin en zeki diplomatlarından olduğu, Türkiye'deki İtalyan nüfuzunda oldukça tesirli ve çok sevilen bir insan olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan Mussolini'nin birkaç milyon fazla nüfusunu Türk arazisinde iskân etmek istediği ve bunun için de Antalya havalisinin uygun olacağı iddia edilmiştir. Gazete, çok geçmeden İtalyanların Türklerin teveccühünü kazanacağını, bu durumun diğer devletleri telaşa sevk edeceği ve özellikle İngiltere'nin kendi gösterdiği müsamahaya canının sıkılacağı savunulmuştur⁹³. New York Times'teki makalede, Türkiye-İtalya ilişkileri ile bağlantılı olarak Yunanistan ve İngiltere ilişkileri de değerlendirilmiştir. Türkiye ile İtalya arasında yapılmış olan tarafsızlık antlaşması sonrasında yaşanan gelişmelerin Türkiye'deki İtalyan nüfuzunu kuvvetlendirdiği belirtilmiş, iyi ilişkilerin

87 *Hakimiyeti Milliye*, 7 Haziran 1929, s. 1.

88 *Hakimiyeti Milliye*, 9 Haziran 1929, s. 1.

89 *Hakimiyeti Milliye*, 16 Haziran 1929, s. 1.

90 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 2, Belge Tarihi: 24.08.1929

91 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 3, Belge Tarihi: 24.08.1929

92 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 4, Belge Tarihi: 24.08.1929

93 *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 5, Belge Tarihi: 24.08.1929

İngiltere’yi rahatsız edeceği vurgulanmıştır. Burada yapılan önemli tespitlerden biri de devletler arası ilişkilerde devleti temsil eden diplomatların iyi veya kötü ilişkilerde ne kadar etkili oldukları konusu olmuştur.

İtalya’nın etkili bürokratlarından biri olan Dışişleri Bakanı Dino Grandi⁹⁴, Roma Türk Büyükelçiliği kanalıyla Başbakan İsmet Paşa’ya 22 Eylül 1929 tarihinde bir mektup göndermiştir. Bu mektup, iyi ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir⁹⁵. Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Grandi’nin faaliyetleri Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir. Bu bağlamda, Grandi’nin bir heyetle 27 Mart 1932 tarihinde Rodos’a gelişi ve buradaki programı da izlenmiştir. Rodos’ta bir dizi ziyaretlerde bulunan Grandi, muhacir iskânı için belirlenmiş olan Kalamine köyünü de ziyaret etmiştir. Bu köye İtalya’dan getirilmiş olan 50 aile iskân edilmiştir⁹⁶. İtalya’nın adalarda düzenli iskân siyaseti takip etmesi, Akdeniz siyasetinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye-İtalya iyi ilişkileri bağlamında Başbakan İsmet Paşa ve beraberindeki heyet, 1932 yılı Mayıs ayında İtalya’ya bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Heyet, 25 Mayıs 1932 tarihinde Roma’da Başbakan Mussolini ve Dışişleri Bakanı Dino Grandi tarafından karşılanmıştır⁹⁷. 25 Mayıs günü meçhul asker anıtına çelenk konulmuş, ziyaretler esnasında İtalyan halkı Türk heyetini hararetli bir şekilde alkışlamışlardır. Aynı gün İtalya Kralı, Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey şerefine bir yemek vermiştir. 25 Mayıs’ta İsmet Paşa ve Mussolini bir saat süren bir görüşme gerçekleştirmiştir. Daha sonra Mussolini’nin İsmet Paşa’yı kaldığı otelde ziyaret ederek uzun bir görüşme gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu görüşmede iki ülke arasında imzalanmış olan “*Dostluk, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşmasının*” beş yıl için yenilenmesi kararlaştırılmış, antlaşmanın uzatıldığına dair bir protokol imzalanmıştır. Aynı protokolle antlaşma süresi bittikten sonra imzalanmadan aynı süreyle uzatılması kararlaştırılmıştır⁹⁸. Başbakan İsmet Paşa ve beraberindeki Türk heyetinin 25-29 Mayıs 1932 tarihlerinde gerçekleştirmiş olduğu Roma ziyareti, iki devlet arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmeye yönelik bir tecrübe oluşturmuştur. Ancak, İtalya’nın genişlemeye ve yayılmaya yönelik politikası, iyi dostluk ilişkilerinin sürekli olmasını engellemiştir.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 1932 yılında yapmış olduğu bir değerlendirmede İtalya’nın Mussolini liderliğinde çok geliştiğini ve büyük bir kalkınma gerçekleştirdiğini belirtmiş, olası bir savaşta tarafsız kalması durumunda çok daha büyüyeceğini vurgulamıştır. Ancak, Mussolini’nin imparatorluk hayalleri ve genişlemeye yönelik arzuları, İtalya’nın

94 4 Haziran 1895’te doğmuş olan ve 21 Mayıs 1988’de hayatını kaybetmiş olan Dino Grandi, hukuk eğitimi almış, faşizmin yükselişinde ve çöküşünde görevler almıştır. Eylül 1929’da İtalya dışişleri bakanı olmuş ve bu görevini 1932 yılına kadar sürdürmüştür. 1932 yılı Temmuz ayında İngiltere Büyükelçisi olmuştur. 1938 yılında ise İtalya adalet bakanı olmuş, İtalya’nın İkinci Dünya Savaşı’na katılmasına karşı çıkmıştır. <https://www.britannica.com/biography/Dino-Grandi-conte-di-Mordano> (Erişim Tarihi: 21.11.2021)

95 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.17, 1-2, Belge Tarihi: 07.10.1929; Papuççular, *age*, s. 95.

96 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.599.16, Belge Tarihi: 30.03.1932

97 Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2017, s. 47.

98 Mevlüt Çelebi, “Başvekil İsmet Paşa’nın İtalya Seyahati”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı: 2, Aralık 2007, s. 34-35.

savaş dışında kalmasına engel olmuştur⁹⁹. İtalya'nın emperyalist dış politikasının belirlenmesinde etkili olmuş olan Faşist Partisi, diğer ülkelerin siyasi partilerini de etkilemiştir. Bu kapsamda, Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) de 1932 yılında Başbakan İsmet Paşa heyetinde yer alarak İtalya ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaret esnasında Genel Sekreter Recep Bey, Faşist Partisi'nden etkilenmiştir. Peker, ülkeye döndükten sonra Faşist Partisi tüzüğüne ve programına uygun CHF tüzüğüne ve programında değişiklik yapılması önerisinde bulunmuştur. Ancak bu öneri, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiştir¹⁰⁰.

Recep Peker'in 1934-35 yıllarında Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi'nde vermiş olduğu derslerde faşizme ait değerlendirmelerini burada belirtmek, konu bütünlüğüne katkı sağlamış olacaktır. Ona göre faşizm sınıf mücadelesini, beynelmilelçiliği, demokrasiyi, firkaları ve hürriyet sonucu ortaya çıkmış olan parlamentarizmi inkâr eden bir politik yoldur. Peker, faşizmle ilgili şunları söylemiştir: "...*Bu netice asırlar ve asırlar geçtikten sonra telakkilerin çok genişlemiş ve aydınlanmış olduğu Avrupa parçası üzerinde, bir kelime ile anlatılabilir ve aydınlanmış olduğu Avrupa parçası üzerinde, bir benzetişle denebilir ki; faşizm, 20. yüzyılda Sezarizm'in dirilişidir*"¹⁰¹." Bu değerlendirme ile Peker, Mussolini ile Sezar arasında bağlantı kurmakta ve İtalya'nın Roma İmparatorluğu ile özdeş bir politika yürüttüğünü vurgulamaktadır.

İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İtalya arasındaki ilişkiler çeşitli basın organları tarafından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, Rodos'ta yayımlanan "*Mesaggero di Rodi*" adlı gazetenin 11 Ağustos 1932 tarihli sayısında İtalya ve Türkiye üzerine bir makale yayımlanmıştır. Bu yazıda "*Echo de Parie*" gazetesinde İtalya'nın Anadolu'ya karşı gerçekleştireceği emellerini Rodos üzerinden yapacağına ve buranın bir merkez olarak kurgulandığına dair haberine yer verilmiş, her iki millet arasındaki dostane münasebetlerin takviyesi temenni edilmiştir. İlk Kemalist idareden itibaren İtalya'nın Türkiye'ye samimi bir nazarla baktığı, bazı büyük devletlerin tahriki ile Türkiye'de İtalya'ya karşı bir itimatsızlığın ortaya çıktığı, faşizmin mütecaviz ve savaş sergüzeştçisi olarak gösterildiği belirtilmiştir. Gazete, Türk-İtalyan dostluğunun 1926'da Barone Orsini'nin Ankara'da İtalyan elçisi olduğu dönemde samimi bir hale geldiğini, Mussolini'nin arzusu ile 1928'de Milano'da Mussolini ve Tefvik Rüştü Bey görüşmesinin gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Bu görüşmede Türkiye ile "*Dostluk ve Bitaraflık ve Hakem Muahedesinin*" imzalandığı vurgulanmıştır. Daha sonra Grandi ile Tefvik Rüştü Bey arasında ziyaretlerin gerçekleştirildiği, bunun ikinci bir samimi ilişki dönemini başlattığı, tek problemlili konunun Meis Adası olduğu ve bunun da halledildiği belirtilmiştir. İtalya'dan Türkiye'ye gönderilen ticari malların toplam değerinin 3 milyon 300 bin tona ulaştığı, İtalyan şirketlerinin sermaye miktarının 150 milyon lired olduğu, bu açıdan Türkiye'nin doğuda birinci sırada yer aldığı belirtilmiştir. Türkiye'de okula, hastaneye veya farklı kurumlara sahip 20 bin İtalyalının olduğu vurgulanmıştır. Duce'nin Türkiye'de hürmetle anıldığı belirtilmiş, faşist yönetimin Türk-İtalyan dostluğuna zarar gelmemesi için gereken her şeyi yapmakta olduğu

99 Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2017, s. 35-36.

100 Akşin, *age*, s. 214-215.

101 Recep Peker, *İnkılap Dersleri*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 50.

da açıklanmıştır¹⁰². Türkiye-İtalya iyi ilişkilerinin 1932 yılında İtalyan basınına yansımaları bu şekilde gerçekleşmiştir.

İtalyan basınında her ne kadar iyi ilişkilerin sürdürülmesinden bahsedilmiş olsa da İtalya'nın adalardaki siyasi ve askeri faaliyetleri hiç eksilmemiştir. Bu durum sadece Türkiye tarafından değil, diğer bölge devletleri tarafından da gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, Atina ve Pire'de bulunan "On İki Ada Gençlik Cemiyeti" tarafından, İtalya'nın adalarda takip etmiş olduğu siyaseti protesto etmek için 21 Ekim 1933'te bir miting düzenlenmiştir¹⁰³. Mussolini 1934 yılında İtalyan Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada İtalya'nın eski gücüne ancak Asya ve Afrika topraklarını sınırlarına dâhil ederek ulaşacağını emperyalist bir yaklaşımla açıklamıştır. Bu açıklama, başta Türkiye olmak üzere ilgili devletlerin tepkisine neden olmuştur. Mussolini Türkiye'nin Avrupa ülkesi olduğunu söyleyerek tepkiyi azaltmak istemiştir¹⁰⁴. Hatta, Türkiye'nin kapsam dışında olduğunu bizzat Türk büyükelçisine açıklamak durumunda kalmıştır¹⁰⁵. Mussolini her ne kadar konuşmasını düzeltme yoluna gitmiş olsa da esas amacını birinci ağızdan açık etmiştir.

Mussolini'nin Doğu Akdeniz, Avrupa ve Anadolu üzerindeki yayılmacı politikası, Türkiye başta olmak üzere bölge devletlerini tedbir almaya sevk etmiştir. Bu bağlamda İtalya'nın Arnavutluk aracılığı ile Balkanlara uzanması, Yunanistan'ı endişeye sevk etmiştir. Balkanlarda İtalya'nın ve Almanya'nın benzer politikalar uygulaması, Bulgaristan'ın revizyonist politika yürütmesi¹⁰⁶, güvenlik arayışının bir sonucu olarak 1934 yılında Balkan devletlerini Balkan Paktı etrafında bir araya getirmiştir¹⁰⁷. Roma Büyükelçiliğinden 12 Ocak 1934 tarihinde gönderilmiş olan raporda, Türk büyükelçisinin Polonya elçisi ile yaptığı konuşmada Polonya elçisinin Türkiye'nin Balkan politikasının Türkiye-İtalya dostluk ilişkilerini bozduğuna dair sözleri üzerine Türk elçisi bu paktın iki devlet arasındaki ilişkiyi bozmadığı yönünde bir cevap vermiştir. Hatta bizzat Mussolini'nin kendisine Türkiye'nin Balkan politikasını anladığını ve bir itirazının olmadığını belirttiğini aktarmıştır¹⁰⁸. Mussolini her ne kadar Balkan devletlerinin güvenlik arzusuna yönelik politikalarını normal karşıladığını belirtmiş olsa da bu blokun İtalya'yı bir tehdit olarak gördüğünü de anlamıştır.

İtalya'nın artan nüfusuna uygun bir sömürge toprağı ve ham madde arayışı, Habeşistan'a yeniden yönelmesine neden olmuştur. Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'in 13 Aralık 1934 tarihli telgrafında Roma'daki Habeşistan Maslahatgüzarının İtalyan Dışişleri Bakanından randevu talep ettiği, ancak Afrika işlerine bakan bir memur tarafından kabul edildiği belirtilmiştir. Maslahatgüzar Hükümetinin protestosunu bildirmiş, memur ise hadiseden Habeşistan'ın sorumlu olduğunu belirtmiş, protestonun kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir¹⁰⁹. Bu örnek otoriter bir devletin diplomaside ortaya koymuş olduğu yaklaşımı

102 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.600.7, 1-3, Belge Tarihi: 29.08.1932

103 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.601.29, 1, Belge Tarihi: 14.11.1933

104 Papuççular, *age*, s. 99.

105 Akşin, *age*, s. 197-198.

106 Müezzinoğlu, "agm", s. 319.

107 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 174; Yücel Güçlü, *Eminence Grise Of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Ankara 2002, s. 45.

108 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 226.525.20, 1, Belge Tarihi: 12.01.1934

109 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 238.605.15, 2, Belge Tarihi: 27.12.1934

göstermesi bakımından önemlidir. Nihayet İtalya, 5 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırmış ve Mayıs 1936'da Başkentini geçirerek Habeşistan işgalini tamamlamıştır. Böylece İtalya Kralı, Habeşistan Kralı unvanını almıştır. İşgal üzerine Milletler Cemiyeti İtalya'ya yaptırım kararı almış olsa da bu karar istenen düzeyde uygulanamamıştır. Büyük devletler İtalya ile ticari ilişkilere devam etmişlerdir¹¹⁰. Türkiye ise İtalya'ya uygulamış olduğu yaptırımları 15 Temmuz 1936'da kaldırmıştır¹¹¹.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Almanya ile yakın bir işbirliği içerisine girmesini sağlamıştır. İtalya'nın Akdeniz'de deniz aşırı bir güce ulaşması Avrupa devletlerinin desteğine ihtiyaç doğurmuştur. İngiltere'nin buna karşı çıkması ve Fransa ile ilişkilerin de zayıflaması İtalya'yı Almanya'ya yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma sonucunda, 1936 yılı Ekim ayında Berlin-Roma Mihveri kurulmuştur¹¹². İtalya'nın hem Habeşistan'a saldırması hem de Almanya ile mihver oluşturması Türkiye'nin İngiltere'ye ve Fransa'ya yakınlaşmasına aracılık etmiştir¹¹³.

Roma'da yayımlanan “*Il Giornale D'Italia*” gazetesinin 27 Ağustos 1935 tarihli sayısında “*Türkiye'nin aldığı tavırlar*” başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda Türkiye'nin Habeşistan konusunda İtalya'ya karşı almış olduğu zıt tavrın anlamsız olduğu vurgulanmıştır. Gazeteye göre Türkiye'nin Habeş kıtasında herhangi bir menfaati bulunmamaktadır. Türkiye'nin Müslüman dünyasını temsil etmeyi düşünmediği vurgulanan yazıda, Türkiye'nin Akdeniz havzasında güven ve emniyet içerisinde yaşamasında ve Avrupa devletleri ile aynı hak ve yetenekler konusunda İtalyan desteğinin unutulmayacağı iddia edilmiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki mevkiini garanti eden dostluk antlaşmalarının İtalya'nın teşebbüsü ile gerçekleştirildiği savunulmuştur¹¹⁴. Gazete, Habeşistan işgaline dair Türkiye'nin yaklaşımını değerlendirirken Akdeniz'deki güvenlik ortamının hazırlanmasında güya İtalya'nın rol sahibi olduğunu iddia etmiştir. Bu değerlendirmede, Akdeniz'de yayımlı bir politika belirleyen ve adaları silahlandıran, nihayet güvensizlik ortamını körükleyen devletin İtalya olduğu görmezlikten gelinmiştir.

Balkan devletleri arasında meydana gelen dostluk ilişkileri bağlamında Türk-Yunan münasebetlerinde de olumlu gelişmeler cereyan etmiştir. Diğer taraftan 1936 yılından sonra Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu endişenin önemli bir sebep olduğu anlaşılacaktır¹¹⁵. İtalya'nın sınırlarını genişletme isteği sonucunda ortaya çıkmış olan siyasi atmosfer, İtalya'yı bölgede yalnızlaştırmıştır. Belirlediği siyasi ve diplomatik dilin yansımaları İtalya aleyhine gelişmiştir. İtalya bunu düzeltmeye dair bazı emareler gösterse de esas politikasından uzak duramamıştır. Bu kapsamda, Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa 7 Nisan 1937 tarihinde gönderilmiş olan yazıda İtalya'nın Türkiye Büyükelçisinin Bakanlığı ziyaret ettiği, Türk donanmasının İtalya'yı ziyaret edeceğine dair gazetelerde çıkan haber üzerine İtalyan Dışişleri Bakanının

110 İtalya'ya yönelik iktisadi yaptırımlara Türkiye de dâhil olmuştur. Sander, *age*, s. 51-53; Güçlü, *age*, s. 69.

111 Müezzinoğlu, “agm”, s. 327.

112 Sander, *age*, s. 54.

113 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 135.

114 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 238.606.7, 1-3, Belge Tarihi: 04.09.1935

115 Armaoğlu, *age*, s. 329.

ve Hükümetinin bu ziyaretten çok memnun kalacağını beyan ettiği belirtilmiştir. Büyükelçi ayrıca Türk donanmasını İtalya'ya resmen davet etmekten memnuniyet duyacağını aktarmıştır¹¹⁶. Büyükelçinin bu yaklaşımı, gerilen ikili ilişkileri yumuşatma çabası olarak değerlendirilebilir.

1935 sonrasında İtalya'nın yayılcılık politikasına hız vermesi ve Almanya ile müttefik olması Türkiye'nin İtalya'ya karşı mütereddit yaklaşımını yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Aynı zamanda İtalya tarafından Oniki Ada'nın silahlandırılması ve adalarda tahkimatlar oluşturulması Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir. Bu durumu fark eden Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen, Hitler'e durumdan bahsetmiş ve Anadolu'ya yakın iki küçük adanın Türkiye'ye terk edilmesinin Türkiye'nin Batı'ya kaymasına engel olabileceğini belirtmiştir.¹¹⁷ Bu arada İtalya'nın Akdeniz'de yürütmüş olduğu faaliyetlere karşı uluslararası bir müdahale de ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler kararına istinaden 1937 yılı yaz aylarında Cenevre'ye giden Dr. Tevfik Rüştü Aras, Nyon Konferansı'na katılmıştır. Başbakan İsmet İnönü, bu konferanstaki bir maddenin İtalya aleyhine fiili bir düşmanlığa neden olacağı düşüncesiyle karşı çıktığını belirtmiştir. İnönü, fiili bir hareket konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğini ifade etmiştir¹¹⁸. İtalya, emperyalist yaklaşımının bir devamı olarak 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırmış ve 12 Nisan'da burayı ilhak etmiştir¹¹⁹. Bütün bu gelişmeler İtalya'nın Afrika'da, Akdeniz'de ve Balkanlar'da genişlemek istediğini kanıtlamıştır.

İtalya'nın ve lideri Mussolini'nin 1935 sonrasındaki siyasi ve askeri faaliyetleri Türkiye'yi yönetenler tarafından hassasiyetle takip etmişlerdir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, bu dönemdeki Mussolini için şunları söylemiştir: "*Harp isteyen bu adam her maceraya atılabilir, çünkü harbin ne olduğunu bilmiyor.*"¹²⁰ Başbakan İsmet İnönü ise faşistlerle ilgili şunları söylemiştir: "*Nazilerin ve özellikle faşistlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını, fırsat bekleyen hırslı bir istila heveslisi görüyordum. Habeşistan seferinin başında ciddi endişe geçirmiştik. Naziler Balkanlara hemen hemen hâkim olma yolundaydılar. Bizim selametimiz, Garpla beraber olmaktadır. Bu temel kanaat üzerine olayları ve ilişkileri geliştirecektik.*"¹²¹ Bu değerlendirmeler, Türkiye'nin savaştan uzak durmak istediğini ve özellikle Naziler ile faşistlerin politikalarına ihtiyatla yaklaşıldığını göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin iç politikasında dış politikaya yönelik farklı gruplaşmaların oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu dönem Türk dış politikasında Nazizm ve faşist taraftarları ile Sovyet taraftarlarının olduğunu belirten Zekeriya Sertel, faşist bir diktatoryanın Türkiye'nin demokratik haklarını ortadan kaldıracağını, esaret devrini başlatacağını belirtmiştir. Sertel, bu dönemde faşizmin ve Nazizmin gerçek amacını anlatarak kamuoyunu aydınlatmayı kendilerine görev saydıklarını ifade etmiştir. Sertel,

116 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 200.363.7, Belge Tarihi: 07.04.1937

117 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 135.

118 İnönü, *age*, s. 542-543.

119 Aydemir, *age*, s. 92.

120 Aydemir, *age*, s. 92.

121 Aydemir, *age*, s. 105.

Sovyetlerle dost geçinilmesinin bir zorunluluk olduğunu, Sovyetlerin de Türkiye'ye karşı dostluktan başka amaçlarının olmadığını savunmuştur¹²². Anlaşılan o ki, bu dönemde basının bir kesimi tarafından “faşizme” ve “Nazizme” yönelik yoğun bir mücadele sergilenirken¹²³, çözüm yolu olarak yine farklı bir devletin rehberliği önerilmiştir. Basında getirilmiş olan teklifler bir tarafa, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçteki dış politikası, emperyalist politikalar belirlemiş olanlara karşı tedbirli bir yaklaşım üzerine oluşturulmuştur.

Dünyada da gruplaşmaların arttığı bir dönemde Batılı müttefik devletler Türkiye'yi kendi yanlarında görmek istemişlerdir. Bu kapsamda Fransa, 1939 yılında Türkiye'deki gazetecilerden Zekeriya Sertel'i, Falih Rıfkı Atay'ı, Necmettin Sadak'ı, Hüseyin Cahit Yalçın'ı davet etmiştir. Fransa'da savaş hazırlıklarının gösterildiğini, fabrikaları gezdiklerini, Majino Savunma Hattı'nı gördüklerini belirten Sertel, Fransa'nın kuvvetli olduğu imajının ve inancının Türk kamuoyunda yayılmasının istendiğini belirtmiştir¹²⁴. Nihayet 1939 yılında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile “*Karşılıklı Yardım Antlaşması*” imzalamıştır. Buna göre Türkiye'nin herhangi bir Avrupa devletiyle anlaşmazlığı halinde İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye'ye yardım etmesi, her iki devletin de Akdeniz'de savaş halinde bu devletlere ve birbirlerine yardım etmesi esası belirlenmiştir.¹²⁵ 29 Mayıs 1939'da CHP'nin Beşinci Kurultayı'nda konuşan İsmet İnönü, şunları söylemiştir: “*Bugün insanlık milletler arasında, ciddi bir emniyet buhranı geçirmektedir. Birçok milletler, beklenilmeyen fırtınalara ansızın maruz kalmak endişesi içinde huzursuzdur. Halin en büyük tehlikesi budur. Bu hal böyle devam edemez. Nüfusu çok milletler, nüfusu az milletlerin de müstakil bir hayata hakları olduğunu kabul etmelidirler.*”¹²⁶ Bütün bunlar, yeni bir savaşın hızla yaklaşmakta olduğunu göstermiştir.

Türkiye-İtalya İlişkilerinde Ticari Faaliyetler

Türk-İtalyan ilişkilerinin önemli bir kısmını da ticari ilişkiler oluşturmuştur. Bu ilişkiler İki Savaş Arası Dönemde süreklilik arz etmiştir. Devletlerin gerçekleştirmiş oldukları ticari faaliyetlerin siyasi ilişkileri doğrudan etkilediği düşünüldüğünde Türkiye ve İtalya arasındaki ticari ilişkiler, gelgit yaşayan siyasi ilişkileri etkilemiştir. Ticari ilişkiler de siyasi ilişkilerden etkilenmiştir. 1929 yılında deniz araç ve gereci alımı konusunda bir ticari ilişki kurulmuştur. Türkiye, İtalya'dan sekiz adet destroyer siparişi etmiş, bu siparişe ek olarak 11 Kasım 1929 tarihinde, görüşme mesafesi 1000 milden aşağı olmayacak şekilde telsizle donatılmış iki tane daha torpido bot alınmasını kararlaştırmıştır¹²⁷. Deniz araç ve gereçleri konusundaki ticari ilişkiler ilerleyen yıllarda da sürdürülmüştür.

İtalya Krallığı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 4 Nisan 1934'te Ankara'da “*Ticaret*

122 Sertel, *age*, s. 216-217.

123 Alparslan Türkeş, *Temel Görüşler*, Dergah Yayınları, İstanbul 1975, s. 54.

124 Sertel, *age*, s. 226-227.

125 İlay İleri, “Türkiye'nin Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 377.

126 Aydemir, *age*, s. 114-115.

127 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 6.55.2, Belge Tarihi: 11.11.1929

Mukavelesi ile Kliring İtilafı” imzalanmış ve 17 Ocak 1935 tarihinde bu antlaşmanın dokuz ay daha uzatılması kararlaştırılmıştır. Mezkûr antlaşmanın süresi düzenli bir şekilde uzatılmıştır¹²⁸. İki ülke arasında 29 Aralık 1936 tarihinde imzalanmış olan “*Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması*” da antlaşmada belirtilen tarihlerde yürürlük süresi düzenli olarak uzatılmıştır¹²⁹. Türkiye-İtalya arasındaki ticari ilişkiler İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte her iki ülkenin menfaatleri çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu kapsamda 12 Eylül 1938 tarihinde İstanbul’da başlamış olan Türk-İtalyan ticaret görüşmelerine Dışişleri Bakanlığı Umumi Katibi ve Büyükelçi Numan Menemencioğlu başkanlığında bir heyetin katılması kararlaştırılmıştır. Bu heyete katılmak üzere İktisat ve Dışişleri Bakanlığı’ndan Celal Abacıoğlu, Burhan Zihni Sanos, Fatin Zorlu, Cevdet Dülger, Zeki Zeybekoğlu, Fazlı Afal ve Merkez Bankası’ndan da Nazif Anal ve Afif Tektaş isimleri belirlenmiştir¹³⁰. Ticari ilişkilerde yapılacak görüşmeler için belirlenen heyet üyelerinin alanında uzman üyeler olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye ve İtalya hükümetlerinin yetkilendirdiği ticari heyetlerin gerçekleştirmiş olduğu görüşmeler neticesinde iki ülke arasında 15 Ekim 1938 tarihinde Ankara’da imzalanmış olan “*Türkiye-İtalya Ticaret ve Tediye Antlaşmasının*”, 1 Kasım 1938 tarihinden itibaren Bakanlar Kurulunun onayı ile geçici olarak yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Bu antlaşmanın da süresi dolduktan sonra hükümetler kararı ile düzenli bir şekilde uzatıldığı anlaşılmaktadır¹³¹. 15 Ekim 1938 tarihli Türk-İtalyan Ticaret ve Ödeme Antlaşması’nın 6. maddesine istinaden 1940 yılı başında Roma’da toplanacak olan hükümetler arası komisyona Türk Hükümeti adına Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur’un başkanlık edeceği bir heyetin katılması kararlaştırılmıştır¹³². Nihayet iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı öncesinde azalmış olsa da belirli bir seviyede devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçları, yeni bir savaşın hazırlıklarını başlatmıştır. Bu kapsamda Avrupa’da özellikle Almanya ve İtalya’nın başını çektiği ve diğer büyük devletlerin de dâhil olduğu hızlı silahlanma ve hâkimiyet topraklarını genişletme yarışı, insanlığı yeni bir savaşın eşiğine getirmiştir. Bu makalenin ana unsurlarından olan İtalya’nın siyasi ve askeri faaliyetleri birçok açıdan belirtilmişti. Yeni bir savaşın başlangıcında devletlerin alacağı pozisyon da bu dönemde ilgiyle takip edilmiştir. Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırması ve 3 Eylül’de de İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı resmen başlamıştır¹³³. 24 Ekim 1939 tarihli ve İsviçre kaynaklı bir haberde, Mussolini’nin İngiltere ve Fransa dostluğunun önemine vurgu yaptığı belirtilmiş ve savaşın başlarında tarafsız kalma eğiliminde olduğu vurgulanmıştır¹³⁴. Ancak,

128 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 51.4.10, Belge Tarihi: 17.01.1935

129 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 94.29.12, Belge Tarihi: 07.04.1941

130 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 84.88.5, Belge Tarihi: 01.10.1938

131 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 85.98.9, Belge Tarihi: 15.11.1938

132 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 89.121.2, Belge Tarihi: 06.01.1940

133 Sander, *age*, s. 124.

134 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.611.35, Belge Tarihi: 20.10.1939

tarihler 10 Haziran 1940'ı gösterdiğinde İtalya, Fransa'ya ve İngiltere'ye karşı savaşa girdiğine dair bir nota yayımlamıştır¹³⁵. Böylece, savaşın alanı Avrupa'da genişlemiştir.

Almanya yanında savaşa katılan İtalya egemenliğindeki topraklarda ise çeşitli sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Bu süreçte Türkiye Kızılay Cemiyeti, Rodos'taki çocuklara ve hastalara gıda maddesi göndermiştir. 17 Mart 1941'de Rodos'taki çocuklara ve hastalara beş bin liralık gıda maddesi gönderilmiştir. Buna göre 5840 kg pirinç, 2200 kg zeytinyağı, 1500 kg şeker, 2000 kg taze balık, 60 adet keçi gönderilmiştir. Bu yardımın İtalyan Kızıllaçı'na teslim edilmek üzere sevk edildiği anlaşılmaktadır¹³⁶. Türkiye'nin ortaya koymuş olduğu bu yaklaşım, yardımın insani bir vazife olarak görüldüğünü göstermiştir.

Savaşın yoğun bir şekilde devam ettiği bir dönemde, faşist İtalya aleyhtarı İtalyanların 21 Eylül 1941'de Kahire'de bir toplantı gerçekleştirdikleri ve bu toplantıdan “Yeni İtalya” adıyla bir cemiyetin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu cemiyet üyeleri, İtalyan milletini faşizmden, tüm insanlığı da faşizm ve Nazizm tehlikesinden kurtarma idealini dile getirmişlerdir. Yeni İtalya Cemiyeti İngiliz Hükümeti ve dostları ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Cemiyet, demokratik İtalya adına müttefikler safında çalışacağını vurgulamıştır. Bu cemiyete, mevcut rejime muhalif çok sayıda İtalyanlının katıldığı da belirtilmiştir¹³⁷. Açıklanan ilkelerden hareketle bu cemiyetin İtalya'da faşizm yönetime karşı olduğu ve yönetim değişikliği istediği anlaşılmaktadır.

Savaşın devam ettiği 1942-43 yıllarında Türkiye'nin sahil beldelerinin birçok iltica olayına tanıklık ettiği anlaşılmaktadır. İltica olaylarından sadece birini burada zikretmek konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Farklı milletlere mensup birçok yabancı yanında ağırlıklı olarak İtalyanların Türkiye'ye iltica ettiği söylenebilir. Bu kapsamda Rodos'tan 16 Eylül 1943'te 21 subay, 12 erbaş, 1 deniz onbaşı, 31 er, 12 tabanca, 1 dürbün, 1 gaz maskesiyle 13 sivil erkek, 2 çocuk, 1 kadın Marmaris'e; 1 yarbay, 1 yüzbaşı, 9 teğmen, 10 başçavuş, 2 onbaşı, 25 er, 4 sivil, 4 tabanca, 1 dürbün ile Bozukkale'ye; 17 Eylül 1943'te ise 1 yüzbaşı, 2 üsteğmen, 3 tabanca, 16 mermi ile Marmaris'e; 18 Eylül 1943'te ise 6 subay, 10 erbaş, 2 onbaşı, 4 er, 3 tabanca, 4 el bombası ile Kadırğa'ya iltica etmişlerdir¹³⁸.

Savaşın hararetli bir şekilde devam ettiği bir esnada, 10 Temmuz 1943'te İngiliz kuvvetleri Sicilya'ya çıkarma yapmıştır. Faşist Konsey Mussolini'ye güvenoyu vermemiş, tutuklatılmış ve iktidardan uzaklaştırılmıştır. İtalya'da Ulusal Faşist Partisi kapatılmış, cumhuriyete biryöneliş oluşmuştur¹³⁹. Müttefik orduları 3 Eylül 1943'te İtalya'yı istila etmeye başlamış ve aynı ay içerisinde İtalya tamamen teslim olmuştur¹⁴⁰. Yeni İtalyan Hükümeti ise 1943 yılı Ekim ayında Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Bu karar savaş sonrasında İtalya'nın işgal edilmemesinde etkili olmuştur¹⁴¹. İtalya'da faşizmin ve Mussolini'nin devrilmesinden sonra İngilizler, Oniki Ada'yı işgal etmişler, ancak fazla tutunamamışlardır. Akabinde Oniki

135 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.612.14, Belge Tarihi: 19.06.1940

136 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 178.234.21, Belge Tarihi: 17.03.1941

137 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.613.7, 1-4, Belge Tarihi: 26.12.1941

138 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 55.367.30, Belge Tarihi: 21.09.1943

139 Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, s. 212.

140 Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, s. 219.

141 Black, *age*, s. 220.

Ada Almanya tarafından işgal edilmiş ve 7 Mayıs 1945'e kadar Almanya'da kalmıştır. Savaş sonunda ise bu adalar tekrar İngiltere egemenliğine girmiştir¹⁴². 1947 yılında yapılan bir antlaşma ile Oniki Ada, İtalya'dan alınarak Yunanistan'a verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Fransa ile “*Karşılıklı Yardım*” antlaşması imzalamış olan Türkiye, Almanya ve İtalya ile de ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Her iki taraf arasında bir denge kurmak isteyen Türkiye, ülkenin savaşa girmesini de arzulamamıştır. Bu kapsamda Türkiye, 1941 yılında Almanya ile de “*Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*” imzalamıştır.¹⁴³ Almanya ise Türkiye ile müttefiklik ilişkisi kurmak amacıyla 1941-42 yıllarında ve savaş sonlarında Ege adalarını Türkiye'ye teklif etmiş, Türkiye ise İngiltere ile yapmış olduğu antlaşmaya zarar vermek istememiştir¹⁴⁴. Savaş süresince denge politikasını yürütmüş olan Türkiye, savaşın sonlarına doğru Almanya'ya savaş açmayan devletlerin San Francisco Konferansı'na katılamayacaklarının açıklanması üzerine 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir¹⁴⁵. Böylece Türkiye, fiilen olmasa da resmen İkinci Dünya Savaşı'na girmiştir.

İtalya Kurucu Meclisi ise 28 Haziran 1946 tarihli toplantısında Mösyö de Nicola'nın 504 oy üzerinden 396 oy alarak İtalya'nın geçici Cumhurbaşkanı'na seçildiği, o tarihe kadar geçici olarak devlet başkanlığı görevini yürüten Başbakan Mösyö de Gasperi'nin ise yetkilerini Nicola'ya devrettiği anlaşılmaktadır¹⁴⁶. Böylece, İtalya'yı 1922'den itibaren yönetmiş olan faşizm idare yerine yeni rejimli bir idare yönetmeye başlamıştır.

Sonuç

Türk-İtalyan ilişkilerinin 20. yüzyılın başlarından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemdeki tarihi seyri, emperyalist İtalyan dış politikasından doğrudan etkilenmiştir. 1861'de birliğini kurmuş olan İtalya, artan nüfusu için ve hammadde ihtiyacını karşılamak amacıyla sömürge toprakları aramaya başlamıştır. Bu amaçla 19. yüzyıl sonlarında Habeşistan'a saldırmış, ancak büyük bir yenilgi ile karşılaşmıştır. İtalyan yöneticiler ile aşırı milliyetçiler, Roma İmparatorluğu hayalinde birleşerek yayılmacı bir dış politikanın ortağı olmuşlardır. Topraklarını genişletmek isteyen İtalya, yüzyılın başlarında Fransa ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde Fransa, Trablusgarp'ın İtalya'ya geçmesini kabul etmiştir.

İtalyanlar ile Türkler ilk olarak 1911 yılında Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ta ve Bingazi'de karşı karşıya gelmişlerdir. Aşırı milliyetçilerin isteklerine uygun bir politika belirlemiş olan İtalya, Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki siyasetini gerçekleştirmenin ilk adımı olarak Trablusgarp'ı ve Bingazi'yi işgal etmiştir. İşgal ile İtalya, bu topraklara medeniyet götürme iddiasında olmuştur. İç bölgelerde yeterince başarılı olamayan İtalya, önce Avrupa devletlerini devreye sokarak sonra da Rodos'u ve Oniki Ada'yı işgal ederek

142 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 138; Sander, *age*, s. 185.

143 İleri, “agm”, s. 377.

144 Armaoğlu, *Türk Siyasi...*, s. 136-137.

145 İleri, “agm”, s. 377.

146 BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.613.22, Belge Tarihi: 10.07.1946

Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamıştır. Aynı günlerde Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri İtalya'nın hedefe ulaşmasını kolaylaştırmıştır. İmzalanmış olan antlaşma ile Rodos'u ve Oniki Ada'yı tahliye etmesi gereken İtalya, çeşitli bahaneler ileri sürerek Lozan Barış Antlaşması'na kadar uluslararası hukuka aykırı bir şekilde adaları elinde tutmuştur. İtalya, adalarda antlaşma hükümlerine aykırı ve fiili bir durum ortaya çıkarmış olsa da Lozan'da bu durumu lehine çevirmeyi başarmıştır.

Balkan Savaşları'ndan sonra özellikle Batı ve Güneybatı Anadolu toprakları ile yakından ilgilenmeye başlamış olan İtalya, Antalya ve çevresinde kurmuş olduğu sağlık tesisleri, okullar ve yardım kuruluşları ile halkın gönlünü kazanma politikası uygulamıştır. Bu politika ile bölgede egemenlik kurmayı amaçlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu gizli antlaşmalarda Batı ve Güneybatı Anadolu bölgesini nüfuz bölgesi olarak kabul ettirmiştir. Savaş sonunda her iki devletin İtalya politikasında değişiklik yapması, İtalya'nın da Türkiye'ye yönelik politikasında değişikliğe neden olmuştur. 1911-1918 yılları arasında Anadolu toprakları üzerinde emperyalist arzular beslemiş olan İtalya, 1919-1922 yılları arasında Milli Mücadele kadroları ile yakın ilişki içerisine girmiş ve zaman zaman da işbirliği gerçekleştirmiştir. Bu dönemde İtalya'nın emperyalist istekleri, ekonomik imtiyazlar elde etme isteğine dönüşmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki üç yıllık dönemde 54 yılda harcamış olduğu paranın en az iki katını harcayan İtalya, savaş sonrasında ekonomik sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu durum İtalya'da toplumsal sorunlara dönüşmüş ve faşistlerin öncülüğündeki gösteriler de engellenemez hale gelmiştir. Ekonomik ve toplumsal sorunların hızla tırmandığı bir esnada faşist lider Benito Mussolini, İtalya Kralı tarafından 1922 yılı Ekim ayında Başbakanlığa getirilmiştir. Böylece İtalya, güçlü ve radikal bir lidere kavuşmuştur. Mussolini kısa sürede aşırı milliyetçiler başta olmak üzere İtalyan halkını kendine bağlamış, İtalya için büyük hedefler belirlemiştir. Özellikle Doğu Akdeniz'e ve Asya'ya yönelik mesajları Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır. Büyük Roma İmparatorluğu hayali kuran Mussolini, mesajları ile İtalya'ya emperyalist hedefler belirlemiştir. İtalyan halkına da Roma İmparatorluğu hayalini hissettirmiş ve bu konuda halkı ile bütünleşmiştir. Mussolini'nin emperyalist mesajları nedeniyle 1925 yılı sonuna kadar geçen dönemde Türk-İtalyan ilişkileri güvensizlik zemininde ilerlemiştir.

1926 sonrasında ise karşılıklı ılımlı mesajlar, bürokratların olumlu çalışmaları, yapılan antlaşmalar, karşılıklı ziyaretler ile ikili iyi ilişkilerin kurulduğu söylenebilir. Özellikle 1928-32 yıllarında iyi ilişkilerde oldukça yoğun bir dönem yaşanmıştır. İkili siyasi ilişkiler, yapılan ticari antlaşmalarla kuvvetlendirilmiştir. 1934 yılında Mussolini'nin emperyalist bir açıklama yapması ve 1935 yılında ise İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ile Türk-İtalyan ilişkilerine yeniden güvensizlik hâkim olmuştur. İtalya'nın Hitler Almanyası ile müttefik olması da ikili ilişkilerde tereddüdü artırmıştır. Diğer taraftan Rodos'un ve Oniki Ada'nın İtalya tarafından silahlandırılarak tahkim edilmesi Türk-İtalyan ilişkilerini oldukça sarsmıştır. Nihayet, İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan ilişkileri İtalya tarafından belirlenmiş olan dış politikanın ılımlı veya yayılmacı yönüne göre belirlenmiştir. Sonuç olarak, 1911'den 1943'e kadar geçen süreçte Türk-İtalyan ilişkileri, güven ve güvensizlik arasında bir paradoks çerçevesinde gelişmiştir.

KAYNAKÇA

A. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.594.12, 1-2, Belge Tarihi: 01.06.1924
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.594.15, 1-2, Belge Tarihi: 02.06.1924
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 101.653.19, Belge Tarihi: 07.06.1924
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 253.708.35, Belge Tarihi: 16.04.1925
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.6, 1-2, Belge Tarihi: 22.07.1925
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.12, 1-2, Belge Tarihi: 09.07.1927
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.11, 1-2, Belge Tarihi: 05.12.1927
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.28, 1, Belge Tarihi: 09.04.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.596.24, Belge Tarihi: 28.04.1928
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.1, 1-2, Belge Tarihi: 03.05.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.8, 1, Belge Tarihi: 30.06.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 2, Belge Tarihi: 24.08.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 3, Belge Tarihi: 24.08.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 4, Belge Tarihi: 24.08.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.12, 5, Belge Tarihi: 24.08.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 236.597.17, 1-2, Belge Tarihi: 07.10.1929
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 6.55.2, Belge Tarihi: 11.11.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.598.1, 7, Belge Tarihi: 16.12.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.599.16, Belge Tarihi: 30.03.1932
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.600.7, 1-3, Belge Tarihi: 29.08.1932
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 237.601.29, 1, Belge Tarihi: 14.11.1933
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 226.525.20, 1, Belge Tarihi: 12.01.1934
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 238.605.15, 2, Belge Tarihi: 27.12.1934
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 51.4.10, Belge Tarihi: 17.01.1935
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 238.606.7, 1-3, Belge Tarihi: 04.09.1935
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 200.363.7, Belge Tarihi: 07.04.1937
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 84.88.5, Belge Tarihi: 01.10.1938
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 85.98.9, Belge Tarihi: 15.11.1938
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.611.35, Belge Tarihi: 20.10.1939
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 89.121.2, Belge Tarihi: 06.01.1940

- BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.612.14, Belge Tarihi: 19.06.1940
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 178.234.21, Belge Tarihi: 17.03.1941
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 94.29.12, Belge Tarihi: 07.04.1941
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.613.7, 1-4, Belge Tarihi: 26.12.1941
BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 239.613.22, Belge Tarihi: 10.07.1946
BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 236.594.7
BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 236.596.20, 1-2.

B. Gazeteler

- Tanin*, 29 Kanunuevvel 1327 (11 Ocak 1912)
Tanin, 18 Kanunusani 1327 (31 Ocak 1912)
Hakimiyet-i Milliye, 25 Teşrinievvel 1337 (25 Ekim 1921)
Hakimiyeti Milliye, 27 Mayıs 1929
Hakimiyeti Milliye, 7 Haziran 1929
Hakimiyeti Milliye, 9 Haziran 1929
Hakimiyeti Milliye, 16 Haziran 1929

C. Tetkik Eserler, Hatıralar ve Makaleler

- Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.
- Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 23. Basım, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2017.
- Akşin, Sina, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi-4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2011, s. 27-123.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 13. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 2000.
- Armaoğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihi*, 6. Baskı, Kronik Kitapları, İstanbul 2021.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt: 2, İkinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.
- Black, Jeremy, *Kısa İtalya Tarihi*, Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2020.
- Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.
- Çelebi, Mevlüt, “Başvekil İsmet Paşa’nın İtalya Seyahati”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı: 2, Aralık 2007, s. 21-52.
- Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan (Tatlik-Strateji-Diplomatik Mücadele 1922-1923)*, Çeviri: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, Ankara 1973.

Dumont, Paul, *Mustafa Kemal*, Çeviren: Zeki Çelikkol, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1999.

Goloğlu, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2017.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2017.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 (Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Grassi, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Güçlü, Yücel, *Eminence Grise Of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Ankara 2002.

Güllü, Ramazan Erhan, “Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 22, Güz 2015, s. 309-315.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

Koçak, Cemil, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi-4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2011, s. 127-224.

Korok, Dâniş Remzi, “Antalya ve İtalya (18 Ay İtalyan işgali altında)”, *Yeni Sabah*, 11 Mart 1941, s. 2-2.

Korok, Dâniş Remzi, “Antalya ve İtalya (18 Ay İtalyan işgali altında)”, *Yeni Sabah*, 12 Mart 1941, s. 2-2.

Korok, Dâniş Remzi, “Antalya ve İtalya (18 Ay İtalyan işgali altında)”, *Yeni Sabah*, 21 Mart 1941, s. 2-2.

Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar Belgeler), Çeviren: Seha L. Meray, Takım: I, Cilt: 4, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 331, Ankara 2018.

Müezzinoğlu, Ersin, “İtalya İle İlişkiler”, *Ana Hatları İle Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Editörler: Ersin Müezzinoğlu, Latif Pınar, İsmail Şahin, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 293-334.

Papuççular, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada (1912-1947)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2020.

Peker, Recep, *İnkılap Dersleri*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1984.

Salep, Mustafa, “İtalya’da Faşizmin İktidara Gelişi ile Mussolini’nin Siyasi ve İktisadi Politikaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 123, Aralık 2021, s. 297-320.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968.

Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.

Tansel, Selahattin, *Mondros 'tan Mudanya 'ya Kadar*, Cilt: 1, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Tosun, Ramazan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)*, İkinci Baskı, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 1997.

D. İnternet Kaynağı

<https://www.britannica.com/biography/Dino-Grandi-conte-di-Mordano> (Erişim Tarihi: 21.11.2021)

Ek-2: BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 236.596.20, Tarih: 21.12.1927

آئنه ايليجيلتمزدن وارد اولان ۱۳۴۱ / ۸۳۳۱ نومرولو تحريرات حورنيدر .

بوسياح خارجه ناطريني زيارته كينديكمده انتظار مالوننده كدينه عادت اينديتم ايناليا غيري
موسو آرتونا م مناد غاربي و اولدجه عبي عاجلرينه خطاب ايله عيناً عوسوزلر سولدي :
م سزى نامين ايدرم كه م موصولينى م ايناليا سنك توركيه يه قاريني بو كوكني سيا سنى ۱۹۲۳ سنه سى موصولينى
ايناليا سى سيا سنى دكدر . سيا ست حاضرهمز ايئى حكومتك عرقى بحر سفيد ده كي منافع مشترك سنك استنزام
اينديكى بو م ائتلاف م متوجه م .
م موصولينى نك م خارجه نظارنى سابق امور سياسييه مديريته جواباً :
م بو تقديرده . اول امده سزكده اعتراك اينديككز ۱۹۲۳ سنه سى سيا ستكرك يولتيشمه عالمنده توليد اينديكى
(موصولينى نك م) سزى ازاله ايتمك ميجوريتى خاطره كلير م
ديدم .
عرض معلومانه مارعت اينرم اقدام خرتلرى م

۱۸ تدرين ثابى ۱۹۲۷

اصلنه ملاحظدر .

030	10			236	596	20
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ek-3: BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 236.597.12, Tarih: 24.08.1929

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
İnci Daire Umum Müdürlüğü
İnci Şube

U. No 71635
H. No 466 J.
Lef

Ankara 24 ağustos 1929
Hulâsı : New York Times gazetesinde
Türkiye-İtalya hakkında yazılı
makale.

Başvekelete

 Y. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

New York Times gazetesinin 7/7/1929 tarihli nüshasında İtalyan tayyarelerinin İstanbulu ziyareti vesilesiyle bir makale yazılmıştır.

Bu makalede ecebî müdekkiklerin mütaleasına göre: Bu havafî ziyaret Türkiyeyi İtalyanlaştırma hareketine bir adımdır. İngiltere el altından İtalyayı arkalamaktadır. İtalya bu gün İngiltere ve Rusyadan fazla Türkiyede nüfuz kazanmıştır; Türkiye-Yunan ihtilâfatını halletmesi de beklenir denilmektedir.

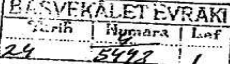
Münakasaya kunulan tahtelbahir ve torpido muhripleri hakkında da İngiliz ve Fransız şirketleri daha müsait fiyat verdikleri halde evvelden malûm olduğu üzere İtalyanlara ihale edilmiştir. denilerek Fransanın mevkiini gaybettiği sıralarda İngilterenin Rusyaya karşı duracak başka bir kuvvet gördüğünden dolayı memnun olduğu zikredilmektedir.

Mezkûr makalenin bir suretini takdim ve arzı keyfiyet eylerim efendim.

M. S.F.

Takdim
24-8-1929

Hariciye Vekili
A. Rıza

Tarih | Numara | Lef
24 | 5422 | 1

Cevabî muharrerata hanki daire ve şube ifadesile yazıldığını ve umumî ve hususî nümecolarının dereci mevcuttur.

-5-

030 10 236 597 12 1 M.N.

Ek-4: BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 237.600.7, Belge Tarihi: 29.08.1932

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Daire Umum Müdürlüğü
Şube

Ankara : 193
Hülâsa : 424

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI

S U R E T

Messagero Di Rodi gazetesinin 11/8/1932 tarihli nüshasında (Punti fermi - Italia e Turchia) unvanlı bir başmakale intişar etmiştir.

Makalede " Echo de Paris" gazetesinin İtalyanın Anadoluya karşı amalini ve Rodosun müstakbel İtalya harekâtı için bir merkez olarak hazırlanmakta olduğuna dair yazısından bahisle bubapta Giornale d'Italia gazetesinde müntegir makale hülâsatan nakledilerek bazı mütalâat ilâve edilmektedir.

Rodos gazetesinin maktuasile mealen tercemesi takdim ve arz olunur.

Messagero di Rodi'den :

Roma gazetesinin yeni Türkiye hakkındaki hissiyatına iştirak eder ve tarafeynin de temenni ettiği gibi biz de her iki millet arasındaki dostane münasebatın takviyesini temenni eyleriz.

Eski Sultanların harabeleri üstüne kurulan yeni Cumhuriyet Hükûmetine İtalya daha ilk Kemalist idare zamanından beri samimî bir nazarla bakmakta idi.

Bazı seneler oldu ki alâkadar bazı büyük Devletlerin tahrikâtile Türkiyede İtalyaya karşı bir itimatsızlık peyda olmuştur. O senelerde faşizm tehlikeli bir mütecaviz ve bir harp sergüzeştçisi olarak gösteriliyordu.

Türk-İtalya dostluğu ancak 1926 da Orsini Barone'nin Ankara'da Sefir bulunduğu sırada samimî olmaya başlamış ve bu münasebat Duce'nin arzusu ile 1928 de Milâno'da Musolini ve Tefik Rüşdî Bey mülâkatını hazırlamıştı. bu mülâkatta Türkiye ile dostluk ve bitaraflık ve hakem muahedeleri akte edilmiş ve bunlar bilâhare

Cevabî muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığıнын ve umumî ve hususî numaralarının derci mercudur.

Yüksek Lisans Öğrencisi
Recep AKBALKırıkkale Üniversitesi Yüksek Lisans
Öğrencisi, Emniyet Genel Müdürlüğü
rakball38@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8742-816X>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 01/03/2022 10/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1053706>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis Eğitim Tarihi (1845-1938)

*Police Education History from the Ottoman Empire to the Republic
(1845-1938)*

Öz

Emniyet hizmetlerinde verimliliği sağlamanın temeli etkin bir eğitim sisteminden geçmektedir. Modern kurumsal yapısının oluşturulmasıyla birlikte Türk Polis Teşkilatında ortaya çıkan eğitim ihtiyacı ilk olarak Osmanlı Dönemi'nde geliştirilen uygulamalarla giderilmeye çalışılmıştır. Devletin modernleşme hedefleri ve kurumsal dizayn çalışmaları karşısında yetersiz kalan bu uygulamalar, polis eğitiminin temelini oluşturan mekteplerin açılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda, 1907 yılında Selanik vilayetinde ilk polis mektebi açılmış ve verim alınması üzerine 1909 yılında Dersaadet Polis Mektebi eğitime başlamıştır.

Çalışmamızda Osmanlı'dan Atatürk Dönemi sonuna kadar geçen süreçte, Türk polis eğitim tarihi üç aşamada incelenmiştir. İncelememiz kapsamında Türk polis eğitim sisteminin temelleri ile gelişim süreci irdelenerek polis teşkilatının kuruluşu, Osmanlı Dönemi polis mektepleri ve Atatürk Dönemi polis eğitimi anlayışını yansıtan yeni polis okulları değerlendirilmiştir. İncelediğimiz tarihi süreç içerisinde polis eğitiminin hangi temellerde ortaya çıktığını saptamak ve uygulanan eğitim politikalarının başarı durumlarını yansıtmak amaçlanmıştır. Araştırma sürecinde literatür taraması yapılarak konu ile ilgili telif eserler, süreli yayınlar ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. 1845 yılı itibarıyla geliştirilen polis eğitim politikaları mesleki disipline haiz nitelikli polislerin yetiştirilmesini, teknolojik gelişmeler çerçevesinde yeni polis usullerinin benimsenmesini ve iç güvenlik hizmetlerinde başarılı sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Bu politikaların modern polis teşkilatının temelini oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Polis Teşkilatı, Eğitim, Polis Mektebi, İç Güvenlik, Atatürk Dönemi

*Bu makale Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi yüksek lisans programında Prof. Dr. Veysel Kareni Bilgiç danışmanlığında hazırlanan "21. Yüzyıl Türk Emniyet Teşkilatındaki Reformlar" adlı tezden üretilmiştir.

ATIF: AKBAL Recep, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis Eğitim Tarihi (1845-1938)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (148-169)

CITE: AKBAL Recep, "Police Education History from the Ottoman Empire to the Republic (1845-1938)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (148-169)

Screened Turnitin

Abstract

To guarantee productivity in the police forces, an efficient education system is crucial. With its modern institutional structure maintained, the requirement for education in Turkish Police Service was first met by the practices that were developed during the reign of the Ottoman Empire. Due to the fact that these practices were inadequate for the empire to achieve certain goals of modernization and the praxis developed for institutional design, schools which were essential for police training, became a major priority. Within this framework, the first police school was opened in Salonica in 1907, and since this school was considered to be efficient, Dersaadet Police School began its life in 1909.

In this study, the educational history of Turkish police force has been analyzed in three stages based on the process starting from the reign of the Ottoman Empire to the very end of Ataturk's era. Within the scope of the analysis, the establishment of Turkish Police Service, the police schools opened during the reign of the Ottoman Empire and the new police academies that represent the insights regarding police training during Ataturk's rule have been evaluated with an emphasis on the basics of the education system of Turkish police force and its development process. The historical process which has been analyzed in this study aims to determine on which grounds police training emerged and represent success rate of educational policies. Literature review has been used, and copyrighted works, periodicals and electronic information resources on the subject have been consulted. Thanks to the policies of police training, which were initiated to be developed in 1845, police officers possessing professional discipline have been trained, novel police methods have been embraced within the scope of technological developments, and successful outcomes in internal security forces have been obtained. These policies are considered to be the foundation on which the modern police service was built.

Keywords: Turkish Police Service, Training, Police School, Internal Security, Ataturk's Era

GİRİŞ

Insanlığın varoluşundan günümüze kadar güvenlik olgusu sosyoekonomik, siyasi, hukuki ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde değerlendirildiğinde her dönemde toplumlar açısından farklı beklentiler ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl itibarıyla bu beklentiler neticesinde dünya genelinde iç güvenlik yapısında gerçekleşen değişimler, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. 1845 yılında, asker temelli iç güvenlik yapısı terk edilerek modern polis teşkilatının temelleri atılmıştır. İç güvenlik hizmetlerini yürütmekle mükellef tutulan teşkilatın sorumluluk sınırları zamanla genişletilmiştir. Özellikle, adli görevlerin bu sorumluluk alanına dâhil edilmesiyle birlikte teşkilatın hukuki yetersizliği gündeme gelmiştir.

Osmanlı güvenlik bürokrasisi iç güvenlik hizmetlerinde ortaya çıkan ihtiyaçları dikkate alarak polis teşkilatına has bir eğitim politikası oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. İlk olarak mevcut personelin kısa süreli kurslarla eğitilmesi öngörülmüş; ancak teşkilatın görev ve yetki sınırları dikkate alındığında bu kursların yetersiz olduğu anlaşılmıştır.

Polis mektebi açılması düşüncesinin yayılmasıyla birlikte başlatılan çalışmalar ilk polis mektebinin Selanik'te açılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu mektebin polis teşkilatına sağladığı faydalar ülke genelinde polis mektep sayısının artırılması fikrini doğurmuştur. Ancak, bu dönem gerçekleşen siyasal, ekonomik ve diplomatik krizler eğitim politikalarını olumsuz etkilemiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde etkinliğini kaybetmesi nedeniyle Cumhuriyet Dönemi'nde polis teşkilatının yeniden oluşturulması amaçlanmıştır. Polis eğitiminin, iç güvenlik problemlerini çözüme kavuşturacak önemli kriterler arasında gösterilmesi modern polislik anlayışına uygun eğitim politikalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, beklentilere çözüm üretecek sistematik yapıda polis okulları açılmış ve bu okullar, hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmıştır.

Türk polis eğitim tarihi incelendiğinde her dönem farklı temeller üzerinden geliştirilmeye yönelik eğitim programlarının uygulandığı görülmektedir. Ancak, farklı dönemlerde toplumu etkileyen gelişmeler çerçevesinde şekillenen polis eğitiminde süreklilik arz eden bir sistem kurulması mümkün olmamıştır. Eğitim hususunda sağlanacak başarının teşkilata sağlayacağı katkılar dikkate alındığında geleneksel bir eğitim yapısının kurulması ve değişen koşullara paralel yeniliklerin bu sisteme entegre edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmamızda modern Türk Polis Teşkilatının miladı olarak kabul edilen 1845 yılından Atatürk Dönemi'nin son yıllarına kadarki süreçte Türk polis eğitiminin gelişim ve değişim süreci incelenmiştir. Bu kapsamda, çalışmamıza konu olan süreçte, emniyet teşkilatının kuruluş sürecinin nasıl geliştiği, polis eğitimi ile ilgili gelişmelerin ne olduğu, polis mekteplerinin hangi koşullarda eğitim faaliyetlerine başladığı, eğitim faaliyetleri içerisinde hangi müfredatların uygulandığı, müfredatların personele nasıl katkı sağladığı, talebelerin eğitim programlarının ne olduğu, uygulanan eğitim politikalarının nasıl sonuçlandığı gibi sorulara cevap verilmiştir. Polis eğitiminin safahatı ortaya koyulmuş ve bu alanda gerçekleşmesi muhtemel değişimlerde fayda sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışmamız Türk polis eğitiminin geçmiş yıllarındaki sürecini incelemek üzere tarihsel araştırma yöntemi ile ele alınmıştır. Çalışmamızın sınırlarını, Türk polis eğitiminin belirttiğimiz dönemi ile ilgili mevcut bulunan literatür oluşturmuştur. Ulaşabildiğimiz kaynaklar, literatür taraması yapılarak incelemelerimizde temel alınmıştır. Ancak, konu ile ilgili sınırlı sayıda kaynak bulunması ve çalışmamızın tarihsel bir çalışma olması nedeniyle kaynak elde etme süreci hem zorlu hem dar kapsamlı olmuştur. Veriler ilgili telif eserler, süreli yayınlar ve elektronik kaynaklardan elde edilmiştir. Tarihsel araştırma yöntemi gereği taranan veriler ile Türk polis eğitimi tarihinde bahse konu dönem irdelenerek problemler çözümlenmiştir.

1. Polis Teşkilatının Kuruluş ve Gelişimi

Emniyet teşkilatının mevcut yapısının temelleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde gerçekleştirdiği yeniliklere dayanmaktadır. 1845 yılına kadarki süreçte Osmanlı Devleti'nin iç güvenlik yapısı incelendiğinde kamu hizmetlerinin birden fazla kurumun sorumluluğunda yerine getirildiği görülmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte kurulan yeni ordu ve İhtisap Nezareti çalışanları kamu güvenlik hizmetlerinden

mesul tutulmuştur¹.

Emniyetten sorumlu birimler arasında yeknesaklığın sağlanamaması iç güvenlik hizmetlerinde zafiyet oluşmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, modernleşme sürecinde oluşturulan yeni güvenlik politikaları ile halkın huzur ve güvenliğini sağlamak, güvenlik hizmetlerindeki zafiyeti ortadan kaldırmak gibi amaçlar çerçevesinde 20 Mart 1845 tarihinde Osmanlı Polis Teşkilatı kurulmuştur². 1845 yılında gerçekleşen bu değişimle güvenlik birimleri merkezileştirilmiştir. 1845 yılında Teftiş Memurluğu olarak yapılandırılan güvenlik biriminin görev ve yetkileri o dönem yayımlanan on yedi maddelik nizamname ile belirlenmiştir³. Nizamnamenin yayımlanmasıyla birlikte yeni polis teşkilatı ilk olarak dönemin başkenti İstanbul'da yapılandırılmıştır.

Askerlik hizmetlerinde verimliliğin düşmesi gerekçe gösterilerek 1846 yılında Seraskerlik makamının iç güvenlik hizmetlerindeki sorumluluğu kaldırılmıştır. İç güvenlik hizmetleri bu dönem kurulan Zaptiye Müşiriyeti sorumluluğuna bırakılmıştır. Hiyerarşik idari yapı içerisinde teftiş memurları bu teşkilata bağlanmıştır. Gerçekleşen yapısal yeniliklere rağmen 1879 yılına kadar istenilen verim elde edilememiştir. I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte açıklanan hükümet politikalarında Avrupa standartlarına uygun, modern bir emniyet teşkilatı vurgusu yinelenerek Teftiş Memurluğu kaldırılmıştır. 1879 yılında kurulan Zaptiye Nezareti ile asayiş hizmetlerinde verimliliğin artırılması ve polislik hizmetlerinin tek merkezden yönetilmesi amaçlanmıştır. "Zaptiye Nezareti 18 Zilhicce 1296 tarihinden, lağvedildiği 17 Recep 1327 (4 Ağustos 1909) tarihine kadar bugünkü Emniyet Genel Müdürlüğünün (EGM) vazife ve yetkilerine haiz bulunuyordu⁴."

1879 yılında "polis neferi" sistemine geçilmesi ve 1880 yılında oluşturulan yeni emniyet teşkilatı yapılanmasına geniş kadrolar tahsis edilmesi ile başkent İstanbul'da etkin bir güvenlik yapısı oluşturulmuştur⁵. Bu yapı içerisinde polislik hizmetleri, önleyici polis, siyasi polis ve adli polis olacak şekilde üç bölüme ayrılmıştır. Ayrıca, teşkilat bünyesinde beş kademeli bir hiyerarşik yapı oluşturulmuş ve çalışma prensibi olarak bölük sistemi kabul edilmiştir. Bu sistematik yapı içerisinde uygulanan bölük sistemi ile merkeze bağlı alt birimler bölgelere ayrılarak üstlenilen kamu hizmetlerinde etkinliğin artırılması planlanmıştır. Başkent İstanbul'da bu dönem itibarıyla 10 polis bölüğü kurulmuştur. Bölüklerde görev yapacak personel sayısının belirlenmesinde sorumluluk bölgelerinin önemi ve bölgelerdeki iş yoğunluğu dikkate alınmıştır⁶.

- 1 Eyüp Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi* (Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018), 28; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Yiğit, ed., *Türk Polis Tarihinin Kökenleri* (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017).
- 2 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum* (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2008), 75; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Yiğit, "Serkomiserlikten Müdürlüğe: Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü'nün Kuruluşu (1885-1938)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, ed. Oktay Bozan vd., c. 2 (Elazığ: Manas Yayıncılık, 2019), 133-35.
- 3 Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 1. bs. (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2016), 163.
- 4 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 182.
- 5 Derviş Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 1. bs. (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2016), 73.
- 6 Eyüp Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 1. bs. (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2018), 13.

1879 yılında hazırlanan Sadaret Tezkiresi gereği yeni yapı içerisinde 1880 yılında bir polis heyeti oluşturulmuştur⁷. 1885 yılı itibarıyla ülke genelinde valilerin sorumluluğunda görev yapacak alt birimlerini oluşturmaya başlayan polis teşkilatı, yeni yapısıyla birlikte üstlendiği kamu görevlerinde başarılı sonuçlar elde etmiştir. Bu başarılar neticesinde 1885 yılı itibarıyla Kudüs gibi bazı bağımsız sancaklar dâhil olmak üzere tüm Osmanlı vilayetlerinde yeni model emniyet teşkilat yapısı kurulmuştur⁸.

Teşkilatın dünya standartlarına uygun bir yapıya dönüştürülmesi amacıyla yapısal yenilikler hususunda Avrupalı devletlerden yardım alınmıştır. 1885 yılında Paris Polis Teşkilatının gönderdiği uzman Celestin Bonnin'den teşkilatın tüm birimlerini incelemesi ve yapılandırması istenilerek kendisine polis müfettişliği görevi verilmiştir. Kendisinin polis kıyafetleriyle ilgili padişaha sunduğu rapor bu yapılandırmanın ilk örnekleri arasındadır⁹.

1845 ve 1896 yıllarında yayımlanan nizamnameler teşkilatın yapılandırılma sürecinde bir yenilik hareketi olarak kabul edilmesine rağmen beklentileri karşılayamamıştır. Celestin Bonnin¹⁰ ve Avrupa'dan getirilen diğer uzmanların, Osmanlı Polis Teşkilatını geliştirmek üzere sunduğu raporlar neticesinde hazırlanan 1907 tarihli Nizamname ile günümüz polislik yetkilerinin temelini atıldığı milli bir hukuki mevzuat oluşturulmuştur¹¹. 1907 tarihli nizamnamede Türk kültürüne uygun bekçilik faaliyetlerine işlerlik kazandırılmasının önemi dahi vurgulanmıştır¹².

1908 yılında Sultan II. Abdülhamit yönetiminin sona ermesiyle devlet yönetiminde hâkim konuma gelen İttihat ve Terakki üyeleri birtakım idari değişiklikler gerçekleştirmiştir. 31 Mart Vakası'ndan kısa bir süre sonra emniyet hizmetlerinden sorumlu Zaptiye Nezareti kapatılarak yerine "22 Temmuz 1326 (1909) tarihli İstanbul Vilayeti ve Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanunla Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü (EUM)" kurulmuştur¹³.

Polis teşkilatının Avrupa standartlarına uygun olmadığı gerekçesiyle Galip Paşa başkanlığında bir heyet Almanya başta olmak üzere gelişmiş Avrupa ülkelerinin polis teşkilat yapısını incelemek üzere görevlendirilmiştir¹⁴. Yapılan incelemeler neticesinde Avusturya Polis Teşkilatı yapısı benimsenerek gerekli dönüşüm çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda, milli nitelikteki ilk nizamname olan 1907 Nizamnamesi yetersiz olduğu

7 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 39.

8 Yücel Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı", Atatürk Ansiklopedisi, 09 Nisan 2021, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-polis-teskilati/>.

9 Cemal Tepe, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Polis Kıyafetleri", *Anasay*, sy 13 (18 Ağustos 2020): 22, <https://doi.org/10.33404/anasay.756328>.

10 Celestin Bonnin'in Osmanlı polis tarihindeki yeri ve önemi hakkında bkz. Nurettin Van, "Osmanlı Polis Teşkilatının Modernleşme Sürecinde Celestin Bonnin'in Rolü", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, ed. Yücel Yiğit (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017), 291-309.

11 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 207.

12 Eyüp Şahin, *Çarşı ve Mahalle Bekçileri* (Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018), 80.

13 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 489; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Yiğit, "II. Meşrutiyet Dönemi Polis Maaşları" (Mehmet Genç Anısına Uluslararası Osmanlı İktisat Tarihi Sempozyumu, İstanbul, 2021). (Henüz baskı aşamasında olan bu eseri kullanmama lütfettiği için Doç. Dr. Yücel Yiğit'e teşekkür ederim).

14 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 50.

gerekçesiyle kaldırılarak 1913 tarihli yeni bir nizamname yayımlanmıştır. 1913 Nizamnamesi ile birlikte polis teşkilatının yetki alanı yeniden şekillendirilmiş ve teşkilatın askeri yapıdan arındırılarak sivilleştirilmesi amaçlanmıştır¹⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte polis teşkilatının üstlendiği sorumluluk daha da genişlemiştir. Bu dönemde, polis teşkilatı, çalışma prensiplerini hem savaş ortamının toplum düzeninde yarattığı olumsuz sonuçları engellemek hem de savaşın fiili olarak gerçekleştiği topraklarda orduya destek vermek gibi amaçlar çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu süreçte, polis teşkilatı tarafından üstlenilen istihbarat faaliyetleri¹⁶, lojistik destek, asayiş sağlama, halkı bilinçlendirmek gibi vazifeler kurtuluş mücadelesi sürecinde de devam ettirilmiştir¹⁷.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) kurulmasıyla birlikte iç güvenlik hizmetlerinde etkin bir emniyet teşkilatı yapısı oluşturulması amaçlanmıştır. 9 Mayıs 1920 tarihinde iç güvenlik politikalarında toplumsal birlik ve beraberliği koruyarak asayiş bütün topraklarda tesis etme amacı vurgulanmıştır¹⁸. TBMM hükümetince EUM haricinde Ankara merkezli yeni bir polis teşkilatı kurulmuştur¹⁹.

Milli Mücadele Dönemi'nde elde edilen zaferler neticesinde İstanbul merkezli polis teşkilatları kapatılmıştır. Savaş süreci, mevcut polis sayısında büyük düşüşler yaşanmasına neden olmuştur. Bu nedenle, 1920 yılında oluşturulan milli teşkilat 1 genel müdür, 1 genel müdür yardımcısı ile emniyet, seyri sefer, memurin şubelerinden ve 6 kişilik teftiş kurulundan oluşan dar kapsamlı bir yapı üzerine kurulmuştur²⁰.

Atatürk Dönemi itibarıyla mevcut teşkilat yapısı ihtiyaçları karşılayacak seviyelere ulaşamamıştır²¹. Personel yetersizliği sorununa rağmen bu dönemde polis teşkilatı bünyesinde kurulan şube sayısı artırılarak polis hizmetlerindeki ihtisaslaşmanın önü açılmıştır. Bu kapsamda, benimsenen ilke ve inkılaplara uygun bir teşkilat oluşturabilmek için yeni yasalar hazırlanmıştır²².

15 Taner Gün, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Emniyet Teşkilatı'nda Sivilleşme (1909 - 1918)", ed. Muammer Gül ve Mustafa Kandemir (Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2013), 241-42.

16 Türk Polis Teşkilatı istihbarat biriminin kuruluşu ve gelişimi üzerine literatüre kazandırılmış önemli iki eser için bkz. Yücel Yiğit ve Eyüp Şahin, "Emniyet İstihbarat Tarihi", *Türk İstihbarat Tarihi*, ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., 1. baskı, Yeditepe Yayınevi (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 605; Ali Rıza Öge, *İstihbaratçı Bir Bektaşinin Hatıraları (Zabıta Hayatımda Neler Gördüm Neler Geçirdim)*, haz. Ali Birinci ve Yücel Yiğit, 1. bs. (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2018).

17 Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı".

18 "Tarihçe", Emniyet Genel Müdürlüğü, Erişim 28 Aralık 2021, <https://www.egm.gov.tr/tarihce>.

19 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 311.

20 Cüneyt Akdeniz, "Polis Mecmuası Yazıları (1919-1923)" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yeditepe Üniversitesi, 2019), 28; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Yiğit, "Miras ve Süreklilik: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis", *Adli Bilimler ve Kriminalistik*, ed. Hamit Hanlı, 1. bs. (Ankara, 2022). (Henüz baskı aşamasında olan bu eseri kullanmama lütfettiği için Doç. Dr. Yücel Yiğit'e teşekkür ederim).

21 Hüseyin Hüsnü Gören, *Birinci Yüzyılında (1839 - 1938) Türk Polis Teşkilatının Tekamül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri* (Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018), 29.

22 Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı".

2. Polis Eğitiminde Bir İlk: Selanik Polis Mektebi

Osmanlı Devleti'nde adli kolluk sistemine geçilmesiyle birlikte teşkilat bünyesinde görev alacak personelin hukuk temelli bir eğitimle yetiştirilmesi zaruri olmuştur²³. Bu ihtiyacı karşılamak için polis eğitiminde gelişmiş Batılı devlet sistemleri düzeyinde bir yapılanma modeli öngörülmüştür. Adli kolluk sistemine geçiş dönemine kadarki süreçte polis eğitiminde güvenlik hizmetini karşılayacak düzeyde umumi bir sistem kullanılmıştır.

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde uygulanan genel eğitim politikaları kapsamında mezun olan kültürel donanıma haiz sivil öğrenciler, diğer devlet kuruluşlarında olduğu gibi polis teşkilatı bünyesinde de görevlendirilmişlerdir²⁴. Bu uygulama, o dönemde belirlenen vazife ve yetki sınırları içerisinde üstlenilen görevlerde başarılı sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak, adli görevlerin sorumluluk sınırlarına dâhil edilmesiyle ortaya çıkan hukuk bilgisi ihtiyacını karşılamada söz konusu uygulama yeterli olmamıştır.

Adli görevlerin yerine getirilmesi sürecinde yaşanan olumsuzluklar, meslek hiyerarşisi içerisinde bulunan tüm personele eğitim verilmesi konusunu gündeme getirmiştir²⁵. 1891 yılında Zaptiye Nezareti tarafından başlatılan çalışmalar neticesinde bir polis dershanesi açılmıştır²⁶. Açılan polis dershanesinin kuruluş amacı doğrultusunda ceza usul hukuku ve ceza hukukunda uzman bir öğretmen bulunması için çalışmalar başlatılmıştır. Aynı yıl içerisinde, gerekli niteliklere haiz olan Defter-i Hâkani Nezaretinde vekil olarak görev yapan Manyasizâde Refik Bey, karşılıksız olarak Polis Dershanesinde öğretmen olarak göreve başlamıştır²⁷.

Meslek içi eğitim kursu niteliğinde olan bu dershanede kursa katılacak personelin haftada iki gün, birer buçuk saat olmak üzere ceza usul hukuku ve ceza hukuku alanlarında eğitim alması planlanmıştır²⁸. Polis Dershanesinin kuruluş amacı adli konularda polislerin eğitilmesi olarak ifade edilmiş olsa da Halim Alyot, Zaptiye Nezaretinin eğitime gelen polislerden beklentisini: “Padişaha bağlılık, istihbarat kabiliyetinin geliştirilmesi ve fiyakalı görünmek” şeklinde ifade etmiştir²⁹. 1895 yılında Refik Bey'in görevi bırakmasıyla Polis Dershanesinde uygulanan eğitimde aksamalar yaşanmıştır. Adliye Nezareti Celilesi Umûru Cezaiye Müdürlüğü görevinde bulunan Cemalettin Bey'in gönüllü olarak ders verme talebinin kabul edilmesiyle eğitime devam eden dershanenin faaliyetlerine II. Meşrutiyet Dönemi itibarıyla son verilmiştir³⁰.

23 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 29.

24 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 62.

25 İbrahim Yılmaz, “Osmanlı Polis Okulları: Eğitim”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 38 (2015): 106.

26 Ali Birinci, “Türk Emniyet Teşkilatında “ İlkler “”, *Polis Bilimleri Dergisi* 1, sy 3 (1999): 11.

27 Yücel Yiğit, “Mektepsiz Polis Kalmasın: Selanik Polis Mektebi”, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, ed. Alaattin Aköz vd. (Konya: Palet Yayınları, 2020), 461.

28 Tongur, *Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 169-70.

29 Alyot, *Türkiye’de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 813.

30 Eyüp Şahin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Polisinin Eğitimi”, *Çağın Polisi Dergisi*, sy 98 (2010): 19-23.

Polis dershanesinin yanı sıra polis teşkilatına münhasır eğitim kurumu ile ilgili çalışmalar Avrupalı devletlerin din temelli siyasi baskılarının artmasıyla birlikte ilk olarak Balkan topraklarında neticeye ulaştırılmıştır³¹. Avrupalı devletlerin Balkanlardaki Hristiyan tebaanın güvenliğini sağlamak amacıyla kendi kontrollerinde olacak bir polis mektebi kurma teklifi, Osmanlı Devleti tarafından kendi iç işlerine müdahale olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bir süre sonra Batılı devletlerin baskılarına direnilememiş ve Balkan topraklarında polis mektebinin açılmasına yönelik müzakereler başlatılmıştır³². Balkan topraklarında açılacak mektep kadrosunun Osmanlı Devletince belirleneceği, yalnızca mektepten sorumlu müdür kontenjanının yabancılar için olabileceği şartlarının Avrupalı devletlerce kabul edilmesiyle uzlaşma sağlanmıştır³³.

20 Aralık 1907 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk polis mektebi Vilayât-ı Şahane Polis Mektebi adıyla Belçikalı Kaymakam Leon Bronzo müdürlüğünde Selanik'te açılmıştır³⁴. Mektep müdürü kadrosunun yabancılar ayrılması nedeniyle Leon Bronzo'dan sonra mektep müdürlüğü görevine İtalyan subay Karpini getirilmiştir³⁵. Daha sonraları, ismi "Selanik Polis Mektebi" olarak değiştirilen mektebe Rumeli Müfettiş-i Umûmiliğine bağlı olarak görev yapan komiser ve memurlar öğrenci olarak alınmışlardır. Mektebin eğitim kalitesinin sağladığı başarı devletin üst kademelerinde başkent İstanbul'da da bir polis mektebi kurulması fikrini yaygınlaştırmıştır³⁶.

Selanik Polis Mektebi eğitim kadrosunun donanımlı muallimlerden oluşturulması ve ders programlarının teşkilatın ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanması polis teşkilatının başarısına doğrudan katkı sağlamıştır³⁷. Mektebin ilk yıllarında ders programları ile ilgili bir mevzuat oluşturulmamıştır. Eğitim alan komiserlerin diplomaları incelendiğinde mektebin ilk eğitim yılında polislik hizmetleriyle ilgili temel hukuk ve spor derslerine yer verildiği görülmektedir³⁸.

1910 yılında yayımlanan Polis Mektepleri Nizamnamesinde mektebin ders müfredatı "Hukuka Giriş, Ceza Hukuku, Ceza Usul Hukukunun Adli Zabıta Kısmı, Adli Zabıta Hukuku, Devletler Özel Hukukunun Zabıta Kısmı, Polis Nizamnamesi, Kroki, Uygulamalı Telgrafçılık ve Telefon Kullanımı, Terbiye-i Bedeniye ve Meslekiye, Fotoğrafçılık, Jimnastik, Hıfz-üs Sıhha ve Müdavât-ı Evveliye" olarak belirlenmiştir³⁹. Sistematik bir yapı içerisinde oluşturulan eğitim kalitesinin polis hizmetlerine yansması toplumsal memnuniyeti artırmıştır. Ortaya çıkan başarı neticesinde Vilayet-i Selase Umûmi Müfettişliğinden dönemin başkenti İstanbul'da dahi Selanik Polis Mektebi mezunlarının

31 İbrahim Yılmaz, "Selanik'te Asayiş ve Polis (1876-1912)", *Hikmet Yurdu* 11, sy 22 (2018): 155, <http://dx.doi.org/10.17540/hy.v11i22.408>.

32 Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 174.

33 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 64-65.

34 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 53.

35 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 170.

36 Yiğit, "Mektepsiz Polis Kalması: Selanik Polis Mektebi", 476.

37 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 64.

38 Yiğit, "Mektepsiz Polis Kalması: Selanik Polis Mektebi", 471.

39 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 64.

görevlendirilmesi talep edilmiştir⁴⁰.

Bu dönem itibarıyla iç ve dış siyasette gelişen olaylar sebebiyle Selanik Polis Mektebi uzun bir süre boyunca faaliyet gösterememiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte mektepte eğitim alan öğrencilerin bağlı oldukları Vilayet-i Selase Umûmi Müfettişliği 1908 yılında kapatılmıştır⁴¹. Müfettişliğin kapatılmasıyla birlikte Selanik Polis Mektebi müdürlüğünde görev yapan yabancı kökenli subayların görevine son verilmiştir⁴². Maarif hayatına devam eden mektebin kapatılmasına kadar geçen süreçte müdürlük kadrosu, İttihat ve Terakki yönetimince belirlenmiştir⁴³.

İttihat ve Terakki yöneticileri, Selanik Polis Mektebinin sağladığı başarıları dikkate alarak bazı Osmanlı vilayetlerinde aynı minvalde mekteplerin açılması yönünde çalışmalar başlatmıştır. Ancak, 1912 yılında Balkan Savaşları'nda Selanik'in kaybedilmesiyle Türk polis eğitiminde bir ekol oluşturan ve yeni polis mekteplerinin açılmasına vesile olan Selanik Polis Mektebinin maarif hayatı son bulmuştur⁴⁴.

3. Polis Eğitiminde Kurumsallaşma: Dersaadet Polis Mektebi

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde siyasi konjonktür nedeniyle diğer vilayetlerde polis mekteplerinin açılmasına yönelik somut bir adım atılmamıştır⁴⁵. Bazı tarihçilerin görüşlerine göre bu dönem Harbiye mezunları teamül gereği başkente dönmek üzere diğer vilayetlerde görevlendirilmişlerdir⁴⁶. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle bu teamül işlevsiz hale gelmiştir. Teamülün etkisini yitirmesiyle başkente dönenler arasında eski Selanik Polis Mektebi muallimlerinden İbrahim Feridun Bey de bulunmaktadır⁴⁷. Polis eğitimi üzerine yazmış olduğu yazıların başkent gazetelerinde yayımlanmasının akabinde İbrahim Feridun Bey dönemin

Erkân-ı Harbiye Feriki Farukizâde Sami Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme neticesinde dönemin başkenti İstanbul'da bir polis mektebi daha açılmasına karar verilmiştir⁴⁸.

İstanbul'da açılacak olan polis mektebi ile ilgili çalışmalar devam ederken vakit kaybetmemek amacıyla düzenlenen konferanslarla İstanbul'da görev yapan teşkilat

40 Şahin, 65-66.

41 Hasip Saygılı, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Dönemi'nde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları ile İlişkileri", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy 2 (16 Ekim 2014): 198, <https://doi.org/10.17336/igusbd.68657>.

42 Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 174-75; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 3-4 (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1497-98.

43 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 62.

44 Eyüp Şahin, *1907'den 2000'e Polis Okulları* (Ankara: EGM Basımevi, 2001), 14-21.

45 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 164.

46 Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Mekteb-i Harbiye-i Şahane" (Osmanlı İstanbulu IV, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 948; Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 176.

47 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 85.

48 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 264.

mensuplarının eğitimlerine başlanmıştır. Ferah Tiyatrosunun salonunda hizmet içi eğitim niteliğinde gerçekleştirilen bu konferanslar ile aslında polislerin dönüşüm sürecine adapte olmaları amaçlanmıştır⁴⁹. Polis memur ve komiserlerine verilen bu konferanslar ciddiyetle ve titizlikle sürdürülmüştür. Ancak, 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen 31 Mart Vakası'ndan kısa bir süre sonra konferanslar iptal edilmiş, Zaptiye Nezareti kapatılmış ve yaklaşık 900 kadar polis meslekten ihraç edilmiştir. Bu gelişmeler polis mektebinin bir an evvel açılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır⁵⁰.

Ortaya çıkan siyasi gelişmeler neticesinde 1909 yılı bütçesinde başkentte açılacak polis mektebi için 400.000 kuruşluk bir harcama kalemi oluşturulmuştur. Harcama kaleminin oluşturulmasının akabinde eğitimin gerçekleştirileceği uygun bir mekân aranmıştır. Hatta bir dönem, mektep binasının sıfırdan inşası gündeme gelmiştir; lakin mektebin açılışını erteleyebileceğinden bu düşünceden vazgeçilmiştir. Mektep müdürü olarak görevlendirilen Yüzbaşı Ahmet Bey ve Muallim Feridun Bey'in fizibilite çalışmaları sonucu Yıldız Sarayı Mabeyn ve Agavat Dairelerinin mektep binası olarak kullanılmasında mutabakat sağlanmıştır⁵¹. Kısa sürede Yıldız Sarayının Şehzadegân Dairesi Baş Kitabet bölümü eğitime hazır olacak şekilde dizayn edilmiştir. Ders verecek muallim ve öğrencilerin belirlenmesiyle birlikte hazır hale gelen Dersaadet Polis Mektebi 14 Temmuz 1909 tarihinde resmi bir törenle açılmıştır⁵².

Dersaadet Polis Mektebine ilk olarak altı ay süreyle eğitim vermek üzere toplam 400 öğrenci alınmıştır. Bu öğrencilerden 250'si başkent karakollarında, kalan 150'si ise diğer vilayetlerde görev yapan polislerden oluşmaktadır⁵³. Balkan Savaşları sonrası kapatılan Selanik Polis Mektebi muallim kadrosunun Dersaadet Polis Mektebine aktarılmasıyla eğitim kalitesi güçlendirilen mektebe İran'dan dahi eğitim almak üzere öğrenci gönderilmiştir⁵⁴.

Teorik eğitimde oluşturulan kalite pratikte polis hizmetlerine bir müddet yansımamıştır. Eğitim almadan göreve başlayan polisler bu duruma temel gerekçe gösterilmiştir. Dönemin güvenlik bürokrasisi tarafından vilayetlere gönderilen yazı ile temel polis eğitimi almayan personel için meslek kursları açılmıştır. Bu dönemde, polis mekteplerinde ortak ders materyallerinin olmaması nedeniyle muallim İbrahim Feridun Bey'e bir ders kitabı hazırlattırılmıştır. Bu sayede, 1 Kasım 1910 tarihinde yayınlanan "Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumât-ı Meslekiye" adlı kitap Türk polis eğitim tarihinin ilkleri arasında yer almıştır⁵⁵.

49 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 814; Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 176.

50 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 164.

51 Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 177.

52 Yiğit, "Mektepsiz Polis Kalmasını: Selanik Polis Mektebi", 476.

53 İbrahim Türk, "Osmanlı Devleti'nde Polisin Mesleki Terbiyesine Müteallik Bir Talimat-ı Mahsusa", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, sy 1 (18 Ağustos 2014): 160, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/80884>.

54 Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 177.

55 Şahin, *1907'den 2000'e Polis Okulları*, 75-76.

Birinci Dünya Savaşı döneminde mektebin sabit bir yerleşkesinin mevcut olmaması polis eğitiminde aksaklıklar yaşanmasına neden olmuştur⁵⁶. İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Atiye Sultan Sarayı'na el koyarak fiziki mekânları Zabıt Mektebine dönüştürmesiyle mektep Yıldız Sarayından buraya nakledilmiştir⁵⁷. Bir müddet bu yerleşkede eğitim faaliyetlerine devam eden mektep savaş nedeniyle önce Fransız Saint Michel Okuluna, ardından da Saint Benoit Okuluna aktarılmıştır. Ancak, savaşın kaybedilmesiyle Fransızlar bu okulların kendilerine ait olduğunu belirterek okulların boşaltılması talebinde bulunmuşlardır. Birtakım değişikliklerin sonucunda bir yıl kadar Ayasofya Adliye Binasında eğitime devam eden mektep, son olarak Milli Mücadele neticesinde İstanbul'un geri alınmasıyla birlikte yeniden Yıldız Sarayına taşınmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde de eğitim hayatına devam etmiştir⁵⁸.

Dersaadet Polis Mektebi kaliteli eğitim anlayışı çerçevesinde polislik hizmetlerinde fayda sağlayacak bir ders müfredatı ile donatılmıştır. Emniyet hizmetlerinde yaşanan sorunların önüne geçilmesi amacıyla dönemin gelişmiş polis usulleri müfredata eklenmiştir. Hatta bu doğrultuda, Japon sistemindeki suçluları yakalama usulünü tatbik etmek üzere İngiliz Mr. Bayçlar öğretim görevlisi kadrosuna dâhil edilmiştir⁵⁹. Mektebin müfredatı: "Kavanin, Polis Nizamnamesi, Telefon ve Telgraf Muhaberesi, Beden Terbiyesi ve Eskrim, Otomobil, Motor ve Makine Sevk ve İdaresi, Meslek Terbiyesi ve Fiilî Hizmet, Atış Nazariyesi, Müdavât-ı Evveliye ve Hıfzıssıhha, Daktiloskopi ve Fotoğraf, Hesap ve Usul-i Tahrirat" derslerinden oluşmaktadır⁶⁰. Bu dersler dönemin uzman muallimleri tarafından verilmiştir. Okutulacak dersler belirlenirken gözetilen hassasiyet muallim seçimlerine de yansımıştır. Belirlenen kriterleri karşılayacak nitelikte İstanbul'da bulunan muallimler arasında alanında en yetkin isimlerin mektepte görevlendirilmesi sağlanmıştır⁶¹.

Mondros Mütarekesi'nin akabinde başlayan işgallere⁶² rağmen Dersaadet Polis Mektebi eğitim hayatına devam etmiş ve cumhuriyetin kuruluşundan tam 37 yıl sonra, 1960 yılında kapatılmıştır. 51 yıllık eğitim hayatı boyunca gelişmiş iç güvenlik sistemini kavrayacak toplam 11.943 öğrenci mezun eden mektep, kurulduğu yıldan itibaren Türk Polis Teşkilatının gelişimine doğrudan katkı sağlamıştır⁶³.

56 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 172.

57 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 320.

58 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 264; Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 814.

59 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 175.

60 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 814-15; Dersaadet Polis Mektebinde okutulan derslerin önemi üzerine literatüre kazandırılmış eserler için bkz. Mustafa Galib Baysanlı, *Dersaadet Polis Müdürünün Kaleminden Fahişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlâkiyye*, haz. Yücel Yiğit ve Yasin Özdemir, 1. basım, Libra Kitap Kültür İncelemeleri, 470-64 (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2021); Yücel Yiğit ve Eyüp Şahin, "Parmak İzinden Tarih Yapmak: Osmanlı Daktiloskopisinin Kurucusu Yusuf Cemil Bey", *Adli Bilimler ve Kriminalistik*, ed. Hamit Hanlı, 1. bs (Ankara, 2022), 471. (Henüz baskı aşamasında olan bu eseri kullanmama lütfettiği için Doç. Dr. Yücel Yiğit'e teşekkür ederim).

61 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 334.

62 Yücel Yiğit ve Eyüp Şahin, "Bir Polisin Gözünden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19, sy Özel Sayı (2019): 109-14.

63 İçişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin 50. Yılında İçişleri Bakanlığı II. Kitap Emniyet Genel Müdürlüğü Kuruluşu - Tarihi Gelişimi Görev ve Yetkileri ve 1923-1973 Çalışmaları* (Ankara: Gürsoy Matbaacılık, 1973), 73-80.

Osmanlı Dönemi'nde polis mekteplerinin sağladığı katkılar dikkate alınarak sırasıyla Beyrut, Bağdat, Erzurum, Adana ve Trabzon vilayetlerinde yeni mektepler açılmıştır. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasi, idari ve mali yıkım üzerine İstanbul hariç diğer vilayetlerdeki bütün polis mektepleri farklı tarihlerde kapatılmıştır⁶⁴.

4. Atatürk Dönemi Polis Eğitimi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması üzerine Türk milletinin iç ve dış güvenlik sistemlerinde tahribat oluşmuştur. Bu durum kurtuluş mücadelesi sürecinde kurulan Milli Hükümet için kritik önem arz etmiş ve etkin bir polis teşkilatının kurulması yönünde ivedi çalışmaların başlatılmasını sağlamıştır. 24 Haziran 1920 tarihinde EUM'un kurulmasıyla ilk somut adım atılmıştır⁶⁵.

Cumhuriyetin ilanından sonra mevcut problemler irdelenerek yeni devlet düzenine uygun bir güvenlik misyonu üstlenilmiştir. Polis teşkilatının dönüşüm sürecinde uygulanacak politikaların şekillendirilmesi amacıyla 1924 yılında İstanbul emniyetince bir rapor tertip edilmiştir. Rapor içeriğinde Türk Polis Teşkilatının mevcut potansiyeli ifade edilerek gerekli eksikler belirtilmiş ve teşkilatın modernizasyon sürecinin kapsamını oluşturacak çözüm önerileri sunulmuştur. Bu rapora göre polis eğitimi ve personel yetersizliği temel sorunlar arasında gösterilmiştir⁶⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tahsil gören birçok polis savaşta vazifelenirilmiş ve teşkilatın ihtiyaç duyduğu donanımlı personel sayısında gerekli artış sağlanamamıştır⁶⁷. Eğitimli personelin kaybedilmesinin yanı sıra savaşın getirdiği siyasi ve sosyoekonomik olumsuzluklar İstanbul hariç olmak üzere mevcut polis mekteplerinin kapatılmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında polis mekteplerinin ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmaması nedeniyle ihtiyaç geçici olarak ordu ve diğer kurumlardan karşılanmıştır. Ancak, kurum dışı alınan personel bakımından da polislik hizmetlerine has bir eğitim ihtiyacı ortaya çıkmıştır⁶⁸.

İstanbul'da bulunan Dersaadet Polis Mektebinin beklentileri karşılayamaması üzerine bu okulun yükünü hafifleterek gelişimini sağlamak ve nitelikli personel ihtiyacını karşılayabilmek gibi amaçlar çerçevesinde 1923 yılında Konya ve Sivas Polis Okulları açılmıştır. Sivas Polis Okulu daha sonra 1926 yılında Trabzon'a nakledilmiştir⁶⁹.

64 Ülkü Köksal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon Polis Mektebi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 10, sy 19 (2015): 143-44, <https://doi.org/10.18220/kid.46487>.

65 "Tarihçe", Emniyet Genel Müdürlüğü, Erişim 28 Aralık 2021. <https://www.egm.gov.tr/tarihce>.

66 Mücahit Özçelik, "Cumhuriyetin İlk Yılında Türk Polis Teşkilatı'nın Sorunları ve Çözüm Önerileri", ed. Muammer Gül ve Mustafa Kandemir (Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2013), 291-92.

67 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 220-25; Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Şahin, *Mütareke Döneminde İstanbul Polisi*, 1. bs (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2016); Yücel Yiğit, "İstanbul Polis Müdürü Halil Nedim Aşuroğlu'nun Kaleminden Mütareke İstanbul'u", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, ed. Yücel Yiğit (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017), 515-37.

68 Şahin, *Dersaadet Polis Mektebi*, 144.

69 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 815.

Cumhuriyetin ilk polis okulları sorumluluklarına bırakılan çevre illerdeki polislerin mesleki temel eğitimlerini karşılamıştır. Altı aylık bir eğitim süresi öngörülen bu okulların ders müfredatı Dersaadet Polis Mektebine eş değer olarak hazırlanmıştır. Ancak, daha evvel açılan polis mekteplerindeki kaliteli muallim kadrolarının bu okullarda temin edilememesi okulların açılış amaçlarına ulaşılmasına engel olmuştur. Bu duruma tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Krizi'nin getirmiş olduğu mali problemlerin eklenmesiyle birlikte 1930 yılında hazırlanan bütçe kanununda ödenek ayrılmayan İstanbul hariç olmak üzere diğer polis okulları 1931 yılında kapatılmıştır⁷⁰.

4.1. Ankara Polis Enstitüsü

Türk Polis Teşkilatı, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk çeyreğinde amir yetiştirecek sabit bir stratejiden ve eğitim kurumundan yoksundu. Bu nedenle, Mustafa Kemal Atatürk polis teşkilatı mensuplarının kaliteli bir eğitim sürecinden geçmesini arzu ederek dönemin iktidarına birçok kez telkinlerde bulunmuştur. Mali problemler gerekçe gösterilerek bu talepler bir müddet ertelenmiştir⁷¹. Ancak, Avrupa'nın gelişmiş güvenlik yapısına eş değer bir iç güvenlik sistemi oluşturmak için yabancı devlet ve uzmanlarla iş birliği sağlanmış; hatta yurt dışına eğitim amacıyla polisler gönderilmiştir⁷².

Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında İstanbul emniyetince hazırlanan gösterilere duyulan beğeni karşısında Atatürk, 29 Ekim 1933 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmasında polis teşkilatı ile ilgili düşüncelerini övgü dolu sözlerle yinelemiştir⁷³. Aslında, Atatürk'ün bu kararlılığı, telkinlerinin onuncu yıl kutlamalarından evvel icraat bulmasını sağlamıştır. 25 Mayıs 1933 tarihinde yayımlanan "Ankara'da Yapılacak Olan Polis Mektebi Hakkındaki Kanun" gereği hükümet tarafından İstanbul'da mevcut bulunan polis okulunun ihtiyaçları karşılayacak maddi ve manevi kapasitesinin bulunmadığı, Ankara'da bir okul yapılmasının gerekli olduğu ifade edilerek okulun inşaat vs. masraflarının 1933, 1934 ve 1935 bütçelerinde oluşturulacak ödeneklerden karşılanması talep edilmiştir⁷⁴. Bu talebin bütçe encümeni tarafından kabul edilmesiyle birlikte 15 Temmuz 1933 tarihinde Anıttepe'de Polis Enstitüsü ve Jandarma Okulunun inşasına başlanılmıştır⁷⁵.

İnşa sürecinin tamamlanmasına müteakip cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda teşkilatın dönüşüm sürecini tamamlamayı amaçlayan 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu (ETK) hazırlanmış ve cumhuriyet polisliğine yeni bir yasal dayanak oluşturulmuştur. Ayrıca, 1937 yılının Haziran ayında yürürlüğe giren bu kanunun 18. Maddesi ile Ankara'da inşası tamamlanan Polis Enstitüsünün hukuki dayanağı oluşturulmuştur. Cumhuriyet ilke ve inkılaplarını yansıtan modern polislik zihniyetinin fiziki ve hukuki inşaa sürecinin

70 Alyot, 815; Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 244-45.

71 Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı".

72 Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 42.

73 "Atatürk ve Türk Polisi", Polis Akademisi, Erişim 28 Aralık 2021, <https://www.pa.edu.tr/ataturk-ve-turk-polisi.html>.

74 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 346.

75 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 390.

tamamlanmasının akabinde Ankara Polis Enstitüsü (APE) 1 Kasım 1937 tarihinde eğitim hayatına fiilî olarak başlamıştır. Atatürk'ün sağlık problemleri nedeniyle katılmadığı resmi açılış ise dönemin Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, EUM Müdürü Şükrü Sökmensüer ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın katılımlarıyla 6 Kasım 1937 tarihinde gerçekleştirilmiştir⁷⁶.

APE'de kabul gören sistematik eğitim metodu ile teşkilat mensuplarının üç evrede yetiştirilmesi öngörülmüştür. Hiyerarşik bir yapıya sahip teşkilatın alt, orta ve üst kademelerindeki ihtiyaçlarının dikkate alınmasıyla hazırlanan bu evreler ilk, orta ve yükseköğretim olarak belirlenmiştir⁷⁷. Teşkilat mensuplarının mesleki gelişimlerini sağlamak ve teşkilata nitelikli polis yöneticileri kazandırmak gibi amaçlar çerçevesinde kurulan APE kurumsal hiyerarşide EGM'ye bağlanmıştır.

APE'nin eğitim yapısında belirlenen üç evrede eğitim süresi, eylül ayında başlamak, ocak ayında ara vermek ve haziran ayında sonlandırılmak üzere bir eğitim-öğretim dönemi olarak planlanmıştır. Ancak, bu sürenin öğretmenler meclisinin görüşünün alınarak EGM'nin uygun görmesiyle uzatılmasının önü açık tutulmuştur⁷⁸.

APE'nin eğitim yapısı incelendiğinde ETK 18. Madde gereği oluşturulan üç evrenin, ilk tahsil bölümü polis memurlarının eğitiminden oluştuğu gözlemlenmektedir. Mesleğe yeni başlayan polis stajyerleri ve mesleki eğitim almamış olan polis memurları bu evrede alacakları eğitimle hem meslek içi yükselme imkânı elde etmişler hem de polis hizmetleri ile ilgili temel donanıma sahip olmuşlardır⁷⁹. Bu evre için ayrılan kontenjanların tamamlanmasında yaş, sağlık ve mesleki sicil durumları kriter olarak belirlenmiştir. Bu ölçütlere göre kıdem sıralamasına göre otuz yedi yaşını doldurmamış, APE sağlık ve mesleki siciline uygun memurlardan başlamak üzere alımlar yapılmıştır⁸⁰.

Orta tahsil bölümü, orta kademe amirlerin eğitiminden oluşmaktadır. Bu bölüm, kendi içerisinde lise (L), kadro (K), sivil (S) olmak üzere üç şubeye ayrılmıştır. APE'nin açılmasından bir yıl sonra lise düzeyinde eğitim faaliyetine başlayan Polis Koleji mezunları ve kontenjan fazlalığı oluşması durumunda kıdeme göre lise ve dengi okullardan mezun olan polis memurları APE bünyesinde orta tahsil evresinde L şubesinde eğitim almışlardır. İlk tahsil mezunlarından beş yıl fiilî olarak hizmet etmiş olanlar arasında otuz sekiz yaşını doldurmamış, sicil ve sağlık durumu elverişli polis memurları uygulanacak sınavda elde ettikleri derece sıralamasına göre K şubesinde eğitime devam ettirilmişlerdir. Ayrıca, K şubesi kapsamında kontenjan olması halinde ortaokul mezunu olup bahse konu niteliklere sahip olanlar, ilkokul mezunu olup ordudan ayrılanlar ve meslekte fiilî olarak iki yıl hizmet etmiş olup yabancı dil bilenler de öğrenci olarak eğitim almışlardır⁸¹. S şubesi ise sivil

76 Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilâtı".

77 Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 185.

78 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 816; Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 390-91.

79 Orçun İmga, *Cumhuriyet'in Emniyeti Ankara Polis Enstitüsü* (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017); 48.

80 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 816-17.

81 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 347-48.

sınıfa aktarılan başarılı polis memurları ve L şubesinde eğitim gören polis memurlarından oluşturulmuştur⁸².

Yüksek tahsil bölümü ise üst kademe amirlerin eğitiminden oluşmaktadır. Orta tahsil evresini başarıyla tamamlayıp belirlenen şartlara münasip olanlar bu bölümde oluşturulan L, K ve S şubelerine alınmışlardır. Yüksek tahsil eğitim süresini ve bu müddet zarfında verilen eğitim kurslarını muvaffakiyetle tamamlayanlar ikinci sınıf emniyet amirliğine doğrudan terfi hakkı kazanmışlardır⁸³.

APE eğitim yapısı içerisinde tahsil evreleri haricinde emniyet personelinin farklı alanlarda ihtisas kazanmasını sağlayacak mesleki kurslar tertip edilmiştir. Etkin bir güvenlik sistemi oluşturmak amacıyla hazırlanan bu kurslar polis teşkilatının modernizasyon sürecine doğrudan katkı sağlamıştır. Bu dönem itibarıyla farklı tarihlerde Yüksek İhtisas Kursu, Orta İhtisas Kursu, Dedektif kursu, Sivil İhtisas Kursu, Meslek Yetiştirme İhtisas Kursu, Teknik İhtisas Kursu gibi birtakım kurslar düzenlenmiştir. Bu kurslar arasında özellikle “Yüksek İhtisas Kursu” polis yöneticileri için hayati önem arz eder hale gelmiştir. Çünkü bu kursun başarıyla tamamlanması polis teşkilatında yüksek eğitim görmüş olarak kabul edilmenin tek şartıdır⁸⁴. Yüksek ihtisas kursuna katılmak için emniyet amiri rütbesinde yüksek tahsil kısmında başarılı olunması gerekmektedir⁸⁵.

APE eğitim müfredatı içerisinde yer alacak dersler öğretmenler meclisinin görüşü alındıktan sonra EGM tarafından hazırlanarak İçişleri Vekaletinin onayı ile belirlenmiştir. Derslerin belirlenmesinde modern polis teşkilat yapısının oluşturulması temel alınmıştır. APE idari yapısı içerisinde okul bünyesinde görev yapan muallim ve uzmanlardan oluşan öğretmenler meclisi ve bu meclisin yaptığı gizli oylama sonucu seçilen beş öğretmenden oluşan öğretmenler komisyonu, eğitim müfredatının belirlenmesinde aktif rol almıştır⁸⁶. APE bünyesinde okutulacak dersler tahsil kısımlarına göre belirlenmiştir. İlk tahsil kısmında polislik hizmetlerini ilgilendiren temel dersler, orta tahsil kısmında, “Silah ve Patlayıcı Maddeler, Adli Tıp, Ceza ve Sıhhi Bilgiler, Mesleki Yazışma Usulleri, Meslek Terbiyesi, Milli Tarih, Muhabere” gibi uzmanlık dersleri okutulmuştur. Yüksek tahsil kısmında ise Adli Tıp ve Sıhhi Bilgiler gibi dersler yinelenmiş, ilaveten “Türk İnkılap Tarihi, Medeni Hukuk, Ceza Hukuku, İktisat, Anayasa Hukuku” gibi daha kapsamlı derslere yer verilmiştir⁸⁷.

APE 1961 yılına kadar eğitim tarzını ETK 18. Madde kapsamında devam ettirmiştir. Bu sürece kadar eğitim süresi, ders müfredatı gibi okulun eğitim tarzını belirleyen temel dinamikleri ortaya çıkan ihtiyaçların dikkate alınmasıyla güncellemelere tabi tutulmuştur. 1941 yılı itibarıyla APE eğitim süresinin iki yıla çıkarılması bu duruma örnek teşkil

82 Alyot, *Türkiye’de Zabuta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 817.

83 İmga, *Cumhuriyet’in Emniyeti Ankara Polis Enstitüsü*, 133.

84 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 391.

85 Alyot, *Türkiye’de Zabuta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 822.

86 Alyot, 822-24.

87 Okçabol, *Türk Zabuta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 192-205; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Yiğit ve Eyüp Şahin, “Parmak İzinden Tarih Yazmak: Osmanlı Daktiloskopisinin Öncü Uzmanı Derviş Okçabol”, *Adli Bilimler ve Kriminalistik*, ed. Hamit Hanlı, 1. bs (Ankara, 2022), 471. (Henüz baskı aşamasında olan bu eseri kullanmama lütfettiği için Doç. Dr. Yücel Yiğit’e teşekkür ederim).

etmektedir⁸⁸. 1961 yılında Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve İçişleri Bakanlığının uzlaşması neticesinde yüksekokul statüsüne dönüştürülen APE farklı tarihlerde dönemin siyasi, hukuki, sosyoekonomik ve teknolojik gelişmelerine bağlı olarak kurumsal yapısında sağladığı yeniliklerle varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

4.2. Polis Koleji

Cumhuriyet Dönemi'nde polis teşkilatına gerekli personel temini sağlamak ve teşkilat yapısında gerçekleştirilen modernizasyon politikalarına süreklilik kazandırmak gibi amaçlar polis okullarının yaygınlaştırılması düşüncesini geliştirmiştir. Bu kapsamda, 15 Haziran 1938 tarihli 3452 sayılı kanun ile ETK 19. Maddeye eklenen bir hüküm ile lise dengi eğitim vermek üzere Polis Kolejinin açılması resmen kararlaştırılmıştır⁸⁹. APE'nin o dönem mevcut teşkilat mensuplarına yönelik bir eğitim vermesi, polis hizmetlerinde başarı sağlanmasına ve modern teşkilat yapısının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Ancak, APE bünyesinde eğitim alan öğrencilerin farklı eğitim süreçlerinden geçmeleri meslek usullerinin benimsenmesinde birtakım problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. "Mesleğin anaokulu" olarak nitelendirilen Polis Kolejinin açılmasıyla bu tarz problemlerin önüne geçmek ve meslek alt kültürünü oluşturmak hedeflenmiştir⁹⁰.

APE yerleşkesi içerisinde 1938 yılı itibarıyla eğitim faaliyetlerine başlayan Polis Kolejinde, ortaokul mezunu olup da okula giriş şartlarının düzenlendiği yönetmelik içeriğindeki usul ve esasları belirtilen sınavdan muvaffakiyet gösteren öğrencilerin kabul edilmesiyle parasız yatılı bir eğitim metodu uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca, kolej bünyesinde dönemin lise ve dengi okullarında kabul gören eğitim müfredatı benimsenmiştir⁹¹. Polis Koleji ile birlikte genç yaşlarda iyi aile terbiyesi almış, zeki, ahlaken ve bedenen sağlıklı, umut vaat eden yetenekli öğrencilerin teşkilatın ihtiyaç duyduğu niteliklerde yetiştirilmesi amaçlanmıştır⁹².

Polis Koleji ders müfredatına göre birinci sınıfta: "Tarih, Coğrafya, Matematik, Fizik, Kimya, Beden Eğitimi, Edebiyat, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, Yabancı Dil, Tıbbi Adli" dersleri okutulmuştur. İkinci ve üçüncü sınıf programlarına Temel Mesleki Bilgiler, Disiplin ve Meslek Ahlakı dersleri eklenmiştir⁹³. Üç yıl olarak belirlenen eğitim süresi sonunda başarılı olan öğrencilerin orta tahsil kısmından başlamak üzere APE bünyesinde eğitim hayatlarına devam etmeleri sağlanmıştır. Ancak, APE bünyesinde eğitime devam etmeseler dahi kolej mezunları polis memuru olarak tayin edilmişlerdir. Bu nedenle, Polis Kolejinin açılması ile birlikte APE kapsamında ilk tahsil kısmı kapatılmıştır⁹⁴.

APE'ye meslek kültürüne haiz, donanımlı öğrenci kaynağı sağlayan kolej ayrıca

88 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 391.

89 Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilâtı".

90 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 827.

91 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 394.

92 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 827.

93 Gören, *Birinci Yüzyılında (1839 - 1938) Türk Polis Teşkilatının Tekamül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, 50.

94 Gören, 50.

teşkilatın ihtiyaç duyduğu alanlarda uzman kadroların oluşturulabilmesi amacıyla öğrencileri ilgili yükseköğretim kurumlarına yönlendirme misyonunu üstlenerek teşkilatın modernleşmesine doğrudan katkıda bulunmuştur⁹⁵. 50 öğrenci ile eğitim faaliyetlerine başlayan kolejin 1941 yılında ilk mezun mevcudiyeti 29 öğrenciden ibarettir⁹⁶. Polis Kolejine giriş için belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde mezun olan bu öğrencilere bazı yükümlülükler tevdi edilmiştir. Bunlar arasında en önemlisini ise on beş yıl fiilî hizmet şartı oluşturmaktadır. Belirlenen bu şarta aykırı hareket edenler mesleğin sağladığı haklardan feragat ederek eğitim süresi boyunca devlet tarafından üstlenilen masrafları ödemekle mükellef tutulmuşlardır⁹⁷.

Siyasi, hukuki, sosyoekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak tarihi süreç içerisinde Polis Kolejinin eğitime ara verdiği 1950 ve 1958 yıllarını kapsayan sekiz yıllık dönem haricinde kurumsal yapısında, eğitim müfredatında ve eğitim süresi gibi hususlarda güncellemeler gerçekleştirildiği bilinmektedir. Son olarak Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) yapılanmasının etkin nüfuz sağladığı kurumlar arasında gösterilmesi ile 2015 yılının Nisan ayında kabul edilen İç Güvenlik Yasası gereği Polis Koleji kapatılmış ve mevcut öğrenciler dengi okullara aktarılmıştır.

4.3.İl Polis Kursları

Eğitim faaliyetlerine başlayan APE ve Polis Kolejine rağmen polis teşkilatının iç güvenlik hizmetlerindeki sorumluluk sınırları karşısında nitelikli personel ihtiyacı devam etmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için yeni okulların açılması ve maddi bir fon oluşturulması gerektiği bilinmektedir. II. Dünya Savaşı öncesi hükümet tarafından polis okulları için bir kaynak ayrılması imkânsızdı. Bu nedenle, Osmanlı Dönemi'nde uygulanan mesleki eğitime tabi tutulmamış personellerin buldukları vilayetlerde eğitim görmelerinden ibaret olan "Polis Kursları" metodunun uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, 46 maddeden oluşan, 28 Ağustos 1939 tarihli "Polis Kursları Talimatı" yayımlanmıştır⁹⁸.

Talimat gereği dönemin EUM Müdürü Şükrü Sökmensüer'in teşkilata ek ödenek kazandırmasıyla Ankara, Bursa, Edirne, Trabzon, Elazığ, Diyarbakır, Hatay, Gaziantep, İzmir, Adana, Zonguldak ve İstanbul illerinde polis kursları açılmıştır⁹⁹. 1939 yılı itibarıyla hayata geçirilen bu kurslarda İstanbul Polis Okulunun eğitim müfredatı aynen uygulanmış ve eğitim süresi 1 yıl olarak belirlenmiştir. İstanbul Polis Okulunda okutulan kitapların ders materyali olarak kullanıldığı bu kursları başarıyla tamamlayan öğrencilere "Polis İlk Tahsil Diploması" verilmiştir¹⁰⁰. Ülke genelinde açılan on üç kursta toplam 627 kişi eğitim almış ve bunlardan 619 öğrenci ilk tahsil diplomasını almaya muvaffak olmuştur¹⁰¹.

95 Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilâtı".

96 İmga, *Cumhuriyet'in Emniyeti Ankara Polis Enstitüsü*, 204.

97 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 347.

98 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 251.

99 Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 349.

100 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 827.

101 Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, 248.

Vilayetlerde belediyelerce yürütülmesi gereken zabıta hizmetleri de polis teşkilatı sorumluluğuna dâhil edilmiştir. Hizmet kalitesini artırmak amacıyla 1 Kasım 1943 tarihinde Ankara’da, 23 Eylül 1943 tarihinde ise İstanbul’da birer “Belediye Kolluğu Kursu” açılmıştır. Bu kurslar, APE’nin ilk tahsil evresi örnek alınarak “Belediye Kursları Talimatı”na göre hazırlanmıştır¹⁰². Diğer polis okullarında olduğu gibi bu kurslarda da muallim kadrosuna önem atfedilmiştir. Ancak, muallim kadrosundaki yetersizlikler ve polis okullarındaki eğitim atmosferinin sağlanamaması gibi nedenler her ne kadar kursların ömrünü kısaltsa da kursu alan öğrencilerin kadrolarına geri dönmeleriyle birlikte sağladıkları yararlar geçici bir müddet uygulanan bu kursların Türk polis eğitimine olan katkılarını yansıtmaktadır¹⁰³.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl itibarıyla modernleşme süreci çerçevesinde klasik iç güvenlik anlayışından vazgeçerek yeni bir güvenlik sistemi oluşturmuştur. 20 Mart 1845 tarihinde yayımlanan nizamname ile birlikte hukuki altyapısı oluşturulan yeni polis teşkilatının görev alanı dönemin ihtiyaçlarına göre belirlenmiştir. Polis teşkilatının kurumsal yapısının geliştirilmesiyle birlikte görev alanı içerisine adli kolluk hizmetleri dâhil edilmiştir. Ancak, bu sorumluluğu üstlenebilecek nitelikte personelin mevcut bulunmaması polislik hizmetlerinde birtakım aksaklıklar yaşanmasına neden olmuştur. Uygulamada meydana gelen bu aksaklıklar polis eğitiminin önemini ortaya çıkararak bu hususta çalışmaların başlatılmasını sağlamıştır.

Polis teşkilatının nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere ilk eğitim çalışmaları Zaptiye Nezareti döneminde başlatılmıştır. Adli kolluk hizmetlerinin polis teşkilatına tevdi edildiği döneme kadar teşkilat bünyesinde tahsilli kişiler görevlendirilmiştir. Bu uygulama, polis teşkilatının görev tanımlamasının güncellenmesiyle ortaya çıkan hukuk bilgisi ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu eksikliği giderebilmek amacıyla ilk olarak bir Polis Dershanesi projesi geliştirilmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanına kadar devam ettirilen bu proje beklentileri karşılayamamış olsa da Türk polis eğitim tarihi içerisinde milat olarak nitelendirilmektedir. Bu proje ile ilk defa polislerin eğitilmesi yönünde bir sistem oluşturulmuş ve polislik hizmetlerinde verimliliğin artırılması amaçlanmıştır. Alanında ilk olması nedeniyle polis dershanesi projesinde birtakım eksikliklerin yaşanması olağan kabul edilmektedir.

Balkan topraklarındaki siyasi gelişmeler neticesinde Osmanlı Dönemi’nde polis eğitimi ile ilgili ikinci bir proje hayata geçirilmiştir. Avrupalı devletler ile gerçekleştirilen müzakereler neticesinde 1907 yılından itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan Selanik Polis Mektebine Balkan vilayetlerinde görev yapan amir ve memurlar öğrenci olarak kabul edilmişlerdir. Mektepte görevlendirilecek muallimlerin seçiminde üst düzey kriterlerin belirlenmesi ve ders müfredatının mevcut eksikliklere göre hazırlanması polislik hizmetlerinde başarı elde edilmesini sağlamıştır. Polislik hizmetlerinde sağlanan kalite ile Balkan vilayetlerinde toplumsal memnuniyet artmış ve güven ortamı oluşturulmuştur. Türk

102 Tongur, *Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, 349.

103 Şahin, *Türk Polis Eğitim Tarihi*, 257-58.

polis eğitim tarihinde bir ekol oluşturan ve polis mekteplerinin yaygınlaştırılması fikrini ortaya çıkaran bu mektep siyasi gelişmeler nedeniyle uzun süre faaliyet gösterememiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik Polis Mektebinin sağladığı başarıları dikkate alan Osmanlı bürokrasisi polis mekteplerinin yaygınlaştırılması yönünde çalışmalarına başlamıştır. Balkan topraklarında tesis edilen asayiş ile elde edilen toplumsal memnuniyeti Anadolu topraklarına taşıma arzusu dikkat çekmektedir. Başarılı sonuçlar sağlayan bir projenin Anadolu topraklarına taşınması İttihat ve Terakki yönetimine duyulacak sempatiyi artıracak ve anti sempatzanların eylemlerine karşı ise önlem alınmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda, 1909 yılında dönemin başkenti İstanbul'da bir polis mektebi daha faaliyete geçirilmiştir. Mektebin ders materyali ihtiyacı Türk polis eğitim tarihinde yine bir ilkin gerçekleşmesini sağlamış ve 1 Kasım 1910 tarihinde "Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye" adlı, ortak ders materyali olarak kullanılacak bir kitap yayınlanmıştır. Bu dönem temel polis eğitimi almamış olan personeller için ise meslek kursları açılmıştır. Eksikliklerin giderilmesi ve gelişmiş ders müfredatı neticesinde istenilen verim elde edilmiştir. Keza, savaş koşullarına rağmen eğitim faaliyetlerini devam ettiren bu mektep cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devlet sistemi içerisinde eğitim hayatını uzun bir süre devam ettirmiştir.

Savaş döneminin oluşturduğu mali yıkımlara rağmen polis mekteplerinin sağladığı başarılar Cumhuriyet Dönemi polis eğitim politikalarına etki etmiştir. Bu kapsamda, Konya ve Sivas Polis Okulları açılmıştır. Ancak, Osmanlı Dönemi'nde açılan polis mekteplerinin kalitesi savaşın oluşturduğu olumsuz koşullar nedeniyle bu yıllarda yeterince idrak edilememiştir. Mali sıkıntıların artmasıyla birlikte İstanbul dışındaki tüm okullar 1931 yılında kapatılmıştır.

Polis teşkilatının cumhuriyet ilke ve inkılaplarına uygun hukuki inşa sürecinin başlamasıyla birlikte bu yasal altyapıyı karşılayacak polislere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1933 yılında Ankara'da bir polis okulu açılması kararlaştırılmıştır. Dersaadet Polis Mektebinin yerleşke problemleri nedeniyle eğitim sürecinde yaşadığı aksaklıklar dikkate alındığında yeni bir kampüs inşası yerinde bir karar olmuştur. Çalışmalar neticesinde 6 Kasım 1937 tarihinde APE açılmış ve yine aynı yıl yayımlanan ETK ile güvence altına alınmıştır. APE ile birlikte Türk polis eğitim tarihinde ilk kez farklı bir sistem uygulanmıştır. Üç kademededen oluşan bu sistem ile nitelikli amir ve memurların yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, bu sistem, polislerin çeşitli alanlarda uzmanlık kazanmalarını sağlayacak meslek kurslarıyla desteklenmiştir.

APE projesine katkı sağlamak amacıyla yine aynı mevzuat kapsamında, 1938 yılında lise dengi eğitim vermek üzere Polis Koleji açılmıştır. "Ağaç yaş iken eğilir." atasözünün polislik mesleğine adapte edilmesinin somut göstergesi olarak değerlendirilen bu okul, polis alt kültürünün oluşmasını sağlamıştır. Belirlenen kriterleri karşılayacak düzeyde seçilen genç yaşlardaki öğrencilere meslek kültürünün aşılmasıyla teşkilatı kapsayan yeniliklerin devamlılığı sağlanmıştır. Polis Koleji mezunlarına yüklenen on beş yıl fiili hizmet şartı bunun somut göstergesidir. Atatürk Dönemi'nde polis eğitiminde sağlanan bu sistematik yapı hem teşkilatın modernizasyon sürecine katkı sağlamış hem de polislik hizmetlerinde verimliliği artırmıştır. Teşkilatın amir ve memur sınıfında görev yapacak personelin eğitimi ilk kez bu dönem itibarıyla somut olarak ayrılmıştır. 1939 yılında yayımlanan "Polis

Kursları” talimatı ile farklı illerde açılan kurslarla bu sistemli yapı dışında kalan memurlar da eğitilmiştir.

Modern polis teşkilatının kurulduğu 1845 yılından Atatürk Dönemi’nin sonuna kadar olan dönemde polis eğitimi ile ilgili düzenlemeler hukuk temelinde oluşturulmuştur. Bu düzenlemeler, dönemin ihtiyaçlarına göre teknik ve bilimle geliştirilmiştir. Polis eğitiminde modernizasyon ilkeleri çerçevesinde birçok yenilik gerçekleştirilmiştir. Kendine has eğitim politikaları ile başlatılan bu süreç zamanla dünya standartları düzeyinde eğitim metotları ile zenginleştirilmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Polis teşkilatına tevdi edilen görevlerin yerine getirilmesini sağlayacak hukuki, teknik ve uzmanlık alanlarına has eğitim müfredatları hazırlanmıştır. Eğitim sürecinde alanında başarılı öğretmenlerin seçilmesi hususuna özellikle imkânlar ölçüsünde dikkat edilmiştir. Atatürk Dönemi’ne kadar geçen süreçte Türk polis eğitiminde uygulanan bu sistemlerin polis teşkilatının gelişimine katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Polis eğitimi kapsayan bu gelişmeler neticesinde nitelikli personel ihtiyacı karşılanmış, meslek disiplini sağlanmış ve gelişmiş polis yöntemleri benimsenmiştir. Bu kapsamda, iç güvenlik hizmetlerinde başarılı sonuçlar elde edilerek toplumsal memnuniyet sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akdeniz, Cüneyt. “Polis Mecmuası Yazıları (1919-1923)”. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2019.

Alyot, Halim. *Türkiye’de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2008.

Baysanlı, Mustafa Galib. *Dersaadet Polis Müdürünün Kaleminden Fahişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlâkiyye*. Hazırlayan Yücel Yiğit ve Yasin Özdemir. 1. basım. Libra Kitap Kültür İncelemeleri, 470 64. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2021.

Birinci, Ali. “Türk Emniyet Teşkilatında “ İlkler “. *Polis Bilimleri Dergisi* 1, sy 3 (1999): 9-16.

Cumhuriyetin 50. Yılında İçişleri Bakanlığı II. Kitap Emniyet Genel Müdürlüğü Kuruluşu - Tarihi Gelişimi Görev ve Yetkileri ve 1923-1973 Çalışmaları. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973.

Emniyet Genel Müdürlüğü. “Tarihçe”. Erişim 28 Aralık 2021. <https://www.egm.gov.tr/tarihce>.

Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*. C. 3-4. 5 c. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Ergut, Ferdan. *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Gören, Hüseyin Hüsnü. *Birinci Yüzyılda (1839 - 1938) Türk Polis Teşkilatının Tekamül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

Gün, Taner. “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Emniyet Teşkilatı’nda Sivilleşme (1909 -

1918)". Editör Muammer Gül ve Mustafa Kandemir, 235-60. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2013.

İmga, Orçun. *Cumhuriyet'in Emniyeti Ankara Polis Enstitüsü*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017.

Koçak, Cemil. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Köksal, Ülkü. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon Polis Mektebi". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 10, sy 19 (2015). <https://doi.org/10.18220/kid.46487>.

Okçabol, Derviş. *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*. 1. bs. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2016.

Öge, Ali Rıza. *İstihbaratçı Bir Bektaşinin Hatıraları (Zabıta Hayatımda Neler Gördüm Neler Geçirdim)*. Hazırlayan Ali Birinci ve Yücel Yiğit. 1. bs. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2018.

Özçelik, Mücahit. "Cumhuriyetin İlk Yılında Türk Polis Teşkilatı'nın Sorunları ve Çözüm Önerileri". Editör Muammer Gül ve Mustafa Kandemir, 291-306. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2013.

Polis Akademisi. "Atatürk ve Türk Polisi". Erişim 28 Aralık 2021. <https://www.pa.edu.tr/aturk-ve-turk-polisi.html>.

Saygılı, Hasip. "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Dönemi'nde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyollarının Bulgar Komitacıları ile İlişkileri". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy 2 (16 Ekim 2014): 197. <https://doi.org/10.17336/igusbd.68657>.

Şahin, Eyüp. *1907'den 2000'e Polis Okulları*. Ankara: EGM Basımevi, 2001.

———. *Çarşı ve Mahalle Bekçileri*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

———. *Dersaadet Polis Mektebi*. 1. bs. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2018.

———. *Mütareke Döneminde İstanbul Polisi*. 1. bs. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2016.

———. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Polisinin Eğitimi". *Çağın Polisi Dergisi*, sy 98 (2010): 19-23.

———. *Türk Polis Eğitim Tarihi*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

Tepe, Cemal. "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Polis Kıyafetleri". *Anasay*, sy 13 (18 Ağustos 2020): 17-56. <https://doi.org/10.33404/anasay.756328>.

Tongur, Hikmet. *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*. 1. bs. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2016.

Türk, İbrahim. “Osmanlı Devletinde Polisin Mesleki Terbiyesine Müteallik Bir Talimat-ı Mahsusa”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, sy 1 (18 Ağustos 2014): 157-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/80884>.

Türkmen, Zekeriya. “Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde Mekteb-i Harbiye-i Şahane”, 931-54. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

Van Nureddin. “Osmanlı Polis Teşkilâtının Modernleşme Sürecinde Celestin Bonnin’in Rolü”. *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, editör Yücel Yiğit, 291-309. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017.

Yılmaz, İbrahim. “Osmanlı Polis Okulları: Eğitim”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 38 (2015): 103-30.

———. “Selanik’te Asayiş ve Polis (1876-1912)”. *Hikmet Yurdu* 11, sy 22 (2018): 151-74. <http://dx.doi.org/10.17540/hy.v11i22.408>.

Yiğit, Yücel. “Atatürk Dönemi Polis Teşkilâtı”. *Atatürk Ansiklopedisi*, 09 Nisan 2021. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-polis-teskilati/>.

———. “II. Meşrutiyet Dönemi Polis Maaşları”. İstanbul, 2021.

———. “İstanbul Polis Müdürü Halil Nedim Aşuroğlu’nun Kaleminden Mütareke İstanbul’u”. *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, editör Yücel Yiğit, 515-37. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017.

———. “Mektepsiz Polis Kalması: Selanik Polis Mektebi”. *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, Editör Alaattin Aköz, Slobodan Ilıc, Doğan Yörük ve Danko Leovac, 459-85. Konya: Palet Yayınları, 2020.

———. “Miras ve Süreklilik: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Polis”. *Adli Bilimler ve Kriminalistik*, Editör Hamit Hanlı, 1. bs. Ankara, 2022.

———. “Serkomiserlikten Müdürlüğe: Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü’nün Kuruluşu (1885-1938)”. *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, Editör Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız ve Mehmet Salih Erpolat, 2:131-44. Elazığ: Manas Yayıncılık, 2019.

———, ed. *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017.

Yiğit, Yücel, ve Eyüp Şahin. “Bir Polisin Gözünden İzmir’in İşgali”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19, sy Özel Sayı (2019): 105-29.

———. “Emniyet İstihbarat Tarihi”. *Türk İstihbarat Tarihi*, Editör İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Namık Çençen ve Yücel Yiğit, 1. bs., 603-35. Yeditepe Yayınevi. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.

———. “Parmak İzinden Tarih Yapmak: Osmanlı Daktiloskopisinin Kurucusu Yusuf Cemil Bey”. *Adli Bilimler ve Kriminalistik*, Editör Hamit Hanlı, 1. bs., 471. Ankara, 2022.

———. “Parmak İzinden Tarih Yazmak: Osmanlı Daktiloskopisinin Öncü Uzmanı Derviş Okçabol”. *Adli Bilimler ve Kriminalistik*, Editör Hamit Hanlı, 1. bs, 471. Ankara, 2022.

Arş. Gör. Dr.
Şaban DEMİRBolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
sabandemir@ibu.edu.tr.ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1719-4991>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 11/02/2022 05/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1072195>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Modernleşmesinde Gerilimli Bir Hat: Değişen Kadın ve Ev İlişkisi (1860 -1895)

A Tense Line in Ottoman modernization: The Changing Relationship between Women and Home (1860 -1895)

Öz

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla girilirken Batılı bağlamda yönetim merkezli yürütmekte olduğu ıslahatları kurumları üzerinden topluma aktarma çabasına yöneldi. Maarif ve matbuatın başı çektiği ıslahatların toplumsallaştırılması sürecinde özellikle kadınların moderniteyle ilişkileri kritik bir konumdaydı. Toplumun mahremiyet anlayışı açısından kadınların hassas konumları modernitenin sınırları konusunda da atılacak adımlarda dikkatli olunmasını gerektiriyordu. Maarif aracılığıyla aranan makbul kadın profili, matbuat yoluyla da görünürleşmekteydi. Kadının gündelik yaşamındaki detaylar da bu bağlamda matbuatın sayfalarında oldukça geniş yer tutmaya başladı. Özellikle kadının eviyle olan ilişkisi ele alınan konulardandı. Osmanlı evi toplum açısından mahremiyete dayalı kuralların en sıkı uygulandığı mekanlardandı. Kadının doğal yaşam alanı (habitat) olarak kabul edilen ev ve kadının üstlenmiş olduğu ev içi roller eğitim ve matbuat aracılığıyla yeniden yorumlanmaktaydı. Matbuat ve maarif aracılığıyla kamusal tartışmaların bir parçası olan Osmanlı kadınının eviyle olan ilişkisi ev ekonomisi, çocukların bakımı, kocasıyla ilişkisi, evin tertip ve düzeni gibi birçok mesele tartışma konusu oldu. Diğer taraftan kızların da dahil olduğu maarifle birlikte yetişmekte olan eğitilmiş kadının eviyle olan ilişkisi de tartışmalara yeni bir boyut ekledi. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesine ev ve kadının ev içindeki konumu üzerinden bakmak toplum tarafından modernleşmenin nasıl algılandığının anlaşılmasına yardımcı olacak birçok veri barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Matbuat, Maarif, Kadın, Ev.

Abstract

Ottoman Empire (19th Century), turned to the effort of transferring the reforms that he had been carrying out in the Western context, based on the administration, to the society through its institutions at the turn of the century. In the process of socialization of reforms led by education and

ATIF: DEMİR Şaban, "Osmanlı Modernleşmesinde Gerilimli Bir Hat: Değişen Kadın ve Ev İlişkisi (1860 -1895)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (170-188)

CITE: DEMİR Şaban, "A Tense Line in Ottoman Modernization: The Changing Relationship between Women and Home (1860 -1895)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (170-188)

Screenedturnitin

press, especially women's relations with modernity were in a critical position. The delicate position of women in terms of society's understanding of privacy necessitated caution in the steps to be taken regarding the limits of modernity. The profile of the acceptable woman sought through the education system was also becoming visible through the press. In this context, the details of women's daily life began to occupy a large place in the pages of the press. In particular, the relationship of the woman with her home was one of the subjects discussed. The Ottoman house was one of the places where the rules based on privacy were applied most strictly for the society. The house, which was accepted as the natural habitat of women, and the domestic roles undertaken by women were being reinterpreted through education and press. Many issues such as the Ottoman woman's relationship with her home, the economy of the house, the care of children, her relationship with her husband, and the organization and order of the house, which were a part of public discussions through the press and education, became the subject of discussion. On the other hand, the relationship of the educated woman who is growing up with the education, including the girls, and her home added a new dimension to the discussions. In this context, looking at Ottoman modernization through the home and the position of women in the home contains many data that will help to understand how modernization is perceived by the society.

Key Words: Modernization, Press, Education, Woman, House.

Giriş

“Ev, insan yaşamındaki olumsuzlukları (continges) savuşturur, süreklilik yönünde verdiği öğütleri çoğaltır. Ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı koruduğu gibi, yaşamdaki fırtınalara karşı da ayakta tutar. Ev hem beden hem ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır. Aceleci metafiziklerin vazettiği gibi insan ‘dünyaya fırlatılmış’ bir varlık olmaktan öte, evin beşiğine yatırılmış bir varlıktır. Kurduğumuz düşlerdeki ev hep büyük bir beşiktir.”¹

Gaston Bachelard Mekanın Poetikası isimli eserinde, ev ve insan yaşamı arasındaki ilişkiyi simbiyotik bir anlamda yorumlamaktadır. Ev, ana rahminde sonra insanın tanıştığı, kişilik gelişiminin ayrılmaz bir parçası olan beşikle özdeşleştirilmekte, dünyanın tüm karmaşasından koruyan bir sığınağa dönüşmektedir. Bachelard'ın metafor olarak seçtiği beşik insanın dış dünyayla tanıştığı bir eşik olmakla birlikte güvenlik ihtiyacının da karşılandığı bir mekandır.

Pierre Bourdieu'ya göre: Ev (bugün hala sabit bir sosyal grup olarak ev halkından ve onu sürdürme projesinden ayrılmaz. (...) Bazı kültürel geleneklerde, özellikle çiftçi ya da aristokratik geleneklerde, ‘ev’ sözcüğü ayrılmaz bir şekilde maddi konuta ve orada yaşamış olan, yaşayan ya da yaşayacak olan aileye gönderme yapar. Aile, bireysel kişilere oranla aşkınlığı, doğrudan miras bırakılabilen ortak maddi ve simgesel mal varlığına –özellikle, sıklıkla aile üyelerinden farklı bir isme sahip olması olgusunda açıkça kendisini gösteren sosyal bir antitedir.’ ve bu metinde ilerleyen sayfalarda Bourdieu şöyle belirtir: “Bir ev

1 Gaston Bachelard, *Mekanın Poetikası*, İthaki, İstanbul 2017, s. 37.

yaratmak, sürekliliği olan, sabit ilişkilerle birleşmiş bir grup yaratmaya, kalıcı ve sabit, değişmez konut gibi kendinin kalıcı şekilde sürdürmeye muktedir bir soy yaratmaya dair olan ortak iradedir; bu, ev birliğinin geleceği üzerine, yani bir arada durma gücü, bütünlüğü, ya da başka bir deyişle parçalanma ve dağılmaya direnme kapasitesi üzerine ortak bir proje ya da iddiadır.”² Kısacası ev hem bir mahremiyet hem de toplumsallaşmanın başladığı bir alandır.

Evin insan yaşamı üzerindeki etkileri bağlamında değerlendirildiğinde, Osmanlı evi de kadın için birçok anlama sahiptir. Osmanlı modernleşmesinin kendine özgü dinamiklerinden biri de evin fonksiyonunun kadınla birlikte tanımlanması süreciydi. Zafer Toprak, “Toplumsal ve beşerî bilimlerin 19. yüzyıldan beri odaklandıkları belli başlı ortak paydalarından biri aile ve kadın olageldi. Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde, toplumsal yapı ile ailenin karşılıklı etkileşimi kamusal ve özel yaşamın sınırlarının muğlaklaştığı alanlardan biridir. Nitekim, aile toplumsal gerçeğin bir parçası olarak ele alınıyor, toplumsal yapıyı etkiliyor; aynı şekilde vice versa toplumsal yapı ve ailenin ilişkisi birbirini sürekli değişime uğrattıyordu. Ancak bu karşılıklı etkileşim sürecinde ailenin toplumsal yapıyı yönlendirmesinden çok, toplumsal değişim sürecinin ailenin oluşumunda köklü dönüşümlere neden olduğu bilim dünyasınca kabul gören bir gerçektir. Aile son kertede kadının toplumdaki konumunu belirliyordu. Batı literatüründe aile ve kadın özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köklü dönüşümler geçirdi. Batı’da Sanayi Devrimi ile birlikte ‘yeni aile’ ya da ‘burjuva’ ailesi şeklinde şekilleniyor, kadının iş ve emek dünyasındaki kazanımları doğrultusunda ‘yeni kadın’dan söz edilmeye başlanıyordu.”³ üzerinden okumaktadır.

Osmanlı modernleşmesini yoğun emeğin gündelik hayata müdahalesi üzerinden okunup okunamayacağı bu çalışmanın sınırları dışındadır. Fakat bununla birlikte ev ve kadın ilişkisi Osmanlı modernleşmesinin önemli başlıklarından biridir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda da ev (hane) ve birey ilişkileri özellikle III. Selim (1789–1807) ve II. Mahmud (1808-1839) döneminden itibaren yaygınlaştırılmaya çalışılan maarif ve matbuat toplumun, dolayısıyla bireyin gündelik yaşamına da nüfuz etmeye başladı. 1831 yılında çıkartılan Takvim –i Vekayi’nin yanında Tanzimat Fermanı’nın akabinde maarifin kurumsallaştırılmasına dönük adımlar atıldı.

“Tanzimat Fermanı öncesinde 1838’de bir irade ile kurulan Mekâtib –i Rüşdiye Nezareti ile geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde bir çatlama meydana gelmiştir.”⁴ Bununla birlikte, Tanzimat Fermanı’ndan sonra maarifin kurumsallaştırılmasına dönük adımlardan biri de “Fransa’nın Duruy Kanunu (1867)’ndan yararlanılarak hazırlanan 1869 Maarif –i Umumiye Nizamnamesi”⁵dir. Bahsi geçen örnekler Osmanlı modernleşmesinin referanslarını işaret etmekle birlikte ilerleyen süreçte bu modernleşmenin dinamiklerindeki çatışmaların nedenlerini anlamak açısından da önemlidir.

Maarif –i Umumiye Nizamnamesi’yle yapılmakta olan düzenlemeler maarifin

2 Alberto Eguier, *Evin Bilinçdışı*, Bağlam, İstanbul 2018, s.24 -25.

3 Zafer Toprak, *Yeni Hayat*, Doğan, İstanbul 2017, s.35 -36.

4 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1998, s.6

5 Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908 -1918)*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 94.

gündelik hayatın bir parçası olmasının önünü açmak için yapılan hamlelerdendir. İmparatorluğun gündelik yaşama olan dahli maarifin yanında matbuatla da devam etti. Takvim –i Vekayi eliyle toplumla kurulmaya çalışılan ilişki ilerleyen yıllarda yeni yayınların çıkmaya başlamasıyla da çeşitlendi. İngiliz vatandaşı William Churchill tarafından 1840 yılında çıkarılmaya başlanan Ceride-i Havadis, Agah Efendi tarafından 1860 yılından itibaren çıkarılan Tercüman-ı Ahval ve Şinasi tarafından 1862 yılında yayımlanmaya başlanan Tasvir Efkâr gibi yayınlar toplumla doğrudan kurulan ilişkinin kolonizatörleriydi. Matbuatın bu taşıyıcı işlevi gündelik yaşamın birçok alanına sirayet etmekteydi.⁶

Gündelik hayatın maruz kaldığı bu müdahale kamusal olanla mahrem arasındaki farkın da toplumdaki algılanışını değiştirdi. Matbuattaki çeşitlenme toplumsal hayatın farklı yönlerine eleştirel yaklaşımları doğurdu. II. Mahmud'un maarif ve matbuat eliyle gerçekleştirmeye çalıştığı değişim toplumun da reaksiyon göstermesine neden oldu. Osmanlı matbuatının gündelik yaşama dahil olması ve yaygınlaşması gündelik yaşamın birçok yönünün tartışmaya açılmasını beraberinde getirdi. Devletin toplumla kurmaya çalıştığı ilişki on dokuzuncu yüzyılda farklı yayınların neşredilmesinin de önünü açtı.

On dokuzuncu yüzyıl imparatorluk yönetimi açısından nüfusun önem kazandığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu anlamda aile Osmanlı modernleşmesinin önemli meselelerinden biri haline geldi. Ailenin artan önemi toplumsal yaşamla birlikte bireyin gündelik yaşam kültürünü de öne çıkardı. İnsanların gündelik yaşam pratikleri ve aile üzerine yapılan tartışmalar arttı. Bununla birlikte toplumun mahremiyet algısı da değişmekteydi. Bu değişimde kamusal hayatın giderek daha fazla bir parçası olan matbuatın rolü ise oldukça mühimdir. Çünkü matbuatın ev sahipliği yapacağı bir tartışma mahremiyetin sınırlarını yeniden ve yeniden kurma potansiyelini de barındırmaktaydı.

Mahremiyetin değişmesi aslında insanlar arasındaki fısıltıların veya zımnen uzlaşmış gibi görünen konuların bireye inildikçe birbiriyle çelişen, çatışan birçok farklılığın görünürleşmesi anlamına gelmektedir. Yani, Bernman'ın ifadesiyle matbuat "sokaklardan çok daha kişisel ve mahrem mekanlar"⁷a bakmaktadır. Kamusal tartışmalar sokaklardan, meydanlardan ziyade haneler ve bedenlere doğru yönelmektedir. Bedene ve mekana yönelen tartışmalar ise kişilerin matbuatın başlatmış olduğu tartışmalara katılımı cazip hale getirdi. Çünkü Osmanlı matbuatı, toplumdaki bireyleri değiştirme potansiyelini barındırmaktaydı Bu durum aslında Norbert Elias'ın "uygarlaşma uzun bir dizi yükseliş ve iniş hareketiyle gerçekleşir. Tekrar tekrar, yükselen bir alt tabaka ya da toplum, kendisinden sonra yukarıya doğru hücum eden başka tabaka ya da toplumlar karşısında bir üst tabaka işlevini ya da tutumunu benimser"⁸ dediği sürece de denk düşmektedir. Yani, toplum kendine ortaklıklar aramakta, standartlar inşa etmeye çalışmaktadır.

Mahremiyetin Sınırlarını Korumak: Osmanlı Evinin Gizemi

İmparatorluk toplumunda, on dokuzuncu yüzyılla birlikte, matbuat öncesi dönemde de Osmanlı evi (hanesi)'yle ilgili kayıtlar elbette ki mevcuttur. Stefanos Yerasimos XVI.

6 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi, İstanbul 2017, s. 261; Alim Kahraman, "Şinasi" ; Cilt 39, *TDV*, İstanbul 2010, s.166 -169.

7 Marshall Bernmann, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, İletişim, İstanbul 2016, s. 442.

8 Norbert Elias, *Uygurluk Süreci*, Cilt 1, İletişim, İstanbul 2017, s.327.

Yüzyılda İstanbul Evleri başlıklı makalesinde “Osmanlı arşiv belgelerinde İstanbul evleri hakkında pekçok tarif”⁹ bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu iddiasına desteklemek içinse İstanbul Vakıf tahrir defterlerini göstermektedir. Aynı şekilde şeriyye sicillerine dayalı ve şehir tarihi üzerine yapılan tezlerde de Osmanlı evinin yapısı ve dağılımıyla ilgili kayıtlara ulaşılabilmektedir.¹⁰ Lakin, bahsi geçen kayıtlarda evin içindeki hayatın akışına dair ifadeler bulunmamaktadır. Anne, baba, çocuk ilişkileri; hane içinde nasıl bir yaşamın sürdüğüne dair sorular cevapsız kalmaktadır.

Osmanlı toplumunun sosyo –ekonomik yapısı hakkında bilgiler veren bu arşiv kayıtlarının ötesinde imparatorluk topraklarında çeşitli görevlerde bulunan elçi veya yolculuk yapan seyyahların da yazdıklarında Osmanlı evi (hane) karşımıza çıkmaktadır. Mektup, rapor, hatırat, günlük veya seyahatname türünde karşımıza çıkan bu kayıtlarda ev veya hane daha çok kadınlı ilişkili olarak kendine yer bulmaktadır. Bununla birlikte hane içi ilişkilerin nasıl yorumlandığı da daha çok kadın bağlamında görülebilmektedir. Lefebvre’in mekanı tahakküm üzerinden okuması özellikle bu metinlerde de karşılık bulmaktadır.¹¹

1555’ten 1560’a kadar Osmanlı imparatorluğu’na farklı zaman dilimlerinde gelen Busbecq, gözlemlerini mektuplar kanalıyla aktarmaktadır. İmparatorluğun sosyal yaşamıyla ilgili birçok detayın bulunduğu mektuplarda Busbecq, Osmanlı kadınlarını *görünürlük*’le açıklamaktadır. Osmanlı kadınlarının iffetine diğer milletlerden çok daha fazla önem verildiğini belirtmekte olan Busbecq, iffetin timsali olarak da Türkler’in kadınları eve kapatmasını göstermektedir. Ev içinde kalması kadının iffetini koruması için gereklidir. Kadının ev içinde kalması hatta “*gün ışığı bile görmemesi*” önemli bir husustur.

Görünmek meselesi Busbecq’in mektubunda kadınlar söz konusu olduğunda merkezi bir yer tutmaktadır. Ev içinde kalarak görünmeyen kadın, sokağa çıktığında da bu durumu devam ettirmektedir. Kaygı yine aynıdır, görünmek iffete hale getirecektir. Bu yüzden “*ipekli veya pamuklu peçelerin ardından bakan*” kadınların kıyafetinin işlevinin sınırları da bu noktada belirginleşmektedir. Görülmeye mani olmak, bu da aslında Osmanlı kadınının kıyafetinin kamusal alanla olan bağını göstermektedir. Busbecq’in ifadesiyle kadınlar “hayalet gibi” görünmektedirler. Kamusal alan eril bir mantığın baskın karakterini taşımaktadır ve kadınlar da bunu ontolojik olarak kabullenmektedir.

Dolayısıyla kadınlar sokağa çıkamamakta ve günışığı dahi görememektedir. Sokağa çıktığında da iffeti koruma kaygısı kadınların ihlal etmemeleri gereken bir husustu. Bunun için de örtülü ve kapalı olarak sokağa çıkabilmektedirler. Busbecq’in ifadesiyle kadınların sokaktaki varlıkları “hayalet gibi”dir. Bir anlamda ev adeta kadını örten ve onun mahremiyetini tamamlayan bir mekan olarak yorumlanmaktadır.¹²

9 Stefanos Yerasimos, *XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri (Soframız Nur Hanemiz Mahmur*, Ed. Suraiya Faroqhi), Alfa, İstanbul 2016, s.306.

10 Şaban Demir, *10 Numaralı Tokat Şeriye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, GOP Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010, s. 48.

11 Henry Lefebvre, *Mekanın Üretimi*, Sel Yayınları, İstanbul 2014, s.163.

12 Ogier Ghislin de Busbecq (2016). *Türk Mektupları*, (Çev: Derin Türkömer), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Osmanlı kadınlarına yönelik Avrupa'daki imajın oluşmasında önemli bir katkısı olan Lady Mary Montagu'nun Mektupları da evi kadına ait bir mekan olarak kurgulamaktadır.¹³ Ev yine kadına ait bir yerdir. Ev, kadının hakim olduğu bir alandır ve hatta öyle ki, kadınlar kocalarını aldatsalar bile kocalarının bundan haberi olmamaktadır.

Mary Montagu, Osmanlı evini de bu toplumsal cinsiyetçi ayırım (gender) üzerinden okumaktadır. Nitekim Osmanlı evinin birbirine koridorla bağlı iki bölümü olduğunu yazdıktan sonra cinsiyetçi mekan yapılanmasının katı sınırlarına da değinmektedir. Bunu da mahremiyetin boyutlarına dair getirdiği yorumlarda açıklık getirmektedir. Bununla birlikte itiraz ve uyarısını da aynı anda yapmaktadır.

Muhatabına yazdığı mektupta ancak belli statüde yazarların ya da Hristiyanlar'ın olağanüstü bir durumda kibar bir Türk'ün evine girebildiklerini yazmaktadır. Kibar bir Türk'ün evinden kastedilen ise büyük olasılıkla üst düzey bir bürokrat veya askeri görevlinin evi kastedilmektedir. Fakat bu olağanüstü şartlar da dahi, Türk evlerinin haremli bu iznin dışındadır. Bundan dolayı Türk evine dair seyahatnamelerde yazılanların aslının olmadığı hükmünü pekiştirmektedir.

Seyahatnamelerde geçen bir başka yanı sıra ya da yanılığa daha itiraz etmektedir. O da sıradan seyahatnamelerde "Türk evlerinin dışarıdan hiç de güzel görünme"¹⁴yişleridir. Fakat asıl harem'in arka bahçeye bakacak şekilde inşa edildiği, bakışlara gizlendiği kısmının olduğunu, bu haremli ise yüksek duvarlarla çevrili bahçelerle de çevrili olduğunu kaydetmektedir.

Montagu'nün satırlarında ev de adeta dışarıdan bakıldığında dikkat çekmemesi gereken bir yapıya, dişil bir varlığa dönüşmektedir. Nitekim, Busbecq'in seyahatnamesinde kadınların sokağa çıkarken büründükleri hayalet gibi olma durumu Montagu'da evler için de söz konusu olmaktadır. Dikkat çekmemek için bilinçli bir olağanlaştırmanın da ötesinde adeta sıradanlaştırma göze çarpmaktadır.

Montagu'nun yeniden üretmiş olduğu bu şablon, yani eve kadını dış dünyadan koruyan ve onu saklayan bir mekan olarak yorumlanması Osmanlı kadınına egzotikliğiyle de uygundur. Kadın ev sayesinde kendini görünmez kılmaktadır. Öyle ki evde kadının kendini adeta yok etme çabasına ayak uydurmaktadır. Ev dışarıdan fark edilmeyecek, dikkat çekmeyecek nitelikte olmalıdır. Hatta Montagu'ya göre güzel görünmeyecek kadar sıradan olmalıdır.

Lady Mary Montagu'nun adınlarının izleri henüz Dersaadet'ten silinmemişken 21 Kasım 1720 yılında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve heyeti Fransa'nın Toulon limanına ayak basmıştı. Bu ziyaret imparatorluğun, Batı'yı bizatihi görme, inceleme niyetinin eyleme dönüşmesi anlamına gelmekteydi. Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'e girişi ise kendi satırları üzerinden takip edildiğinde adeta bir karnavalı andıran detayları barındırmaktadır. Daha ilk elde Paris'teki evlerin görünümü dikkatini çekmişti. Dörder beşer katlı evlerin pencerelerinin sokağa bakmasını kaydetmiştir. Kadın ve erkeğin iç

13 Lady Mary Montagu, Şark'tan Mektuplar, Palet Yayınları Konya 2014, s.14.

14 Lady Mary Montagu, Şark'tan Mektuplar, Palet Yayınları, Konya 2014, s.51 -52.

içeliğinden, evlerin pencerelerin sokağa bakışına varana değin birçok detay kendisini şaşkınlığa düşürmektedir. Çünkü, ev Çelebi Mehmed Efendi için kamusalın içinde olmakla birlikte kendi mahremini inşa etmelidir.

Osmanlı Kadınlarının Görünürleşmesi – Evin Eşiğinden Girmek

On dokuzuncu yüzyılın reformist kurumsallaşma dönemine doğru ilerlenen bu dönemde yaşam tarzları, tüketim alışkanlıkları değişmekteydi. Seyahatnamelere, raporlara, günlüklere ve hatıratlara kaydı düşülen yaşamlar görülmesine müsaade edilenle sınırlıydı. Değişen tüketim alışkanlıkları sadece toplumun dinamiklerinin ürettiği bir neticenin mahsulleri değildi.

On dokuzuncu yüzyılla birlikte kamusal hayata dahil olan matbuat Osmanlı toplumundaki mahremiyet algısına da yeni bir boyut kattı. Toplumunu kuşatacak ve bütün fertleri kapsayacak bir yaşam formu inşa edilmeye çalışıldı. Bu da Osmanlı evini de kamuya açtı. Fakat, kamuya açılan Osmanlı evinin kurgulanması kadının kurgulanmasına koşut bir yol izledi. Evin değişimi, kadının değişimiyle çok yakında ilişkiliydi. Aslında kadının ve evin değişimi önceki yüzyıllardan bu yana sürmekte olan ev içi rollerin bir nevi pekiştirilmesi anlamına da gelmekteydi.

Osmanlı matbuatının ve maarifinin yaygınlık kazanmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılda kadının dahil olduğu mekanlar da modernleşmenin ilgi alanına girdi. Maarifte kızlara yönelik atılan adımlar, matbuat hayatına kadınların dahil olması kadınların ilişkili oldukları alanlardan olan evi de kamusal tartışmaların içine soktu. Evin kamusal tartışmalara girmesi, özellikle aile ve daha da özelde kadın bağlamındaydı.

Maarifin kadın yoluyla haneye dahil olması, özellikle idare –i beytiyye veya iktisadi beytiyyedir. Ev hayatını tanzim etmeye yönelik dersler diğer taraftan kızların eğitimini meşrulaştıran bir işlev de görmektedir. Çünkü, Davidoff’a göre ev “Dünya’nın pisliklerinden uzak, masumiyetin kapalı mekânı bir ev fikri de ortaya konmaktaydı. Yani Aile ve Ev’in görünmez kılınması, özünde cinsiyet ve yaş üzerine kurulmuştu. Kadınlar kelimenin tam anlamıyla Ev ve Aile ile bütünleşmişlerdi; kadın hem ev hem de evde oturandı. Kadınların çocuksu doğaları, anne sıcaklığı ve çocuk bakımı ile birleştirildi, dinsel bir duyarlılıkla desteklendi ve kültürümüzün en güçlü imgelerinden biri üretildi. Oysa, burada yalnızca soyun sürdürüldüğü bir zemin olarak görülen Ev ve Aile, aynı zamanda cinselliğin de – patlama potansiyeli taşıyan bir güç- tek meşru mekânı...”¹⁵ dır. Erkek, evin dışında hayatın keşmekeşi içinde ailenin geçimini temin etme sorumluluğunu yerine getirmelidir. Kadın ise evin içinde ailenin huzurundan sorumludur.

Kadın ve ev ilişkisi kadının doğasıyla da ilişkilendirilmektedir. Yani, kamusal yaşam özel yaşamdan başlanarak inşa edilmektedir. “Ali Seydi’nin kız çocukları için kaleme aldığı Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyyesi’nde ise, vatandaşlık eğitiminin önemi özel yaşamdan hareketle kurgulanır. Amaç, genç kızların gelecekteki yaşamlarında ‘vazifelerini müdrük’ kadınlara dönüşmesidir. Toplumsal cinsiyetçi bir işbölümü anlayışının egemen olduğu kitapta dikkati çeken en önemli husus, diğerlerine karşı sorumluluklarının anlamı olan ‘vazife’ dili ile kişisel (özel) duygu halinin anlatımı olan

‘bahtiyarlığım’ koşuludur, aksi takdirde kadını bekleyen ‘bedbahtlık’tır”¹⁶. Yani, kadın doğasıyla ilişkilendirilmesinin yanında giderek öne çıkarılan vatandaşlık kimliği üzerinden kadının özel yaşamına müdahalenin önü açılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda “okur kitlesinin genişlemeye başladığı ve ‘efkâr –ı umûmiye’ (kamuoyu) deyiminin ortaya çıktığı”¹⁷ 1860’lı yıllarda maarifin okullulaştırmaya çalıştığı toplumun çocukları için de ilk yayınlar neşredilmiştir. Bu dönemde “nasıl bir Osmanlı kimliği sağlanmak istendiği, söz konusu kimliğin gelenek ve modernlik arasında”¹⁸ yerinin neresi olacağına dair tartışmaların yapılmaktadır. Mümeyyiz gazetesinin eki olarak yayınlanan Mümeyyiz gazetesi 15 Teşrin –i Evvel 1869 yılında yayınlanmaya başladı. Gazetenin çıkarılma amacı, Maksud başlığı altında “Memalikimizde müte’addid politika gazeteleri ve taife –i nisaya mahsus varaka –i havadis bulunduğu halde, çocuklar için bir gazete olmadığından”¹⁹ diyerek belirtilmektedir. Mümeyyiz gazetesi bahsedildiği artık kadınlarla ilgili gazetelerin varlığı normalleşmekteydi.

Osmanlı matbuatının yaygınlaşmayla birlikte 1870’li yıllarda bu yayılım neşet ettiği yerlerden biri de imparatorluğun önemli ticaret şehirlerinden olan Selanik’ti. 14 Kasım 1875 (2 Teşrin –i Sani 1291) tarihinde Osmanlı matbuatının ilk çocuk gazetelerinden olan Ayîne yayınlamaya başladı.

Gazete ilk sayısında okuyucu kitlesi olarak “Muhadderât ve Etfâle mahsûsdur”²⁰ diyerek kadınları ve çocukları belirlediğini ifade etmektedir. Muhadderat’la ilgili çıkarılma gerekçesi olarak

“Hususi umûmî hüsn-ü terbiyenin vucubu ale-l itlak insân için mahsus ve hüsn-ü terbiyenin alâ vech-il kemâl istikmâli evlâdi küçükden alışdırmağa mahsûs olduğundan ve dünyâda vâlideler nüfûs-u fazıla-i insâniyeye muhid ve terbiye olduğundan binâenaleyh insâna insânlığı ve insânlığa lâzım olan fezâili küçükden öğretmek vazîfesi evvelâ vâlidelere terettüb ider. Bu takdîrce nisvânın ilim ve ma’rifet ve hüsn-ü terbiyet ashâbından olması lâzımdır ki terbiyesiyle mükellef oldukları evlâdın ayine-i tabi’iyeti hâl-i ma’ sümüyetlerinde mütekedder olmasun.”²¹

denilmektedir. Gazeteye göre çocukluktan alınacak terbiye insanlığın geleceği için belirleyicidir. Bu sorumluluğu yerine getirecek olanlar ise annelerdir. Bu noktada eğitimli kadının da önemine değinilmektedir. “Zîrâ bir câhil kadın akıllı bile olsa cehliyle berâber ehl-i beytinin alâ vechi’l kemâl hukûkuna müraat ve âdâb ve hukûk-u zevciyeyi sıyânete muktedir olamayacağı misâllü terbiyesiyle mükellef olduğu çiğerparesinin fesâd-ı ahlâkdan vikâyesine dahî akıl erişdiremeyeceği cihetle bi’t-teselsül mensûb olduğu familyanın hayırına vech-i lâyıkı üzere hizmet idemez. Kezâlik bir câhil vâlide elinde büyüyecek evlâd bilâhare âile teşkîl etse de sû-i terbiye ile alufteliği cihetiyle me’âşirinin âdâb ve erkânını bittabi’

16 Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim, İstanbul 2019, s.52.

17 Arda Odabaşı, *Gonca –i Edeb*, İstanbul 2009, s.19.

18 Eray Yılmaz, *Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kimliği (1869 -1908)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2020, s.5.

19 “Maksud,” *Mümeyyiz*, İstanbul 14 Teşrin –i Evvel 1869 (15 Ekim 1869), s.1.

20 “Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 2 Teşrin –i Sani 1291 (14 Kasım 1875), s.1.

21 “Mukaddime”, a.g.m., s.1.

bilemeyeceğinden ni'met-i dünyâdan bihakkın kâm ve merâmını alamaz.”²² görüşündedir. Ayîne'ye göre kadınların eğitimi ahlaki ve dolayısıyla çocukların terbiyesi için gereklidir. Yazının konteksi göz önünde bulundurulduğunda annelik kadınların doğasında mevcuttur, fakat anneliğin niteliği cahil ya da eğitilmiş olmakla alakalıdır.

Gazetenin 2 numaralı sayısında yer alan Mukaddime başlıklı yazı ise kadının hane içindeki konumunu ele alan ve toplumsal cinsiyet sınırlarını çizen birçok veri sunmaktadır. Bu vazifelerden öncelikli olan işe hanenin idaresidir. “Kadınlara dâir birinci numerolu (Ayine) de ba'zı vazîfeler göstermiş idik. Bu vazîfelerin her birisi kadınlarca ziyâdesiyle dikkat edilecek şeyler ise de güzel geçinmek ve güzel yaşamak için en evvel gözetilecek vazîfelerden olduğu ecelden (hâne idâresini) hepsinden evvel düşünmek lâzımdır. Şöyle ki bir hanım.... hanımı olduğu hânenin hem emîni hem müdîresi velhâsıl evinin her dürlü işinin sâhibesidir.”²³ Dönemin kadın ve ev bağlamında yaygın olarak kullanılan analogjilerinden biri bu yazıda da ifade edilmiş olan ev ve müdürlük ilişkisidir. Buradaki analogjik ilişki aslında ev denildiğinde kadının akla gelmesiyle ilişkilidir. Fakat diğer taraftan erkeğin evin maişeti başta olmak üzere hariçteki işlerle ilgilenmesi kadın için de böyle bir benzetmenin üretilmesine yol açmıştır. Bu tür benzetmeler aslında solidarize edilmeye çalışılan toplumsal ilişkilerin ev içine yönelik yansımasıdır. Nitekim yazının ilerleyen kısmında bu hususa da değinilmektedir. “...Çünkü erkek kısmı yalnız hânesinin muhtâc olduğu yiyeceği biçeceği giyeceği velhâsıl her ne lâzım ise onları çalışıp çabalayıp tedârik iderek evine getirmeğe borçludur.”²⁴ denilerek erkeğin sorumluluk alanı evin ihtiyaçlarını temin etmeyle sınırlı tutulmaktadır. Evin amiri ve müdürü olarak konumlandırılan kadın sorumluluğu da yazıda önemli bir yer tutmaktadır.

Bu sorumluluklar ise “Hane içinde evlâd hizmetkar gibi bulunan canlar hâne sâhibesi olan hanımın taht-ı idâresinde bulunurlar. Gerek evlâdın gerek hizmetkarın hüsn-ü terbiyesi ve terbiye ile alışması ve hânesinin temiz tutulması ve her şeyin yerli yerinde bulunması ve masrafça isrâf ve sefâhet vuku' bulmaması bilcümle hanımın dirâyetine aiddir... Ev içinde nereye konulacak? nasıl hıfz olunacak ne sûretle sarf ve harc edilecek, orasını hanımlar bilecektir.”²⁵ şeklinde sıralanmaktadır. Kadınlara ilgili eve dair listelenen bu sorumluluklara bakıldığında evi denildiğinde neden kadının akla geldiği hususuna da açıklık getirmektedir. Diğer taraftan bu kadının bu sorumlulukları yerine getirmemesi gerek evin huzuruna gerekse ekonomisine zarar verecektir. Çünkü,

“(Zîrâ hânenin emini kadındır dedik.) Filvaki' emindir, çünkü erkekler kadınlara emin olmasa geçinmemek lâzım gelirdi. Emin oldukları için malını varını hep onlara teslîm iderler. İmdi emin olan hanımlara dahî lâzımdır ki emânet sıfatına lâyık olduğu üzere kocalarının (mücerred evlâd ve iyalinin rahatı için) nice zahmet ve meşâkkatlere katlanarak kazanıp getirdiği şeyleri hüsn-ü idâre ile kocalarının muhabbet ve teveccühünü kazansınlar, isrâf itmesinler. Çünkü isrâf hem karı koca arasından emniyeti, muhabbeti

22 “Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 2 Teşrin -i Sani 1291 (14 Kasım 1875), s.3.

23 “Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 9 Teşrin -i Sani 1291 (21 Kasım 1875), s.1 -2.

24 Mukaddime, a.g.m., s.1 -2.

25 Mukaddime, a.g.m., s.1 -2.

kaldırır hem de bilâhare bir hânenin bozulmasını netîce verir."²⁶

Kocanın hanenin geçimini temin için kazanmış olduğu paranın kadın tarafından nasıl harcanması gerektiği bile yazıda açıklanmaktadır. Ayrıca kadının sebep olacağı israfın varacağı neticeler de yazıda ele alınmıştır.

*"Meselâ bir familya hey'eti beş kişiden ibâret iken on kişilik masraf itmek ve giyilecek elbise var iken lüzûmsuz lüzûmsuz elbise yaptırmak için yar ve yoldaşı olan kocaşına yük olmak isrâfdır ve isrâf ise haramdır. Bir hânede isrâf arttıkça ihtiyâc çoğalacağı gibi ihtiyâcı karşılayacak varyiyet dahî gide gide azalır, velhâsil hayır ve bereket kalkar. Vakit olur ki erkekler bu isrâfın icâb itirdiği kadar para kazanamaz, kazanamadığı halde ev halkı müzâyakaya ve erkek dahî ızdırâba düşer. Halbuki bol bol sarf itmeğe alışan bir hâne sonradan müzâyakaya düşerse pek acı gelir. Ma'lûmdur ki insân dâimâ (Allah gördüğümüzden ayırmasın) diye du'â ider. Gördüğünden ayrılmamak ise hüsn-ü idâre ile kazancın ziyâdesini (vakt-i hâcet için) saklamağa mütevakkıftır. Bu hasse elde var iken isrâfi ele alıp tüketmek ve nihâyetinde müzâyakaya düşmek tahammül olunur felâketlerden değildir. Niceleri görülmüş ve hala görülüyor ki mücerred âkıbetini düşünmeyib bugüne bugün yarına Allah kerim diyerek elde avuçta ne var ne yok harç itdikden sonra fakir olmuş ve varlığı vaktinde hatırına getirmediği zarûretlere düşüb kan ağlamışdır. Eğerçi Cenâb-ı Allah kullarının rızkını her nasıl ve nerede olsa ihsân buyurur lâkin eldeki varyiyeti isrâf edenleri dahî sevmediğini Kur'an-ı Kerim'yle bize emir ve beyân buyurmuşdur. Velhasıl hâne idâresi kadınların en mühim vazîfesi olduğu için âkılâne hareket iderek mümkün mertebe isrâfın önünü almaya gayret itmelidir. Zîrâ darb-ı mesel olmuşdur ki (Yuvayı dişi kuş yapar derler) hem de öyledir. Ancak hüsn-ü idâre itmek hüsn-ü idârenin yolunu bilmekle olur. Bilmek ise ilim öğrenmek ile vücûda gelir."*²⁷

denilmektedir. Osmanlı matbuatının ev içinde sorumlu tuttuğu kadının harcamalarının sınırının israfla belirlenmesi toplumsal hafızada güçlü bir meşruiyeti olan meşruiyete dayanmaktadır. Çünkü Osmanlı hanesinin sınırları, özellikle toplumun Müslüman kesimi için, geçerli olan mahremiyetle korunmaktaydı. Nitekim, toplumda mahremiyet gibi hassasiyet derecesi güçlü durumlar için kullanılan bu kavramı aşabilecek ya da ona zara vermeyecek başka bir kavramla ev içi tartışmaya açılabilirdi.

Osmanlı matbuatının kadının hane içindeki rolünü pekiştirmek için attığı adımlar sadece topluma mal olmuş kavramlarla değil, maarif üzerinden de pekiştirildi ve detaylandırıldı. Örneğin, matbuat Şemseddin Sami bu konuya el atanlar yayınlardan biriydi. Sami'ye göre de kadın evin baş sorumlusudur. Fakat Şemseddin Sami göre, "çalışkan fakat cahil olan kadının kocası, evinde bir lezzet bulamayıp dışarıda vakit geçirmeye mecburdur, bununla beraber refah ve rahatla yaşar. Âlime fakat iş görmez olan kadının kocası ise evinde daima konuşacak ve sohbetten hazzedecek bir arkadaşı bulur, lâkin sırtında gömleği olmaz. Bir elinde kitap ve iğne olan kadının kocası ne bahtiyar adamdır."²⁸ Demektedir. Yani, evin içinde kocasının mutluluğunu, huzurunu sağlayabilecek kadının özelliklerinden biri de onun

26 Mukaddime, a.g.m., s.1 -2.

27 Mukaddime, *Ayîne*, İstanbul, 9 Teşrin -i Sani 1291 (21 Kasım 1875), s.1 -2.

28 Şemseddin Sami, "İfade -i Meram", *Sabah*, İstanbul 20 Şevval 1293 (26 Teşrin -i Evvel 1876), Sayı 21 s. 4.

eğitimli olmasıdır. Bu sayede hem kadının eğitim alabilmesi meşru kılınmaya çalışılmakta hem de kadının eğitimi toplumsal cinsiyete dayalı bir işlevsellikle sınırlandırılmaktadır. Yani, eğitim kocasını evde tutmak için kullanacağı araçlardan biri olması gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır. Aynı zamanda iğnesini ve makasını da elinden eksik etmemelidir. Ev içinde ihtiyaç halinde gündelik işlerde kullanılan iğne ve makas doğrudan kadının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Eğitim kocasının psikolojisi ve dolayısıyla evin huzuru için gerekliken, iğne ve makas ise maddi ihtiyaçlarının karşılanması için gereklidir.

Hane her ne kadar kadının doğal alanı olarak kabul edilse de, kadın bu doğal alanında istediği gibi hareket edebilen bir varlık değildir. Aksine sorumlu olduğu birçok mesele vardır. Şemseddin Sami, kitap olarak özetlediği maarifi detaylandırmaktadır. Şemseddin Sami'ye göre

“birçok malûmat iktisabına muhtaçtır. Vakıa, bir kadının ilim ve fende allâme denilecek kadar yed –i tûlâ sahibi olması, derece –i vücûbda lâzım değilse de, her ilim ve fenden birer miktar bilmeye muhtaçtır. Çünkü vazifelerinin her biri ayrı bir ilim ve fenne aittir. Biraz hesap bilmezse, evinin varidat ve mesârifi defterini tutamaz, ve evi idare edemez. Biraz tarih, biraz coğrafya, biraz edebiyat, biraz siyasiyyât, biraz tarih –i tabîi bilmezse âlemden bîhaber kalıp ne bir mecliste bir söz söylemeye, ne kocasıyla oturup konuşmaya, ne küçük çocuklarına –mektebe gitmezden evvel validelerinden öğrenmeleri lazım gelen dersleri muktedir olabilir. Biraz hikmet, kimya bilmezse, evini, yemekleri her şeyi sıhhati muhafaza edebilecek bir halde bulunduramaz, ve me’kulât ve meşrubatın istihsal ve muhafazasına muktedir olamaz. Tıptan ebelikten hıfz –ı sıhhat fenninden cüz’i malûmatı olmazsa, yeni dünyaya gelen çocuğunun helâkini veyahut zayıf veya sakat kalmasını icap ettirecek bir harekette bulunabilir. Elhasıl, kadının vezaifini bihakkın ifa etmek için, her ilimden biraz malûmat kesbetmeye ihtiyacı vardır.”²⁹

Şemseddin Sami, verdiği örnekler üzerinden neredeyse bütün müfredatı ev içine çekmektedir. Bu sayede kadının doğal alanı olarak kabul edilen ev içindeki konumu ve vazifeleri pekiştirilirken maarif ve matbuat ilişkisinde doğabilecek gerilimlerin önüne geçilmekte ve uzlaşma gerekçeleri icat edilmektedir.

Osmanlı matbuatının kurucu babalarından kabul edilen Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami'nin kadın ve hane ilişkisini önemli ölçüde reddetmektedir. Karı Koca Masalı isimli eserinde

“Ya karı neymiş? Ha! Karının ne olduğunu mu soruyorsun? Bunu henüz bana sorma! Yine karının ne olduğunu bilmek davasında olan erkeklere sor. Hem de demincek sorduğumuza sorma! Evcüment mi derler, Ercüment mi derler karılar, hani ya şu ev bark sahibi ailesini seven erkeklere ne derler? İşte onlara sor. Onlar karının güzelliğinden bahsetmezler. Derler ki: ‘Karı insanın yemeğini pişirir.’ Sen de ki: Hayır! Yemeği Arap Fedayi cariyeniz de pişirir, Bolulu Mehmet Usta bendeniz de. ‘Onlar derler ki: Karı çamaşır yıkar.’ Sen de ki: ‘Hayır! Çamaşırı cariyeye de yıkar, hatta çamaşır makinesi de. Onlar derler ki: ‘Karı kocanın dikişlerini diker.’ Sen de ki: ‘Hayır efendim! Dikişi terziler de diker, makine de.’ Onlar derler ki: ‘Karı dediğin şey nihayet evin idaresine bakar.’ Sen

de ki: 'Hayır efendim! Ev idaresine masraflara bakan kişi veya kâhya da bakar.'³⁰

demektedir. Ahmet Mithat Efendi Şemseddin Sami'nin yazdıklarının aksine bambaşka bir Osmanlı kadınının hane içindeki konumunu bambaşka bir düzleme çekmektedir. Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı kadınının hane içindeki konumunun aslında sadece iş yapmaktan ibaret olmadığını belirtmektedir. Kadın, denildiğinde akla gelen bütün özellikler aslında bir meslek grubuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu tanımlamalar Osmanlı kadını için uygun karşılıklar değildir.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1875 yılında yazdığı Karı Koca Masalı her ne kadar Osmanlı kadınlarının hane içindeki pozisyonlarına dair farklı yorumlar getirmektedir. Bununla birlikte dönemin matbuatında kadınlarla ilgili yazılan metinlerde kaygılar da önemli yer tutmaktaydı. Özellikle kadınların hane içindeki vazifelerini yerine getirmemeleri veya aksatmaları bu kaygılardan biriydi. 1883 yılında Ayşe Fahriye müstear adıyla Süleyman Tevfik Özzoroğlu tarafından yazılan Ev Kadını başlıklı kitapta da bu kaygılara değinilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "okur kitlesinin genişlemeye başladığı ve 'efkâr -ı umûmiye' (kamuoyu) deyiminin ortaya çıktığı"³¹ 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı matbuatında şehirlileşen kadının eviyle olan ilişkisinin zayıfladığına ve evine yabancılaştığına dair kaygı içeren yazılar da görülmeye başlandı.

Bahsi geçen kitabın okuyucuya takdim kısmında "Gerçekte şehirli hanımların çoğu yemek pişirmek ve ev düzeni üst baş süsüne tercih ettiklerinden bizim de bu esere başlamamız lüzumunu; yemek pişirmek ve düzenlemek yoluna girmeden terzilere başvurarak sürekli ve mükemmel bir şekilde gezip durmak ve oturup kalkmak isteyen hanımların bu hayallerinin boş hayallerden ibaret kalacağını ince düşünürlerse onaylayacak ve bu çeşit çabalar başladığında bize hak vereceklerdir.

Bir de bu hanımların paşa bey, efendi ve ağalarından bazıları avareliğe alışarak lokanta ve şurada burada eğlenerek zaman geçirirler de hanımların ev işlerinin büyük kısmını içeren yemek pişirmek ve ev düzeni ile uğraştıklarını görünce süslerinden dolayı memnun olacaklar, gitgide evlerine ısınacaklardır. Kendi eşleri hakkında içten sevgileri artacağı gibi hatta eşleri çirkin olsa bile kendilerinden daima hoşnut kalacakları daima tecrübeyle sabittir.

Özellikle hanım hanımcık olan hanımefendiler ev idaresinin düzenini bilir ve idaresini başarılılarsa evlerinin köşe bucakları gibi üst başları da çiçek gibi olur."³² diyerek şehirli hanımların tercihlerine yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Kitabın yazılma gerekçesi olarak sayılan sebepler kadınların ev düzeni için gerekli olduğu düşünülen yemek pişirmeye yardımcı olması içindir. Yazarın özellikle şehirli kadınları hedeflemesi, aile içinde anneden çocuğa aktarıldığı düşünülen özelliklerin şehirleşmeyle birlikte kopması veya unutulması olduğu düşünülebilir.

Kadının giyinip kuşanması, süslenmesi Osmanlı matbuatında her ne kadar doğasının gereği olarak kabul edilse de aşırıya kaçılmasından endişe edilmektedir. Fakat, eğer ev düzenini korurlar ve yemek pişirmeyi ihmal etmezlerse süslenmeleri kocalarını memnun

30 Ahmet Mithat Efendi, *Beliyat -ı Mudhike ve Karı Koca Masalı*, İletişim, İstanbul 2011, s. 156 -157.

31 Arda Odabaşı, *Gonca -i Edeb*, İstanbul 2009, s.19.

32 Ayşe Fahriye, *Ev Kadını*, İstanbul 2018, s.33 -34.

edecektir. Bu noktada kadınların giyim kuşamları yine kocalarıyla ilişkilendirilmektedir. Yani, kadın kendisi için değil, kocası için süslenmelidir. Şemseddin Sami'nin de ifade ettiği gibi yuvasında mutluluğu bulan koca da dışarıda vakit geçirmeyecektir.

Hicri 1311 /1893 -94 yılında Mehmed Said tarafından yazılmış olan Aile Olmak Vezâifü'l -İnas isimli kitapta da ev ve kadın merkezli bir anlatı kurgulanmaktadır. Mektebi Mülkiye -i Şahane -i Türki ve Dar'ul - Muallimin -i Rüşdiye -i Arabi Muallimi olan Mehmed Said aile olma konusunda kadınların vazifelerinden bahsetmektedir. Hanenin tanzimi, idare -i beytiyye gibi birçok konuda kadın ve ev aynı bağlam içinde sunulmaktadır.

Mehmed Said'e göre da kadının habitatı evdir ve evin asıl sahibidir. Bununla birlikte, malumdur bir erkek ne kadar huysuz olursa olsun, karısı vazifesine dikkat eder ve kocasının huyunca gider ise aralarında bir çeşit soğukluk ve zıtlıkta zuhur etmez; güzel güzel geçinip giderler. Bunun pek çok emsali müşahede olunmuştur.”³³ Çünkü “erkeği kullanmak, kadının elinde”³⁴ olduğunu düşünmektedir. Daha önce bahsi geçen örneklerde olduğu gibi ev kadının habitatı olmakla birlikte, kadın kocasının tabiatından bağımsız olarak, vazifelerine dikkat ettiği sürece hanenin saadeti devam edecektir. Bu konuda da artık sadece ananevi usuller değil, maarif ve matbuat da devreye girmektedir.

Eğitilmiş Kadının Eviyle İlişkisi

Osmanlı hanesi ve kadın ilişkisine değinen yayınlardan biri de Hanımlara Mahsus Gazete'dir. Tarık gazetesi başmuharriri İbnülhakkı Mehmed Tahir tarafından 1 Ağustos 1895 - 4 Eylül 1906 (19 Ağustos 1311 - 21 Eylül 1322) tarihleri arasında kesintisiz 580 sayı yayınlanmıştır. On yılı aşkın süre yayınlanan gazete bu yönüyle Osmanlı matbuatının en uzun soluklu süreli yayınlarından biridir.

Gazetenin 1 Ağustos 1895 (19 Ağustos 1311) tarihinde yayınlanan ilk sayısında amaç olarak “ve'l- hasıl kadınlarımızın mizacına hizmet etmek ve ev idaresinde çocuk terbiyesinde ve ailelerinin saadetini temin cihetinde muavenette bulunmakla beraber umum Osmanlı hanımlarının tevsi' -i mâlumatına hizmet etmek niyet -i halisanesindeyiz”³⁵ şeklinde özetlemektedir.

Gazetenin kadın mizacı, ev ve çocuk terbiyesi denklemine yerleştirdiği yayınlama amacı kadının ilişkili olduğu düşünülen habitatı da tarif etmektedir. Osmanlı matbuatının bu yıllarda çok yinelenen ev idaresi bahsi burada da kendisini göstermektedir. Çünkü, toplumun yeniden inşa edilme arayışının olduğu bu yıllarda aile ve bu bağlamda ev stratejik bir konuma yerleştirilmiştir.

Hanımlara Mahsus Gazete, yayınlanmış dönemi itibariyle on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyıla başına dek gelmiştir, yani bir eşığe işaret etmektedir. 1890'lı yıllar, Osmanlı matbuatının kurumsallaşmasının şekillenmesinin yanında kadınların matbuatta varlıklarının yaygınlaşmaya başladığı bir dönemin de ürünüdür. Bununla birlikte kızların maarifteki konumlarıyla ilişkili olarak kamuoyundaki endişe, kaygı ve tereddütlere yönelik

33 Mehmed Said, *Aile Olmak Vezâifü'l -İnas*, Büyüyen Ay, İstanbul 2015, s. 158.

34 Mehmed Said, a.g.e., s. 158.

35 “Tahdis -i Nimet- Tayini Meslek”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, İstanbul 19 Ağustos 1906 (19 Ağustos 1311), s.3.

verilen bir cevap niteliğindedir.

İmparatorluğun kurumlarının olduğu kadar toplumunun da kökten değişim gösterdiği bu süreçte Hanımlara Mahsus Gazete de devletin okullulaştırma politikasını kadınlar bağlamında değerlendiren yazılar yayınlanmaktaydı. Yayımlanan bu yazılarda kadınlar ve eğitim bağlamında ele alınan konulardan biri de kadınların eğitimin aile ve ev hayatına nasıl yansıtacağıydı. Örneğin bu konuyla ilgili olarak 7 Kasım 1895 tarihinde yayınlanmaya başlayan ve 21 Kasım 1895 tarihinde sona eren beş bölümlük bir yazı dizisi yayınlandı.

Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa I başlığını taşıyan ilk yazıda kızların eğitimi hakkında yapılan tartışmaların medeniyetin ilk devirlerinden bu yana süregeldiği vurgulanmaktadır.³⁶ Bununla birlikte, toplumda da yapılmakta olan bu tartışmanın aslında insanlığın genel bir meselesi olduğuna işaret edilmiştir. Muharririnin belirtilmediği yazıda, öncelikli olarak kadın ve erkeğin arasında “fıtraten bir tefavüt bulunmakta hiç şüphe yok ki bu fark ve tefavüt ikisinin tarz –ı maişetini, meşgalesini ve vazifesini ayırdığı gibi bu meşgale ve vazifenin güzel ve vukufkârâne ve terakkiyât ile münasip surette ifası için iktisap olunması muktezi malûmât, vezâif –i ricâlin lüzum gösterdiği malûmâtтан farklı olması gerekir.”³⁷ denilmektedir. Yazar, kadın ve erkeğin bir arda eğitim görmesini fitratlarından ileri gelen farklılık üzerine inşa ettikten sonra toplumun da bu fitrî (ontolojik) üzerine şekillendiği ön kabulüyle kanaatini inşa etmektedir. Yani, ontolojik farklılık, toplumdaki iş bölümüne de sirayet etmiştir. Bu bağlamda toplumsal ilişkilerin sağlıklı olarak devam edebilmesi için, toplumsal işleyişe uygun olarak kadın ve erkeğe eğitim verilmelidir. Bu noktada yazar, kadınların eğitiminin elbetteki erkeklerden aşağı olamayacağını belirtmektedir. Lakin, kadının eğitim almasının gerekliliği ise onun “mâder –i insaniyyet” ve “bir heyet –i içtimaiyyenin mürebbiyesi”³⁸ olmalarıyla ilişkilidir.

Yazıda, kadının, toplumun annesi ve mürebbiyesi olduğu saptaması, eğitimin farklı olmasını da destekleyici bir gerekçe olarak kullanılmaktadır. Nitekim, Avrupa ve Amerika’da erkeklerle aynı eğitimi alan kadınların aile hayatlarında sorunlar meydana gelmektedir. Nitekim, yazarda buna binaen kadınların eğitiminin “vazife –i asliyye –i nisvaniyeesiyle mütenasip bulunması da lâbüd” görülmekte, “kadınlarda bulunan hiss- i şefkat ve muhabbet –i mâderâne ve râbîta –i âile gibi ihtisâsât –ı rakîkaya zarar vermeyecek surette bir tahsil olmalı ki ailelerin saadeti mahvolmasın”³⁹ uyarısında bulunmaktadır. Yazarın, görüşlerinden hareketle bakıldığında kadınların eğitimi kendi hayatları için olumlu neticelerle sonuçlansa da aile ve dolayısıyla toplum hayatı için riskler barındırmaktadır. Hatta öyle ki eğer bu riskler görmezden gelinirse kadınların doğalarında var olan bazı hasletler bile kaybolabilmektedir.

Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 2, başlıklı yazıda ise bahsi geçen tehlikelerin Avrupa ve Amerika’da görülmeye başlandığına değinilmektedir. “Kadınlardan en ziyade evlâda muhabbet, râbîta –i âileye dikkat hisleri beklenirken ve saâdet –i beşeriyyeyi temin

36 “Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 1”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 26 Cemaziyel -Evvel 1313 (7 Kasım 1895), Sayı 20, s.1.

37 A.g.m., s.1.

38 A.g.m., s.2.

39 A.g.m., s.2.

cihetyile kadınlardan büyük bir tesir ve hizmet muntazar iken, terbiye –i medeniyye –i hazıra usulünce bu hisler kadınlar yüreklerinde takviye bulacak yerde azaldığı müşahade edilmiştir.”⁴⁰ Kadınların doğalarındaki bu bozulmaya gösterilen bir diğer örnekse, onların cerrahlık yapmaya başlamalarıdır.

Kadın ve erkeğin eğitimlerinin farklı olmalarının bir diğer gerekçesi ise kadın ve erkeğin yaşamlarına uygun olması gerektiği yönündedir. Nitekim, kadınlar “asırlardan beri haneleri içinde ufak tefek işlerle meşgul oldukları ve küçük küçük kıvrıntılara en nazik noktalara dikkat ederek ömür geçirdikleri için akılları, firsatleri, irfanları bu mahdut daire içinde neşvünemâ bulmuştur.”⁴¹ Eğitimin toplumsal cinsiyete uygunluğu da ev üzerinden yorumlanmaktadır. Çünkü kadın “ailesi arasında zevciyle, evladıyla, nihayet hısım ve akrabasıyla, komşularıyla münasebetini düşünür.”⁴² Dolayısıyla kadının alacağı eğitimde onun istidadına ve habitatına uygun olmalıdır.

Avrupa’daki inas mekteplerinden örnekler verilen yazıda eğitilmiş kızların birçok ilmi gelişmeye katkıda buldukları, fakat buna karşılık olarak aile işlerine duyarsızlaştıkları belirtilmektedir. “Çamaşır yıkayamadıkları gibi, yıkayanlara da nezaret hususunda da istidat gösteremiyorlar. Yemek pişirenlerin kusurunu tashihe gayr –i muktedir gösteremiyorlar. Hülâsa idare –i beytiyyede o adar ulûm ve fûnûn –i mütenevvia kendilerini ikdâr edemiyor.”⁴³ Kızların görmüş olduğu eğitimlerin onlara bilim dünyasında kazandırmış olduğu itibarın aile hayatında bir kayba karşılık geldiğini düşünen yazar bunun neticesi olarak “ailelerde böyle mükemmel tahsil gören kızlar zevcinin evladının istirahatini temin edecek surette hareket edemiyorlar ve hatta müktesabât ı ilmiyyesi bunları kendi fikir ve meşgalelerini başka hususata hasretmeye sevk eylediğinden, ev işleriyle iştigale heves bile etmiyorlar.”⁴⁴ Yazar, okullarda kızlara sadece bilimsel eğitimin verilecek olmasının sonuçlarına böyle yorumlamaktadır. Yani, yazara göre özellikle kızlara verilen eğitimin neticesinde kızlar eve yabancılaşmakta, dolayısıyla doğalarından uzaklaşmaktadırlar. Bu durumun en büyük mahzuru ise toplum hayatında görülmeye başlayan bozulmalardır.

Ortaya çıkan bu mahzurlara fark eden Almanya, Amerika ve Belçika’daki kız mekteplerinin programları yeniden düzenlenmiştir. Neticede çamaşır yıkamak, açıcılık, çocuk bakımı gibi dersler okulların müfredatlarına eklenmiştir.

Eğitilmiş kadınların doğalarından uzaklaşmalarına dair benzeri bir yorumla Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 3, başlıklı yazıda da karşılaşılmaktadır. Bu yazıda da bilimsel eğitim alan kızların ev işleri yapmakta uzaklaşacakları “ocakta pişebn bir yahninin tuzuna bakmaya, bir eseri edibeden bir sayfa okumayı tercih edecekler”⁴⁵ ileri sürülmektedir. Elbette ki, kadının cahil olması makbul değildir, fakat aldığı eğitim zevceliğe, valideliğe

40 “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 2”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 10 Kasım 1895 (30 Teşrin-i Evvel 1311), Sayı 21 s.1.

41 A.g.m., s.2.

42 A.g.m., s.1.

43 A.g.m., s.2.

44 A.g.m., s.2.

45 “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 3”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 14 Kasım 1895 (2 Teşrin-i Sani 1311), Sayı 22, s. 2.

ve hane reisliğine lazım malumatı da ihtiva etmelidir. Çünkü kadın “ailenin saadetinden mütekeffil”⁴⁶dir.

Yazı dizisinin Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 5 başlıklı son sayısında ise eğitim ve hane ilişkisindeki gerilimli ilişki değerlendirilmeye devam edilmiştir. Mutlu evliliklerin kadınların öncelikli amacı olduğunu belirten yazar, bunu ise ancak kadının eşiyile arasındaki uyumla sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bunun içinse kadın “izdivaç ihtimalâtı üzere terbiye ve tahsil gör”⁴⁷melidir.

Kızların eğitiminin aile ve ev yaşamına uygun olmayışının ileride ailede huzursuzluğa sebep olacağı belirtilmiştir. Aile yaşamıyla okulda verilen eğitimin genç kızlar evlendiğinde uyumsuzluğa sebebiyet verebileceği ön görülmektedir.

“Farzedelim ki fakir aileden bir kız mekteb –i âlîde pek güzel terbiye ve tahsil görmüş. Piyano çalmayı, resim yapmayı da öğrenmiş; ve müzahir olacak kız piyano çalarken ellerim çirkin görünür diye çamaşır yıkamaz, yemek pişirmeyi de nefesine yediremez. Evinde piyanosu olmadığı, belki de hiç bulamayacağı için mektepte talim ettiği piyano kendisine ne hizmet edecek? Bu kız için temek pişirmesini, çamaşır yıkamasını öğrenmek, hesap ve coğrafya öğrenmekten ve öğrendiği şeylerle âile-i fakîrânenin hâl ve mevkiini kendince zül addedip daha bâlâyâ tereffü’ etmeye çalışmak gibi bir hiss –i gurûr peyda eylemekten hâl ve âtîde saadetini temin için daha lâzım değil miydi? Hem validesine muavenette bulunacak ve hem de dâhil –i zevciyyeti olması ihtimali olan şayet hâl ve mertebeye kendi derecesinde bulunursa, bittabi teşkil eyleyeceği ailede umûr –i beytiyyeyi yalnız başına deruhde edeceğinden, hayvânât ve nebâtât fenlerinde malûmatından ziyade pilav pişirmek melekesinden, daha ziyade zevci de ailesi de müstefit olacaktır.”⁴⁸

Kızların eğitimlerinin ailenin sosyo –ekonomisiyle de uyumlu olması gerektiği görüşü öne sürülmektedir. Ayrıca, kızların okulda alacakları eğitim ev içiyile uyumlu olması ısrarla vurgulanmaktadır. Eğitimin ev hayatıyla uyumlu olmaması neticesinde ev hayatına yabancılaşacak ve gelecekte kuracağı ailenin saadetini de tehlikeye atmaktadır. Ayrıca kızların aldığı eğitim neticesinde sosyo –ekonomik olarak daha aşağıda bir kocayla evlenirse eşinin “kaba ve sade muamelesi ve derin malumata müstenid olmayan efkâr ve akvâli, o kızın ihtiyâcât –ı ma’neviyyesine kifayet etmez.”⁴⁹ Görüşündedir. Bu eğitimin kızları tabiatına yabancılaştırmasıyla ilgili bir diğer kusur da eşler arasındaki eğitimin eşitsizliğinden meydana gelebileceğini ifade etmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1700’den itibaren Batı’yı birçok açıdan kendine referans alan modernleşme süreci on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde topluma doğru genişlemekteydi. III. Selim (1789 -1807) ve II. Mahmut (1808 -1839) dönemlerinde yönetimin ordusu

46 A.g.m., s.2.

47 “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 5”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 21 Kasım 1895 (9 Teşrini Sani 1311), Sayı 24, s.3.

48 A.g.m., s.3.

49 A.g.m., s.3.

merkeze alarak yürüttüğü modernleştirme çabası diğer kurumlara da sirayet etti.

1831 yılında çıkarılmaya başlayan Takvim –i Vekayi devletin toplumla kurduğu ilişkinin niteliğindeki radikal değişimin açık göstergelerinden biriydi. Çünkü devlet bu sayede birebir ilişki kurma amacını gütmektedir. Bununla birlikte maarif alanında atılan adımlar da devlet ve toplum arasındaki ilişkiye yeni bir anlayış getirmektedir.

Devlet eliyle de yaygınlaştırılmaya çalışılan matbuat 1860'lı yıllardan itibaren çeşitlenirken, okullulaştırılmaya çalışılan toplum için de 1867'de maarif nizamnamesi yayınlandı. Bu sayede devletin topluma kurmaya çalıştığı ilişkinin yanında toplum da kendini devlete karşı ifade etmenin bir yolunu bulmuştu. Nitekim, bu sayede efkar –i umumiyenin görüşü özellikle matbuat için önem arz etmeye başladı.

Osmanlı modernleşmenin topluma sağlamış olduğu bu görünürleşme, toplumda geçmişten bu güne zımni olarak mutabık kalınmış sosyal yapıları ve birimleri de tartışmaya açmaktaydı. Devlet eliyle okullulaştırılan toplumun önemli bir kesimini temsil eden kadınlar ve kadınların ait oldukları habitat bu tartışmaların başta gelenlerinden biriydi.

1800'lü yılların başından itibaren, özellikle nüfus kaygısıyla, ebelik başta olmak üzere maarifin bir parçası olmaya başlayan kadınların varlığı ilerleyen yıllarda birçok toplumsal tartışmanın gerekçesi oldu. Kadın eğitimi olması her ne kadar ittifakla kabul edilen konulardan olsa da eğitimin sınırları önemli bir sorun teşkil etmekteydi.

Toplumdaki okullulaşma oranının artması, matbuatın yaygınlaşmasıyla birlikte gündelik yaşamda da birçok değişiklik beraberinde geldi. Gündelik yaşamın birçok boyutundan tüketim alışkanlıklarına varana değin bir dizi değişim ve dönüşüm gerçekleşti. Fakat bu değişim sorunsuz ve tartışmasız değildi. Değişmekte olan toplumda birçok kaygı, tereddüt, endişe varlığını sürdürmekteydi. Özellikle kadınların dahil olduğu değişim kadınların giyim kuşamından, kamusal hayattaki varlıklarına varana değin itiraz ve kaygılar dile getirilmekteydi. Bu kaygı ve itirazların yoğunlaştığı alanlardan biri de kadın ve ev hayatı üzerineydi.

Kadınların ontolojik mevcudiyetleri kadar ev de Osmanlı toplumu için güçlü bir mahremiyeti temsil etmekteydi. Bu mahremiyet algısını kuvvetlendiren faktörlerden biri de yine kadınlardı. Çünkü kadın ve ev ilişkisi Osmanlı toplumu için birbirinden ayrılmayacak kadar iç içeydi.

Osmanlı matbuatı toplumda yaygınlaştıkça iç içe olduğu düşünülen kadın ve ev ilişkisine dair de birçok tartışmanın önü açıldı. Özellikle modernleşmenin kadın yaşamına getirmiş olduğu değişim modernleşmeye karşı mevcut toplumsal gerilim ve endişeleri de beslemekteydi. Bununla birlikte, matbuat ve dahi eğitim eliyle Osmanlı kadının ev içinde nasıl olması gerektiğiyle ilgili tartışmalar da matbuat üzerinden yürütüldü. Ev ekonomisi, çocuk bakımı, kocayla ilişki, evin düzen ve tertibi; eğitimin kadının ev yaşamına getireceği olumlu ya da olumsuz değişiklikler gibi konular matbuatta kendine yer bulmaktaydı. Bu bağlamda, matbuat ve eğitimin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı 1860'lı yıllardan, kadınların varlığının kabul edildiği, fakat sınırlarının tartışıldığı 1890'ların sonuna değin olan süreç kritik bir eşiğe denk gelmektedir. Çünkü, maarif ve matbuatta kadının varlığının kabulün önemli ölçüde kanıksanmış, fakat belki başka gerilimli konular vücut göstermeye başlamıştı. Özellikle değişimin sınırlarına dair yapılan tartışmalarda mevcut kafa karışıklığı

görülmekteydi. Öyle ki, Osmanlı evi ve kadın ilişkisi bütün toplumun geleceğini ve toplumsal düzenin devamının sağlanması açısından stratejik bir konuma itilmekteydi.

Osmanlı evine dair yapılan yorumların niteliği de giderek üzerinde mutabakata varılan bu zemin üzerinden sürdürüldü. Üstelik, önceki yüzyıllarda ev içindeki yaşamın dışarıya pek aktarılmadığı süreçten, ev ve kadın ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair tartışmaların yapıldığı döneme evrilen toplumsal değişim yaşanmaktaydı. Bu bağlamda matbuat üzerinden Osmanlı modernleşmesinin dinamiklerinin izini sürmek açısından ev ve kadın ilişkisi toplumsal hafızada oldukça mümbit bir malzeme barındırmaktadır.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

“Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 1”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 26 Cemaziyel -Evvel 1313 (7 Kasım 1895), Sayı 20, s.1.

“Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 2”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 10 Kasım 1895 (30 Teşrinî- Evvel 1311), Sayı 21 s.1.

“Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 3”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 14 Kasım 1895 (2 Teşrinî Sani 1311), Sayı 22, s. 2.

“Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 5”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 21 Kasım 1895 (9 Teşrinî Sani 1311), Sayı 24, s.3.

“Maksud”, *Mümeyyiz*, İstanbul 14 Teşrinî –i Evvel 1869 (15 Ekim 1869), s.1.

“Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 2 Teşrinî –i Sani 1291 (14 Kasım 1875), s.1.

“Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 9 Teşrinî –i Sani 1291 (21 Kasım 1875), s.1 -2.

“Tahdis –i Nimet- Tayini Meslek”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, İstanbul 19 Ağustos 1906 (19 Ağustos 1311), s.3.

Mehmed Said, *Aile Olmak Vezâifü'l –İnas*, Büyüyen Ay, İstanbul 2015, s. 158.

Şemseddin Sami, “İfade –i Meram”, *Sabah*, İstanbul 20 Şevval 1293 (26 Teşrinî –i Evvel 1876), Sayı 21 s. 4.

Şemseddin Sami, “Kadının Vezâifi”, *Aile*, İstanbul 1297 (1880), Sayı. 2, s. 19 -21.

Araştırma –İnceleme Eserler

Bachelard, Gaston, *Mekanın Poetikası*, İthaki, İstanbul 2017.

Eiguer, Alberto, *Evin Bilinçdışı*, Bağlam, İstanbul 2018.

Toprak, Zafer, *Yeni Hayat*, Doğan, İstanbul 2017.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1998.

Kurnaz, Şefika, *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908 -1918)*, Ötüken, İstanbul 2013.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi, İstanbul 2017.

Kahraman, Alim “Şinasi” , Cilt 39, *TDV*, İstanbul 2010, s.166 -169.

Ahmet Mithat Efendi, *Beliyat –i Mudhike ve Karı Koca Masalı*, İletişim, İstanbul

2011.

Odabaşı, Arda, *Gonca –i Edeb*, İstanbul 2009.

Ayşe Fahriye, *Ev Kadını*, İstanbul 2018.

Bernmann, Marshall, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, İletişim, İstanbul 2016.

Elias, Norbert *Uygarlık Süreci*, Cilt 1, İletişim, İstanbul 2017.

Yerasimos, Stefanos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri” (*Soframız Nur Hanemiz Mahmur*, Ed. Suraiya Faroqhi), Alfa, İstanbul 2016, s.306.

Demir, Şaban, *10 Numaralı Tokat Şeriye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, GOP Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.

Lefebvre, Henry *Mekanın Üretimi*, Sel Yayınları, İstanbul 2014.

de Busbecq, Ogier Ghislin (2016). *Türk Mektupları*, İş Bankası Kültür, İstanbul 2016.

Lady Mary Montagu, *Şark'tan Mektuplar*, Palet, Konya 2014.

Davidoff, Leonore, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*. İletişim, İstanbul 2016.

Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim, İstanbul 2019.

Eray Yılmaz, *Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kimliği (1869 -1908)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2020.

Dr.

Şebnem OĞUZ UZUNER

sebnemoguz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5147-6728>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 27/02/2022 14/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1080019>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

The New York Times Haberleri ile Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu

The Problem of Minorities at Lausanne Conference with The New York Times News

Öz

Lozan Antlaşması'nın temeli, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile atılmış, barış görüşmeleri için Lozan'da konferans toplanmasına karar verilmiştir. 20 Kasım 1922'de toplanan konferansa Amerika Birleşik Devletleri gözlemci statüsü ile katılmış olmasına rağmen Amerikan basını görüşmeleri yakından takip etmiştir. Konferansta alınacak bazı kararların ABD politikaları üzerinde belirleyici etkisi olması bu ilginin temel nedenidir. 20 Kasım 1922'de başlayıp, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile sonlanan konferansta birçok farklı sorun görüşülmüştür. Azınlıklar ve azınlık okulları sorunu da önemli başlıklarından biridir. Amerikan basınının gündeminde Ermenilere yurt sağlanması konusu ilk sıralarda yer almıştır. ABD'de faaliyet gösteren Ermeni lobileri de dikkatlerin bu konuya çekilmesi için ciddi propaganda yürütmüştür. Ermeniler kadar olmasa da Rumların akıbeti hakkında haberler de basında yer almıştır. Bu çalışmada Amerikan basınının en önemli gazetelerinden biri olan The New York Times'da konferans süresince çıkan haber ve makalelere yer verilecek, konunun Amerikan kamuoyuna hangi bakış açısı ile aktarıldığı ve ABD'nin azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili yaklaşımı, literatür de incelenerek çizilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: The New York Times, Azınlıklar, Azınlık Okulları, Lozan, Türk Delegasyonu

*Bu makale, Atatürk'ün Samsun'a çıkışının 100.Yılı nedeni ile 2019 yılında Samsun'da gerçekleştirilen uluslararası konferansta sunulan "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Konusunun The New York Times'a Göre Amerikan Kamuoyuna Yansımaları" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

ATIF: UZUNER Şebnem Oğuz, "The New York Times Haberleri ile Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (189-206)

CITE: UZUNER Şebnem Oğuz, "The Problem of Minorities at Lausanne Conference with The New York Times News", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (189-206)

Screened Turnitin

Abstract

The foundation of the Lausanne Treaty was laid with the Mudanya Armistice Agreement, and it was decided to convene a conference in Lausanne for peace negotiations. Although the United States of America participated in the conference, which was held on November 20, 1922, with the status of observer, the American press followed the talks closely. The main reason for this interest is that some of the decisions to be taken at the conference have a decisive impact on US policies. Many different problems were discussed in the conference, which started on November 20, 1922 and ended with the signing of the Treaty of Lausanne on July 24, 1923. The problem of minorities and minority schools is also one of its important topics. The issue of providing a home for Armenians was at the top of the agenda of the American press. Armenian lobbies operating in the USA also carried out serious propaganda to draw attention to this issue. Although not as much as the Armenians, news about the fate of the Greeks is also covered in the press. In this study news and articles published during the conference in The New York Times, one of the most important newspapers of the American press, will be included. It will be tried to draw a perspective from which the issue is conveyed to the American public and approach of the USA to minorities and minority schools by considering the literature.

Key Words: The New York Times, Lausanne, Minorities, Minority Schools, Turkish Delegation

Giriş

Lozan Antlaşması'nın önemi Türk tarihinde yeni bir dönemi başlatması bakımından çok büyüktür. İtilaf Devletleri, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan işgaller ve 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki hâkimiyetini genişletmiş ve güçlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı ateşkes ve barış antlaşmasına karşı oluşan tepki sonucu başlayan Millî Mücadele zorlu koşullar altında kazanılmıştır. Lozan'da toplanan konferansın sonunda imzalanan antlaşma yenilen ve yenilen taraftaki ülkeler arasında değil, I. Dünya Savaşı'nı kazanan İtilaf Devletleri ile Millî Mücadele'den galip çıkan Türkiye arasındadır. Lozan Antlaşması ile yeni Türkiye'nin Misak-ı Milli hedefleri doğrultusunda varoluşu tescillenmiştir.¹

20 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış olsa da 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Konferansa bir tarafta Türkiye diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya katıldı. Boğazlar sorunu ile yakından ilgili olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da Türkiye'nin talebi ile konferansa dâhil oldu.² ABD konferansta gözlemci olarak Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child, İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol ve

1 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 75.

2 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 291.

Bern Büyükelçisi Joseph Clark Grew tarafından temsil edildi. ABD Heyeti başkanlık ya da başka herhangi bir görev üstlenmemiş, oy kullanmamış olmasına rağmen, komisyonlara ve alt komisyonlara katılmış, diğer ülke temsilcileri ile eşit seviyede görüşünü açıklayarak, konferansı etkilemiştir.³ Konferansa İsmet Paşa başkanlığında katılan Türk Heyeti, Bakanlar Kurulu'nun verdiği talimatlar çerçevesinde görüşmeleri yürütmüştür. Bu direktiflerin içinde Ermenilere yurt edindirmek üzere toprak verilmesi ile ilgili görüşmelerin reddedilmesi, azınlıklar konusunun çözümü için nüfus mübadelesinin kabul edilmesi, Türkiye'deki yabancı kuruluşların Türk kanunlarına bağlı olması gerektiği⁴ çalışma konumuz ile ilgili olanlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus devlet" inşa etme çabası Lozan Barış Antlaşması bağlamında üretilen azınlık politikaları ile şekillenmiştir. Antlaşma'nın 37 ile 45 arasındaki maddeleri azınlık hakları ile ilgili hükümleri içermektedir. Antlaşma maddelerinde isimleri açıkça yer almamasına karşın Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi cemaatleri azınlık olarak kabul edilmiştir. Azınlık tanımı sadece Müslüman olmayan Türk vatandaşlarına karşılık gelmektedir.⁵

ABD konferansa siyasi düzeyde aktif ve her konuda fikrini beyan eden bir gözlemci heyeti ile katılmış, basın da konferansı özellikle azınlıklar, boğazlar, kapitülasyonlar ve ABD'nin Türk topraklarındaki eğitim ve ticari kurumlarının durumu ile ilgili konularda yakından takip etmiştir. ABD'nin konferansa katılım amacı, 31 Ekim 1922'de çıkan haberde de açıklanmıştır. Buna göre, ABD temel hak ve özgürlükler, din ve eğitim kurumlarının varlığını sürdürebilmesi, azınlık haklarının korunması, arkeolojik araştırmalar ile Boğazların bağımsızlığı konularında gözlemci olarak konferansta yer almaktadır. Ancak taraflar arasında imzalanacak olan politik ve toprak bütünlüğü antlaşmalarına müdahil olmayacaktır.⁶ Bu makalede Türk topraklarında yaşayan azınlık nüfusu ve kurumları ile ilgili düzenlemelerin, Lozan görüşmeleri sırasında ve antlaşma sağlandıktan sonra Amerikan kamuoyuna yansması The New York Times özelinde değerlendirilecektir.

20 Kasım 1922 – 4 Şubat 1923 Dönemi

Lozan Konferansı'nın açılışı 20 Kasım'da belirsizlik ve endişenin hâkim olduğu bir ortamda İsviçre Federasyonu Başkanı M. Haab tarafından yapıldı. Açılış töreninde İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma İtilaf Devletleri'ni rahatsız edici ve Türklere karşı olan düşmanca duygularını körükler nitelikteydi ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un "Türkiye yenik bir ulustur, cezalandırılmalıdır" fikrinin Türklere tarafından kabul edilemez olduğunu net bir ifadeydi. Azınlıklar sorunu, konferans süresince farklı fikir ve söylemlerle ciddi tartışmalara neden oldu. Azınlıklar ile ilgili her konu, uzun yıllar Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına bundan dolayı da hükümetin ciddi sorunlar yaşamasına neden olduğundan Türk Heyeti bu konuda hassas ve net davrandı. Lord Curzon, Amerikan delegelerinden Richard Washburn Child ve Joseph Clark Grew'in desteği ile Ermeni

3 İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 78.

4 S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 296.

5 Bilal Eryılmaz, Mücahit Bektaş, "Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.5, S.2, 2017, s. 28-29.

6 "Our Near East Note Asks Safeguards" *The New York Times*, 31 Ekim 1922, s. 5.

propagandacıları kışkırtarak, Ermenilere Türk toprakları içinde yurt verilmesi talebini konferans gündemine alınmasını ve Türk Heyeti güç duruma düşürmeyi amaçladı.⁷ Bir taraftan İtilaf devletleri kara propaganda ve provokasyon yaparken diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa Türk Milleti'nin taleplerini uluslararası kamuoyuna anlatıyordu. 20 Kasım'da başlayan konferans öncesinde, İzmir'de Chicago Tribune gazetesi muhabirine verdiği röportaj 1 Kasım'da The New York Times'da da yayınlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın muhaliflerine rağmen güçlü bir lider olduğu, ulusal hareketin O'nun sayesinde başarıya ulaştığı yorumu ile başlayan haber Paşa'nın genel sorunlar ile ilgili tespitleri ve çözüm önerileri ile devam etti. Etnik azınlıklar karşılıklı olarak yer değiştirmeli, Asya'daki Hıristiyan azınlık gemilerle Avrupa'ya gitmeli buna karşılık Makedonya'daki Türkler de Anadolu'ya gelmeliydi. Bu büyük bir hareketti ancak etnik ve dinsel farklılıkları azaltmanın tek yolu buydum. Muhabire göre, yaşanacak bu denli büyük nüfus değişimi çok zor olacak, insanların ata topraklarından ayrılmaları hayal kırıklığı yaratacak, ümitleri elinden alınacaktı ve bu kabul edilemezdi. Mustafa Kemal Paşa Trakya'daki Türklerin mutlaka yerinde kalmasını istiyor ama bölgedeki Yunan nüfusunun durumu ile ilgilenmiyordu. Türk Hükümeti'nin işi çok zordu. Dünya siyasetindeki en iyi devlet adamları bu konu ile ilgilenenecekleri ancak Türklerin bu hassas konuda başarı gösterebilecek devlet adamı olmadığı gibi Mustafa Kemal Paşa da askeri zaferlerine ve kabineyi kurmuş olmasına rağmen Türkiye henüz bu süreci yönetebilecek yeterlilikte değildi.⁸ Edwin Leland James 6 Kasım'da yayınlanan makalesinde, 20. Yüzyılda birtakım ayrıcalıklara sahip olabilmek için dinin kullanılmasının anlamsız olduğunu, ABD Hükümeti'nin kesin ve net olan politik çizgisinin dışına çıkıp din savaşlarının başlamasına göz yumacağını düşünmediğini yazdı. James'e göre, ABD'nin amacı demokrasi ve insan haklarının korunması ise tüm bunların dinle herhangi bir ilgisi yoktu. Kemalistler tarafından din ve eğitim kurumları ile ilgili birtakım zorlama ve kısıtlamalar gündeme getirilecekti. Türkler bu kurumlara zaten genelge göndermişti. Genelgede Fransız okullarında Türk dili eğitimin zorunlu olacağı, Türkçe tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesi şart koşulmuş, aksi takdirde okulların kapatılacağı bildirilmişti. Türklerin uygulamayı hedeflediği yaptırımlar, Türkiye'deki Amerikan misyonerleri içinde zorlayıcı olacaktı.⁹ Türk Hükümeti'nin bu konu ile ilgili resmi politikası, azınlık okullarının eğitim faaliyetlerini hükümetin kontrolü altında, hukuk sınırları içinde ücretsiz olarak sürdürmesi ve tüm okulların Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanması yönünde olmuştur.¹⁰

E. L. James tarafından kaleme alınmış bir başka makalede, ABD için azınlıkların dini ve hukuki haklarının korunması, Boğazlar rejimi ve kapitülasyonların önemli olduğunun altı çizilmişti. James'e göre, Türk Hükümeti korunacak çok fazla azınlık olmadığını düşünüyor ve azınlıklar ile ilgili herhangi bir konuyu öncelikli bir sorun olarak görmüyordu. Savaştan önce Türkiye'de 1.100.000 Hristiyan Ermeni yaşıyorken, 800.000'ni savaşta ölmüş geri

7 S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 42-56.

8 "What Kemal Wants", *The New York Times*, 1 Kasım 1922, s. 4.

9 "Rechad Answers Hughes's 5 Points", *The New York Times*, 6 Kasım 1922, s. 4.

10 M. Emin Elmacı, "Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye'de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 393.

kalanları da Türkiye’den ayrılmıştı. Hristiyan Rumların da yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kaldığı iddiasındaydı. Ayrıca Türklerin Orta Avrupa Devletleri ile yapılan antlaşmalarda olduğu gibi güvence sağlayacağına söz vermesi ve Ermeniler “katledilmeden” ya da ülke dışına gönderilmeden varlıklarını sürdürebilmeleri sağlanmalıydı. Tüm bunlardan dolayı da ABD azınlık haklarının savunucusu olacaktı.¹¹ 1914 yılı Osmanlı Devleti resmi istatistiğine göre toplam Ermeni nüfus 1.234.671’dir. Ermeni Patrikhanesine göre ise 1913 yılındaki Ermeni nüfus 1.915.651’dir. Tarihçi Stanford J. Shaw, 1914’teki Ermeni nüfusunun 1.294.851, tarihçi Justin McCarty 1.698.303, tarihçi David Magie ise 1.479.000 olduğunu çalışmalarında açıklamıştır. Türk topraklarındaki Ermeni nüfusu ile ilgili rakamlar farklı da olsa bazı yabancı araştırmacıların ulaştığı sonuçların Osmanlı Devleti’nin resmi kayıtları ile olan yakınlığı dikkat çekicidir.¹²

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan ilk uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti’nin öngördüğü azınlık sisteminin özüne baktığımızda antlaşmaya taraf olan devletlerin azınlıklar ile ilgili konularda uluslararası denetime açık olmasının kabulü olarak tanımlayabiliriz. Antlaşmaya katılan devletlerin azınlıklar ile ilgili politikalarında Milletler Cemiyeti’ni garantör olarak kabul etmeleri gerekmektedir. Konferans şeklinde yapılan antlaşmaya olabildiğince çok devletin katılımı hedeflenmişti. Milletler Cemiyeti’ne kabul edilmenin bir şartı olan ulusal azınlık antlaşmasını Macaristan, Avusturya, Bulgaristan, Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı, Arnavutluk, Litvanya ve Estonya imzaladı. Bu antlaşmaya göre Orta ve Doğu Avrupa İmparatorluklarının çöküşü ile ortaya çıkan ardıl devletlerin sınırları içinde yaşayanlar, bölgede vatandaşlık hakkına sahiptir. Buna ek olarak bireyler söz konusu topraklarda yerleşik olmasalar dahi o bölgeye yerleşmiş olan ailelerin çocuğu olarak, orada doğdularsa gene vatandaş olarak kabul edilirler. Devletler, azınlık vatandaşlarının hem kamusal hem özel alanda dinsel ve kültürel özgürlüklerinin korunmasını, kayıtsız şartsız kabul ederek, yasalar önünde eşit haklara sahip olacağına teminatını vermiştir. Ticarete, basın ve yayın araçlarında ya da genel toplantılarda azınlık dillerine yönelik hiçbir sınırlama getirilemeyeceği kabul edilmiştir. Ayrıca ırksal ve dinsel azınlıkların yerleşik olduğu şehirler ve bölgelerde vakıflarının, eğitim ve din kurumlarının kamu gelirlerinden eşit pay almaları güvence altına alınmıştır.¹³

18 Kasım’da “Ermeniler İçin Vatan Arayışı” başlığı ile çıkan haberde, ABD Ermeni Toplumunu ve Hristiyan Kiliseleri Federal Konseyi Başkanı Dr. George Redington Montgomery’nin, Türk topraklarından Ermeniler için bir bölge ayrılmasını sağlamak amacı ile Fransız yetkililerle görüşmek üzere Lozan’dan ayrılıp Paris’e geldiği yazıldı. Montgomery’e göre, bu konu Türklerin milliyetçi yaklaşım ve talepleri göz önüne alınmadan tartışılabilir ve Ermeniler için yasal bir statü belirlenmeliydi. Anadolu’da Ermeniler için özel bölge oluşturulursa, Türklerin Ermenileri Anadolu’dan gönderme planlarının da boşa çıkacağı Montgomery’nin iddiaları arasındaydı. The New York Times’a göre de Fransızlar henüz herhangi bir taahhütte bulunmasalar da Türkiye ile Suriye sınırında tampon bir bölge kurulması fikrine sıcak bakıyordu. Ayrıca büyük savaştan önce Anadolu’da 1.500.000

11 “Our Rights Ended Ismet Pasha Says”, *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

12 Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, *Osmanlı Devleti’nde Ermeni Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara Yıl Yok, s. 11.

13 Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 83-84.

Ermeni olmasına rağmen 1916 ve 1917’de 800.000 ile 900.000 Ermeni’nin “katledildiği” gazete tarafından öne sürüldü.¹⁴

Konferansın başladığı gün kapitülasyonlar ile ilgili anlaşmazlık vurgusu yapılan başlık ile çıkan haberde birçok konuya değinildi. Habere göre, Türk Heyeti’nin azınlık okullarının ve azınlıkların Türk kanunlarına bağlı olmasının gerektiği talebi, tam anlamı ile imtiyazdı. Türklerin bu imtiyazı elde ettikleri takdirde keyfi davranışlar içinde olacakları ve bunun engellenmesi gerektiği iddia edilerek, Avrupalı Devletlerin tek amacının Türkiye’deki azınlıkların haklarının uluslararası garanti altına alınmasını sağlamak olduğu yazıldı.¹⁵ Azınlık okullarının Millî Mücadele Dönemi’nde askeri üs olarak kullanılmalrı, Türkiye aleyhtarı eğitim programları uygulamaları, dini propaganda yapmaları Türk Heyeti’nin tezinde ısrarcı ve kararlı olmasının nedenidir.¹⁶ Lozan Antlaşması’nın 24. Maddesinde azınlık okullarının, Türk Kanunlarının belirlemiş olduğu sınırlar ve kurallar içinde eğitim verebilecekleri karara bağlanmıştır.¹⁷

E.L. James tarafından yazılan “Bir Milyon Rum’un Sürgün Fermanı İlan Edildi” başlıklı makaleye göre İsmet Paşa kısa bir süre önce 2.000.000 Hristiyan Rum’u topraklarından göndermişti ve bu rakama 1.000.000 daha eklemeye çalışarak tarihe kara bir sayfa yazmak istiyordu. Türk Hükümeti, Rumlara ülkeyi terk etmeleri için sadece iki hafta süre vermişti. 1917 ile 1918’de “katledilen” 8.000.000 Ermeni’nin kaderinin aynısı Rumlara için de geçerliydi. Yaşadıkları topraklardan acımasızca kovulmuşlardı. Türkler Lozan’da İsviçre Alplerinin parlak ışıkları altında diplomatik görüşmeler yapıyor olsa da bu durumun onların “acımasız” ve “katliamcı” olduğu gerçeğini değiştirmedini iddia ediliyordu. Makalede, İsmet Paşa’nın Türk ve Rum nüfus değişim talebine karşılık Lord Curzon’un Amerikan kaynaklarına dayanarak verdiği istatistikî bilgiler de yer almıştır. Buna göre 1914’te Anadolu’da 1.600.000 Rum vatandaşı varken, 1914 ile 1918 yılları arasında 300.000 ölmüş ya da sınır dışı edilmiş, 1919 ile 1922 yılları arasında 200.000’ini daha Anadolu’dan ayrılmak zorunda kalmıştı ve bunların çoğu 15 ile 60 yaş arasındaki erkeklerdi. Tüm bu bilgilere dayanarak Lord Curzon, 1.000.000 Rum’un öldürüldüğü ya da sınır dışı edildiğini öne sürüyordu. James’e göre İsmet Paşa söylenenleri reddetmemiş, rakamların abartılı olduğunu söyleyerek nüfus değişimi talebinde ısrarcı olmuştu.¹⁸ 1 Aralık’ta yapılan görüşmenin tutanaklarına göre 2 Aralık tarihli haberde yer verilen rakamların İsmet Paşa’nın mübadeleye konu olacak kimselerin sayısı sorununa ilişkin Türk Heyeti’nde yeterli veri bulunmadığı söylemesinin ardından Lord Curzon tarafından dile getirilmişti. Türk Heyeti, iddia edilen rakamları incelemek istediğini belirtmekle beraber İsmet Paşa 1914 yılında Osmanlı Devleti sınırları içinde İstanbul dâhil olmak üzere 1.600.000 Rum’un

14 “Seeking A Homeland For The Armenians”, *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.

15 “Allies Not Agreed With On Capitulations”, *The New York Times*, 20 Kasım 1922, s. 3.

16 *Yaşayan Lozan, Lozan Antlaşması’ndaki Azınlıkların Öğretim Özgürlüğüyle İlgili Düzenlemeler ve Lozan Konferansı Aşamasında Yabancı Okullarla İlgili Görüşmeler*, Yay. Haz. Çağrı Erhan, Nimet Özbek Hadimoğlu, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 725.

17 *Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler, Takım 1, C 2*, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s. 117.

18 “Turks Proclaim Banishment Edict To 1.000.000 Greeks”, *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 1.

bulunmadığını da özellikle vurgulamıştır.¹⁹ Osmanlı Devleti ‘nin 1914 yılı nüfus sayımına göre İstanbul dâhil toplam Rum nüfusu 1.292.140’tır.²⁰

The New York Times’a göre Türklerin nüfus değişim talebi ile aslında amaçları çok açıktı. Ülkede yaşayan tüm Hıristiyanlar ve Hıristiyanlıktan kurtulmayı hedeflemişlerdi. Bunun sonucu olarak da Amerikan ve diğer Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleri engellenmiş olacaktı.²¹ 8 Aralık’ta Dr. Montgomery’nin baskısına rağmen, ABD Heyeti’nin Türk toprakları içinde Ermeniler için yurt arayışı konusunda İtilaf Devletleri ile henüz aynı fikirde olmadığı basında yer aldı. ABD bölgesel-politik herhangi bir konuda sorumluluk almak istemediği için Başkan Wilson alternatif çözümler için Paris’te çalışmalar yapıyordu. Dr. Montgomery ABD’deki Ermeni topluluğunun, yaşadıkları topraklardan kovulan, sefil olmuş Ermeniler için çok endişeli olduğunu, Türkiye’nin bu zavallı! Ermenilere topraklarından bir bölüm ayırmaya, ayrılan bölgede de hastane, okul, yetimhane gibi kurumların inşası için ikna edilmesi gerektiği açıklamasını yaptı.²² Lozan Konferansı, Ermeni Komitelerince son şans olarak görüldü. Özellikle ABD ve İngiltere olmak üzere katılımcı ülkelerde propaganda çalışmaları yaptılar. ABD Hükümeti üzerinde baskı kurmak için çaba gösterdiler. Lozan’a giden ABD Heyeti’ne verilen talimatta ise Türkiye’ye yönelik Ermeni istekleri yoktu. ABD Hükümeti’ne göre Ermenilerin ulusal yurtlarını kurmaları için en uygun topraklar Kafkasya’daki yerleşim yerleri ve çevresiydi. Bundan dolayı Ermeniler ABD Hükümeti’nden umdukları ve istedikleri desteği alamadı.²³

Konferansta azınlıklar sorunu ile ilgili en ısrarcı ve baskıcı davranan ülke İngiltere oldu. Lord Curzon’a göre, İtilaf Devletleri’nin I. Dünya Savaşı’na girme nedeni öncelikle Hristiyan azınlığın haklarının korunması ve azınlıkların kurtarılmasıydı. Ermenilerin durumunu azınlık olmaktan çok kendi devletleri içinde yaşayan özgür ve bağımsız bir millet olarak tanımlıyordu. Bundan dolayı Ermeniler için yurt talebini görüşmeler sırasında sürekli tekrarladı. Rumlarla yapılacak olan nüfus mübadelesinin de Türkiye’ye vereceği zararlardan söz ederek Rumların, Türk ekonomisi içindeki eğitimli, üretken, becerikli ve çalışkan grubu oluşturduğunu, Türkiye’nin çıkarları gereği Rumların yaşadıkları bölgelerde kalması gerektiğini savundu. Fransa’nın üstünde durduğu en temel konu ekonomik menfaatleri olsa da azınlıkların savaş sırasında büyük kayıplar ve acılar yaşadığını, soy ayırımı yapılmaksızın tüm azınlıklara eşit hak ve özgürlüklerin tanınması gerektiği Fransız Heyet tarafından dile getirildi. Ermeniler için ise ayrıca görüş bildiren Fransa, Osmanlı uyruğundaki Ermeniler ile ilgili her gelişmeyi özellikle takip ettiğini açıkladı. İtalyan Heyet tarafların geçmişin hesaplaşmasını bir kenara bırakarak tüm azınlıkların korunması yönünde görüş bildirdi.²⁴

19 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I. Takım, I. Cilt, Kitap 1, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 126-129.

20 Servet Mutlu, “Late Ottoman Population and Its Ethnic Distribution”, *Nüfusbilim Dergisi*, C. 25, S. 1, 2003, s. 11.

21 “No Forts In Straits Allies Are Agreed”, *The New York Times*, 6 Aralık 1922, s. 1.

22 “Plea For Armenians Home”, *The New York Times*, 8 Aralık 1922, s. 2.

23 Mehmet Okur, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti’nin Tutumu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 286.

24 Ürer, a.g.e., s. 222-228.

13 Aralık'taki haberde, ABD Heyeti'nin Türkiye'deki Hristiyan azınlıklar için endişeli olduğu ancak Türk Hükümeti'nin adil ve hoşgörülü davranacağını umduğu yazıldı. Haber İsmet Paşa'nın daha önceki açıklamalarına yer vererek azınlıkların ya ülke dışına çıkarılacağı ya da adil bir şekilde Türk Milleti olarak tanımlanacağı bilgisi ile devam etti. Bunun yanında Lord Curzon'un Türklerin azınlıkların güvenliği ile ilgili yeterli ve geçerli şartları sağlayabileceklerine dair hiçbir delilleri olmadığı, daha önce bütün dünyayı hayal kırıklığına uğrattıkları ve 3.000.000 olan Ermeni nüfusunun birkaç yıl içinde 130.000'e düştüğü iddiası da haberde yer aldı.²⁵ 12 Aralık'ta yapılan görüşme tutanaklarına göre İsmet Paşa, 13 Aralık'ta çıkan haberde sözü edilen, Lord Curzon'un suçlayıcı ifadelerine karşılık, Türk Milleti'nin Müslüman olmayan unsurlara karşı hiçbir zaman hoşgörüsüz davranmadığını ancak Ermenilerin ciddi isyanlar çıkartarak büyük trajedilere neden olduğunu ve Ermenilerin Türkiye'de karşılaştıkları bütün kötülüklerin nedenin kendi hareketleri olduğunu dile getirmişti.²⁶

Lord Curzon'un, Türklerin azınlıklar ile ilgili garanti vermediği takdirde konferansı terk edeceğini açıklamasının ardından, E. L. James'in yazdığı makalede mevcut koşullar altında konferansın yarıda kesilmesinin azınlıklar için "katliam" olacağı yorumu yapıldı. Türklerin tezinde bu denli ısrarcı olmalarının nedeni olarak ABD, İngiltere ve Fransa'nın kendileri ile hiçbir şekilde bir daha savaşa girmeyeceğini düşünmeleri olduğu iddia edildi. James'e göre eğer bu 3 ülkenin ordularının Türkiye'deki azınlıklar için hareket edeceği Türklere bildirilse, Türkler azınlıklar ile ilgili talepleri mecburen kabul edeceklerdi. ABD elçisi İsmet Paşa ile özel bir görüşme yaparak O'nu azınlıklar konusunda makul davranması için ikna etmeye çalışmıştı. Ancak İsmet Paşa, Türkiye'nin ne Doğu tarafından ne de herhangi başka bir bölgeden Ermenilere toprak verilmesinin imkânsızlığında ısrarcıydı. Rumların da İstanbul'un fethinden itibaren hoşgörülü bir yönetim anlayışı ile dinsel ve kültürel olarak herhangi bir baskıya maruz kalmadan yaşadığını dile getirmişti. Bunun üzerine Lord Curzon, İsmet Paşa'nın tarihe atıfta bulunmasına tepki göstermiş, Türklerin Rumlar ve Ermenilere çok büyük zararlar verdiğini, anlatılanların masal Türklerin Ermenilere karşı olan davranışlarının da dünya tarihinin en büyük skandalı olduğunu söylemesi üzerine gerginlik artmıştı. Türklerin azınlıklar ile ilgili her planı reddettiği ve her türlü iş birliğine karşı olduğu için mutlaka pişman olacağı öne sürülerek makale sonlandırıldı.²⁷ 27 Aralık'taki habere göre Ermenilerin, Türk topraklarında milli devletlerini kurma taleplerine hem İsmet Paşa hem de Rıza Nur Bey şiddetle ve kesin bir tavırla karşı çıkmaya devam ediyordu. Türk Heyeti, Ermenilerin bu tezleri ile alt komisyonlarda toplantılara katılmalarının mümkün olmadığını aksi takdirde konferansı terk edeceğini ve Ermenilerin bağımsız bir devlete sahip olmadıkları halde, bağımsız devletlerin temsil edildiği konferansa katılmalarının yersiz olduğunu açıkladı. Ayrıca İtilaf Devletleri tarafından Ermenilerin talepleri haklı bulunuyorsa İrlanda ve Mısır temsilcilerinin istek ve görüşlerini dile getirmek için neden İngiltere'den izin almayı bekledikleri soruldu. Ermeniler ise devletlerini kurmak için Türkiye'nin Kuzey Doğu İlleri ve Ağrı Dağı'nı da kapsayan bölgeyi talep ediyordu. Bu bölgede de Rusların egemenliği altına girme tehlikesine karşı Türklerle olan ilişkilerinin

25 "American Envoy Asks Guarantees For Minorities", *The New York Times*, 13 Aralık 1922, s. 1.

26 Meray, *a.g.e.*, 1971, s. 197.

27 "Curzon Threatens To End Conference Unless Turk Yield", *The New York Times*, 14 Aralık 1922, s. 1.

şimdiye kadar olduğu gibi ama İngiltere himayesinde devamını, askerlikten muaf tutulmayı ve İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesi'nin varlığını sürdürmesini istiyordu.²⁸ Ankara Hükümeti ile Rus Hükümeti arasındaki gelişmeler, Ermenilerin taleplerinin uygulanmasını imkânsız hale getirdi. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda Ermeni Devleti kurulması için ayrılması düşünülen topraklar Aralık 1920'de Kazım Karabekir Paşa komutasında kontrol altına alınmıştı. Gümrü Antlaşması ile de Rus Hükümeti, Ermenistan sınırının Türkiye lehine çizilmesini kabul etti. 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmasına göre de Ermenistan, Gümrü Antlaşması'nda belirlenen Türkiye sınır kararını teyit etmişti.²⁹

The New York Times'a göre Ermenilerin toprak talepleri Türkler tarafından doğal olarak reddedildi. Bu sorunun çözümü için öncelikle Türk olmayan nüfusun "katledilmesi" ve "sürgün" edilmesi konusu çözülmeliydi.³⁰ Ocak 1923'te çıkan haberde de Türklerin, Ermenilerin yurt edinebilmeleri için olan yakarışlarını duymadığı ve bunu kayıtsız şartsız reddettiği yinelendi.³¹

Kasım 1922'de Lozan'a giden Türk Heyeti'ne, Hükümet tarafından verilen talimat, Ermeni yurdunun söz konusu olamayacağı, bu konunun tamamen kapanması gerektiği yönündeydi. Bunun için Ankara'dan herhangi ek bir talimat istenmesine gerek görülmemişti. İsmet Paşa, Lozan'a Ermeni yurdu lafının dahi ettirilmemesi direktifi ile tam yetkili olarak gitti. Dolayısıyla Türk Heyeti, şartlar ve bedeli ne olursa olsun Ermeni sorunundaki net ve kararlı tutumunu konferansın ilk gününden son gününe kadar devam ettirdi.³² The New York Times da azınlıklar ile ilgili benimsediği haber politikasında değişiklik yapmadan yayınına devam etmiş 10 Ocak'taki haberde Türklerin azınlıklar konusunda trajik bir geçmiş bundan dolayı da karanlık bir geleceği olacağını öne sürmüştü.³³

Türkiye'deki Hıristiyan azınlıklar ile Türkiye dışındaki Müslüman azınlıkların mübadelesi ilk kez Lozan Konferansı'nda gündeme geldi. İlk defa bir antlaşma ile kitleler karşılıklı göç ettirilecekti. Mübadil Rumların sayısı mübadil Türklerden fazlaydı. Çünkü antlaşmaya konu olan Rumların bir bölümü Türkiye'nin yerlileri değil, Yunan işgali sırasında Türkiye'ye göç ettirilenlerdi. Türk Heyeti ülkedeki tüm Rumları, Yunanistan'daki Müslümanlar ile mübadele etmek istedi. Bu talebin kabul görmemesi üzerine İstanbul ve Gökçeada'da yaşayan Rumlar mübadele kapsamı dışında bırakıldı. Rum Patriği de şartlı olarak İstanbul'da kalacaktı. Ancak siyasi ve idari hiçbir yetkiye sahip olmayacak, Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rumların dini konuları ile ilgilenecekti.³⁴ Bu kararın hemen ardından 11 Ocak'ta "Müttefikler Nüfus Değişimi ile İlgili Türklerin İsteklerini Kabul Etti" başlıklı haber çıktı. 200.000 Rum'un İstanbul'da kalacağı, buna karşılık 300.000 Türk'ün de Batı Trakya'da yaşamaya devam edeceği yazıldı. Türkiye'deki Rumlar ile Makedonya

28 "Turk Bar Hearing Of Armenia Plea", *The New York Times*, 27 Aralık 1922, s. 4.

29 *Yaşayan Lozan, Azınlıklar Konusu*, Yay. Haz. Çağrı Erhan, Funda Keskin, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 221.

30 "Armenians At Lausanne", *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.

31 "Allies Consider Turks Insulting Demand Apology", *The New York Times*, 7 Ocak 1923, s. 1.

32 Bilal N. Şimşir, "Lozan'a Göre Azınlıklar", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 174.

33 "Allies Abandoning Minorities' Cause", *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4.

34 Şimşir, *a.g.m.*, s. 177.

ve Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki Türkler karşılıklı göç edecek ve böylece yaklaşık 600.000 Rum ile 450.000 Türk yer değiştirmiş olacaktı. Patrik ise sadece dini konularla sınırlandırılmış olarak İstanbul'da kalabilecekti. Haber bu kararların İtilaf Devletleri diplomatlarının, insanlık dışı bir eylemi olduğu iddia edilerek sonlandırıldı.³⁵

21 Ocak'ta Silas Bent'in yazdığı makalede azınlıklar ile ilgili alınan kararlar sert bir dille eleştirildi. Yazara göre, yapılan antlaşma Türkiye'deki Rumların kökünü kazımak için hazırlanmış bir göç planıydı, insanlar yaşadıkları yerlerden zorla, parasız ve gidecek yeri olmadan ayrılmak zorunda kalacaklardı. Yolculuk boyunca da hastalık ve açlıkla sınılanacaklardı. Bu antlaşma ile Türklerin Anadolu'daki Rumlardan kurtulma planı başarıya ulaşacaktı. Bu sonuç Türklerin, İtilaf Devletleri'ne karşı kazandığı bir zaferdi. Ancak Türkiye'ye maliyeti ağır olacaktı. Rum, Yahudi ve Ermeniler Türk ekonomisinin omurgasıydı, en fazla vergiyi onlar veriyor ve ticareti yönlendiriyorlardı. Türklerin kötü olan ekonomisi daha da zor duruma düşecekti. Yazar, Türklerin iyi düşünmesi gerektiğini, istediklerinin Müslüman olmayanları topraklarından göndermek mi? Yoksa yeni bir milliyetçilik anlayışının temelini mi atmak? Sorularını yöneltip, karşılıklı nüfus değişimi ile Türklerin İstanbul ve Trakya'ya geri dönmelerinin, Yakın Doğu ve medeniyet için felaket olacağını, Rumlar için yapılan antlaşmanın Ermenileri de umutsuzluğa düşürdüğünü ve Ermeni sorununun çözüm ihtimalini ortadan kaldırdığını öne sürüyordu.³⁶

21 Ocak'tan sonra gazetede azınlıklar ile ilgili herhangi bir haber yer almadı. 21 Ocak'tan görüşmelerin kesintiye uğradığı 4 Şubat'a kadar geçen sürede katılımcılar gerginlik artmıştı. Amerikan Elçisi Child'ın, Türkiye ve katılımcı devletlerarasındaki arasındaki mekik diplomasisi ile arabuluculuk çabaları sonuç vermemiş, görüşmeler kesilmişti.³⁷

4 Şubat – 23 Nisan 1923 Dönemi

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması hem İtilaf Devletleri tarafında hem de Türkiye'de ciddi kaygılara neden oldu. Savaşın tekrardan başlamasına dair duyulan endişe ve konferansın yeniden nasıl ve ne zaman toplanacağını belirsizliği tedirginlik yarattı. 5 Şubat'ta Başbakan ve Hariciye Nazırı Vekili Hüseyin Rauf (Orbay) TBMM'nde gizli oturum ile milletvekillerine bilgi vererek, İsmet Paşa'dan gelen ekonomik sorunlar ve İtilaf Devletleri'nin haksız çıkarlar uğruna görüşmelerin kesilmesine neden olduklarını açıklayan telgrafi okudu.³⁸

Konferans, Fransa ve İtalya'yı diğer katılımcı ülkelerden daha fazla ilgilendiren adli rejim, kapitülasyonlar ve Türk-Yunan Savaşı tazminatı konularındaki anlaşmazlıklar nedeni ile çıkmaza girdi. Bu dönemde görüşmelerin kesintiye uğramasından Türk basını, İtalya ve Fransa'yı sorumlu tutarken, İtalyan ve Fransız basını da Türkiye'nin sorumlu

35 “The Allied Conferees Accept The Turkish Proposals For The Exchange Of Population”, *The New York Times*, 11 Ocak 1923, s. 1.

36 “Uprooting Of Greeks In Turkey A Modern Exodus Of Outcasts”, *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. 5.

37 Rıza Nur, Joseph C. Grew, *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınları, İstanbul 2003, s. 347.

38 Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 10.

olduğunu yazdı.³⁹

Bu dönemde TBMM’de muhalif sesler yükselmeye başladı. Lozan’da yapılan görüşmeler ile sonucunda elde edilenlerin yetersizliği söylemleri tartışmalara neden oldu.⁴⁰ 2-6 Mart arasında TBMM’de yapılan gizli oturumlarda İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey Lozan’da yaptıkları görüşmeler hakkında detaylı bilgi vererek, milletvekillerinin sorularını yanıtladılar. Özellikle Musul konusunda ciddi tartışmalar yaşandı. Konferansın başladığı ilk günden itibaren İngiltere’nin, Musul’un kendi mandası altındaki Irak’a bırakılması yönündeki ısrarı Meclis’te tepkiye neden olmuştu. Bazı milletvekilleri İsmet Paşa’yı suçlayan konuşmalar yaptı. Mustafa Kemal Paşa’nın devreye girmesiyle, Musul konusunda Türk Heyeti’ne tam destek olunması kararı alındı. Bu karar TBMM’nin, Türk Heyeti’ne, Musul özelinde Lozan Konferansı için verdiği bir güvenoyu olarak nitelendirilebilir.⁴¹ TBMM’de yapılan görüşmelerin hemen ardından Bakanlar Kurulu toplanarak İtilaf Devletleri’ne sunulacak teklifi hazırlamaya başladı. Hazırlanan 100 sayfalık teklif, İstanbul’daki yüksek komiserler aracılığı ile İngiltere, Fransa ve İtalya’ya bildirildi. Ayrıca görüşmelerin neden kesintiye uğradığını yorumlayan nota da 9 Mart 1923’te söz konusu devletlere iletildi. Buna göre, konferansın kesintiye uğramasının en temel nedeni İtilaf Devletleri tarafından antlaşma metninin hemen imzalanması için ısrarcı davranılmasıydı. Konferansa çağrılırken Türkiye’ye eşit devlet olarak davranılacağı net bir şekilde belirtilmesine karşın, konferans sırasında barış şartlarının zorla kabul ettirilmeye çalışılması da nedenlerden diğerydi.⁴² Bakanlar Kurulu’nun hazırladığı teklif, mevcut sorunların tümünü içermesine karşın konumuz gereği azınlıklar ile ilgili maddelere yer vereceğiz. Buna göre, azınlıklar konusu Lozan’da görüşüldüğü şekilde sonlandırılacaktır. Yabancı uyruklu kişilerin Türkiye’de oturmalarına, vergi yükümlülüklerine ve mahkemeler önündeki durumlarına ilişkin olarak yapılacak antlaşmalar karşılıklılık esasına dayanacaktır.⁴³ 21 Mart’ta, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcileri, Türk tarafının teklifini değerlendirmek üzere Londra’da toplandı. Aldıkları kararları birbirinin aynı olan 4 mektupla 28 Mart – 1 Nisan tarihleri arasında Türkiye’ye bildirdiler. Toprak ile ilgili konularda daha önce kararlaştırılmış olan hükümler saklı kalmak şartı ile barışı sağlamak ve Türk teklifinde yer alan konuları görüşmek üzere, konferansın tekrar başlayabilmesi için Türk Heyeti’ni Lozan’a beklediklerini bildirdiler. İsmet Paşa’nın konferansın tekrar başlaması için 23 Nisan olarak önerdiği tarih kabul edildi ve görüşmelerin ikinci safhası için ilk adım atıldı.⁴⁴

39 Sonyel, *a.g.e.*, s. 123-125.

40 Ürer, *a.g.e.*, s. 274.

41 Erhan Cevizliler, Seyhan Bulut, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı Tartışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C. 10, S. 1, 2021, s. 38-39.

42 Seda Örsten Esirgen, “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 83, 2012, s. 101., Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Belleten*, C. 55, S. 213, 1991, s. 501., Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2007, s. 131.

43 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 336.

44 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 339.

23 Nisan – 24 Temmuz Dönemi

Konferansın ikinci dönemi gergin ve tartışmalı bir ortamda başladı. Katılan delegelerin tümünde hiçbir devlet savaş istemiyor, bu sefer ne pahasına olursa olsun barış imzalanmalıdır, o halde sonuna kadar dayanalım ve ne kadarı mümkünse o kadar menfaat sağlayalım, fikri hakimdi.⁴⁵ İkinci dönem görüşmeleri için İngiltere Türkiye Büyükelçisi Horas Rumbold'u, Fransa İstanbul Yüksek Komiseri General Pell'yi görevlendirdi. Rumbold ve Pell, Türklerin mizacı ve Türkiye'nin şartlarını bilen ılımlı kişiler olarak tanınıyordu. Bu yeni görevlendirme Lozan'daki gazeteciler tarafından İtilaf Devletleri'nin barışın sağlanması için önemli bir adımı olarak yorumlandı.⁴⁶

Konferansın açıldıktan birkaç gün sonra E.L. James tarafından yazılan makalede, ABD'nin Ermenilerin "katledilmesinden" duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte ısrarcı olacağı, Türklerin demiryolu ağı ve yeni bir sistem kurmasına destek verilmesinin dolayısıyla Türkiye'nin ABD'ye bağlı ve bağımlı kılınmasının, Musul petrollerinden elde edilecek kâr açısından önemli olduğu iddia edildi.⁴⁷

Amerikan İşçi Federasyonu Başkanı Samuel Gomper'in Lozan Konferansı'na gönderdiği telgraf 3 Mayıs'ta haber olarak yayımlandı. Gomper Ermeni "katliamının" durdurulmasını, Ermenilere hayat ve çalışma güvenliği garantisini, Ermenilerin hayatlarına devam edebilmelerini Amerikan işçilerinin, insanlık ve medeniyet adına istediğini bunun için de yalvardığını yazdı.⁴⁸

5 Haziran'da İsmet Paşa'nın Ermeniler ile ilgili de "sınır dışı edilen Ermenilerin, Türk Hükümeti ve milletine bağlı kalacaklarını ve Türk vatandaşı olarak rejime ve yasalara itaat edeceklerini ispat etmedikleri sürece geri dönmelerine izin verilmeyecektir" demeci haber oldu ve İsmet Paşa'nın başka hiçbir çözüme yanaşmadığı vurgulandı.⁴⁹ Bir başka haberde, hem İtilaf Devletleri'nin hem de Türkiye'nin uzlaşamadıkları sorunlar için hükümetlerinden talimat beklediği, tavizler ve Osmanlı borçları konusunun çıkmaza girdiği yazıldı. İtilaf Devletleri'nin geçen yıl Rumlar ile sınır dışı edilen 250.000 Ermeni'nin İstanbul'a dönmesine izin verilip verilmeyeceği sorusunu sordukları İsmet Paşa'nın cevabı, böyle bir iznin mümkün olmadığıydı. The New York Times'a göre, bu kararın Türkiye için ciddi sonuçları olacaktı ama İsmet Paşa yapılan tüm uyarılara rağmen bu konu ilgili bir korku ya da endişenin söz konusu dahi olmadığına ısrarcıydı.⁵⁰

Konferansın ikinci dönemi Meriç sınırının çizilmesi, İstanbul'un işgalinin kaldırılması, Meis Adası'nın statüsü, yabancıların adli makamlar karşısındaki durumu, Osmanlı borçları ve Yunanistan ile tamirat tazminatı konularındaki anlaşmazlıklar nedeni ile yavaş ilerledi. Buna karşın tarafların karşılıklı tavizleri, barış imzalanmadan Lozan'ı terk etmeyeceklerine dair kararlılıkları sayesinde en son 16 Temmuz'da yapılan toplantıda son düzenlemeler

45 Nur, Grew, *a.g.e.*, s. 359.

46 Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943, s. 233.

47 "Turks Hope To Get \$200.000.000 Here", *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1.

48 "Gomper Pleads For Armenians" *The New York Times*, 3 Mayıs 1923, s. 6.

49 "Alien Guarantees Granted By Turkey", *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

50 "Turks Remain Firm Against Armenians", *The New York Times*, 8 Haziran 1923, s. 12.

yapıldı. 17 Temmuz'da hazırlanan belgelerin 24 Temmuz'da düzenlenecek tören ile imzalanmasına karar verildi.⁵¹

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın ardından çıkan haberde antlaşma metnine yer verilerek, Ermeni sorununun çözümü için bir sonuca varılamadığı ve Yunanistan ile de nüfus değişimi yapılacağı bilgisi verildi.⁵²

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması, yeni Türk Devleti'nin tarihinde hiç kuşkusuz çok önemli bir yere sahiptir. Türk Heyeti Lozan'a Misak-ı Milli ve Mudanya Mütarekesi paralelinde bir barış antlaşması talebi ile giderken, İtilaf Devletleri'nin uğraşı Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması doğrultusunda alınan kararları kabul ettirmeye yöneliktir. Bu yaklaşım tarzı görüşmelerin gergin ve sert geçmesinin, hatta konferansın kesintiye uğramasının nedenidir. Tüm bu olumsuzluk, fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmalarına rağmen Lozan Antlaşması ile yüzyıllardır devam eden sorunlar önemli ölçüde çözülmüştür. Bunun yanı sıra azınlıklar ile ilgili alınan kararlar, her ne kadar Ermeni sorununun geçen yıllarla beraber tekrardan gündeme getirilmesini önleyemediyse de Türkiye açısından Ermeni sorunu hem ulusal hem de uluslararası anlamda kapanmıştır.

Azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili sorunlar, ağırlıklı olarak konferansın birinci döneminde çok şiddetli ve sert tartışmalara neden oldu. İtilaf Devletleri, Ermeni ve Rum vatandaşların "katledildiğine" dair iddiaları, azınlık nüfusu hakkında ifade ettikleri abartılı ve tutarsız rakamlar ile görüşmeleri yönlendirmeye ve isteklerini kabul ettirmeye çalıştılar. Amerikan basınının makalemize de kaynaklık eden önemli gazetesi The New York Times da konferans boyunca azınlıkları savunan ve sözcülüğünü yapan haberlere geniş yer vermiştir. Azınlıklar özellikle Ermeniler önemli bir kamuoyu desteğini de arkalarına alarak taleplerini kabul ettirebilmek için yoğun çaba harcadı.

İtilaf Devletleri'nin azınlıkların durumu hakkında öne sürdükleri iddialar Türk Heyeti tarafından net ve kesin bir dille çürütülmüş, belgelerle ispatlanmıştır. Türkiye'nin bölünmesine yol açacak talepler kati suretle reddedilmiştir. Türk Heyeti'nin tavizsiz ve net tavrı neticesinde azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili konferansın birinci döneminde alınan kararlar geçerli kabul edilmiş ve ikinci dönem bu konuda görüşme yapılmamıştır. Bundan dolayı da azınlıklar ve azınlık okulları ile ilgili basında yer alan haber yoğunluğu konferansın ikinci döneminde, birinci dönemi ile kıyaslanmayacak kadar azdır. Ancak haberlerin azlığı, yanlılığını etkilememiş ve çıkan her haberde Türkiye aleyhine iddialara yer verilmiştir. Tarafli yabancı basın, kara propaganda, lobiler, İtilaf Devletleri'nin çıkar çatışmalarına rağmen Lozan Antlaşması ile Türkiye yeni bir döneme adım atmış, bağımsız bir devlet olduğunu uluslararası arenada kabul ettirmiştir.

51 Ç. Erhan, F. Keskin, *a.g.e.*, s. 94.

52 "Impressive Local Demonstrations: Seven Powers Sign Near East Treaty", The New York Times, 25 Temmuz 1923, s. 1.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Bellekten*, C. 55, S. 213, 1991, s. 483-528.

Cevziziler, Erhan, Bulut, Seyhan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı Tartışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C. 10, S. 1, 2021, s. 21-48.

Değerli, Sarıkoyuncu, Esra “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2007, s. 127-140.

Elmacı, M. Emin, “Lozan Antlaşması’nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye’de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 367-426.

Eryılmaz, Bilal; Bektaş, Mücahit, “Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, 2017, s. 25-50.

Esirgen Örsten, Seda, “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 83, 2012, s. 87-114.

Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I. Takım, I. Cilt, Kitap 1, Çev. Meray, Seha L., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

- *Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler, Takım 1, C 2*, Çev. Meray, Seha L. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

Mutlu, Servet, “Late Ottoman Population and Its Ethnic Distribution”, *Nüfusbilim Dergisi*, C. 25, S. 1, 2003, s. 3-38.

Nur, Rıza, Grew; Joseph C., *Lozan Barış Konferansı’nın Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.

Okur, Mehmet, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti’nin Tutumu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 281-308.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Şimşir, Bilal N. “Lozan’a Göre Azınlıklar”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 171-198.

-Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları II.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (Yıl Yok).

Ürer, Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003.

Yaşayan Lozan, Azınlıklar Konusu, Yay. Haz. Erhan, Çağrı, Keskin, Funda, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003.

Yaşayan Lozan, Lozan Antlaşması'ndaki Azınlıkların Öğretim Özgürlüğüyle İlgili Düzenlemeler ve Lozan Konferansı Aşamasında Yabancı Okullarla İlgili Görüşmeler, Yay. Haz. Erhan, Çağrı, Özbek Hadimoğlu, Nimet, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003.

Gazete Yazıları

“Allien Guarantees Granted By Turkey”, *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

“Allies Abandoning Minorities' Cause”, *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4

“Allies Consider Turks Insulting Demand Apology”, *The New York Times*, 7 Ocak 1923, s. 1.

“Allies Not Agreed With On Capitulations”, *The New York Times*, 20 Kasım 1922, s. 3.

“American Envoy Asks Guarantees For Minorities”, *The New York Times*, 13 Aralık 1922, s. 1

“Armenians At Lausanne”, *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.

“Gomper Pleads For Armenians” *The New York Times*, 3 Mayıs 1923, s. 6.

“Impressive Local Demonstrations: Seven Powers Sign Near East Treaty”, *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

“No Forts In Straits Allies Are Agreed”, *The New York Times*, 6 Aralık 1922, s. 1.

“Our Near East Note Asks Safeguards” *The New York Times*, 31 Ekim 1922, s. 5.

“Our Rights Ended Ismet Pasha Says”, *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

“Plea For Armenians Home”, *The New York Times*, 8 Aralık 1922, s. 2.

“Rechad Answers Hughes's 5 Points”, *The New York Times*, 6 Kasım 1922, s. 4.

“Seeking A Homeland For The Armenians”, *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.

“Turks Hope To Get \$200.000.000 Here”, *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1

“Uprooting Of Greeks In Turkey A Modern Exodus Of Outcasts”, *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. 5.

“What Kemal Wants”, *The New York Times*, 1 Kasım 1922, s. 4.

SEEKING A HOMELAND FOR THE ARMENIANS

American Philanthropists Will Appeal to Allied Statesmen at Lausanne Conference.

By EDWIN L. JAMES.

Copyright, 1922, by The New York Times Company.
 Special Cable to THE NEW YORK TIMES.

PARIS, Nov. 17.—Besides its three official Government onlookers, the United States will be represented at the Lausanne conference by agents of church and charitable organizations in the United States who will seek to prevent the complete wrecking of their work of the past century in Turkey. They will naturally appeal to the allied statesmen rather than to the American observers.

One definite project which will be put forward is the creation of a home for what is left of the Armenians. Dr. George Roslegton Montgomery, Director of the Armenia-America Society and also representing the Federal Council of the Churches of Christ in America, left Paris tonight for Lausanne, after several conferences with French officials. He is in charge of a plan for creating a reservation for Armenians in the Osmaniou region at the head of the Gulf of Alexandretta. Not only does he regard this as a region to which Armenians would go, but he believes that its legal status is such that the project may be discussed without transgressing upon the nationalistic demands of the Turks. The Osmaniou district was included in the original Cilicia region given to the French as mandated territory. Therefore under the terms of the Treaty of Sèvres it was cut off from Turkey in the same way as Northern Mesopotamia, the boundaries of which are up for adjustment at Lausanne.

In view of the fact that the Turks are anxious to be rid of the Armenians in Anatolia proper, Dr. Montgomery hopes to get their consent to the establishment of an Armenian home in the district he has chosen. He realizes that without the consent of the Turks the plan will not work. It is the belief of the advocates of the project that the English will back it, and in fact they have certain assurances to that effect. The French are as yet non-committal, although it might seem that they would welcome a buffer State between Syria and the Turks.

Of the million and a half Armenians in Anatolia before the World War, eight or nine hundred thousand were massacred in 1916 and 1917. Two hundred thousand perhaps remain in Thrace and Constantinople, and perhaps a hundred and fifty thousand are yet in Anatolia. Three or four hundred thousand—maybe more—are refugees in the Aegean Islands, in Western Thrace and other safety spots in the Near East. Sixty thousand or-

The New York Times

Published November 18, 1922
 Copyright © The New York Times

SEVEN POWERS SIGN NEAR EAST TREATY

Continued from Page 1, Column 1.

ference. It referred to Switzerland's traditional desire for peace, and concluded:

"This treaty marks the definite re-establishment of peace in the world."

The whole simple ceremony was over in an hour.

The great amount of work done by the Near East Peace Conference, of which the peace signed today is the outcome, is indicated by the number of documents it produced. In addition to the general treaty, these include the convention setting up the régime for the Turkish Straits, to which Russia and Bulgaria adhere, and a separate agreement on the frontiers of Thrace, commercial and amnesty accords, and protocols on concessions, minorities, judicial safeguards for foreigners and documents by which Belgium and Portugal adhere to certain parts of the treaty.

General Treaty Has 143 Articles.

The general treaty comprises 143 articles, divided into five parts—political, financial, economic, communications and general clauses.

The commercial section stipulates the application of the Ottoman tariff, initiated in 1916, multiplied by a coefficient corresponding to the depreciation of the Turkish currency.

Some of the features of the treaty are: Constantinople goes definitely to Turkey.

All foreign troops will be withdrawn. It makes peace between Greece and Turkey.

It permits the Patriarch of the Greek Orthodox Church to remain in Constantinople.

It launches one of the most stupendous, and in some ways the most cruel, human movements in history by its compulsory exchange of population, the Greeks in Turkey returning to Greece and the Turks in Greece returning to Turkey.

It fails to solve the Armenian problem, Armenians being obliged to seek refuge in neighboring lands like Syria or to find a new haven in Southern Russia.

It reduces Turkey's size by its recognition of detached mandated States like Syria, Mesopotamia and Palestine.

With one stroke of the pen it rids Turkey of judicial capitulations.

In only one way is Turkey treated differently from other countries: foreign legal advisers will be empowered to receive complaints relating to arrests and imprisonment of foreigners.

Grew and Ismet Confer Again.

Ismet Pasha and Minister Grew tonight discussed the outstanding difficulties which have prevented the rapid

conclusion of the Turco-American treaty negotiations.

A Turkish spokesman said tonight he believed the negotiations would soon take a favorable turn. He added, however, that the pourparlers were rendered difficult by the fact that the Americans asked for more judicial safeguards for Americans in Turkey than Turkey accorded to other foreigners in the treaty. This request, he observed, took the form of seeking an extension of the competence of the foreign legal advisers, temporarily substituted for the capitulations system. The Angora Assembly would never accept such a demand, he said, and Ismet Pasha would tell Mr. Grew so frankly.

WHAT KEMAL WANTS.

Whatever may happen to Thrace, Nationalist-Turkey is pretty sure to hold all of Anatolia and probably Constantinople. Nationalist Turkey means, virtually, MUSTAPHA KEMAL Paşa. The popular movement could hardly have been successful without his determined leadership, and though there was much personal and political opposition in the early days, which he had to suppress with a strong hand, this ought to disappear after the brilliant successes of the past few weeks. A gentleman who can scare Sultans and Viziers into abdication by a mere wave of the hand is not likely to be troubled by less important antagonists.

Last Monday a correspondent of The Chicago Tribune talked to KEMAL at Smyrna, and obtained a fuller exposition of his views on some of the immediate problems confronting Turkey than has yet been offered. On the question of the freedom of the Straits KEMAL spoke with great moderation. He was willing, apparently, to promise that there would be no fortifications in the Dardanelles. To prevent the possibility that other fleets than the British might seize the Straits he was ready to make an agreement which virtually gave the British Admiralty the right of veto on even the peaceful admission of foreign warships. He consented to a mixed commission of control, but objected to the presence of foreign armed forces.

This is reasonable, but he expects in return that the safety of Constantinople from attack be guaranteed by "the interested Powers," and that any State which might violate the agreement should be attacked by all. This sounds a little too much like the well-intentioned Article X. of the League Coven-

Ar. Gör. Dr.
İslâm KAVASEskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü,
islamkavas@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0984-3568>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 21/03/2022 28/03/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1091012>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İbnü'l Mukaffa Üzerine Bazı İngilizce Çalışmalar

Some English Studies on Ibn al-Mukaffa

Öz

Erken İslam tarihinin en önemli dönemeci Emevî Hanedanı'nın çöküşü ile yerini Abbasi Hanedanı'na bırakması hâdisesidir. Bu dönem İslam toplumunda basit bir hanedan değişimi dönemi değil ciddi bir buhran dönemi idi. Bu buhran döneminin en yakın şahitlerinden biri İbnü'l Mukaffa idi. İbnü'l Mukaffa döneme şahit olmasının ötesinde İslam toplumunun bu buhrandan çıkarak yeni bir düzene kavuşması için fikirlere sahip olan bir insandı. Bu makalede İbnü'l Mukaffa'nın bu rolünü irdeleyen İngilizce makaleler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l Mukaffa, Abbasiler, İslam Siyaseti, İslam Hukuku, İngilizce

Abstract

The most important turning point in the early Islamic history is the collapse of the Umayyad Dynasty and its replacement by the Abbasid Dynasty. This period was not a simple period of dynastic change in Islamic society, but a period of serious depression. One of the closest witnesses of this depression period was Ibn al-Mukaffa. Beyond witnessing the period, Ibn al-Mukaffa was a person who had ideas for the Islamic society to get out of this crisis and reach a new order. In this article, articles in English examining this role of Ibn al-Mukaffa will be evaluated.

Keywords: Ibn al-Muaffa, Abbasids, Islamic Politics, Islamic Law, English

ATIF: KAVAS İslâm, "İbnü'l Mukaffa Üzerine Bazı İngilizce Çalışmalar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (207-215)

CITE: KAVAS İslâm, "Some English Studies on Ibn al-Mukaffa", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (207-215)

Screenedturnitin

Giriş

Emevîlerin son dönemlerinde ve Abbasi Devrimi'nin arefesinde gerilim devam ederken değişimin ayak sesleri çoktan işitilmeye başlamıştı. Müslüman Araplar ile mevâlî olarak sınıflandırılan ve taze Müslüman olan Farsî ağırlıklı halkın arasındaki gerilim tırmanıyordu. Buna bir de Müslümanların kendi içlerindeki siyasî çatışmalar sonucu ortaya çıkan yeni fikirlerin oluşturduğu çatışmalar da ekleniyordu.¹ Emevî rejimi her geçen gün bu çatışmaların etkisi ile çözülyordu. Sonuçta bu sıkışma bir patlama ile sonuçlandı ve Abbasiler idareyi ele aldılar. Fakat sorunlar rejim değişikliği ile çözülecek sathî sorunlar değil daha derin çelişkilerdi. İbnü'l Mukaffa hem bu geçiş döneminin hem de süregelen çelişkilerin bir şâhidi idi. Bu çalışmada onun düşüncelerini bu süreç içerisinde oturtan İngilizce makaleler değerlendirilecektir. Ancak bu makalelere geçmeden önce İbnü'l Mukaffa'nın hayatına değinelim. Daha önce bir çok çalışma onun hayatını konu edindiği için bu değini çok kısa olacaktır.

Kısaca İbnü'l Mukaffa'nın Hayatı

720'lerde İran'ın Cûr ya da Hûz bölgesinde doğan² İbnü'l Mukaffa'nın babası Basra'da görevli bir kâtipti. Abdülmelik b. Mervan döneminde divan kayıtlarında Rumca ve Farsça bırakılarak Arapça kullanılmaya başlanmıştı. Çocuğu için iyi bir gelecek tasarlayan her baba gibi İbnü'l Mukaffa'nın babası Dadaveyh de onun geleceğini düşünerek onu Arapçaya yönlendirdi. Bu sayede o, iyi bir Arap dili ve kültürü eğitiminden geçti. Babası gibi o da Emevîler döneminde kâtiplik yaptı. Basra ve Kirman valiliklerinde görev yaptı. Abbasiler döneminde de bu kariyerine devam etti. Halife Mansur'un yakın akrabalarına kâtiplik ve onların çocuklarına öğretmenlik yaptı.³ Bu yakın akrabalardan biri olan Halife Mansur'un amcası Suriye Valisi Abdullah b. Ali'nin halifeye karşı isyanı sonrasındaki affedilme sürecinde oynadığı rol sonucu Basra Valisi Süfyan b. Muâviye eliyle korkunç bir şekilde katledilmiştir.⁴ Bu haliyle İbnü'l Mukaffa hayatıyla Emevîlerden Abbasilere geçişi özetler. Arapçanın öne çıkışı, yerleşik fars kültürünün İslamlaşması ve İslam toplumunun idaresinde yaşanan krizler onun şahsında mündemiçtir. Bu yüzden onu bu bağlamda ele almak daha doğru tespitler yapmamızı sağlayacaktır.

-
- 1 Vergilendirmeyi bu çatışmaların merkezine koyan dikkat çekici bir çalışma için bakınız: Roberto Marín-Guzmán, "The 'Abbasid Revolution in Central Asia and Khurāsān: An Analytical Study of The Role of Taxation, Conversion, and Religious Groups in its Genesis," *Islamic Studies*, Vol. 33, No. 2/3, Special Issue on Central Asia (Summer-Autumn 1994).
 - 2 Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şuveymi. (Tunis : ed-Dârü't-Tunisiyye 1985/1405): 522.
 - 3 Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufi Cehşiyari, *el-Vüzera ve'l-küttab*, thk. Mustafa es-Sekka, Mustafa el-Babi el-Halebi (Kahire 1980): 103.
 - 4 Cehşiyâri, *el-Vüzera*, s. 104.

Said Amir Arjomad-İbnü'l Mukaffa ve Abbasi Devrimi

1994'te yazdığı makalesiyle Said Amir Arjomad, İbn Muqaffa'nın modern çalışmalarda büyük ilgi görmesine rağmen, henüz Abbasi Devrimi bağlamında değerlendirilmediğini savundu.⁵ Başlığını '*Abd Allah Ibn al-Muqaffa*' and the '*Abbasid Revolution*' olarak belirlediği makalesinde Arjomad, İbnü'l Mukaffa'yı ve eserlerini Emevilerin çöküşü ile Abbasilerin yükselişinin zaman çizelgesine yerleştirmeye çalışmaktadır.⁶

Abbasi devriminin bütünleştirici işlevinden bahseden Arjomad, Arapların yanında devrime katkıda bulunan ve yeni bir devlet inşa eden en az iki İranlı grubun olduğunu söyler. İlk ve en büyük grup, İran asıllı toprak asilleri olan dihkanlar ile çeşitli İslami ve tutucu mezheplerin başını çektiği İranlı kitlelerdir. Bu grup, neo-Mazdekçi, mesihçi görüşlere meyyaldi ve Ebu Müslim ile yandaşlarını takip ediyordu. İranlı grupların ikincisi ise bürokratik seçkin bir kesim olan kâtiplerdi. Bunlar ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar mevâlî olmanın kendilerine getirdiği itibarsızlıktan muzdariptiler. İbnü'l Mukaffa da bu grubun önde gelen temsilcilerinden olduğu için yazara göre onun çalışmaları da ancak Abbasi Devrimi bağlamında hakkıyla anlaşılabilir.

Emevi Devleti'nde bir kâtip olarak görev yapan İbnü'l Mukaffa'nın mevlâsı İsa b. Ali'nin hizmetine girme sürecini anlatan yazar aynı zamanda Emevilerin çözülüşünü de anlatmaktadır. Yazar Emevilerin bu çözülüş sürecinin İbn Mukaffa'nın çalışmalarının da ilhamı olarak görür. Ona göre İbnü'l Mukaffa Emevîlerin son dönemini kendi zihninde Sasanilerin çözülme süreci ile benzeştirmiş ve Pehleviceden yaptığı tercümelere de bu çözülmeyi engellemek maksadı ile daha Abbasi Devrimi'nden önce başlamıştır.⁷

Esasında ona atfedilen Maniheist yazılar da bu mahiyettedir. İbnü'l Mukaffa gerek kendi eserlerinde gerekse tercüme eserlerinde dine sık sık vurgu yapmasına rağmen dinin herhangi bir tarifini yapmamış, din olarak andığı mefhumun içini doldurmamıştır. Din hakkında yaptığı bütün bahislerde atf dinin muhtevâsına değil sosyo-politik işlevinedir.⁸

Said Âmir Arjomad en iddialı düşüncelerini sıradaki kısma saklar. Bu bölüm, Abbasîlerin ilk halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffâh'ın beklenmedik ölümü sonrası Mansûr'un hilâfet tahtına oturuşu, ortaya çıkan taht kavgası ve İbn Mukaffâ'nın en meşhur eseri Risâletü's-sahâbe ile ilgili bir bölümdür. Genel kabul Risâletü's-sahâbe'nin Mansur için yazıldığı yönündedir. Oysa yazar burada aykırı bir düşünceyi savunur ve bu eserin Halife için değil Halife'ye isyan eden Abdullah b. Ali hizbi için yazılmış fakat barış görüşmeleri esnasında ona sunulmuş olabileceğini savunur. Ona göre bir nevi rapor olan bu siyasetnâme bir kriz anında ortaya çıkmış ve bir grup insanın üzerinde anlaşması maksadıyla yazılmış bir ittifak metni görüntüsü vermektedir.⁹ Makalesini daha ileriki satırlarda değerlendireceğimiz Yousefi, Arjomad'ın bu tespitini eleştirir ve risâlede halifeye değil

5 Said Amir Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa' and the 'Abbasid Revolution,'" Iranian Studies, Vol. 27, No. 1/4, Religion and Society in Islamic Iran during the Pre- Modern Era (1994): 9-36.

6 Bu konu üzerine Türkçede dört başı mamur bir çalışma için bakınız: Mustafa Demirci, "Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı Abdullah İbnü'l-Mukaffa ve Risâletü's-Sahâbesi," DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XXI (2005).

7 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 19.

8 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 24

9 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 26.

de isyancı amcaları için yazıldığına dair en ufak bir ipucu olmadığını söyler.¹⁰

Makale İbn Mukaffa'nın öldürülme hâdisesi ile biter. Arjomad'a göre İbn Mukaffa'nın öldürülmesinin sebebi Abdullah b. Ali için kaleme aldığı emnanâmede Halife onu cezalandırırsa hilâfetten ve müslümanların itaatinden düşeceği şartının bulunmasıydı. Ve bu emannâmede göze çarpan ikinci yan yazılış tarzı itibariyle sadece müslümanlara değil farklı inançlara da hitap etmesi idi. Bu haliyle Abbasi Devrimi'nin bütünleştirici yönünü gözler önüne seriyordu.¹¹

Joseph E. Lowry-İbnü'l Mukaffa ve İlk İslamî Hukuk Teorisi

Joseph E. Lowry ise İbn Mukaffa'nın Risâletü's-sahâbe'sinden yola çıkarak yazdığı makalesinde onun hukukî bakış açısına vurgu yapmıştır. Hukukta var olan sâbit kanun ile yoruma muhtaç kanun arasındaki ayrım İslâmın ilk dönemleri için önde gelen bir sorundu. Yoruma muhtaç kanun, bilgilim alanında yetkinlik ve bir otorite gerektiriyordu. İslâm tarihinde bu sabit kanun ile yorum gerektiren kanun ayırımına ilk parmak basan, bunun için gerekli bir otoriteden bahseden ve ehemmiyetini vurgulayan ilk müslüman mütefekkir İbnü'l Mukaffa idi.¹²

Bilindiği üzere Risâletü's-sahâbe'deki ıslahat tekliflerinin en önde geleni İslâm hukukunun temel ibadetler gibi sabit kurallarının haricindeki meselelerin yorumunun halifeye bırakılması idi.¹³ Halife de kararlarını çevresindeki ehil kişilere sorarak alacaktı. Bu eseri yorumlayanlar da genellikle bu noktaya parmak basmışlardır. Lowry ise burada İbn Mukaffa'nın yazdıklarını, tutarsız fetvâları çözmek için halifenin otoritesinin güçlendirilmesi gibi hususî bir durumdan öte İslâm meşrûiyet ve bilgilim teorisi ile ilgili umumî bir mesele olarak değerlendirmiştir.

Lowry'ye göre İbnü'l Mukaffâ İslâm hukukunu yoruma açık ve kapalı olarak ikiye ayırmıştır. O, hukukun bir alanını yoruma açık olarak ifade etmek ile bu kuralları kimin yorumlayacağına dair bir alan da açıyordu. İbnü'l Mukaffa'nın düşüncesinde bu alan halifeye aitti. Daha sonra İslam hukukunun müctehitleri bu alanı doldurmuş olsalar da Lowry bu işin yolunu açan kişinin İbnü'l Mukaffa ve onun yorum yapan bir merci düşüncesinin sonraki İslâm hukuku ekolleri tarafından benimsendiğini söyler.¹⁴ Burada Lowry'ye katılmak çok da mümkün değildir. Zira İbn Mukaffa'nın Risâletü's-sahâbe'sinden açıkça anlaşılacağı üzere onun tek sorunu İslâm hukukunu yorumlayacak bir merci olması değil bu mercinin din adamları değil devlet başkanı olan halifenin olmasıdır.

Esasında Lowry dahi İbnü'l Mukaffa'nın aklındaki böyle oluşunu açıkça ifade etmiştir. O, İbnü'l Mukaffa'nın İslam Hukukunda halifenin otoritesi olan ve olmayan konular ayırımını yaparken bunları maddeleştirmiştir. Bu maddeleştirme hususundaki fikrini beyan ederken de İbnü'l Mukaffa'nın bu ayırımı yaparken muhtemelen halifenin idari görevlerinin kapsamını göz önünde

10 Najm al-Din Yousefi, "Islam without Fuqahā': Ibn al-Muqaffā' and His Perso-Islamic Solution to the Caliphate's Crisis of Legitimacy (70–142 AH/690–760 CE)," *Iranian Studies*, 2017 Vol. 50, No. 1 (2017): 20.

11 Arjomand, "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa,'" 34-35.

12 Joseph E. Lowry, "The First Islamic Legal Theory: Ibn al-Muqaffa' on Interpretation, Authority, and the Structure of the Law," *Journal of the American Oriental Society*, Jan. - Mar., 2008, Vol. 128, No. 1 (Jan. - Mar., 2008): 25-40.

13 Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe*; thk. Muhammed Kürd Ali, (Beyrut : Darü'l-Muktebes, 2014/1435); İbnü'l Mukaffa, 'Risâletü's-sahâbe,' *İslâm Siyaset Üslubu*, İstanbul: Dergah Yayınları (2016). Mustafa Demirci, "Abdullah İbnü'l Mukaffa'nın Risâletü's-sahabe Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme," *İstem*, Yıl 6, Sayı 12 (2008).

14 Lowry, "The First Islamic," 28.

bulundurarak bunu yaptığını söyler.

Yani İbnü'l Mukaffa önce kendi kafasında halifeye bir iktidar alanı çizmiş İslam Hukuku'ndaki tasnifini de daha sonra kafasındaki bu hedefe göre yapmıştır.¹⁵ Ayrıca Lowry bu yoruma açık ve kapalı hukuk meselesini İbn Mukaffa'yı anlamada, haklı olarak, temel bir yere koyar ve Risâletü's-sahâbede'ki devamı olan akıl ve din meselesini de bu hukukî ayırımın bir devamı olarak görür.¹⁶ Yorumlanamayan dinî hükümler aklın kendi başına bulamayacağı temel ibadetlerdir. Fakat bunlar haricindeki herşey akılla kavranabilir ve yoruma açık hükümler olması hasebi ile de halifenin otoritesi dâhilindedir.

Lowry'nin makalesine göre İbnü'l Mukaffa hukuktaki yorum ve yoruma yetkili otorite sorununu üç hamlede çözer. Önce yoruma kapalı sabit bir alan, sonra onun tamamlayıcısı olan yorumun gerekli olduğu bir alan tahayyül eder ve sonra da yorumlama hakkını yüksek otoriteli bir yorumlayıcıya has kılar.¹⁷ Fakat ona göre bu başarılı bir teori değildir.

Yazar İbnü'l Mukaffa'nın başarısız bir teorisyen olduğu görüşündedir. Onun başarısızlığını açıklarken önce Patricia Crone ve Martin Hinds'in ortak eserine¹⁸ atıf yapar ve sonradan oluşturulan hadis külliyatının artık buna mahal bırakmadığını belirtir. Ama Lowry'ye göre asıl sebep bunun da ötesindedir. İbnü'l Mukaffa hadis külliyâtının oluşturulmasından önce de hukukun devlet yönetiminden bağımsız şekilde ayrıntılı bir şekilde var olduğu bir dönemde yaşıyordu. Asıl sorun Müslüman toplumun ve devletin artık tek bir kişinin hukuku belirleyemeyeceği kadar genişlemesi ve çeşitlenmesi idi.¹⁹

Najm al-Din Yousefi-Fukahâsız İslam

Najm al-Din Yousefi de 'Fukahâsız İslâm' başlığı ile yazdığı İbn Mukaffaya dâir makalesinde Risâletü's-sahâbeyi merkeze alır. Ona göre İbn Mukaffa, Emevilerin düşüşüne ve Abbasi Devrimi'ne şahit birisi olarak müslüman toplumların hastalığının siyasî meşrûiyet olduğunu müşâhede etmiştir. Hatırlanacak olursa Said Amir Arjomad da İbnü'l Mukaffa'yı bu bağlamda değerlendirmişti. Halifeye sunduğu risâlede İbnü'l Mukaffa Sasani geleneği ve henüz sınırları belirli olmayan Kur'ânın ve peygamberin sünnetine dayanan ideallerle melez bir nazariye meydana getirmiştir. Yousefi'ye göre bu nazariyenin zayıf tarafı da burasıdır ve bu yüzden ne halifeden ve bürokrasiden ne de ulemâdan destek alabilmiştir.²⁰

Yousefi, İbnü'l Mukaffa'nın entellektüel gelişiminde Abdülhamid b. Yahyâ'nın derin etkisi olduğunu zannetmektedir.²¹ Abdülhamid el-Kâtip olarak da bilinen Abdülhamid b. Yahyâ son Emevî halifesi II. Mervan'a çok yakın olarak hizmetinde çalışmıştı. Arap risâle üslubunun kurucusu olarak bilinen el-Kâtip aynı zamanda âdâp ve siyasetnâme yazınının da öncüsü idi.²²

15 Lowry, "The First Islamic," 32.

16 Lowry, "The First Islamic," 33.

17 Lowry, "The First Islamic," 34.

18 Patricia Crone and Martin Hinds, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003).

19 Lowry, "The First Islamic," 40.

20 Yousefi, "Islam Without," 11.

21 Yousefi, "Islam Without," 12.

22 Bahsedilen bu öncü çalışma: Abdülhamit el-Kâtip, *Doğu'nun Hükümdarı* (İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2017).

İbnü'l Mukaffa onun hem talebesi hem de yakın dostu idi ve rivâyete göre devrim esnasında kaçtığı İbnü'l Mukaffa'nın evinde bulunarak öldürülmüştü.²³ Dolayısıyla Yousefi'nin bu tespitinin doğru olma ihtimali göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

İbnü'l Mukaffa'nın el-Edebü'l-kebîr²⁴ kitabı geçmiş insanların hem fizikî hem de zihni üstünlüğünü savunuyordu. Yousefi'ye göre İbn Mukaffa sünnet kavramını sadece peygamber ve râşit halifeler dönemine has değil bunun da dahil olduğu geçmiş insanların bilgeliğine atıf için kullanmıştı. Zira sünnet kelimesi o dönemde henüz sadece peygamberin ve halifelerin uygulamalarını ifade edecek kadar husûsî bir manaya sahip değildi. İbnü'l Mukaffa böylece, Sasani döneminden yaptığı tercümelemlerle bir alt yapı hazırlayarak, Abbasi Devrimi'nin liderlerine olan yakınlığının verdiği cesaretle İslam tarihinin ilk hükümet teorisini oluşturma teşebbüsünde bulunmuştu.²⁵

Bu hükümet teorisinin en önde gelen tarafı ise 'İslam hukukuna eşsiz yaklaşımı idi. Bu yaklaşımın esası siyasî meşrûiyetin yasanın uygun beyanı ve uygulamasıyla sağlanabileceğiydi.²⁶ Bu yüzden de şehirden şehire hatta fâkihten fâkihe değişen yorumlar, sünnet denilen fakat esasında Emevîler döneminden kalan hükümler bir kenara bırakılmalı ve halife ortak bir kanun ortaya koymalıydı. İbnü'l Mukaffa'nın sünnet kavramını böyle kullanması mevcut hukukun zayıf tarafına vurgu yapmak maksadını taşıyordu. Yousefi buradaki tartışmasını Crone, Hinds ve Joseph Schacht'in²⁷ daha önce konuyla ilgili yazdıkları ile desteklemeye çalışmıştır.²⁸

İbnü'l Mukaffa, Najm al-Din Yousefi'ye göre, Risâletü's-sahabe risâlesinde ortaya koyduğu ıslahat planında başarısız olmuştur. Bunun sebebi de zamanının hukuk bilgisini üreten fukahâdan müstakil bir hukuk oluşturabileceğini düşünmesidir. Halbuki Abbasiler döneminde gelindiğinde, Râşit Halifeler döneminin aksine, çoktan halifeden müstakil bir hukuk düzeni kurulmuştur.²⁹

István T. Kristó-Nagy-İbnü'l Mukaffa'da Akıl, Din ve Güç

István T. Kristó-Nagy İbn Mukaffa üzerine birçok makale çalışması olan bir akademisyendir. Konumuzla ilgili olan ise 2009 yılında yayınlanan 'Reason, Religion and Power in Ibn al-Muqaffa' başlıklı makalesidir. Yazar bu makaledeki değerlendirmelerini İbnü'l Mukaffa'da tespit ettiği şu düşünce çerçevesinde ortaya koymuştur: 'İnsanların münferiden sahip olduğu makuliyet ruhun huzuru için yeterli değildir, devletin huzuru içinse daha da yetersizdir. Toplumun refahı, uyumu din tarafından en sıkı şekilde sağlanmış iyi işleyen bir devleti gerektirir.'³⁰

23 Ali Şakir Ergin, "Abdülhamit el-Kâtip," TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt I (1998): 225.

24 Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa', el-Edebü's-sagir ve'l-edeübü'l-kebir. (Beyrut : Daru Sadır 1964/1384); İbnü'l Mukaffa, 'el-Edebü'l-Kebîr,' *İslâm Siyaset Üslûbu*, (İstanbul: Dergah Yayınları 2016).

25 Yousefi, "Islam Without," 15-17.

26 Yousefi, "Islam Without," 24.

27 Joseph Schacht, *İslam Hukuku'na Giriş*, trc. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener (Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977); Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, (Oxford: The Clarendon Press, 1964); Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: The Clarendon Press, 1975).

28 Yousefi, "Islam Without," 25.

29 Yousefi, "Islam Without," 33.

30 István T. Kristó-Nagy, "Reason, Religion and Power in Ibn al-Muqaffa," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 62 (3), 285–301 (2009): 285.

İbn Mukaffa babası gibi kitâbet sınıfındandı. Sasani İmparatorluğu'nun terekesi olan katipler devlet ve yazı geleneği güçlü olmayan Arapların ülkelerini fethetmesiyle yeni efendilerinin hizmetinde kâtipliğe devam ettiler. Bugün İslam siyaset felsefesine dair bildiğimiz birçok tercüme ve telif eser de bunların elinden çıktı.

Kristó-Nagy'ye göre işte bu sınıf Sasani idare tarzının ideallerinin ve pratiklerinin İslam medeniyeti ile kaynaşmasında ciddi etkide bulundu. Daha önemlisi ise Arap veya Müslüman asıllı olmayan bu kâtiplerin her şeyin dinle yargılandığı bir toplumda bir çeşit dünyevî düşünceyi temsil eden seçkin bir grubu temsil etmeleriydi. Sasani aristokrasisi Arap efendilerinin hizmetine girmişlerdi fakat içten içe onlardan üstün olduklarını düşünüyorlardı.³¹ Bu tespitleri ile yazar İbnü'l Mukaffa'yı umumî bir çerçevenin içindeki hususî bir örnek olarak incelediğini vurgulamıştır.

İşte bu yüzden İbnü'l Mukaffa'nın hem en meşhur kâtip hem de en adı çıkmış zındık olması tabii idi. Onun sıklıkla kültüre yani geçmişte yaşamış insanların tecrübelerine ve muhâkemeye atıf yapmasının sebebi sahip olduğu bütün sermayesinin bunlar olmasıydı. Ayrıca İbnü'l Mukaffa'nın ve onun gibi mevâlilerin Müslüman olmasında da rol oynayan şey benzer bir kaygıydı. O kendi toplumunun değerlerini yaptığı çeviriler ve yazdığı eserlerle gündeme getirirken Müslüman olarak da Kuran'ın bütün Müslümanların birbirine eşit olduğu düsturunu ön plana çıkarıyordu. Böylece İbn Mukaffa ve Fars kökenli bürokratların Müslüman olmasındaki motivasyonu buydu.³²

Bu değerlendirmeler ışığında, İbnü'l Mukaffa hayatının geç bir döneminde Müslüman olmuş bir mevâlî idi. Dolayısıyla Kristó-Nagy, İbn Mukaffa'nın akıl, din ve siyaset üçgenindeki islahat tavsiyelerinin faydacı bir yönünün olduğunu düşünmektedir. Müslüman oluşunu dahi Müslümanların kardeşliği ayetine atıf yaparak faydacı bir zemine oturtmuştur. Ayrıca bu anlatıya Fars kökenli diğer bürokratları da katarak en başta vurguladığı gibi genel durumu izah eden bir yön kazandırmıştır.

İbnü'l Mukaffa dinin temel kuralları haricindeki hukuk belirleme hakkının tamamını halifeye verip kendisi gibi makul insanların ehemmiyetinin altını çiziyordu.³³ Bütün otorite halife idi ve halife karar verirken çevresindeki makul insanların, diğer bir deyişle Fars asıllı bürokratların, nasların kıyaslamalarına değil tecrübe ve akla dayalı insanların sözünü dinlemeliydi.

Sonuç itibariyle István T. Kristó-Nagy, İbn Mukaffa'nın din, akıl ve siyaset bağlamında faydacı yönünü sıklıkla vurgulamıştır. İbn Mukaffa'nın bu yönü o denli kuvvetlidir ki bırakın bir devrim sonrasında İslam toplumuna ve idaresine yol göstermeyi, evrensel bir bakış açısına sahiptir. Bu yüzden de sadece erken İslam hukuk teorisi çalışırken değil dünya felsefe, din ve hukuk tarihi çalışırken de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir figürdür.³⁴

Sonuç

Bu makalede Arjomad, Lowry, Yousefi ve Kristó-Nagy gibi İbnü'l Mukaffa'yı Abbasi Devrimi ve İslam'daki iktidar düşüncesinin gelişimi sürecine oturtan dört yazarın dört makalesini gözden geçirdik. Bu yazarlar tarafından İbnü'l Mukaffa'nın özellikle Risâletü's-sahâbe eserinde temerküz eden fikirleri öne çıkarılmıştır. Bu fikirlere göre, İslam hukuku halifeye bağlı hale

31 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 286,287.

32 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 287.

33 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 299.

34 Kristó-Nagy, "Reason, Religion," 299.

getirilmeli, İslam hukukunun değişmez hükümlerini ibadetlerle sınırlayıp toplum hayatı ve devlet işleyişi ile ilgili hükümler halifeye ait olmalıdır. Bu dört yazar tarafından da İbnü'l Mukaffa'nın diğer eserlerinden çok daha fazla Risâletü's-sahâbe'si konu edilmiştir. Değerlendirmelere göre, İbnü'l Mukaffa burada İslam tarihi bir yana dünya hukuk ve siyaset tarihinde önemli fikirler serdetmiştir. İslam Hukuku'nun henüz oluşum aşamasında getirdiği yeni teklifle İslam Hukuku'nun genelini yorumuna açarak bunu da halifeye ve onun danışmanlarına has kılarak bir nevi İslam'da hukuku dünyevileştirme yoluna gitmiştir. Fakat burada konu olan yazarlarımızın ekserisinin görüşüne göre İbnü'l Mukaffa projesinde başarısız olmuştur. Gerek İslam toplumunun tek bir kişinin hükmü ile yönetilemeyecek kadar çeşitlenmesi, gerek daha sonra hadis literatürünün ortaya çıkarak baskın hale gelmesi, gerekse de fâkihlerin hukuk alanını geri döndürülemez şekilde işgal etmesi İbnü'l Mukaffa'nın projesinin gerçekleşmesini engellemiştir.

Kaynakça

- Abdülhamit el-Kâtib. *Doğu'nun Hükümdarı*. İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2017.
- Arjomand, Said Amir. "'Abd Allah Ibn al-Muqaffa' and the 'Abbasid Revolution.'" *Iranian Studies*. Vol. 27, No. 1/4, Religion and Society in Islamic Iran during the Pre- Modern Era (1994): 9-36.
- Crone, Patricia and Martin Hinds. *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003.
- Demirci, Mustafa. "'Abdullah İbnü'l Mukaffa'nın Risâletü's-sahabe Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme.'" *İstem*. Yıl 6, Sayı 12 (2008): 217-240.
- Demirci, Mustafa. "'Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve Risâletü's-Sahâbesi.'" *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı XXI (2005): 177-148.
- Ergin, Ali Şakir. "'Abdülhamit el-Kâtib.'" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt I (1998): 225.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufi Cehşiyari. *el-Vüzera ve'l-küttab*, thk. Mustafa es-Sekka, Mustafa el-Babi el-Halebi (Kahire 1980).
- Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim. *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şuveyymi. (Tunis : ed-Dârü't-Tunisiyye 1985/1405).
- Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa'. *el-Edebü's-sagir ve'l-edebü'l-kebir*. (Beyrut : Daru Sadır 1964/1384).
- Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa' İbnü'l-Mukaffa', Risâletü's-sahâbe; thk. Muhammed Kürd Ali, (Beyrut : Darü'l-Muktebes, 2014/1435).
- İbnü'l Mukaffa. 'el-Edebü'l-Kebîr.' *İslâm Siyaset Üslûbu*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- İbnü'l Mukaffa. 'Risâletü's-sahâbe.' *İslâm Siyaset Üslûbu*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Kristó-Nagy, István T. "'Reason, Religion and Power in Ibn al-Muqaffa.'" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*. Volume 62 (3), (2009): 285–301.
- Lowry, Joseph E. "' The First Islamic Legal Theory: Ibn al-Muqaffa' on Interpretation, Authority, and the Structure of the Law.'" *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 128, No.

1 (Jan. - Mar., 2008): 25-40.

Marín-Guzmán, Roberto. "The 'Abbasid Revolution in Central Asia and Khurāsān: An Analytical Study of The Role of Taxation, Conversion, and Religious Groups in its Genesis.'" *Islamic Studies*, Vol. 33, No. 2/3, Special Issue on Central Asia (Summer-Autumn 1994): 227-252.

Schacht, Joseph. *İslam Hukuku'na Giriş*. trc. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener. Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977.

Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: The Clarendon Press, 1964.

Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: The Clarendon Press, 1975.

Yousefi, Najm al-Din. "Islam without Fuqahā': Ibn al-Muqaffa' and His Perso-Islamic Solution to the Caliphate's Crisis of Legitimacy (70–142 AH/690–760 CE)." *Iranian Studies*. Vol. 50, No. 1 (2017): 9-44.

Doç. Dr.

Erhan ALPASLAN

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7251-6733>Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
ealpaslan@ksu.edu.trYüksek Lisans Öğrencisi
Hilal KOCAOĞLANORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5569-9475>Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
hilalkocaoglan27@gmail.comBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 15/02/2022 18/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1074128>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Atatürk'ün Vefatının Gaziantep ve Maraş Kamuoyundaki Yansımaları

The Impact of Ataturk's Death on the Public Opinion in Gaziantep and Maraş

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk 1881 yılında Selanik'te doğmuş ve 10 Kasım 1938 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini kapayarak ebediyete intikal etmiştir. Türk Milleti, devletin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Atatürk'ün vefat haberini ülke çapında büyük bir üzüntü ile yaşamıştır. Halk, Ulu Önderini ve kahramanca çarpışan gazisini kaybetmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türk Kurtuluş Mücadelesinin daha ilk günlerinden beri İngiliz ve Fransız işgalleri altında kalan Antep ve Maraş'ı hiçbir zaman yalnız bırakmamış, her fırsatta bu bölgedeki işgallerin haksız olduğunu ulusal ve dünya kamuoyuna aktarmaya çalışmış, bölge halkının işgallere karşı önce protesto ve mitinglerle tepki göstermesini istemiş ardından işgallere karşı halkın her türlü vasıtaya başvurarak bilfiil kendilerini müdafaa etmelerini istemiştir.

Yüce Halaskarın vefatı tüm yurdu derinden etkilerken, Millî Mücadelenin en önemli cephelerinden biri olan Güney Cephesi'nde düşmana karşı kahramanca çarpışan ve Atatürk'e karşı vefa borcu olan Gaziantep ve Maraş halkını da yasa boğmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat haberinin alınmasıyla birlikte Gaziantep ve Maraş'ta Atatürk için bir merasim töreni hazırlanmıştır. Bu büyük yası en iyi yansıtan kaynaklardan biri de dönemin gazetelerdir. Ulusal basında Atatürk'ün vefatı ile ilgili geniş çapta haberler yer alırken aynı

ATIF: ALPASLAN Erhan, KOCAOĞLAN Hilal, "Atatürk'ün Vefatının Gaziantep ve Maraş Kamuoyundaki Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (216-247)

CITE: ALPASLAN Erhan, KOCAOĞLAN Hilal, "The Impact of Ataturk's Death on the Public Opinion in Gaziantep and Maraş", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (216-247)

şekilde yerel basında da söz konusu vefat ile ilgili gazetelerde haberler yayınlanmıştır. Bu çalışmanın amacı Atatürk'ün vefatının Gaziantep ve Maraş kamuoyundaki yansımalarını, dönemin yerel basını ve diğer kaynakların ışığında ele alarak ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk'ün vefatı, Gaziantep, Maraş.

Abstract

The founder of the Turkish Republic State, the Great Leader Mustafa Kemal Ataturk, was born in Thessaloniki in 1881 and was taken to eternal life on November 10, 1938 at Dolmabahçe Palace. The Turkish nation has experienced great sadness throughout the country, hearing the news of the death of Atatürk, the founder of the state and the first President of the state. The people have lost their great leader and his heroic fighting veteran. Gazi Mustafa Kemal Ataturk has never left Antep and Maras alone, who have been under British and French occupation since the early days of the Turkish Liberation struggle, and has tried to pass on to national and world public that the occupations in this region that were unfair at every opportunity. He wanted the people of the region to react first with protests and demonstrations against the occupation, and then he asked the people to defend themselves, using all means against the occupation.

While the passing of the Great Savior deeply affected the entire nation, Gaziantep and Maras, who fought heroically against the enemies in the South Front, one of the most important fronts of the national struggle, and owed to Ataturk, went into mourn, too. A ceremony was prepared for Atatürk in Gaziantep and Maras after the news of Mustafa Kemal Ataturk's death. One of the sources that best reflect this great mourning is the newspapers of the period. The national press has a wide range of news about the death of Atatürk, while local media have also published news about the death in the newspapers. The aim of this study is to reveal the reflections of Atatürk's death in Gaziantep and Maraş public opinion, in the light of the local press of the period and other sources.

Keywords: Atatürk's death, Gaziantep, Maras.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 tarihinde ebediyete intikal etmiştir. Bu durum Türk halkında büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Atatürk'ün 21 Kasım 1938 tarihinde Ankara'da yapılan resmi cenaze töreni ile birlikte tüm yurttaki aynı anda törenler yapılmıştır. Türk milleti, kurtarıcısını, devletin kurucusunu, inkılapçı liderini gözyaşları içinde son yolculuğuna uğurlamıştır.

Yapılan çalışmada Atatürk'ün hastalığı ve vefatı ile ilgili bilgiler verilmiş ve kamuoyuna bu üzücü olayın nasıl yansıdığı açıklanmıştır. Ülke toprakları içerisinde derin bir üzüntüye sebebiyet veren Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının, çalışmanın kapsamı olan Gaziantep ve Kahramanmaraş'ta nasıl karşılandığı, tarih boyunca ortak kültüre sahip bu iki şehrin, Gazi'nin ardından ortak ızdırıp yaşandığı teması vurgulanmıştır. Bu ortak

ızdırıp anlatılırken dönemin yerel gazetelerinden yararlanılarak konunun ele alınması amaçlanmıştır.

1. Atatürk'ün Hastalığı ve Vefatı

Mustafa Kemal, daha eğitim aldığı yıllarda Osmanlı Devleti'nin sancılı dönemlerinin etkisini hissetmiştir. Özellikle askeri eğitime yönelmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nin zor durumunda olduğunun farkına varmıştır.¹

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkınca, Türk toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlamıştır. Askeri bir dehaya sahip olan Mustafa Kemal Atatürk² şüphesiz ki bu niteliklerinin bir sonucu olarak yenilmiş ve silahları elinden alınmış bir orduyu zafere ulaştırmıştır.³ Osmanlı Devleti'nden kalan bir enkazın üzerine yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur.⁴ Mustafa Kemal Paşa vatana, millete büyük hizmetler vermiş⁵, başlatmış olduğu Milli Mücadele Hareketini başarı ile tamamlayarak, kurduğu yeni devletle taçlandırmıştır.⁶ Ayrıca askeri ve siyasi başarılarının yanında sosyal ve kültürel alanda da inkılaplar gerçekleştirmiştir.⁷ Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine yükseltmek için uğraşan büyük bir devrimci olmuştur.⁸

Göstemiş olduğu mücadeleler sırasında, savaşlarda pek çok kez yara alan Mustafa Kemal Paşa Trablusgarp Muharebesi sırasında gözlerinden rahatsızlık geçirmiş, at tepmesi sebebi ile yara almış ve sağ koluna kurşun isabet etmiştir.⁹ Çanakkale Conkbayırı'nda düşmanın yoğun topçu ateşi altında bir şarapnel parçası sağ göğsüne saplanırken göğsünde taşıdığı saati sayesinde kurtulmuş, Sakarya Savaşı sırasında ise attan düşmesi sebebi ile kaburga kemiği kırılmıştır. Yaşamış olduğu bu travmaların yanında genç yaşlarında böbrek rahatsızlığına yakalanan Mustafa Kemal Paşa'nın bu hastalığı sürekli olarak nüksetmiştir.¹⁰ Atatürk 1937'den önce sıhhati konusunda önemli sayılabilecek büyük rahatsızlıklar yaşamamakla birlikte 1923'te ilk kez kronik spazm geçirmiştir.¹¹ Geçirdiği kalp rahatsızlığının çok çalışmasından kaynaklı yorgunluk sebebi ile olduğu teşhis edilmiştir. Yine doktorların teşhis ettiği dalak büyümesinin yaşadığı sıtma hastalığından başka vatan için vermiş olduğu mücadele ve görevler sırasında aldığı enfeksiyondan kaynaklandığı

-
- 1 Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959, s. 8.
 - 2 Yüksel Yıldırım, "10 Kasım 1938: Büyük Kaybın Urfa İline Yansıması", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 36, 2018, s.164.
 - 3 Eren Akçiçek, "*Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü*", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 1.
 - 4 Mithat Aydın, "Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi Dergisi*, Sayı 12, 2016, s. 177.
 - 5 Uğur Üçüncü, "Atatürk'ün Cenaze Merasimi Sırasında Türkiye'de Yapılan Matem Törenleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XII, Yaz 2013, Sayı 1, s. 80.
 - 6 Burak Şimşek, "*Tek Parti Döneminde 10 Kasımlar (1938-1950)*", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007, s. 4.
 - 7 Üçüncü, "Atatürk'ün Cenaze Merasimi", s. 80.
 - 8 İbrahim Çakır, "*Atatürk'ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları*", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2007, s. 1.
 - 9 Hakan Uzun, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 43, 2009, s. 532.
 - 10 Akçiçek, "*Atatürk'ün Sağlığı*", s. 131-152.
 - 11 Bilal Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1-5.

belirtilmiştir.¹² 1927’de Nutuk’u hazırladığı sırada çok fazla sigara tüketimine bağlı olduğu düşünülen anjin rahatsızlığına yakalanmıştır.¹³

Kendisini milletine, vatanına adayan Mustafa Kemal Paşa’nın memleket meselelerine kafa yorması; savaşlarla, mücadelelerle geçen ömründe sağlığının bozulmasına sebep olmuş ve vücudu ciddi tepkiler vermeye başlamıştır.¹⁴ Mustafa Kemal’in 1937’de yaşadığı bazı sağlık problemleri doktorları tarafından ilk aşamada yapılan araştırmalarda henüz ne tür bir rahatsızlık olduğu konusunda netlik kazanamamıştır.¹⁵ 1937 yılının sonlarına doğru giderek belirginleşen hastalığı sebebi ile Mustafa Kemal Paşa’nın genel durumu sürekli olarak halsiz ve yorgun seyretmiştir.¹⁶ Atatürk’ün artan şikâyeti ve ağrıları, o dönemde yanında bulunan Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak’ın hatıralarında; bilhassa yorgunluk ve halsizlik belirtilerinin giderek arttığı, gündün güne zayıflamaya başladığı, sık sık yüksek ateşlenmenin olduğu ve ara ara burun kanamaları yaşadığı şeklinde belirtilmiştir.¹⁷ İştahı oldukça azalan, rengi solan, idrarından kan gelen ve kaşıntı şikâyeti de başlayan¹⁸ Mustafa Kemal Paşa’nın Dolmabahçe Sarayı’nda 1937 yılında Türk Tarih Kurumu Kongresi’nin toplandığı günlerde evine çok yakın bulunan (100-150 metre) sarayın giriş salonuna dahi özel aracı ile gidip geldiği görülmüştür.¹⁹ Basamakları fazla olmayan merdivenleri çıkmakta güçlük çektiğinden dolayı Çankaya Köşkü ve Dolmabahçe Sarayı’na asansör yaptırılmıştır.²⁰

Bu süreçte ilaç tedavisi gören Atatürk, ciddi sağlık sorunlarına rağmen memleket meselelerini bir an dahi aksatmayarak çalışmalarına devam etmiştir. Hatay’da yaşanan sorunların yoğunluk kazandığı günlerde²¹ *“milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, Büyük... Milli davamız dediği”* sorun için ömrünün son yılını bu konuda çözüm arayışları içerisinde geçirmesi sağlığını tamamen yitirmesine neden olmuştur.²²

Atatürk’ün burun kanamalarının artarak devam etmesi, kasıktan dizlerine doğru bacak iç kısımlarında şiddetle devam eden kaşıntısı kullandığı ilaçların bir sonuç vermediğini göstermiştir. Kaşıntının cilt rahatsızlığından kaynaklandığını düşünerek²³ kaplıca suyunda şifa aramış ve tedavi için 21 Ocak 1938 tarihinde Yalova Termal Oteline gitmiştir.²⁴ Atatürk’ün rahatsızlığıyla ilgili ilk teşhis, kaplıca doktoru olan Nihat Reşad Belger

12 Akçiçek, *“Atatürk’ün Sağlığı”*, s. 131-152.

13 Şimşir, *Atatürk’ün Hastalığı*, s. 1-5.

14 Çakır, *“Atatürk’ün Ölümünün”*, 2; Şimşek, *“Tek Parti”*, s. 4.

15 Ünaydın, *Atatürk’ün Hastalığı*, 8-9.

16 Tahir Kodal, *“Atatürk’ün Ölümü ve Denizli Kamuoyu”*, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, 1999, s.18.

17 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 684-692.

18 Akçiçek, *“Atatürk’ün Sağlığı”*, s. 175.

19 Aydın, *“Atatürk’ün Son Hastalığı”*, s. 177-178.

20 Yunus Emre Tekinsoy, *“Atatürk’ün Vefatı Nedeniyle Tokat, Turhal ve Zile’de Yapılan Merasimler”*, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2014, s. 172.

21 Ebru Güher, *“Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün Vefatının Kamuoyuna Yansımaları”*, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, 2018, s. 97.

22 Mithat Aydın ve Cengiz Akseki, *“Türk Ulusal Basınına Göre 1938’de Hatay ve Atatürk’ün Ölümünün Hatay’daki Yansıması”*, *Belgi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 15, 2018, s. 656-657.

23 Aydın, *“Atatürk’ün Son Hastalığı”*, s. 179.

24 Akçiçek, *“Atatürk’ün Sağlığı”*, s. 179-180.

tarafından konulmuştur. Doktor Nihat Reşad Belger yaptığı tetkikler sonucunda teşhisini burada netleştirmiştir. Atatürk'ün sağlık durumunun netleşmesini Belger şu sözlerle ifade etmiştir; “Atatürk kaşıntısı için geldiği Yalova’da geceyi termal oteldeki apartmanında geçirdi. Ertesi sabah otelde kendisine özel olarak yaptırılan banyo dairesine girmiş ve sonra beni çağırmıştır yanına. Şikâyetlerini bana bildirdi. Kaşıntısına çare bulmamı istiyordu. Dedim ki; müsaade buyursanız önce zat-ı devletlinizi bir muayene edeyim. Peki, iyi dedi. Yaptığım tetkikler sonucunda vücudunda egzama, ürtiker, erytheme gibi belirtiler bulmadı. Atatürk'ün yaşayış tarzını göz önünde bulundurduğum için bacaklardan sonra karnını ve bilhassa karaciğerini muayeneye koyuldum. Ve derhal gördüm ki Atatürk'ün karaciğeri üç parmak kadar büyümüş ve sertleşmiştir. Muayene bitti dedim, Atatürk: doktor kaşıntının sebebini buldunuz mu dedi evet efendim dedim. Bu kaşıntının yemek ve bilhassa içmekle ilgili olduğunu arz ettim. Buna emin misiniz diye sordu. Efendim kanaatim o kadar kat'idir ki bu teşhisimin isabetinde şüphenin gölgesi bile yoktur dedim. Karaciğeriniz büyümüş ve sertleşmiştir. İşte bu sebeple kaşıntınızın nedeni budur.”²⁵ Atatürk'ün şahsi doktoru olan Neşet Ömer İrdelp Yalova'ya davet edilerek Atatürk'ü muayenesinden sonra Belger'in teşhisini onaylamıştır.²⁶ Atatürk'ün siroza yakalandığı ve tedavisine bir yıl kadar geç kalındığı tespit edilmiştir.²⁷

Yalova'da geçirdiği on iki günlük süre içerisinde hastalığın seyrinde yaşanan olumlu gelişmeler sonucu Atatürk'ün kaşıntısı da oldukça hafiflemiştir. Bununla birlikte en az üç haftalık olan tedavi sürecine uymayarak devlet işleri sebebi ile önce Bursa'ya, ardından İstanbul'a hareket etmesi yolculuk esnasında zatürreye yakalanmasına neden olmuştur. Şiddetli öksürük, nefes almakta güçlük, göğsünde ağrı sebebi ile doktorları tarafından tedavi edilmiş ancak yaşadığı ciddi sağlık sorununa rağmen rahatsızlığını atlatmadan Ankara'ya gelen Yugoslavya Başbakanı Stodinoviç ile görüşmek üzere Ankara'ya gitmiştir. Ankara'da iken Celal Bayar Atatürk'e Alman ve Fransız doktor getirterek tedavi olmasını teklif etmiş ancak²⁸ Atatürk, ortada Hatay meselesi varken hastalığının dış ülkelerde duyulmasını da uygun görmeyerek²⁹ Tıp Kongresindeki Türk doktorlar tarafından muayene olmak istemiştir. Atatürk'ün, muayene sonucunda verilen tedaviyi tam olarak uygulamaması sonucunda Celal Bayar tarafından yabancı doktorun daha katı kurallar çerçevesinde tedavi gerçekleştirebileceği düşünülerek³⁰ Fransız Prof. Dr. Fiessinger Ankara'ya davet edilmiştir. Fiessinger, yapmış olduğu muayene sonucunda Atatürk'e bir buçuk ay istirahat raporu vermiştir.³¹

Atatürk'ün hastalığı konusunda duyumların yanı sıra basında yer alan haberlerin artması üzerine hükümet tarafından durumun gizlenmesine gerek kalacak bir durumun kalmadığı kanısına varılmıştır. Başta yabancı diplomatlara olmak üzere Türk kamuoyuna

25 Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*, s. 10-11.

26 Akçiçek, “*Atatürk'ün Sağlığı*”, s. 179-180.

27 Nebahat Oran Arslan, “Bir Liderin Ölümü: Kars Gazetelerinde 10 Kasımlar (1938-1960)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 48.

28 Aydın, “*Atatürk'ün Son Hastalığı*”, s. 179-180.

29 Akçiçek, “*Atatürk'ün Sağlığı*”, s. 187.

30 Aydın, “*Atatürk'ün Son Hastalığı*”, s. 179-180.

31 Yıldırım, “10 Kasım 1938”, s. 164.

da bir açıklama yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Anadolu Ajansı 30 Mart 1938’de şu haberi yayınlamıştır; “*Türkiye Reisicumhuru Atatürk, geçen Ocak ve Şubat aylarındaki Yalova, Bursa ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdir; Ankara’ya avdetleri grip nüksettiğinden konsültasyon için Fransa’dan Prof. Fiessinger davet edildi. Prof. Fiessinger, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk’ün sıhhatinde ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tespit etmiş ve kendilerine bir buçuk ay kadar istirahat tavsiyesini kâfi görerek avdet etmiştir.*”³²

Atatürk, doktorların istirahat vermesine rağmen Hatay’ın vatan topraklarına katılmasını çok isteyerek Hatay sorunu dâhilinde Güney gezisi için³³ Mersin ve Adana illerine düzenlediği bir seyahate çıkmıştır. Uzun yolculuğun ve aynı zamanda hava sıcaklığının fazla olması sebebiyle hastalığı iyice ilerleyen Atatürk, İstanbul’a dönüşünün akabinde doktorları tarafından Savarona yatında dinlenmeye ve tedaviye alınmıştır.³⁴ Ancak bu süreçte siroz hastalığının ikinci safhası başlamıştır. Yapılan tedavilere rağmen sonuç alınamaması ve durumun daha da kötüye gitmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın Savarona’daki tedavisi sonlandırılarak Dolmabahçe Sarayı’na getirilmiştir.³⁵ Atatürk’ün buradaki tedavisi için uzman doktorlar görevlendirilmiştir. 1938 yazı itibari ile Atatürk’ün hastalığı halk arasında duyulmuş ve yayılmıştır.

Hastalığına rağmen Dolmabahçe Sarayı’nda devlet işlerini aksatmayan Mustafa Kemal Paşa’nın Ekim ayının son günlerinde sağlık durumu kötüleşmiştir.³⁶ Almanya ve Avusturya’dan getirilen doktorlar da hastalığın tedavisinde bir çözüme ulaşamamış, Ata’nın hastalığı nedeni ile karnında biriken suyun alınması gerekmiştir. Atatürk bu işlem öncesinde³⁷ 5 Eylül 1938’de vasiyetnamesini imzalamıştır.³⁸ 7 Eylül’de ilk defa karnından su alma işlemi gerçekleştirilmiş, iki gün rahatlayan Atatürk’ün karnı tekrar su toplamıştır. 22 Eylül’de yeniden su alma işlemi yapılmış ancak hastalığın seyri olumsuz ilerlemiştir. Atatürk bu süreçte 16 Ekim’de geçirmiş olduğu ilk koma olan ve 3 gün süren komaya kadar ülke sorunları ile ilgilenerak makamlarla ve kişilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. İlk komayı atlattıktan sonra Cumhuriyet’in 15.yıl dönümü sebebi ile Ankara’ya gitmek istemiş ancak doktorları tarafından uygun görülmemeye izin verilmemiştir. İlerleyen günlerde karnının yeniden su toplaması sonucunda yaşadığı kalp sıkışmasını nefes darlığı takip etmiştir.³⁹ Cumhuriyet’in 15. yıl kutlamaları da 1938 yılı için eskilere nazaran buruk bir kutlama şeklinde geçmiştir. Çünkü Atatürk’ün rahatsızlığının 18 Ekim’den itibaren yerel ve ulusal basında yer almasıyla halk her gün Kahraman Atasını kaybetme korkusuyla uyanmıştır.⁴⁰

32 Şimşir, *Atatürk’ün Hastalığı*, s. 17-18.

33 Çakır, “*Atatürk’ün Ölümünün*”, s. 62.

34 Şimşir, *Atatürk’ün Hastalığı*, s. 83-85.

35 Kodal, “*Atatürk’ün Ölümü*”, s. 18.

36 Üçüncü, “*Atatürk’ün Cenaze*”, s. 80.

37 Kodal, “*Atatürk’ün Ölümü*”, s. 18.

38 Oran Arslan, “*Bir Liderin Ölümü*”, s. 48.

39 Aydın, “*Atatürk’ün Son Hastalığı*”, s. 187-193.

40 Akşam Gazetesi, 19 Ekim 1938.

Durumun kötüye gitmesi ile 7 Kasım günü Atatürk'ün karnından son kez su alma işlemi yapılmıştır. Aradan yaklaşık 7-8 saat geçtikten sonra komaya girmiş, 8 Kasım günü gözlerini açmış,⁴¹ başucunda bekleyen Dr. İrdelp'e bakarak "aleykümesselam" dedikten sonra kendine gelememiştir.⁴² Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde saat 09.05'te ebediyete intikal etmiştir.⁴³

Mustafa Kemal'in vefatından önceki son dakikaları hakkında Hasan Rıza Soyak şunları belirtmiştir; "göğsü durmadan inip çıkıyordu ve odada bütün sarayda tam bir sükûnet vardı. Hıçkırık sesleri duyuluyordu. Saat tam 9'u 5 geçe birdenbire gözleri açıldı. Bir an sert bir hareketle başını sağa çevirdi. İlahi bir aşk ile bağlandığı ve inandığı aziz Milleti'ni son defa askerce selamladı. Birkaç saniye sonra da o azametli varlık ölümsüz hayatına kavuştu."⁴⁴

Atatürk'ün hastalığı esnasında tedavisi için görevlendirilen hekimler arasında; Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. Abravaya Marmaralı, Dr. Mehmet Kâmil Berk yer almıştır.⁴⁵ Bu doktorlardan oluşan kurulun hazırlamış olduğu rapor: "Reisicumhur Atatürk'ün umumî hallerindeki vehamet dün gece 24'te neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün, 10 İkinci Teşrin (Kasım) 1938 Perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe büyük şefimiz derin koma içinde terk-i hayat etmişlerdir" şeklinde bildirilmiştir.⁴⁶

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümü bir hükümet tebliği olarak Başvekil emri ile Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla içişleri Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulmuş ve tebliğ de Atatürk'ün ölümünden duyulan üzüntü ifade edilerek devletin ve özellikle bilhassacumhuriyetinsürekliliğiyle ilgili endişe duyulmaması gerektiğinedikkatçekilmiştir.⁴⁷ 1938'in 10 Kasım sabahında Atatürk'ün vefatından ilk olarak İstanbul'da yaşayan Türk milleti Dolmabahçe Sarayındaki Cumhurbaşkanlığı forsunun yarıya indirilmesiyle haberdar olmuş ve halk arasında bu haber büyük bir üzüntü gözyaşları sel içerisinde karşılanmıştır.⁴⁸ Atatürk'ün ölüm haberi yalnızca İstanbul'da değil tüm yurttan tarifsiz bir üzüntü ile karşılanmıştır. Bayraklar yarıya kadar indirilmiş, eğlence yerleri kapatılmış, yurdun her bölgesinden TBMM'ye, Başbakanlığa, Hükümet'e taziye mektupları çekilirken yurdu gençlere emanet eden Atatürk'ün vefatı haberi üzerine gençler matem mitingleri düzenleyerek Atatürk'ün eserlerinin korunacağına dair yeminler etmişlerdir.⁴⁹ Sinema, tiyatro ve bütün eğlence yerleri ile içkili lokantalar, mağazalar, dükkânlar kapatılarak milli

41 Şimşek, "Tek Parti", s. 4.

42 Çakır, "Atatürk'ün Ölümünün", s. 77.

43 Melih Tinal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt VII, Sayı 16, 2008, s. 25-26.

44 Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 699.

45 Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 1985, s. 543.

46 Tinal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri", s. 26.

47 Uzun, "Liderine Ağlayan Bir Ulus", s. 533.

48 Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938.

49 Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kasım 1938.

yas ilan edilmiştir.⁵⁰

Atatürk'ün vefatı üzerine doktorları Atatürk'ün yüzünün ve sağ elinin kopyalarını alırken, otopsiye hiçbir şekilde ihtiyaç duymayarak 11 Kasım'da defnedilinceye kadar na'sının bozulmaması için tahnit edilmiştir.⁵¹ Atatürk'ün naaşının nereye defnedileceği konusu gündeme gelmiş ve başlangıçta net bir karar olmamakla birlikte Atatürk'ün bu konuda bir vasiyetinin olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında Atatürk'ün naaşının Çankaya Köşkü yanında, Ankara Kalesi'nin ortasına denk gelebilecek, meclis eski binasının bahçesinde ya da orman çiftliğinde inşa edilmesine dair farklı fikirler ortaya çıkmıştır.⁵² Atatürk'ün cenaze merasiminde nasıl bir yol izlenileceğine dair program TBMM'de yapılan görüşmeler sonucunda bir karara varılmıştır.⁵³

Atatürk'ün cenaze namazı 19 Kasım'da kılınmış, ancak Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'in yayınladığı genelge ile Atatürk için 21 Kasım 1938'de resmi cenaze töreni yapılacağı bildirilmiştir.⁵⁴ Atatürk'ün naaşı katafalka konularak, Dolmabahçe Sarayı'nda 16-18 Kasım tarihlerinde Türk halkının Atatürk'ü son kez görüp saygı ve şükranlarını sunması için ziyarete açılmıştır. 19 Kasım 1938 günü Sarayburnu rıhtımından Yavuz zırhlısına nakledilen Atatürk'ün naaşı İstanbul'dan İzmit'e taşınarak denizden yapılan tören programı gerçekleştirilmiştir. İzmit'ten Ankara'ya tren yolu ile 20 Kasım 1938 günü gelen Atatürk'ün Türk Bayrağına sarılı tabutu TBMM önündeki katafalka konularak resmî tören 21 Kasım Pazartesi günü yapılmıştır. Buradaki cenaze töreninden sonra Atatürk'ün naaşı geçici kabri olan Etnografya Müzesi'ne taşınmıştır.⁵⁵ On beş yıl sonra ise naaşı Anıtkabir'deki mezarı olan ebedi mekânına nakledilmiştir.⁵⁶

2. Atatürk'ün Vefatının Gaziantep Kamuoyundaki Yansımaları

Aziz kurtarıcı Atatürk'ün vefatı tüm yurdu derinden etkilerken Gaziantep'i de yasa boğmuştur. Mustafa Kemal Paşa, *"Türküüm diyen her şehir, her kasaba ve en küçük Türk köyü Gaziantep'li kâhramanlık misali olarak alabilirler"*⁵⁷ dediği Gaziantep'lilerin fahri hemşerisiydi. 26 Ocak 1933 tarihinde Gaziantep'e gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa; Gaziantep Şehir Meclisi'nin Gaziantep halkının Yüce Halaskara duyduğu sonsuz minnet ve şükranlarını ifade etmek adına almış olduğu karar sonucunda, kendisine teklif edilen Fahri Hemşerilik Beratını memnuniyetle kabul etmişti. Bunun yanında Gaziantep'i bir kat daha şereflendiren durum Mustafa Kemal Paşa'nın nüfus kaydının Gaziantep Bey Mahallesi'nin 41 numaralı hanesine tescil edilmiş olmasıydı. Atatürk'ün; *"Ben Gaziantep'li gözlere nasıl öpmem ki onlar yalnız Antep'i değil bütün vatanı kurtardılar"* sözlerine

50 Güher, "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi", s. 98.

51 Kocatürk, "Atatürk'ün Son Günleri" s. 596-598.

52 Tan Gazetesi, 11 Kasım 1938.

53 Cumhuriyet Gazetesi, 14 Kasım 1938.

54 Tinal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri", s. 26.

55 Figen Atabey, "Atatürk'e Denizden Yapılan Cenaze Töreni", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 28; Sayı 83, 2012, s. 19-24.

56 Oran Arslan, "Bir Liderin Ölümü", s. 49.

57 Hulusi Yetkin, *Gaziantep İçin Söylenenler*, Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep, 1969, s.15.

mazhar olduđu⁵⁸ Gaziantep'li, 10 Kasım 1938 günü Adaşları olan Gazi'yi kaybetmenin acısı ile derinden sarsılmışlardır.

Dönemin yerel basın organı olan Gaziantep Gazetesi 11 Kasım 1938'de çıkarmış olduğu sayıda, Atatürk'ün vefatını, “*Atamızı, En Büyüğümüzü Kaybettik*” “*Yasların En Büyüğünü Tutuyor, Acıların En Dayanılmazını, en müthişini çekiyoruz*” başlığı ile kamuoyuna duyurmuştur.

Bu başlığın altında “Atatürk” başlıklı Ali Nadi Ünler'in kaleme aldığı Atatürk'ün vefatı ile ilgili yazı yer almıştır: “*Büyük şefimiz, Atamız, En büyüğümüzün ebediyen aramızdan ayrıldığını görmekte duyduğumuz elem ve ıstırap kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyük ve derindir. O bizim Atamız, koruyucumuz, kurtarıcımız, hayatımız, ruhumuz, en büyük güvencimizdi. Onu kaybetmekle öksüz, kimsesiz kaldık. Ruhsuz bir beden, cansız bir cesede döndük. Bu müthiş felâketin acısı, ana, baba, evlat acısından daha yakıcı, daha çok kavurucudur.*” ifadeleriyle başlayan yazıda Atatürk'ün Türk ve dünya tarihinde eşi olmayan, insanların üstünde bir insan olduğuna ve onun her çağda tarihin en büyük siması olarak ebediyete taşınacağına değinilerek, bundan sonra yaşamının tek anlamının Atatürk'ün en kıymetli emanetini, Türkiye Cumhuriyeti'ni yaşatmak, ilerletmek ve Ata'nın izinde yürümek olduğuna vurgu yapılmıştır. Yazı, “*Kurtarıcını, en büyük evladını kaybettin, Türk milleti, sen sağ ol*” sözleri ile noktalanmıştır.⁵⁹

Gazetenin ara başlığında Atatürk'ün ölüm raporuna ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Hükümet Beyannamesi'ne yer verilmiştir. Hükümet Beyannamesi'nde; müdavi (tedavi eden) ve müşavir (danışman) doktorların son raporunun Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığına değinildikten sonra, “*Bu acı hadise ile Türk vatani Büyük yapıcısını, Türk milleti Ulu Şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak tarife sığmayan bu ziyadan dolayı en derin taziyetlerimizi sunarız. Kederimizin tesellisini ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımıza hizmette ararız. Şurasını her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'sidir. Hükümetimiz içinde bulunduğumuz bu mühim anda, bugüne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başındadır. Müesses olan nizam ve vaziyeti idame hususunda büyük Türk milletinin hükümetle yekvücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur... Ebedi Türk milleti onun eserini ebediyetle yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli vediası olan Türkiye Cumhuriyeti'ni daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Atatürk'ü tarihinde ve gönlünde daima yaşatacaktır.*” ifadeleri ile Türk milletine baş sağlığı dilenmiştir.⁶⁰

“Memlekette Matem” başlıklı ara haberde Atatürk'ün vefatı sebebi ile gerek Ankara'da gerek mülhakatında bütün resmi dairelerin, elçiliklerin, konsoloslukların, parti evlerinin ve Halkevlerinin bayraklarını yarıya indirdiği duyurularak, dış devlet temsilcilerinin gönderdikleri taziye mektuplarına ve Abdülhalik Renda'yı ziyaret ederek defteri mahsusayı imzalamalarına değinilmiştir.⁶¹

58 Mehmet Solmaz, *Atatürk Gaziantep'te*, Gaziyurt Matbaası, 2002, s. 92-142.

59 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 529, 1938, s. 1.

60 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 529, 1938, s. 1.

61 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 529, 1938, s. 1.

Gaziantep Gazetesi'nin 18 Kasım 1938 tarihli sayısında Atatürk'ün cenaze töreni, "Büyük Şef'in Cenaze Töreni 21 Kasım'da Ankara'da Yapılacak" başlığı ile duyurulmuştur. Gazetede ara başlık olarak; "Cenaze Törenine İştirak İçin Şehrimizden Bir Heyet Gitti" haberi yer almıştır. Buna göre; Atatürk'ün 21 Kasım Pazartesi günü olan cenaze törenine Gaziantep'i temsilen Ata'ya son görevlerini yerine getirmek üzere Belediye Başkanı Hamdi Kutlar'ın başkanlığında CHP İlyönkurul üyelerinden Eczacı Bay Asaf Erkılıç, Halkı temsilen Nuri Pazarbaşı, yine Parti İlyön Kurul üyesinden Dr. Abdülkadir Göksel, Lise öğretmenlerinden Süreyya, Hüseyin Bayaz, İsmetpaşa ilkokulu öğretmeni Doğan Aytaç, Ankara'ya gitmişlerdir.⁶²

Gazetenin üçüncü sütununda, "İstanbuluların Son Tazim Geçişi" adlı başlıkta, Atatürk'ün Türk Bayrağı'na sarılı bulunan naaşının 16 Kasım'da Dolmabahçe Sarayı'nın merasim salonuna indirildiği, başında yüksek rütbeli subaylar tarafından nöbet tutulduğu ve halkın ziyaretine açılarak İstanbuluların gözyaşları içinde Ata'nın tabutunun önünden geçerek yapmış oldukları ziyaretleri bildirilmiştir. Yine gazetede, "İstanbul'da yapılacak büyük tören" ara başlığındaki yazıda; Atatürk'ün cenazesinin 19 Kasım günü Dolmabahçe Sarayı'ndan top arabasına yüklenerek cenaze alayı ile Sarayburnu'na götürülmesini, Sarayburnu rıhtımı üzerinden Yavuz Amiral gemisine nakledilerek İzmit'e taşınacağını, bu sırada yapılan törene hava filolarının da eşlik edeceğini, buradan da törenle trene nakledilerek Ankara'ya kadar bütün şehir, kasaba ve köylerde selamlanacağını ve gece meşalelerin yakılacağını yazarak, cenaze alayının teşkiline de yer vermiştir. Atatürk'ün Ankara'da yapılacak cenaze törenine bütün devletlerin birer heyetle katılacağı gazetede yer almıştır.⁶³

18 Kasım 1938 tarihli gazetenin ikinci sayfasında "Atatürk'ün Hayatı" başlıklı yazı yer almıştır. "Ebedi Şef'e Dünya Matbuatı Sahifeler Tahsis Ediyor" ara başlığındaki yazıda; Ata'nın ölümü dolayısı ile bütün dünya matbuatının Atatürk'ü sayfalarına taşıdığı ve yapmış olduğu inkılapları saygı ve takdirle andıklarından bahsedilmiştir. Yine "Gençliğin Teessür ve Heyecanı" ara başlığında; İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin üniversitede 13 Kasım'da yaptıkları toplantıda Atatürk'ün vefatının gençlik üzerinde yarattığı acıyla ilgili nutuklar söylediklerine değinilirken, 14 Kasım'da Taksim Abidesi önünde toplanan on binlerce üniversite öğrencisinin abideye çelenk koyarak Atatürk'e ve onun yüksek eserlerine bağlılıklarını haykırdıkları ve Büyük Şef'in gençliğe emanet ettiği Türkiye Cumhuriyetini koruyacaklarına gözyaşları içinde ant içtiklerine yer verilmiştir.⁶⁴

Gaziantep Gazetesi 18 Kasım'daki sayısında "Şehrimizde Umumi Matem" başlıklı haberinde Atatürk'ün vakitsiz ölümünün yurdun her köşesinde olduğu gibi Gaziantep'te de derin üzüntü ve matem havası yarattığını yazmıştır. Şehirde süratle duyulan acı haber gözyaşları ve hıçkırıklarla karşılanırken okullarda derse üç gün ara verilmiştir. Şehirdeki eğlence yerleri, sinemalar kapatılırken Gaziantep halkı radyoların başında evlerde, kahvelerde Ankara neşriyatını, Atatürk için söylenen mersiyeleri, nutukları, haberleri dinlemiştir.

62 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 530, 1938, s. 1.

63 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 530, 1938, s. 1.

64 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 530, 1938, s. 2.

Yine aynı haberin altında “*Büyük Şef için şehrimizde pazartesi cenaze töreni yapılacaktır*” başlıklı yazıda Atatürk’ün Ankara’da 21 Kasım Pazartesi günü yapılacak cenaze törenine istinaden Türkiye’nin tüm şehir, kasaba ve köylerinde de cenaze törenleri yapılacağı, bununla birlikte Gaziantep’te yapılacak cenaze töreni programının hazırlandığı bildirilmiştir. Buna göre; pazartesi günü şehirde resmi, özel bütün daire ve kurumların, dükkân ve mağazaların kapatılarak saat 11.00’de Halkevi’nde tören yapılacağı yazılmıştır.⁶⁵

Gaziantep Gazetesi’nin 18 Kasım 1938 tarihli sayısının üçüncü sayfasında “Ebedi Şef’e Hasret Ve Dökülen Gözyaşları” başlığı adı altında ilk sütunda Falih Rıfkı Atay’ın Ulus Gazetesi’ndeki “Atatürk’ün ölümünü görmüş olanlar, bir daha kime ağlayacaksınız” adlı yazısı yer alırken altında Atatürk’ün: “*Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır*”, sözüne yer verilmiştir. Diğer sütunlarda ise İbrahim Alaettin Gövsa’nın, N. Artam’ın Ulus Gazetesi’ndeki şiirlerine yer verilirken, gazete Behçet Kemal Çağlar’ın “İzinde...” adlı şiirini sayfalarına taşımıştır.⁶⁶

Büyük Ata’ya

*Koca bir güneşin akşam olmadan
Dağların ardında sönüşü gibi,
Millete can veren, vatan yaratan
Tanrının göklere dönüşü gibi
Ölümün içimde bir yara, Atam
Derdimi kimlere döküp anlatam!
Vatanın bağları güz rengi aldı,
Dün sabah tan yeri bayraktan aldı,
Ne yıldız, ne güneş görmeyen gözüm,
Odamda resmine takılı kaldı.
Sana can verip de ben ölsem Atam
Derdimi kimlere döküp anlatam!
Güneşsiz parlamaz gökte yıldızlar,
Akşamım karanlık, gündüzüm zindan,
Siyah çatki bağlar analar, kızlar
Matem bürünür koskoca vatan*

65 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 530, 1938, s. 2.

66 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 530, 1938, s. 3.

*Onu sen yaratmış, kurmuşsun Atam,
Derdimi kimlere döküp anlatam!
Ölüm bu vatani koydu Atasız,
Hepimiz öksüzüz, günümüz gece,
İsmi andıkça ağlayacağız,
Dilimizde adın ilk ve son hece
Kör olsun sana yaş dökmeyen Atam.
Derdimi kimlere döküp anlatam!
Bağışla yanıldım, hayır ölmedin
Göklerde değilsin, gönüllerdesin,
“Soyumun kalbine göçeyim” dedim,
Gönülden gelecek her zaman sesin
Her zaman ırkıma büyük Baş Atam,
Tanrılaş gönlümde, tanrılaş Atam.*

N. Artam

İzinde...

*Hey dünya bir yeryüzü! Sarsıl, yarıl, çök,
Neysen bugün göster: Delin, boşan, gök,
Kendini yere çal, parçalan tarih.
Ey Timur, Attilâ, Yıldırım, Fatih,
Alpaslan, İskender, Cengiz, Napoleon.
Ey evvelce ölen yüzlerce milyon
Kâfi değil gökten muhayyel tavaf
Kalkın mezarlardan, toplanın saf saf
Doğrulun, gelen bir eşsiz kahraman,
Doğrulun! geliyor en büyük insan...
O baş burcumuzdu, biz tek hisardık;
Onunla kurtulduk, onunla vardık;
Onunla yaşadık, güldük onunla.*

Biz, on yedi milyon, öldük onunla.
Bütün ışıkları götürdü gurup.
Ve birden hepimiz tek adam olup,
Tutabilmek için onun yerini
Daha yükseltmeye baş eserini
Bir anda dirildik on yedi milyon.
Ha Atatürk ha Türk: Yoktur ona son...
Kaç yıldır Türkçeydi Tanrının dili;
İnsana ne İlâh ne de sevgili
Nede ana- baba aratıyordu:
Her an yaratıyor, yaratıyordu,
Birlikti gönüller ona imanda,
O ateş yanardı her damla kanda.
Yolumuzda öncü, ışık, hızı o.
Elimizden tutan babamızı o,
Ana şefkatiyle seven ilk erdi,
Damarlarda kandı, gözlerde ferdi,
Tekti hepimizdi, bizdendi bizdi,
O bizim başımız her şeyimizdi...
Ecel, alçak ecel, ne yüzle kıydı
Fani olmasaydı o da Tanrıydı
Gerçi et kemikti onun da dışı
Amma semalara denkti bakışı
Saçları alevdi, ruhu alevdi;
Bütün dünya onu tanıyıp sevdi
Dünya baştanbaşa ona hayrandı...
O eşi bir daha gelmez insandı,
40,000 yıldan beri aranan sancak...
Ağlar bir babanın ardından, ancak.
Bir iki çocuğu nihayet beş on;
Biz şimdi öksüzüz on yedi milyon
Kadın erkek, yaşlı genç, çoluk çocuk,

Her göz kan içinde, her beniz uçuk;
Hıçkırık boradır, seldir göz yaşı;
Bugün yere eğik her türkün başı...
Ağartan tek ışık bu kara günü
Senin aziz başın sadık İnönü;
Sen seslendin, ondan doğruldu başlar;
Diyordun; Biz varız, biz; arkadaşlar.
Ata, kanda yaşar, gönülde yaşar;
O gitti, Türklük var, Türklük; Türklük var bir
Ruhumuzda inan, gözümüzde yaş.
Acıda tek kalbiz, ödevde tek baş;
Milyonlarca adlin, tek hedef, tek iz;
Onun dâvasının iradesiyiz;
Eskisinden daha şuurulu, zinde,
Senin ardındayız, onun izinde...
Behçet Kemal Çağlar⁶⁷

Gaziantep Gazetesi'nin 26 Kasım 1938 tarihli sayısı, "Ebedi Ataya Ankara'da Yapılan Son Tazim Töreni", "Büyük Ölü 21 Kasımda Emsalsiz Törenle Gözyaşları İçinde Etnografya Müzesi'ne konuldu" başlığını sayfasına taşımıştır.

Atatürk'ün naaşının 20 Kasım Pazar günü Ankara'ya ulaştığı, Cumhurbaşkanı İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, vekiller, mebuslar, diplomatlar ve Ankara halkı tarafından karşılanarak, TBMM'ye getirilen Ata'nın naaşının katafalka yerleştirilip son tazim (saygı) geçişinin yapıldığına yer verilmiştir. Aziz Şef'in naaşının büyük bir törenle kahraman Mehmetçiklerin çektikleri top arabasında Etnografya Müzesi'ne götürüldüğünü yazan gazete, törene dost ve müttefik devletler dışında bütün dünya hükümetlerinin katılarak Atatürk'ü selamladıklarını ve Ata'nın naaşının bir müddet müzede kaldıktan sonra inşa edilecek Anıt Kabir'e taşınacağını bildirmiştir.⁶⁸

"*Milli ve Ebedi Şefe Son Tazim Töreni*", *Şehrimizde içten ve çok derin bir matem ve acı gözyaşları arasında yapıldı*" başlıklı haberi veren 26 Kasım tarihli Gaziantep Gazetesi, Gaziantep'linin bundan altı sene önce 26 Ocak 1933 tarihinde Ebedi Şefini, Gazi Mustafa Kemal'ini sinesine basmanın sevinç, gurur ve heyecanını yaşarken, altı sene sonra aziz ve sevgili kurtarıcısının ebedi ayrılığının hazin matemini yaşadığına sayfalarında yer vermiş ve şehirde yapılan törende Atatürk'ün Gaziantep'e ve tüm yurda yaptığı olağanüstü hizmetler

67 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 530, 1938, s. 3.

68 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 531, 1938, s. 1,4.

övülerek yapmış olduğu eserlerin ebediyete kadar korunacağına ant içilmiştir.⁶⁹

Atatürk'ün vefatı sebebi ile Gaziantep Halkevi'nde yapılan tören gazete sayfalarına şu şekilde yansımıştır:

26 Kasım günü saat 11.00'de gençlerin ve binlerce halkın katılımı ile Gaziantep Halkevi salonunda yapılan törende Bando takımının çaldığı İstiklal Marşı sonrası Bayan Nedime Alp, Halkevi Başkanı Muhtar Göğüş'ün yazdığı Büyük Ata'nın ölçülmez büyüklüğünü, ölmez eserlerini anlatan nutkunu gözyaşları içinde okumuştur. Ardından saat 14.00'te Cumhuriyet Meydanı'nda başta Vali olmak üzere, askeri, mülki bütün memurlar, öğrenciler ve on binlerce halkın katıldığı, Atatürk'ün büstünün Türk Bayrakları ile süslediği ve altı meşale ile Hilal şeklinde çevrilip yirmiden fazla çelenkle örüldüğü törene Belediye bandosunun İstiklal Marşı ile başlanmıştır. Şöpenin matem marşının ardından Vali ve parti başkanı Rıza Çevik, Atatürk'ün hayatı, memleketi kurtarmak için verdiği mücadele ve bu yolda başardığı inkılaplar hakkında konuşma yapmıştır. Daha sonra halk ve gençler adına Mazhar Yener, Ata'nın vefatı nedeni ile sızlayan kalplere tercüman olurken onun büyük eserlerine ebedi sadakatine gözyaşları içinde ant içmiştir. Törende Belediye Başkanı Ali Budak, Halkevinden Yılmaz Dokuzoğuz, Nedime Alp, Atatürk'le ilgili konuşmalarını yaparken Nutuk'tan parçalar okuyarak Ata'nın büyük sözlerini tekrarlamış ve onun eserlerine sadakat ve bağlılıklarına ant içerek gözyaşları ile konuşmalarını bitirmişlerdir. Saat 16.00'da üç dakikalık saygı duruşu yapılarak büstün etrafındaki altı oku temsil eden altı meşale yakılmış ve bütün protokol ve halk büstün önünden Ataya son tazim ve saygı geçişini yaparak töreni sonlandırmışlardır.⁷⁰

26 Kasım tarihli Gaziantep Gazetesi'nin ikinci sayfasında, "Atatürk Ölmedi, O Ebediyen Yaşayacaktır" başlıklı M. Fethi Apa tarafından yazılan "*Kırıl ey kalem susmak demidir bu dem, Binlerce şen yuvayı sardı felaket, elem...*" şeklinde başlayan şiir tarzındaki yazıya yer verilmiştir.

K. Günay, gazetede yer alan "Kıymetli Bir Hatıra" başlıklı yazısında Gaziantep'in Ata'sını kaybetmesinin acısına değinirken Atatürk ile ilgili anısından bahsetmiştir. "*Gaziantep Gazilerinin en büyüğünü kaybettin. Başın sağ olsun. Bugün on gündür kalplerimiz, acıların en acısı ile yanıyor. İçimizde yanan acıyı, yası, kelimelere sığdıramıyoruz. Ak saçlı analar ağlıyor, Beli bükülmüş babalar ağlıyor. Top zilipli sunalar ağlıyor. Türk Milleti ağlıyor. Yurdun aziz Atası için ne kadar gözyaşı döksek ne kadar yürek tüketsek yeridir*" şeklinde başlayan yazıda yer alan anıda; iki sene önce Ankara'da üniversite öğrencilerinin Ankara Halkevinde Celal Bayar imzası ile Ata'ya sağlık ve neşe temennilerinde bulunan telgraflarını iletmeleri üzerine, Atatürk'ün yarım saat sonra sizinle neşelenmek isterim, diyerek gençlerin yanına geldiği, gençlere sorular sorduğu, sohbet ettiği, "*Türk genci öğrendiğini tam ve eksiksiz öğrenir sizden yarım bilgi, sakat kafa istemiyorum*" dediği, gençlerin ise Atatürk'e "*Atam senin evlatların senin yolundan yorulmadan bıkmadan yürüyecek*" cevabını verdiği yer almıştır. O gün gençlerin Gençlik Marşı'nı (Güneş Ufuktan şimdi doğar) söylemeleri üzerine Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ilk ayak bastıklarında inançla yaveri ile bu marşı söylediklerini, hakikaten ufuktan bir güneş doğduğunu, Türkiye

69 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 531, 1938, s. 1-2.

70 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 531, 1938, s. 2.

Cumhuriyeti'nin ebedi temelini kurulduğunu söylemiştir. K. Günay hatırasını anlattığı bu yazısını “*Müsterih ol Atatürk senin attığın temelin tek bir taşı bile sarsılmayacak*” diyerek sonlandırmıştır.⁷¹

26 Kasım tarihli Gaziantep Gazetesi'nin üçüncü sayfasında, önceki sayıda yer alan “Atatürk'ün Hayatı” başlıklı yazının devamına yer verilmekle beraber Kemal Edib'in şu şiiri sayfada yerini almıştır:⁷²

Ulu Önder

*Feryada kulak ver, kadın erkek sana dön der
Göçtünse adem semtine artık Ulu Önder,
Her gün gene candan duyulan emrini gönder,
Şarkın kara bahtında ışıktın, niye söndün?..*

*Yoksulluğa, zenginliğe noksanlığa lanet..
Lanet, ebedi acz olan insanlığa lanet...
Lanet şu ölüm adlı perişanlığa lanet...
Şarkın kara bahtında ışıktın, niye söndün?...*

*İnsanlık utansın şu kader safsatasından...
Zehr içmemeliydin ölümün yaslı tasından...
Tarihi bıraktın niye mahrum Atasından?
Şarkın kara bahtında ışıktın, niye söndün?..*

*Mutlak şu ecel adlı kadim avcı kudurdu;
Bilmem ki nasıl bir pusu kurdu, seni vurdu?
Sonsuz yaşayıp başta kalaydın, ne olurdu?
Şarkın kara bahtında ışıktın, niye söndün?..*

Sendeydi bütün kudretimiz hamle yönünden;

71 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 531, 1938, s. 2.

72 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 531, 1938, s. 3.

*Düşman ve taassub yenilip kaçtı önünden...
Sesler geliyor Dumlupınar'dan, İnönü'nden;
Şarkın kara bahtında ışıktın, niye söndün?..*

*Layıktı hudutsuz ebediyet sana... Heyhat...
Bir kutlu babaydın bize sen, hem ana, heyhat...
Bilmem ki niçin oldun ölümden yana?... Heyhat...
Şarkın kara bahtında ışıktın niye söndün?...*

*Yüksekliğin eksilmeyecek halk üzerinden...
Millet yaralanmış bugün en ince yerinden...
Sızlar, Büyük Önder, vatanın kalbi derinden;
Şarkın kara bahtında ışıktın niye söndün?...*

Kemal Edib

Gaziantep Gazetesi'nin 2 Aralık 1938 tarihli sayısında büyük başlıkla “Atatürk'ün Vasiyetnamesi”, altında “Ankara Sulh Mahkemesinde açıldı. Ebedi Şef Bütün Servetlerini C. H. Partisine Terkediyorlar” haberi yer alırken vasiyetnamenin dün saat 15.30'da açıldığı belirtilmiştir.⁷³

Gazete 5 Eylül 1938 tarihli vasiyetnameyi vermiştir:

Malik olduğum bütün nukut ve hisse senediyle Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi Cumhuriyet Halk Partisine aşağıdaki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum.

Nukut ve hisse senetleri şimdiki gibi İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

Her seneki nemadan bana nisbetleri, şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe Makbule'ye ayda 1000, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200, Rukiye ile Nebile'ye şimdiki 100 lira verilecektir.

Sabiha Gökçen'e bir de ev alınabilecek ayrıca para verilecek.

Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacak

İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerinin ikmali için muhtaç olacaktan yardım yapılacaktır.

Her sene nemadan mütebaki miktar yan yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir.

K. Atatürk

Gazetenin “Türk Dil ve Tarih Kurumları Ebedi Şefi minnet ve tazimle andılar” başlığı adı altında Atatürk’ün vasiyetinde Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu’na mal varlığının bir kısmını verdiğinin anlaşılması üzerine kurumların toplantı yaparak Ebedi Şefi minnetle andığı ve onun hizmetkârı olarak çalışacaklarına ant içtiklerine yer verilmiştir.⁷⁴

2 Aralık tarihli gazetenin ikinci sayfasında Cemal Şakarcan’ın “Kemal Atatürk” başlıklı yazısına yer verilmiştir. Yazıda Atatürk’ün vefatından dolayı duyulan acıya ve onun Türkiye Cumhuriyeti’ni kurabilmek için yaptığı fedakârlıklara ve başarılarına değinilirken “*Mezarının tarih, makamının cennet olduğu bu dakikada döktüğümüz kanlı gözyaşları ile bir defa daha ant içeriz ki senin göstermiş olduğun yolda yürüyeceğiz*”, cümlesi ile Atatürk’e bağlılık dile getirilmiştir. Gazetenin üçüncü sayfasında “Atatürk’ün Hayatı” başlıklı yazıya devam edilmiştir. Gazetenin aynı sayfasında “O Nesillerden Nesillere İntikal Edecek” başlığı ile Nuri Gökçe, Ankara’da Atatürk’ün vefatından dolayı yaşanan mateme değinerek Ulus meydanında halkın gözyaşları içinde dolaştığını, büyük dünyanın büyük kaybı Atatürk’ü bir daha göremeyeceğini fakat kurduğu modern toplumsal kurumların Türkiye’de ebediyete kadar yaşayacağını yazmıştır.

Yine aynı sayfada “Cenaze Töreni için giden heyetimiz geri döndü” başlığı ile Ebedi Şef Atatürk’ün cenaze töreninde bulunmak üzere şehir adına Ankara’ya giden heyetin şehir döndüğü haberi verilmiştir.⁷⁵

Atamızın vefatının getirmiş olduğu elem ve keder, Gaziantep yerel basınında yukarıda verdiğimiz bilgiler doğrultusunda kamuoyunda yankı bulmuştur.

Atatürk’ün Vefatının Maraş Kamuoyundaki Yansımaları

Atatürk’ün vefatı tüm yurdu olduğu gibi Maraşlıları da derinden etkileyerek matem havasına büründürmüştür. Dönemin yerel gazetesi olan Maraş Gazetesi’nde hem Atatürk’ün vefatı ile ilgili haberler yer alırken hem de Maraş halkının yaşadığı üzüntü kamuoyunda yankı bulmuştur.

Maraş Gazetesi’nin (Vilayet Gazetesi)^{76*} 17 Kasım 1938 tarihli sayısında “*İlk İşaretleriyle Savaşa Koşan Maraş Halkı Büyük Kurtarıcını Kaybettin -Türk Ulusu Sen Sağ Ol-*” başlığı ile Atatürk’ün vefatı duyurulurken, “ebedi atamız” yazan fotoğrafının yanında müdavi ve müşavir doktorları tarafından yapılan Resmi Tebliğe gazete sayfasında yer verilmiştir. Altında yer alan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin resmi tebliği” başlıklı yazıda, Türk vatanının büyük yapıcısını, Türk milletinin Ulu Şefini, insanlığın büyük evladını kaybettiğine değinilerek, milletimize içimiz yanarak en derin taziyelerimizi sunarız

74 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 532, 1938, s. 1.

75 Gaziantep Gazetesi, Yıl 9, Sayı 532, 1938, s. 2.

76 * Maraş Gazetesi diğer adıyla Maraş Vilayet Gazetesi Maraş Halkevi’nin yayın organı olarak yayımlanmış olup bu dönemin ilk ve en önemli gazetesidir.

denilmiş ve baş sağlığı dilenmiştir.⁷⁷

“Maddi hayata gözlerini kapayan ebedi atamız” başlığı altında Şefik Ergündüz’ün kaleme aldığı yazıda Maraş halkının hislerine yer verilmiştir. Bu yazıdan bazı kesitler şöyledir: “Atasının rahatsızlığını uzun zamandır bilen Yüce Şeflerin ilk işareti ile savaşa katılan Maraş halkı Yüce Önderlerinin hastalığından duydukları acıyı içlerinde taşımışlardır. Atalarının hasta olacağına, öleceğine inanmayan halk hastalık sözlerinin söylenmesinden bile üzüntü duyarak Ata’sına hastalığı konduramamıştır. Umutlu bir haber bekleyen Maraş halkı radyolarının başından ayrılmamışlardır. Ancak saat 9’u 5 geçte Atatürk’ün vefatını haber alan halkın bir kısmı Atamız öldü diye bağıarak kendini sokağa atarken bir kısmı da olduğu yerde kalmıştır. Öğretmenler, öğrenciler ağlayarak okullarına koşmuşlardır. Dükkânlarda bütün işler durmuş, resmi daireler bayraklarını yarıya indirmişlerdir. Ey Türk ulusu, kahraman Maraşlı, o bizim hayatımız, kurtarıcımız, koruyucumuz, canımız idi. Ne kadar ağlasan, gözyaşı döksen azdır. Uğradığımız büyük felaketin umulmaz acısına, onun eserlerine sadık kaldıkça dayanabilirsin. Atamız, maddi hayata gözlerini kapamıştır. Fakat onun manevi hayatı daima bizimle beraberdir. Onun nurlu yolunda Türk ulusu daima korkmadan yürüyecektir. Onun ulusa emanet ettiği eşsiz eseri olan Cumhuriyet daima yaşayacaktır. Türk ulusu sen sağ ol ki o da bizimle yaşasın.”⁷⁸

Gazetenin 17 Kasım tarihli sayısının ikinci sayfasında “Atamızın Ankara’daki Büyük cenaze merasimine şehrimizden üç kişilik bir heyet gitti” ara başlıklı yazıda Ata’nın 21.11.1938 Pazartesi günü yapılacak cenaze törenine Maraş’tan giden heyetin Partiden Bay Ahmet Dedemoğlu, Belediyeden Bay Cemil Şirikçi, Halktan Bay İlyas Seçkin olduğu haber verilmiştir.

Gazetede “Ey Türk Gençliği” başlığı ile Atatürk’ün Nutuk’taki Gençliğe Hitabesine yer verilmiştir. Hemen altında “ATAMA” başlıklı M. Soner’in Atatürk’ün vefatından duyduğu elemle ilgili şiiri yer almıştır.⁷⁹

Atama

Kalbimi sökmediler atamla bir olayım
O ızdırap çektikçe ben kahrımdan solayım
Ne kadar bahtım kara çünkü felek her yerde
Anne, rahmetli annem bana her zaman derde
İnanmazdım anladım ebediyet yoluna
Atam severim seni beni alda kuluna

77 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 266, 1938, s. 1.

78 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 266, 1938, s. 1.

79 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 266, 1938, s. 2.

Bu bedbaht bir mahlûktur eş olacaktır sana
Ölümünü içerdik söyleyen kana kana
Annem bile hayatta teselli vermemiştir.
Ben ölürsem arkamdan sen ağla dememiştir
Çünkü avutanın var sana kucak açacak
Ruhuna benliğine daim hayat saçacak
Bütün dünya ağlıyor Türkün bu kederine
Hayran hayran bakıyor Atam bak eserine

M. Somer

17 Kasım tarihli gazetenin üçüncü sayfasında “Atatürk’ün hayatından notlar” ana başlığı altında “*Daima daha hür, daima daha refahlı, daima daha kuvvetli Türkiye’yi yaratan Atatürk*” başlığı ile yazılan haberde önce Ulus Gazetesi’nden alınan “Atatürk’ün gençliği” başlıklı yazıda Atatürk’ün hayatına yer verilirken sonra “İlk siyasi faaliyetleri” başlığı ile Trablusgarp’ta, Balkan Harbi’nde, Çanakkale’de, Diğer cepheelerde başarılarına ve faaliyetlerine değinilmiştir.⁸⁰

Gazetede “*Ya İstiklal Ya Ölüm*” başlıklı yazıda yurdun kurtuluşu konusunda düşünülen İngiliz, Amerikan mandası veya mahalli kurtuluş çarelerine başvurma fikirleri karşısında Atatürk’ün “*Ya İstiklal Ya Ölüm*” diyerek yeni bir Türk Devleti kurma kararına sayfalarında dikkat çeken gazete, “*Atatürk istiklal mücadelesine başlıyor*” diyerek Erzurum ve Sivas Kongrelerinin akdi için Anadolu’ya yapılan tamimin (Amasya Genelgesi) maddelerine yer vermiştir.

“Erzurum kongresi reisi” başlığında kongre kararlarına yer veren gazetede, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi*” başlığında TBMM’nin açılışına ve yaptığı işlere değinilmiş, “*Başkumandan*” başlıklı yazıda Sakarya Muharebesi’nden sonra 13 Eylül’de Büyük Millet Meclisi’nin Başkumandana “*Gazi*” unvanı ve müşir rütbesini verdiği vurgulanmış, “*Türkiye Cumhuriyeti Reisi*” başlıklı yazıda ise Atatürk’ün reisliği ve yaptığı inkılaplara yer verilmiştir.⁸¹

Maraş Gazetesi’nin 17 Kasım tarihli sayısının onuncu ve on birinci sayfalarında Ali Avşar’ın “Atamın mezar taşı” başlıklı şiirine yer verilmiştir. Yine aynı sayfalarda Atatürk’ün vefatının yaşattığı acı ile ilgili öğretmen Adile Kandeğer’in “*Büyük Ölüye*” adlı şiiri, M. Ali K. Pınar’ın “*Sana Ölmez diyoruz asla ölmeyeceksin*” adlı şiiri ve İstiklal Okulu Başöğretmeni R. Şenel’in “*Ebedi Abidemiz Atatürk*” adlı yazısı yer alırken öğretmen Nurettin Tamer’in “*Atam*” adlı şiiri diğer sayfada yer almıştır.⁸²

80 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 266, 1938, s. 2.

81 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 266, 1938, s. 7.

82 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 266, 1938, s. 10-11.

Büyük Ölüye

Bağrımda kızgın bir lav yanıyor için, için
Boğulduk hıçkırıktan senin yokluğun için
Nasıl haykırmaz Türkler Ataları gider de
Mümkün mü merhem vurmak bağrımızdaki derde
On sekiz milyon Türk'ün akarken gözyaşları
Bu acı yaşlar büktü milyonlarca başları
Yalnız biz değil buna bütün acun ağladı
Akan sular bile hep ızdırapla çağladı
Söndü mü? Ebediyen yanar sanılan güneş
Bulacak mıyız acep biz bu güneşe bir eş
Hayır... Hayır sönmedi bu güneş sönmeyecek
Tanrım yalvarıyorum bizden bu acıyı çek
İçimdeki hazin ses taşıyor ürke, ürke
Öldü mü diyeceğiz biz bugün Atatürk'e
Bu milleti arkanda nasıl bıraktın söyle?
Bizleri öksüz koyup gidecek miydin böyle?
Nasıl sileceğiz ah, içimizden bu yası
Ağlamaz mı bu ulus hiç gider de Atası
Yaptığın eserlere can kurban büyük Atam
Bize sen çok gerektin son günün değildi tam
Yeter artık bu matem havasından bunaldık
Kâfi değil mi Tanrım en büyük dara daldık
Duyacaktır sesini İskenderler, Daralar
Mezarları içinde şimdi onlar da ağlar
Atam ölmüş demeye dilimiz varamıyor
Her Türk bugün her yerde babasını arıyor
Yıllarca haykırsam da sözlerim bitmeyecek
Bu acı uzun yıllar gönülden gitmeyecek
Asırlar dahi geçen ülkün bize armağan

Gönlümüz mezarındır ant içtik buna inan
Durmayacak duramaz verdiğin bu büyük hız
Sonra bağlıdır yurdun sen gitsen de atamız
Son sözümüz inan ki yolundan ayrılmamak
Senelerce ülkünden utanmamak yılmamak
Bu ülküye bağlanıp koruyacağız yurdu
Çünkü bu eserleri yurdun atası kurdu
Öyle bir güneşsin ki dünya altüst olsa da
Söndürmek mümkün değil bu güneşi solsa da
Sen cisminle ayrıldın fakat içimizdesin
Nereye gitsen yine duyulacaktır sesin
O kadar bağlıyız ki gönlümüzle biz sana
Ağlıyoruz arkandan hepimiz yana, yana
Bugün ücra köşesinde korkma sen rahat uyu
Bil ki yurdun her yerde kazanır her utkuyu
Çünkü senden almıştır gönlündeki cevheri
Bizde bu kan çağlarken kalır mıyız hiç geri
Yoğrulmuş damarımız Atasının kaniyle
Yurdu bağlı kalacak ona bütün canıyla
Ah. Ağlamak ne boş şey hangi derde dert katam
Sönmedin sönemezsin fakat neredesin Atam.

Öğretmen Adile Kandeğer⁸³

Maraş Gazetesi'nin 24 Kasım 1938 tarihli sayısında “*Ebedi Atamızın Cenaze Merasimi*” başlığı altında “*Şehrimizde Cumhuriyet Alanındaki Geniş Sahayı Dolduran Bütün Halkın İştirakiyle 21 Pazartesi günü yapıldı*” haberi duyurulmuştu. Ulu Şef, kâinatın biricik büyük adamı için 21 Kasım 1938 tarihindeki cenaze törenine mahşeri kalabalığın katıldığını, ebedi bir bağla kendisine bağlanan bu kalabalığı görmüş olsa ölümü yenmek için savaşaacağını yazan gazete; Ata'nın zamansız gelen ölümünün şehri perişan ettiğine, Cumhuriyet alanındaki Atatürk büstünün önünde halkın kabarıp taşan duygularının sel haline geldiğine yer vermiştir. Atatürk için şehirde yapılan tören gazetede şu şekilde yer

almıştır.⁸⁴

O gün Büyük Kahramanın hatırası için Maraş Halkevi toplantı salonu önündeki meydana öğleden önce bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile başlayan törende İstiklal Okulu başöğretmeni Ruhi Şenel'in verdiği söylev ile Büyük Ata'nın unutulmaz adı göklere yazılmıştır. Törene katılan okullar, halk, polis, büyük acı ile tören alanından ayrılırken saat 14.00'te Cumhuriyet alanında yeniden toplanılmıştır. Cumhuriyet alanında tören için iki gün önceden çiçeklerle donatılan Atatürk büstünün etrafı kalabalıkla sarılmış; başta Hükümet Erkânı, asker, polis, okullar, memurlar ve halkın gözyaşları içinde törenin başlangıcı Türk İstiklal Marşı'nın göklerde inlemesi ile olmuştur. Şöpen ve Bethoveen'ın Cenaze marşları ile devam eden törende Bay Abdülkadir Sezai, Bay Remzi, Parti ve Belediye adına söylevler vererek Atatürk'ün değerli hatıralarını canlandırmışlardır. Daha sonra halk namına söz alan hatip Ali Oğuz Özavşar Büyük Şef'in bitmez, tükenmez kudretlerinden bahsederken; *“Ey yüce Atam, Yüce Tanrısına kavuşmak isteyen her mümin senin yolunu bilmelidir. Senin açtığın yoldan sapanlar Tanrısına kavuşamazlar. Bize kardeş gibi birbirimizi sevmeye muhabbetini sen verdin, bize Tanrıya öz dilimizle ibadet etme yolunu sen gösterdin. Osmanlı İmparatorluğunun tekkesinde ömür çürüterek teşbih aşındıran bir softanın içi ve öğrün hareketi; bizim kendi halimizde görülen hareketlerimizden çok, pek çok günahkârdır... Söyle ey Türk tarihi, söyle ey Türk evladı; yeryüzüne ilk adının çıktığı andan itibaren bu ana kadar geçen zamanların her tarih devrinde, medeniyet başlığını alarak geldin. Fakat bütün o yılların meydana getirdiği eserlerin, Atatürk Türkiye'sinin on beş yıllık eseri yanında bir azlık ifade etmedin mi?”* şeklindeki konuşmasının sonunda bütün gençlik ile ant içilerek Atatürk'ün önünde İstiklal Okulu öğretmeni Ruhi Şenel'in daveti ile üç dakika hürmet ve saygı ile saygı duruşunda bulunulmuştur.⁸⁵ Bütün okulların katılımı ile ellerdeki çelenk ve buketler Atatürk büstüne koyularak Ata'nın önünden geçilmiştir. Bu merasimi Vali B. Osman Şahinbaş, Hükümet erkânı, memurlar gözyaşları ile seyrederken Ata'nın ölmez başı önünde hürmetle eğilmişlerdir. Bütün halkın geçişi ile tören tamamlanırken gazete bu haberini; *“Yurdun sınırı onun adı ile korunur, yurdun havası onun adı ile koklanır. Yurdun toprakları onun adı ile hayat verir. Ey sonu ebediyete giden Türk gençliği, büyük rehberin yolunda yürümeyi şerefli adının ebedi kalması için bir hedef tanı!”* cümleleri ile sonlandırmıştır.

Gazetede Enver Karaküçük'ün, *“Ulu Önder'e Mersiye”* adlı ağıtı yer alırken,⁸⁶ Ali Avşar'ın *“İstenilmeyen ve umulmayan bir ölüm Büyük Atamızı aramızdan alarak kalbimize gömdü”* başlıklı yazısı gazetenin sayfalarına taşınmıştır. Avşar, yazısında 10 Kasım günü Maraşlıların kara haberi duymaları ile güneşin karardığına değinirken, okul çocuklarının gözyaşları ile okullarına dönerek Atatürk büstünün karşısında ağladıklarını belirten yazısını *“Yeriniz Türklüğün kalbi yeriniz Tanrının Cennetidir Ey Büyük Kurtarıcı”* sözleri ile sonlandırmıştır.⁸⁷ Dördüncü sayfada Hasan Ali Yücel'in *“Güneş battı”* adlı şiirine ve İbrahim Alaettin Gövsa'nın *“Tavaf”* adlı şiirine yer ayrılmıştır.⁸⁸

84 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 267, 1938, s. 1.

85 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 267, 1938, s. 1.

86 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 267, 1938, s. 2.

87 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 267, 1938, s. 3.

88 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 267, 1938, s. 4.

Ulu Öndere Mersiye

Ağlama, yanma günü, matem günüdür bugün.
Eskiden coşan ruhlar bu muztarip, ölgün.
Bu tesir ne derin, bu tesir ne acı;
Bir vurdu ağlatır teessürün kıskacı!..
Hangi kudret bu kadar müessir olabildi?
Hangi acı bu kalplere dalabildi?
Ağlıyor genç, ihtiyar ağlıyor, erkek, kadın
Dinmez bir acı oldu ev Atam, senin yadın..
Granitti vücudun, yalçın bir dağdı başın;
Sen ki müjdecisiydin her yönde her savaşın.
Asırları devirdin, yeni devirler açtın;
İnsanlığın ufkuna parlak güneşler saçtın.
Sen layemutsun atam, ulusun yaşayacak,
Kalpler sevgini, başlar emrini taşıyacak!
Anafarta, Conbayır, Sakarya, Dumlupınar
Hepsi dile gelerek; ağladılar, yandılar.
Hepsi tekrar tekrar eyledi: o şarkı destanını
Adın gibi edebi o canlı destanını...
Şimdi ruhun bizlere gökyüzünden bakıyor,
Cismin yeryüzünde, bin macera bırakıyor.
Sana selam dursun: Atilla, Temir, Sezar,
İskenderler, Cengizler, fatihler, Napolyonlar,
Ünlü kahramanların içinde, atam teksin,
Maziye iftiharsın, geleceğe örneksin...
Ey, Türk'sün sinesinden fişkırان koca Kemal
Senin neslin yaşarken Türk adı bulmaz zeval,
Bir millet can verirken, parçalanırken vatan,
Senin fersiz gözlere ümit nuru dağıtan.
Ulusunun tükenmez imanına güvendin;
Cihan kuvvetlerini, bir avuç Türk'le yendin!..

Ey, Atam bunun için her büyükten yükseksin,
Tarih iftihar etsin, dünya ıstırap çöksin
Sen öyle rehberdin ki açtığın her yol aydın;
Ne olurdu Türklüğü Öksüz bırakmasaydın!
Sen heybetli bir nurdun, parlak bir meşaleydin
Sen bir insan değildin; Her şeyin fevkindeydin.
Sosadınsa ey ecel! Dünyadan bize de al.
Ya büsbütün zalim ol ya büsbütün aciz kal!
Yashyız arkadaşlar, fakat bedbin değiliz
Varız, var olacağız, dünya var oldukça biz...

Enver Karaküçük⁸⁹

Maraş Gazetesi'nin 1 Aralık 1938 tarihli sayısında "Atatürk'ün Vasiyetnameleri açıldı" başlıklı haberde Adliye Sarayı'nda Sulh Hukuk Mahkemesince açılan vasiyetnamenin açılış detaylarına yer verirken altıncı noter İsmail Kunterin, Hasan Rıza Soyak'ın ve Dr. Neşet Ömer İrdelp'in imzalarını-taşıyan zabıt varakasında, ikinci zarfta Atatürk'ün kendi el yazısı olan vasiyetinin çıktığını yazmıştır. "Vasiyetname" başlığı adı altında vasiyetnameyi olduğu gibi veren gazetede "Ebedi Atamızın Büyük cenaze töreni günü Halkevi alanı da bir matem günü idi" başlığıyla 21 Kasım günü Halkevi önünde yapılan törende Ulu Ata'nın yürekleri yakan acısını ve 18 milyon gençlik kitlesinin Atalarına olan bağlılıklarını yazmıştır.⁹⁰ Törende, Ruhi Şenel; Atatürk'ün büyük asker oluşu ve yirmi yıl içinde yurtda yarattığı ve başardığı devrimlerle yurdu zaferden zafere, saadetten saadete kavuşturan Ulu Ata'nın hayatına ve büyük işlerine ait söylevine şu sözleri ile başlamıştır;

Aramızdan maddi hayata veda ederek ayrılan fakat kalbimizde ebediyen çökmez bir abide gibi yaşayacak olan Ulu Atamızın ayrılık acıları ve bugüne kadar duymadığımız bir ızdırabın acısı ile baş başa ağlıyoruz. İçimizi ve bütün benliğimizi bir alev gibi yakan bir dev gibi kemiren ızdırabın acının derecesini anlatmak ne mümkün. 18 milyon Türk ile beraber bütün insanlığın içine akıttığı kanlı ve yakıcı gözyaşlarını ve bir yanardağ gibi yanan sızlayan gönüllerin sayısını anlatmak ne mümkün

Yer matemli; ağaçlar, çiçekler matemli, hulasa bütün kâinat beklemediği ve öpmeye kıymadığı bu başın ölümün amansız pençesinde can veren bu büyük Ata'nın ölümüyle, hicranıyla, ızdırabıyla baştanbaşa hıçkırık dinmeyen hıçkırıklarla yaralı.

Kulak verin etrafta bu büyük kayıpla kanayan gönülleri dinleyin. Çocuklardan tutunuz da beli iki büklüm olmuş, fakat bu derece yakıcı acı duymamış ihtiyarların ve bütün insanlığın yürekten gelen acılarını, hıçkırıklarını dinleyin. Hangi kalbin darbesinde bugüne kadar hiç duymadığı bir matem acısını, hiç sevmediği bir ayrılığın ızdırabını, hiç görmediği bir manzaranın hüznünü ve hiç üzerine yormadığı bir ihtimalin tecellisinin sızlayışını

89 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 267, 1938, s. 2.

90 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 268, 1938, s. 1.

duymazsınız. Elbette acı büyük olur, elbette bu kıskanç ölümün aramızdan alıp götürdüğü bu aziz ölüye ağlarız. Yalnız ağlamak değil gökler kudursa, şimşekler çaksa, yıldırımlar kâinatı parçalasa, yerle gök birbirine girse gene de azdır. Çünkü: Atamız Atatürk'ümüz, canımız, kanımız ve bütün mevcudiyetimiz halaskarımız ölmüştü. Çünkü yalnız Türklük değil bütün insanlık harikulade bir kudretini ve dünya kurulduğundan beri ilk ve tek yetişen ve yeryüzünde yaşayan insanlara insanca yaşamının meşalesi ile nurlu ve feyizli ışıklar saçan en büyük insanı kaybetti. Her sevilenin üstünde yaşamış Atadan ayrılmak kolay mı?

Ruhi Şenel, bu derin acıyı ve insan kalbinin dünyanın hiçbir devrinde ve hiçbir yerinde bütün insanlığı saran böyle müşterek ve derin bir ızdırap görmediğini söyledikten sonra Atatürk'ün hayatına, askeri başarılarına, parçalanan bir Osmanlı'dan yepyeni bir devlet kurduğuna değinmiş ve bize bıraktığın bu aziz Cumhuriyeti yaşatacağız sözleri ile nutkunu bitirmiştir.⁹¹

1 Aralık tarihli Maraş Gazetesi'nin üçüncü sayfasında Hasan Ali Yücel'in "O'nu Taşı" "Kendime Söylüyorum" başlıklı şiirsel yazısı yer almıştır. Aşağıda bu yazıdan kesit verilmiştir:

O'nu Taşı

Kendime Söylüyorum:

Taşı O'nu... Bir Cihan götürüyorsun. Cihanları yaratan bir insan götürüyorsun. Korkma ezilmezsin. O kendini ezilmeden taşınmak için sana kendi kudretinden vermiştir. Başka şey düşünme. Dikkat et, bu tabutun içindeki varlığında O seni taşıyor. Sen kendini taşıyor gibisin. Karanlık meçhullere dalma. Ellerin üstünde en büyük hakikati götürüyorsun. Ona bütün katılığı, bütün acılığıyla dokunmaktasın. Buna mazhariyet her zaman mümkün olmaz. Kadrini bil. Başını önüne eğ. Gözlerinin yaşını silmeyi düşünmeden, O'nu taşı! Taşı, omuzlar üstünde en büyük hakikati taşımaktasın. sen de bir yanından tut ve taşı!...

Bırakma, zaman dar; çünkü hayat kısadır. Bu kısa mesafelere sonsuzluğu sığdırabilmek, herkese müyesser olmaz. Taşı, omuzunda bir namütenahilik olduğunu bilerek taşı. Asırlar götürüyorsun. Bu ağırlık ondan. Asırlar ve asırlar. O'nda bir hayat olmuştu; O'nun yarım asrı birkaç yıl geçebilmiş ömrüne sığınmıştı. Gaflet etme bir tarih taşıyorsun. İstikbal olmuş bir mazi götürüyorsun. Maziye İstikbal'e naklediyorsun. Taşı yükün ağır, fakat paha biçilmez bir kıymettedir. Taşı O'nu taşıyarak sen de bir tarih oluyorsun Bunu bilerek taşı!

*Yer nemli, gök nemli, gözlerin nemli. Bu ıslak hava içinde kaskatı ve kupkuru bir şey taşımaktasın. Üzülme. Maddenin ve ruhun bu çiseleyen yaşlarıyla o katılıp yumuşuyor, o kuruluk yavaş yavaş yok oluyor. Hissetmiyor musun, taşıdığın cansız şey yepyeni başka bir hayat gelmektedir. Ve onun için değil midir ki O'nu taşıırken bu hayat sana da sirayet ederek o Aziz yükün altında dipdirisin. Canlısınız, taşınan da taşıyan da. Ölüm, artık siliniyor. Fanilik beka ile omuz omuza... Bu kadar yakınlık içerisinde O'nu hayatta hissetmiyor musun? Taşı, bir ölü değil bir diri taşıyorsun. Hayatın kendini taşıyorsun. Taşı, O'nu taşıyarak yaşayacaksın. Yaşadıkça O'nu taşıyacaksın. Taşı, taşı!...*⁹²

91 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 268, 1938, s. 2-3.

92 Maraş Gazetesi, Yıl 5, Sayı 268, 1938, s. 3.

Hasan Ali Yücel

Atatürk'ün vefatı ile yaşanan acı, milli yas, Maraş yerel basınında yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler doğrultusunda kamuoyuna yansımıştır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde ebediyete intikal etmesi Türk milletinin kalbinde hazin bir yara açmıştır. Atatürk'ün 21 Kasım 1938 tarihinde Ankara'da yapılan resmi cenaze töreni ile birlikte tüm yurttan aynı anda törenler yapılmıştır. Türk milleti, kurtarıcısını, devletin kurucusunu, inkılapçı liderini gözyaşları içinde son yolculuğuna uğurlamıştır.

Atamızın vefatı tüm yurttan acı ile yankı bulduğu gibi Gaziantep ve Maraş kamuoyuna da derin bir matem ile yansımıştır. Gaziantep'li 26 Ocak 1933 tarihinde şehrine gelen Yüce Halaskar'ı, Gazi Mustafa Kemal'i gururla ağırlamış ve iki gazinin buluşması Fahri Hemşerilik Beratı ile taçlandırılmıştır. Bunun yanında Gaziantep'li daha da sevindiren, onurlandıran durum Atatürk'ün Gaziantep nüfusuna kayıtlı olmasıdır. Atatürk ile aralarında yüksek ve özel bir bağ olan Gaziantep'li, Ebedi Şef'in övgü dolu sözlerine de mazhar olarak büyük bir sevinç, gurur ve heyecan içinde yaşarken Ata'larını, adaşlarını kaybetmenin acısı ile hazin bir matem içine bürünmüşlerdir. Şehir halkı gözyaşları ve hıçkırıklar içinde yas tutarken okullarda derse üç gün ara verilmiş, şehirdeki eğlence yerleri ve sinemalar kapatılmıştır. Gaziantep çocuğuyla, yaşlısıyla, genciyle, kadınıyla, erkeğiyle Ata'sına ağlamış ve 21 Kasım'da yapılan cenaze törenine katılan on binlerce halk Ata'ya karşı son görevlerini yerine getirerek Ebedi Şef'in önünde saygı ile eğilmiştir. Atatürk'ün Gaziantep'e ve tüm yurda yaptığı olağanüstü hizmetler nedeni ile her daim kendisine şükran ve minnet duyguları ile bağlı olan Gaziantep'li, Atatürk'ün büyük mirası olan Cumhuriyetin, yapmış olduğu eserlerin, inkılapların ebediyete kadar korunacağına ant içmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın ilk işareti ile savaşa koşan Maraşlılar, ölümü vatanın kurtarıcısına ve kurucusuna hiç yakıştırmamışlardır. Atalarının manevi olarak hep kendilerinin yanında olacağına inanan Maraşlılar, Atatürk'ün ulusa emanet ettiği Cumhuriyete daima sahip çıkacaklarına ve sadık kalacaklarına söz vermişlerdir. Bütün şehrin katıldığı cenaze töreninde Maraş halkının gözyaşları sel olmuş ve öğrencisiyle, öğretmeniyle, genciyle, yaşlısıyla Maraşlılar hep birlikte Ata'larını son yolculuğuna uğurlarken önünde saygı ile eğilmişlerdir.

Gaziantep ve Maraş'ın Atatürk'ün vefatından dolayı yaşamış olduğu ortak ızdırap dönemin yerel gazetesine yansımış ve şiirlerle, yazılarla, ağıtlarla yankı bulmuştur. Bu makalede Atatürk'ün vefatının Gaziantep ve Maraş'ta yaşattığı matem ele alınmıştır. Konunun Gaziantep ve Maraş Gazeteleri ekseninde çalışılmasının kamuoyundaki yansımaları ortaya koyması bakımından faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Kaynakça

Tetkik Eserler

Akçiçek, Eren. “Atatürk’ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Atabey, Figen. “Atatürk’e Denizden Yapılan Cenaze Töreni.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 28, no. 83 (2012): 17-38.

Aydın, Mithat. “Atatürk’ün Son Hastalığı.” *Belgi Dergisi*, no. 12 (2016): 176-201.

Aydın, Mithat ve Akseki, Cengiz. “Türk Ulusal Basınına Göre 1938’de Hatay ve Atatürk’ün Ölümünün Hatay’daki Yansıması”, *Belgi Dergisi* 2, no. 15 (2018): 656-679.

Boran, Tunç. “Atatürk’ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet”, *Atatürk Yolu Dergisi* 12, no. 47 (2011): 487-520.

Çakır, İbrahim. “Atatürk’ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları.” Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2007.

Güher, Ebru. “Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün Vefatının Kamuoyuna Yansımaları.” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5, no. 18 (2018): 93-130.

Kocatürk, Utkan. “Atatürk’ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger’in Notları.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1, no. 2 (1985): 543-554.

Kodal, Tahir. “Atatürk’ün Ölümü ve Denizli Kamuoyu.” *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5, no. 5 (1999): 17-27.

Oran Arslan, Nebahat. “Bir Liderin Ölümü: Kars Gazetelerinde 10 Kasımlar (1938-1960).” *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, no. 2 (2008): 47-58.

Solmaz, Mehmet. *Atatürk Gaziantep’te*. Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 2002.

Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk’ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Şimşek, Burak. “Tek Parti Dönemi’nde 10 Kasımlar.” Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.

Şimşir, Bilal. *Atatürk’ün Hastalığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Tekinsoy, Yunus Emre. “Atatürk’ün Vefatı Nedeniyle Tokat, Turhal ve Zile’de yapılan Merasimler.” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9, no. 2 (2014): 171-195.

Tinal, Melih. “Atatürk’ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir’deki Yankıları.” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 7, no. 16 (2008): 19-33.

Uzun, Hakan. “Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk’ün Ankara’daki Cenaze Töreni.” *Atatürk Yolu Dergisi* 11, no. 43 (2009): 531-553.

Üçüncü, Uğur. “Atatürk’ün Cenaze Merasimi Sırasında Türkiye’de Yapılan Matem Törenleri.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 13, no. 1 (1959): 79-103.

Ünaydın, Ruşen Eşref. *Atatürk'ün Hastalığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959.

Yetkin, Hulusi. *Gaziantep İçin Söylenenler*. Gaziantep: Kitap ve Broşür Yayınları, 1969.

Yıldırım, Yüksel. 10 Kasım 1938: Büyük Kaybın Urfa İline Yansıması, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 18, no. 36 (2018): 163-192.

Sürelî Yayınlar

Gaziantep Gazetesi. Yıl 9, Sayı 529, 1938.

Gaziantep Gazetesi. Yıl 9, Sayı 530, 1938.

Gaziantep Gazetesi. Yıl 9, Sayı 531, 1938.

Gaziantep Gazetesi. Yıl 9, Sayı 532, 1938.

Maraş Gazetesi. Yıl 5, Sayı 266, 1938.

Maraş Gazetesi. Yıl 5, Sayı 267, 1938.

Maraş Gazetesi. Yıl 5, Sayı 268, 1938.

Akşam Gazetesi 19 Ekim 1938.

Ulus Gazetesi 11 Kasım 1938.

Tan Gazetesi 11 Kasım 1938.

Cumhuriyet Gazetesi 13 Kasım 1938.

Cumhuriyet Gazetesi 14 Kasım 1938.

Arşiv Kayıtları

BCA 490-1-0-0-1431-731-1.

Matem Gazeteleri Koleksiyonu, Resmi Koleksiyoner Akın Fatih Yıldız Arşivi.

EKLER

(BCA 490-1-0-0-1431-731-1; Üçüncü, 2013: 102).d

Mare Yeri
HALKEVİ ZİNASINDA
muranlar ilberçe yapıldı.
Evladın yaşlar geli verincez.

Gaziantep

Cuma güleri Çıkar, Sıyad, İktisadi, Halklık Gazete

Sahibi: Fevdi Arkan
Nasyatı ilber eden genel direktör:
Ali Nadi Diler
İlk sayı İstanbul'da çıkmış

Yıl: 9 Sayı: 529

11 Teşrinisani 1938 Cuma

Nüshası 100 Para

ATAMIZI, EN BÜYÜĞÜMÜZÜ KAYBETTİK

Yasların En Büyüğünü Tutuyor, Acıların En Dayanılmazını, en müthişini çekiyoruz

Malatya Mebusu İsmet İnönü Reiscumhur Seçildi

Atatürk

Büyük şefimiz, Atamız, En büyüğümüzün elvediyen aramızdan ayrıldığını görmekle duyduğumuz acı ve işbirlik kelimeleri ifade edilemeyecek kadar büyük ve derindir. O bizim Atamız, koruyucumuz, kurtarıcımız, hayatımız, ruhumuz, en büyük güvencimizdir. Onun kaybıyla öksür, kimsesiz kaldık. Ruhuz bir beden, cansız bir cesede döndük. Bu müthiş felâketin acısı, ana, baba, evlid âzından daha yakını, daha çok kavrucudur.

Onun şahında Türk milleti kurucu ve koruyucusu, insanlık en büyük evlidini kaybetmekle dirâhdur. Görleminde akan yaşlar, taşın, kuduran bir şey olup olmalı, ki ruhunuz güven, hâşşimiz işleyen bu müthiş acıya, bu payızın işbirliği edebilsin.

Atatürk, Türk tarihinde, Cihan tarihinde eşi olmayan, insanlığın üstünde bir insanıdır. Ondaiki görüldü, ondaki dehayı, ondaki anım ve iradeli beşer tarihini kaydetmeyiz.

Türk milleti hiç bir üsün yetipirmediği bu büyük adamı yetipiriririr olmakla en büyük görevini almış. Başta onun ziyasını görmekle acılarını en müthişini, en dayıdımızdır.

Atatürke ölümlü nasıl yaklaşılabilecek, ki bir Türk milleti ona derin. Unmaları kadar derin bu sevgi ile bağlanmıştır. Onun ölümlüden duyduğumuz acı da sevgimizin derinliği, enünlüğü nübeyinde ölçülebilmektedir. Mümkün olsa, tabiat kanunlarına saygısız, hangimiz ölümlüden büyük bir kusur, onun yazgısına ve başımızdan eksik olmaması için, seve seve fedâ etmişdik? Fakat ne yarat, ki ölüm, bu en büyük hakikati karşısında beşeriyet tamamen kölerdir.

Her insan gibi Atatürk de ölmüştür. Fakat o her çağda tarih en yüksekte siması, insanlığın en büyük evlidini olarak ebediyetlere kadar yaşayacaktır.

Kemal Atatürk ölümlü. Kemalin yaşayacak ve yaşayacaktır. Ondan sonra, birinin için

Reiscumhur vekili B. M. M. Reisinin tebliği

Reiscumhur Atatürkün Milleti mateme gark eyleyen elim ziyasını dolayısıyla Teşkilatı esasıyla kanun 34 üncü maddesi muhalefesi yeti Reiscumhur intihap eylemek üzere Teşkilatın en birinci cuma günü saat 11 de Büyük Millet Meclisini içtima davet ederim.

Reiscumhur vekili ve B. M. Meclisi reisi M. A. Reza

İsmet İnönü

Reiscumhur Seçildi

Redyasyon ölmüşler:

Buğün saat 11 de B. M. Meclisi toplandı. Meclis reisi Atatürkün ölüm sürasını haberi verdi. Şefin anı hatırlanarak sözleri beş dakika aykırı alkışla başladı. Daha sonra Reiscumhur seçilmesini beğlendi. 348 mebus aynı gıvâk otı ve Malatya mebusu İsmet İnönü 348 rey ile Meclisli Cumhurbaşkanı seçildi.

İsmet İnönü haberi seslenerek ilberce ziyasını dakika cular tebliğ edildi.

Saat 12.10 da İsmet İnönü meclis gelerek sandığı. Altköşer anında kürsüye çıkarak alkışla alkışlarla yer yer kesilen çok müthiş bir alkışla alkışladı. Milletin en yüksekte makamına getirilmesinden dolayı teşekkür etti. Büyük Şef Atatürkü, yürekli hatırlanarak sözleri anında gıvâk ve emirle derin emirle en müthiş şekilde bildirdi. En yürekli ağrı yürekli milletten ve meclisten alkışla ilberce beşeriyetini söyledi. Söz ve emirle içinde derinden beşeriyet olmayan milletimizin her bir tevafiletir karpı caki kabarmışlıkların geçen kabarmışlıklarla mekalele edilmeyen ve beklemel safarı istihali sylvopoyajı tahavir etmiş alkışlar anında ilberce nihayet vardı.

Memlekette Matem

Ankara 10.— Atatürkün ölümlü dolayısıyla gerek Ankara ve gerek müthişte bütün rusal davul, alkışlar, kesimlikler, parti emir, halk emirleri beşeriyetimize yanısı indirilmiştir.

Meclisimizdeki bütün emirli devlet meclisleri. Meclisimizde Meclis meclisimizden emirli gıvâk ilberce ilberce taşıyarak meclisleri gıvâk ilberce.

Buğün bütün emirli devlet meclisleri Reiscumhur vekili ve Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Rıza bizzet edilmek ilberce mahbus, ilberce ilberce. (A. A.)

Rapor

Atatürkün müdâvası ve müjaver tabiipleri tarafından verilen rapor suretidir: Reisi Cumhurbaşkanı Atatürkün ümumî hallerinin vakanetini dinler gece saat 24 de nepeyden tebliğlerden sonra her an intarak bu gün 10 ikincileğin 1938 perşembe sabahı saat dokuzda beşeriyet Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir.

Müdâvası tabiipleri:

Pr. Dr. Nezet Ömer İndelip Pr. Dr. M. Kemal Öker
Dr. Nihat Rıza Belger

Müjaver tabiipleri:

Pr. Dr. Akil Mehtar Özden Pr. Dr. Hayrettin Diker
Pr. Dr. Süreyya H. Senter Pr. Dr. Kâmil Berk
Dr. Aksoyca Maranrah.

Hükümetin Beyannamesi

1 — Hükümetin beyannamesi ikinci maddedir.

2 — Müdâvası ve müjaver tabiiplerin nepeyden son raporu Atatürkün dünyaya gülemleri kapadığını bildirmektedir. Bu acı hadise ile Türk vatanı Büyük Şefimiz, Türk milleti Ulu Şefimiz, insanlık büyük evlidini gâip etti. Me

yanımsanır tek manası, onun bilce, en büyük emirli olan Türkiye Cumhuriyetini yazmak, ilbercelemek ve onun içinde yürümektir. Kurtarıcı, en büyük evlidini kaybettiler, Türk milleti, en sağol. A. N. Öster

İstimize içimiz yanarak tarife süzünen bu ziyadan dolayı en derin taziyelerini sunarız. Kederimizin tesellisini ancak ve ancak onun büyük emirine başlılık ve azer vatanımıza hizmette ararız. Şeytanı her şeyden evvel beşeriyet emirli ki ölüm olan onun büyük emirli Cumhuriyet Türkiye'sidir. Hükümetimiz içinde balundığımız bu müthiş anda, bu güne kadar olduğu gibi dikatir varız başındadır. Mürasit olan onun ve vatanı emirli kuzusunda bu yük Türk milletin hükümetle yükümlü olarak tayit ve temin edeceğine şüphe yoktur.

Teşkilatı esasıyla kanun 33 nci maddesi muhalefesi Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Reza Reisi Cumhur vekili vafesini derakht emirleridir. Yanı teşkilatı esasıyla kanun 34 nci maddesi muhalefesi Büyük Millet Meclisi derhal yeni reisi Cumhurbaşkanı intihap edecektir.

Türkiyenin en büyük makamına teşkilatı esasıyla kanununa göre geçecek olan zâten etrafında Hükümetle, şefin ordası, bütün kudret ve kuvvetinde Türk milleti sarıldık bir vârik olarak toplanarak ve yükselmesine devan edecektir. Bu gün ayrıştığına ağıladığımız Büyük Şefimiz Atatürk her vakt milletine güvencisi, emirlerini bu güvencile yaptı. İdamesi şahsını da istihali ederek güvencile büyük milletimize bıraktı. Ebedi Türk milleti onun emirli ebediyetle yazacaktır. Türk gençliği onun kymetli vatanı olan Türkiye Cumhuriyetini de ma koruyacak ve onun içinde yürüyecektir. Atatürkü tarihinde ve gününde de ma yazacaktır. Beşeriyet emirli Dahiye vekili Ş. Kaya

Adres: Maraş
Vilâyet Gazetesi
Dairesi mahsusâ

Basılmıyan yazılar
geri verilmez.

Maraş

Abone şartları
Seneliği: 125 Kuruş
Altaylığı: 65 "

İlanat tarifesine tâbidir.
Geçmiş nusha 20 kuruş
TANESİ [100] Paradır.

Sayı : 266 Yıl:5 (Perşembe Günleri Çıkar Vilâyet Gazetesidir.) 17 İkinciteşrin 938

İlk işareleriyle savaşa koşan Kahraman Maraş halkı Büyük Kurtarıcını Kaybettin - Türk Ulusu Sen Sağol -

Resmî tebliğ

10 İkinciteşrin 1938 —
Atatürk'ün müdavi ve müşavir tabipleri tarafından verilen rapor suretidir:

Reisicumhur Atatürk'ün umumî hallerindeki vehamet dün gece saat 24 te negredilen tebliğden sonra her an artarak bu gün, 10 İkinciteşrin 1938 perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir.

Müdavi tabipler:
Prof. Dr. Neşat Ömer Ir-
delp, Prof. Dr. M. Kemal
Öke, Dr. Nihat Reşat Belger.

Müşavir tabipler:
Prof. Dr. Akil Muhtar
Özden, Prof. Dr. Hayrullah
Diker, Prof. Dr. Süreyya H.
Sertor, Dr. M. Kâmil Berk,
Dr. Abrevaya Marmaralı.

Şefimiz Atatürk

Maddî hayata gözlerini kapayan ebedî Atamız

Atamızın rahatsızlığını epi zamanıdanberi bilen, fakat bu ızdırabını hiç kimseye söylemeyen ve yüce Şaferinin ilk işareti ile savaşa atılan kahraman Maraş halkı, Yüce Önderlerinin hastalığından duydukları acıyı daima içlerine atıyorlardı.

Atalarının hasta olacağına, öleceğine, inanmayan halk hastalık sözlerinin söylenmesinden bile azıp duyuyorlar ve Atalarının üzerine hastalık kondurmuyorlardı.

Hepimiz için en büyük teselli; söylenecek ajnsın bir kaç cümlesini duymak için sabahlara, akşamlara kadar radyonun başını beklemektir.

İkinciteşrinin 9 uncu ge-

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin resmî tebliği

Müdavi ve müşavir tabiplerinin negredilen son raporu Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir.

Bu acı hâdise ile Türk vatani büyük yapıcısını, Türk milleti Ulu Şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmıyan ziyandan dolayı en derin taziyelerimizi sunarız.

Kederlerimizin tesellisini ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız.

Şurasını da her şeyden evel beyan etmeliyiz ki ölmez olan onun büyük eseri Cömhuriyet Türkiye'sidir.

Hükümetimiz içinde bulunduğumuz bu mühim anda bugüne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başında-

dir. Müesses olan nizamı ve vaziyeti idame hususunu da büyük türk milletinin hükümetiyle tek vücut olarak tayit ve temin edeceğine şüphe yoktur.

Teşkilâtı Esasiye kanununun otuz üçüncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Reisicumhur vekâleti vazifesini derubte etmişlerdir.

Gene Teşkilâtı Esasiye kanununun otuz dördüncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi derhal yeni Reisicumhuru intihap edecektir.

Türkiye'nin en büyük maksamına Teşkilâtı Esasiye kanununa göre geçecek olan zatın etrafında hükümetiyle, şanlı ordusuyla ve bütön kudret ve kuvetiyle Türk milleti sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesinde devam edecektir.

Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakt türk milletine güvendi. eserlerini bu güvenle yaptı, idamesi esbabını da istikmal ederek (Artan sayfâ 2 sütun 1 de)

Dr. Öğr. Üyesi
Erkan AFŞARVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi
Tarih ABD,
eafsar@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3787-8162>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 16/03/2022 25/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1089112>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Milli Kimlik Oluşturma Sürecinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları: Denizli Örneği (1934-1948)

Celebrations of the Republic Day in the Process of Creating a National Identity: The Case of Denizli (1934-1948)

Öz

Milli Mücadele sonrası kurulan yeni Türk devletinin siyasi sistemi 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet rejimi olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile yaşanan rejim değişikliğinin toplum kesimleri üzerindeki etkileri farklı olmuştur. Cumhuriyet idarecileri, bu değişimdeki farklılığı ortadan kaldırmak, toplumdaki birlik beraberliği sağlamak, halka yeni rejimin önemini anlatmak ve benimsetmek amacıyla 29 Ekim tarihinin 'Milli Bayram' olarak kutlanmasını kanun ve yönetmeliklerle belirlenen programlar çerçevesinde kabul etmiştir. Çalışmada ulus devletlerin, milli kimlik oluşturma süreçlerinde önemli bir araç olarak kullandıkları Milli Bayram anlayışının Denizli'de 1934-1948 yıllarında kutlanan Cumhuriyet Bayramlarına nasıl yansıdığı ve kutlamalarda nelerin yapıldığı arşiv belgeleri esas alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelime: Denizli, Cumhuriyet Bayramı, Milli Kimlik, Ulus Devlet

Abstract

The political system of the new Turkish state, which was established after the National Struggle, was accepted as the republican regime on October 29, 1923. The regime change through the proclamation of the Republic had different effects on the segments of society. In order to eliminate these differences, to ensure unity in the society, to explain the importance of the new regime to the people and to make them adopt it, the Republican administrators accepted the celebration of the 29th of October as the "National Holiday" within the framework of the programs specified by the laws and regulations. In this study, how the concept of National Holiday, which nation states use as an important instrument in the process of creating a national identity, was reflected in the Republic Days celebrated in Denizli in 1934-1948 and what was done in the celebrations were examined on the basis of archival documents.

Keywords: Denizli, Republic Day, National Identity, Nation State

ATIF: AFŞAR Erkan, "Milli Kimlik Oluşturma Sürecinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları Denizli Örneği (1934-1948)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (248-262)

CITE: AFŞAR Erkan, "Celebrations of the Republic Day in the Process of Creating a National Identity: The Case of Denizli (1934-1948)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (248-262)

Screenedturnitin

Giriş

Avrupa'daki 30 yıl savaşlarını sona erdiren 1648 Vestfalya Barış Antlaşmaları ile ortaya çıkan ülkesel, egemen, eşit ve modern olarak nitelendirilen devletler 1789 Fransız İhtilali ile birlikte ulus devlet modeline dönüşmüşlerdir.¹ Ulus devletlerde, ulus bilincinin oluşturulması, milli kimliğin oluşumu ve toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında milli bayramlar önemli bir araç olarak görülmüştür. Bu nedenle ulusların birlik ve beraberliğini pekiştirmede milli bayramlar² ulus devletlerin dönüşüm süreçlerinde ve güçlenmelerinde önemli bir yer tutar. Osmanlı Devleti'nin son döneminde milli bayram anlayışı, Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmeler sonucunda II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 10 Temmuz'un (Miladi 23 Temmuz) "Milli Bayram" olarak kabul edilmiştir.³ Bununla birlikte ulusal bilincin artırılmasına yönelik bir anlayışı da içeren milli bayram kutlamaları I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi süreçlerden dolayı yapılamamıştır. Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra kurulan yeni Türk devletinde yapılan siyasi inkılaplar "milli egemenlik" anlayışına dayanan "Cumhuriyet" idaresine geçişin önünü de açmıştı.⁴ 29 Ekim 1923'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesine "*Türkiye Devleti'nin Hükümet şekli Cumhuriyettir*"⁵ ifadesinin eklenmesiyle yeni Türk devleti rejiminin adının "*Cumhuriyet*" olduğu tüm dünyaya resmen ilan edilmiştir.

Erken Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ulus kimlik oluşturma süreçlerinin bir parçası olması amacıyla toplumsal bilinci oluşturmak, yapılan reformları ve Cumhuriyet rejimini toplumun her kesimine benimsetmek ve beraberliği sağlamak hedefiyle 29 Ekim tarihinin her yıl "Milli Bayram" olarak kutlanması yönünde karar alınmıştır.⁶ Bu çerçevede ilk düzenleme de 26 Ekim 1924'te 986 numaralı kararnameyle yapılmıştır.⁷ Bu kararnameden sonra, hükümetin 29 Ekim ve 23 Nisan günlerinin "Milli Bayram" olarak kabul edilmesi için 14 Aralık 1924'te bir kanun hazırlanması sürecine de girdiği görülmüştür.⁸ Bu

1 Abdullah Erol, *Bir Deifikasyon Öyküsü, Modern Devlet*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2020, s. 65.

2 Bu dönemde bağımsızlığı elde eden devletler, yeni rejimin ilan edildiği gün, bağımsızlık savaşının kazanıldığı veya bu bağımsızlığa giden yolda imzalanan antlaşmaların yıl dönümünü milli bayram olarak kabul etmişlerdir. Örneğin Bulgaristan Ayastefanos Anlaşması'nın imzalandığı tarihi Milli Kurtuluş Bayramı olarak kabul etmiştir. Bkz. Mehmet Özalper, *Türkiye Bulgaristan Siyasi İlişkileri (1919-1950)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2021, s. 22.

3 Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1,Cilt:5, 5 Temmuz 1909 (23 Haziran 1325), s.175; Şerif Demir, "*Tek Parti Döneminde Siirt'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*", Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.3, 2015, s.2. Yasemin Doğaner, "*Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları*", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, S 9 (Şubat 2007), s.119.

4 Mudanya Mütarekesi sonrasında İstanbul'da Refet (Bele) Paşa'nın "Saltanat-ı Milliye" kavramını kullanması ileriki yıllarda siyasal rejiminin belirlenmesi için önemli bir işaretti. Ayfer Özçelik, "*Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)*", Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 3, Sayı:9, 1992,s.23.

5 Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007, s.52-53.

6 Askeri ve siyasi zaferlerden sonra devletin idare şekline en uygun yönetim biçiminin yine halkın mücadelesi sonucunda ortaya çıkan Cumhuriyet idaresinin önemine yönelik yazılarda basında yer almıştı. Hâkimiyet-i Milliye, 29 İlkteşrin 1924.

7 Düstur, 3. Tertip, C.5, 26 Teşrinievvel 1340, s.666; BCA, 030.18.01.01.011.48.17; Bolat, a.g.t, s.70.

8 BCA, 30.18.11/12.62.13.

doğrultuda 8 Şubat 1925'te bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.⁹ Tüm bu gelişmeler sonrasında 1924 kararnamesiyle Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, “*Cumhuriyetin ilânına müsadif 29 Teşrinievvel gününü millî bayram addi hakkında kanun*”¹⁰ isimli teklifin Mecliste kabulüyle 19 Nisan 1925 tarihinde kanunlaşmıştır.

29 Ekim gününün “Millî Bayram” olarak kabulüyle birlikte ulus kimliğinin oluşum sürecinde Cumhuriyet rejiminin önemini topluma anlatma ve benimsetmede itici güç görevini yüklenen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, devlet öncülüğünde resmi olarak ilk kez yurt içinde ve dışında coşkulu bir şekilde “Millî Bayram” olarak kutlanmaya başlanmıştır.¹¹ Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, kanun çıkarıldıktan sonra Cumhuriyetin ilanının 10'ncu yıl dönümü olan 1933 yılına kadar belirlenen program çerçevesinde yapılmıştır. Öncelikle bu kutlamalar belli bir sıra ve düzen içinde yapılmıştır. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının gündüz programında, devlet erkânının kabulü, törenler, resmigeçit, şehitlik ziyaretleri şeklinde olmuştur. İkinci kısım olan öğleden sonraki bölümünde ise Cumhuriyet rejiminin önemi ve faydaları üzerine konuşmalar yapılmıştır. Kutlamaların gecesinde de düzenlenen Cumhuriyet baloları, fener alayları ve çeşitli eğlencelerle ilk gün programı tamamlanmıştır.¹²

Cumhuriyet'in 10'uncu yılı kutlamalarına ayrı bir ehemmiyet verilmiştir.¹³ Hem Cumhuriyet'in ilk on yılında yapılanların ülke içinde ve dışında anlatılması hem de 1933 yılından sonra yapılacak olan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına örnek teşkil etmesi için onuncu yıl programını hazırlamak amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası çalışmalarına bayram öncesinden başlamıştı.¹⁴ Bu hedef doğrultusunda ilk olarak Cumhuriyet'in 10'uncu yıl kutlamalarına yönelik Mecliste 11 Haziran 1933'te kabul edilen 2305 sayılı kanun ile Cumhuriyetin 10'uncu yıl törenlerinin genel esaslarının belirlendiği bir kanun çıkartılmıştır.¹⁵ Söz konusu kanunun dikkat çeken maddeleri içinde ise Cumhuriyet'in 10'uncu yıldönümünün büyük bir coşkuyla üç gün boyunca kutlanması ve Halk Kürsülerinin kurulması yer almaktaydı.

Hükümet kanununun tatbiki için çıkardığı yeni kararnamelerle de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının kimler tarafından ne şekilde organize edileceğini ayrıntılı bir şekilde belirtmişti.¹⁶ Bu doğrultuda kutlamalarla ilgili yapılacakların tek elden yürütülmesi amacıyla Başvekâletçe ilk olarak Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) başkanlığında, üyelerini Erzurum Mebusu Nafî Atuf (Kansu) Bey, Milli Müdafaa, Dâhiliye

9 BCA, 30.18.11/12.75.6.

10 TBMM Zabıt Cerideleri, İçtima 2, Devre:2, Cilt: 18, TBMM Basımevi, Ankara 1976, s.164-165; Düstur, 3.Tertip, C.6, 21 Nisan 1341, s.209.

11 Yavuz Haykır-Mehmet Çevik, “*Tek Parti Döneminde Elazığ'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945)*”, Turkish Studies, C9, S:7 Summer 2014, s.333.

12 Vakıf, 22 Ekim 1929, Hâkimiyet-i Milliye, 26 Ekim 1929, Akşam, 29 Ekim 1929.

13 Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları için ayrıca bkz. Yaşar Özüçetin “*Gönderilen Talimatname, Alınan Kararlar, Hazırlanan Konferans Metinleri ve Okutulacak Şiir Bağlamında Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları*”, Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 94, s.1-22.

14 BCA,490.01/1150.36.1.

15 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt. 16, TBMM Matbaası, Ankara 1933, s.185-186.

16 BCA, 490.01/1150.36.1.

ve Maarif vekillerinin oluşturduğu “Kutlama Yüksek Komisyonu” kurulmuştur.¹⁷ Ayrıca, Kutlama Yüksek Komisyonu’na bağlı olmak üzere tüm yurttan il ve ilçelerde de “Komite” ve “Heyetler” oluşturmasına da karar verilmiştir.¹⁸ Bu kurullar, Cumhuriyet idaresinin 10’uncu yıldönümündeki kutlamalarında, Türk inkılâbının esaslarını ve Cumhuriyet rejiminin, önemini, faydalarını ve on yıl da Cumhuriyet hükûmetlerinin yaptıklarını halka anlatmakla görevlendirilmişti.¹⁹ Cumhuriyetin 10’uncu yılı ve sonraki kutlamalarında halkın egemenliğinin ön plana çıkartılması amacıyla, tüm yurttan CHP’nin teşkilatlarının olduğu vilayet, ilçe ve nahiyeler başta olmak üzere köy meydanlarına kadar halkın en çok toplanabileceği yerlerde “Halk Kürsülerinin”²⁰ kurulması talimatı verilmişti. Bu Halk Kürsüleri ulus devlet kimliğinin oluşum süreçlerinde, toplum kesimlerinin dönüşümünde önemli ve etkili bir rol oynamıştır. Şöyle ki kurulan Halk Kürsüleriyle Cumhuriyet rejiminin önemi ve inkılapların faziletleri üzerinde durularak yapılanların benimsetilmesi ve özümsemesi sağlanmaya çalışılmıştır.

1933 yılından itibaren yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının hepsinde onuncu yıl hazırlık ve kutlama programı örnek alınmıştır. Bu programlarda dikkat çeken en önemli hususlar halkın yüksek oranda bayramlara katılımını gerçekleştirmek; halkın dikkatinin celp edilmesine yönelik etkinliklerin kutlamalarda yapılmasını sağlamak olmuştur.²¹ 26.09.1936’da Dâhiliye Vekâleti tarafından Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)²² Başkanlığına gönderilen başka bir yazıda da halkevlerinin de katkıları yine Halk Kürsülerinin kurulması, konferans ve çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilmesi önemle istenmiştir.²³ Burada dikkate değer hususlardan bir tanesi de, erken Cumhuriyet rejiminin ve inkılapların halka anlatılması ve benimsetilmesi²⁴ sürecindeki tecrübelerinden dolayı halkevlerinin bütün milli bayramlardaki kutlama komitelerinin içerisinde de yer almaları olmuştur.

1. MİLLİ KİMLİK OLUŞTURMA SURECİNDE DENİZLİ’DE CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI (1934-1948)

Ulus devletlerin kimlik oluşturma süreçlerinde katalizör güç olarak da kullanılan milli bayramlar Türkiye’de de tarihi seyri içerisinde dikkate değer bir şekilde stratejik olarak kullanılmıştır. Özellikle yeni devletin siyasal sistemini eski sistemden ayıran ‘Cumhuriyet’ rejiminin tüm toplum kesimlerine benimsetilmesi ve ulus birlikteliğinin sağlanması için 29 Ekim 1923 tarihinin “Milli Bayram” olarak kabul edilmesi bu açıdan önemlidir. Mustafa

17 Resmi Gazete, Sayı: 2452, Kararname No:14668, 15 Temmuz 1933,s.1.

18 Hâkimiyeti Milliye, 16 Temmuz 1933.

19 BCA, 490.01/1150.36.1;

20 BCA, 490-01/2-9-12.

21 Nermin Zahide, Aydın, “Urfa ve Çevresinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1943)”, Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, (019, s.1330

22 Partinin adı, 1935 Mayıs’ındaki 4’üncü kurultayda **Dil Devrimi**’ne uygun olarak Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilmiştir.

23 BCA, 490.1.0/3.13.26.

24 Süleyman İnan, “Denizli’deki Halkevleri ve Faaliyetleri (1932-1951)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 25-26, Mayıs-Kasım 2000, s.138; Mehmet Pınar, Yunus Özduygün, “Urfa Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.9,S.49, Nisan 2016, s.877.

Kemal Atatürk'ün de farklı zamanlarda iki kez ziyaret²⁵ ettiği Denizli'de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının 1934-1948 yılları arasında merkez başta olmak üzere ilçe, köy ve nahiyelerinde resmi yetkililerin ve halkın katılımıyla coşkulu bir şekilde kutlandığı arşiv kayıtlarından görülmüştür.²⁶ 1934-1948 döneminde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili arşiv belgeleri olan yıllar çalışma kapsamında ele alınmıştır.

1.1. 1934 Yılı Kutlamaları

Denizli'de Cumhuriyet Bayramı'nın 1934 yılındaki 11'nci kutlama hazırlıklarına 'Kutlama Yüksek Komisyonu'nun Ankara'dan gönderdiği genelge çerçevesinde on beş gün öncesinden başlanmıştı. Kutlamalar için ilk olarak Denizli Valisinin başkanlığında, Halk Fırkası Vilayet Reisi, Belediye Reisi, Halkevi Reisi, Maarif Müdürü ve vatandaşlardan oluşan bir kutlama komitesi oluşturulmuştur. Bu komite Denizli'deki kutlama törenlerinin köylere varıncaya kadar götürülmesi, Cumhuriyet idaresinin on yıl içinde yaptığı mühim işlerin cetvelleri ve raporlarının hazırlanarak halka anlatılmasıyla görevlendirilmişti. Bu hedef doğrultusunda Denizli'deki bütün halkevleri bayrak ve fırka armalarıyla donatılmış, ampullerle aydınlatılmıştı. Denizli genelinde gece ve gündüz yapılacak olan bayram kutlamalarına halkın coşku ile yüksek katılımları sağlanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan program gereğince sabahki kutlamalar ilk olarak valiliğin belirlediği noktada resmikabullerle gerçekleştirilmiştir. Hep birlikte İstiklal ve Onuncu Yıl Marşları okunduktan sonra, resmigeçit törenleri önceden belirlenen aşağıdaki sıraya göre gerçekleştirilmiştir.

1. Orduya mensup kıtalar
2. İhtiyat Subayları, Gaziler ve Şehit Anaları
3. Üniformalı yedek subaylar
4. Jandarma ve Polis
5. İzciler
6. Lise talebeleri
7. Sporcular
8. Halk, sıralamasıyla programa uygun olarak geçit töreni yapılırken halkın olduğu grup ayrıca günün anlam ve önemini ifade eden bayraklar, dövizler taşımışlardı.²⁷

Bayram kutlamalarının öğleden sonraki kısmı 14:00'te Şehitlik ziyaretiyle başlamış sonrasında Halkevinin öncülüğünde tertip edilen programda Cumhuriyet Meydanı'nda halkın da katılımıyla hatipler tarafından nutuklar verilmiştir. Tayyare Cemiyeti adına Rıfat Bey Cumhuriyet idaresi ve getirdiklerini üzerine bir konuşma yapmıştır.²⁸ Özellikle bu konuşmalarla eski ile yeni dönemler karşılaştırılarak Cumhuriyetin idaresinin önemi

25 Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli'yi ziyaretiyle ilgili bkz. Tahir Kodan, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XIX, S:55, Mart 2003, 147-161.

26 Denizli'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili olarak arşiv kayıtlarında düzenli şekilde kutlama yıllarının olmadığı görülmüştür. Çalışmada ağırlıklı olarak BCA, 490.1.0.0/1143.11.1,kayıtlı 26.10.1948 tarihli arşiv belgeleri ilk kez kullanılmıştır.

27 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.31.

28 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.32.

üzerinde durulmuştur.

Bayram kutlamalarının geceki kısmında ise fener alayları oluşturulmuş, milli oyunlar oynanmış, havai fişek gösterileri yapılmış ve bando eşliğinde Cumhuriyet baloları düzenlenmiştir. Bu türden batı tarzı eğlence ve gösterilerinin bayram kutlamaları vasıtasıyla Denizli merkez olmak üzere bütün köylere götürülmesindeki amaç şüphesiz ki Cumhuriyet rejiminin halka benimsetilmesi ve toplumun dönüşümün sağlanmasıydı.²⁹

Denizli'nin Çal Kazasındaki kutlamalar ise Komisyon Reisi Kaymakam Mustafa Bey, Belediye Reisi Abdurrahman Bey ve CHP Reisi Abdullah Bey'in katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Halkevi önündeki Cumhuriyet Meydanı temizlenmiş, taklar (levha) süslenmiş, Cumhuriyet Meydanına bırakılan sütunlar elektrikle³⁰ aydınlatılmış, bayraklarla donatılmıştır. Halkevinin her tarafı da bayrak ve fırka armaları ile süslenmiştir. Bu kutlama programlarında köylere ayrı bir önem verildiği görülmüştür. Köyler süslenmiş, kutlamaya katılacaklar temiz elbiselerini giyerek köy meydanlarında toplanmışlardı. Meydana toplananlara Cumhuriyet rejiminin feyzi, önemi ve Cumhuriyet idaresinin neler getirdiği hakkında konuşmalar yapılmıştır. Yapılan reformların ve çalışmaların bayram kutlamaları kanalıyla anlatılması milli kimliğin oluşum sürecinde itici bir güç olmuştur. 1934'teki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının yüksek katılım ve coşkuyla gerçekleştirildiğine dair raporu da Çal Kazası Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi 31 Ekim 1934'te Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğine bildirmiştir.

1.2. 1938 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyet Bayramı hazırlıkları ve kutlamaları 1935' yılından itibaren Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında çıkarılan kanun ve genelgeler doğrultusunda yapılmıştır.³¹ Cumhuriyetin on beşinci yılı kutlamaları olan 1938'deki hazırlıklarla ilgili olarak Denizli CHP İl Başkanı Hulusi Oral 2 Ağustos 1938'te CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazısında Denizli Vilayeti kutlama programını bildirmiştir. Bu program çerçevesinde Hulusi Oral başkanlığında oluşturulan resmi heyet içerisinde yer alan askeri komutanlar, Belediye Reisi Naili Kültür ve diğer devlet erkânının katılımıyla törenlerin başladığı resmigeçitlerin yapıldığı sonrasında da şehitliğin ziyaret edildiği raporda ifade edilmiştir. Törenlerin öğleden sonraki programlarında ise Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan halka Cumhuriyet idaresinin eski idareden farklılıkları ve faziletlerini anlatan konuşmaların yapıldığı raporda belirtilmiştir.

1.3. 1939 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyet Bayramının Denizli'deki 16'ncı yılı kutlamaları 1939'da Kutlama Komisyonu başkanı Vali Ekrem Engür'ün Vilayet Gazetesi'nde detaylı bir kutlama programı yayınlamasından sonra genelgeye uygun olarak başlamıştır. Programa göre bayram kutlamaları 28 Ekim 1939'da öğleden sonra saat 13:00'da başlamak suretiyle 30

29 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.32.

30 Denizli İlinin Cumhuriyet Dönemi elektrik serüveni ile ilgili bkz. Ercan Haytaoğlu, "Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir Bakış (1924-1954)", *Belgi Dergisi*, C.2, S.16, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yaz 2018/II, ss.896-927.

31 Bolat, a.g.t., s.163.

Ekim 1939'de saat 24:00'a kadar devam etmiştir.³² 29 Ekim sabahı resmi törenler yapıldıktan sonra Cumhuriyet Meydanı'nda saygı duruşu, İstiklal ve Onuncu Yıl Marşlarından sonra resmigeçit töreni şu sıraya göre yapılmıştı: 1. Orduya mensup kıtalar

2. İhtiyat Subayları, malul Gaziler ve Şehit Anaları
3. Üniformalı yedek subaylar
4. Jandarma ve belediye zabıta memurları
5. İzçiler
6. Okullar
7. Sporcular
8. Kızılay, Çocuk Esirme Kurumları
9. Esnaf Kurumları ve son olarak ellerinde bayraklar ve levhalarla halk yürümüştü.³³

29 Ekim'de şehir merkezine gelen köylülere öğlen yemeği ikram edilmiş, sonrasında Cumhuriyet rejiminin faydaları hakkında konuşmalar yapılarak milli kimliğinin oluşumuna katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet idaresinin önemi ve ülkeye faydaları Denizli Vilayetinin tamamındaki okullarda da konferanslar ve temsiller verilerek anlatılmıştır. Cumhuriyetin 16'ncı yıldönümü vesilesiyle kutlamalarda 16 rakamı bütün yazılı afiş ve panoların üzerine yazılarak Cumhuriyetin önemi görsel olarak da ön plana çıkartılarak halkın dikkati çekilmeye çalışılmıştır.³⁴ Kutlamaların gecesinde de fener alayı ve halkevi önünde gösteri komitesi tarafından bir temsil yapılmış ve vilayetçe balo da verilmiştir.

30 Ekim 1939'daki bayramın ikinci günü kutlama programında ise CHP yetkileri ve öğrenciler halkevi önünde sabah toplanmış ve birlikte şehitliğe giderek çelenk bırakmışlardı. Ardından Onuncu Yıl Marşı hep birlikte söylenmiştir. Bayramın ikinci gününde spor eğlenceleri ve geziler düzenlemek suretiyle bayram kutlamalarına devam edilmiştir. Denizli yöresine has zeybek oyunları davul zurna eşliğinde oynanmış, cirit ve pehlivan güreşi müsabakaları düzenlenmişti. Lise önünde, İstiklal ve Kayalık Mahallelerinde kurulacak Halk Kürsülerinin talimatname çerçevesinde nasıl olması gerektiği ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.³⁵ Söz konusu talimatnameye göre halk hatipleri Cumhuriyet Meydanı'nda bayramın önemini anlatacaklardı. Böylece Halk Kürsülerinde inkılabın, Cumhuriyetin, istiklalinin kıymeti, üstünlüğü ve ehemmiyeti örneklerle anlatılmıştır. Halk Kürsülerindeki konuşmalarda Cumhuriyet rejiminin toplumun tüm kesimlerine benimsetilmesinin temel hedef olduğu görülmüştür.

16'ncı yıldönümü kutlamalarının köylerde nasıl kutlanacağına dair ayrı bir program da yayınlanmış ve radyolardan istifade edilmiştir. Programa göre, ilk önce köyler bayrakla süslenmiş, hükümetin köylerde en büyük memuru olması hasebiyle muhtar, 29 Ekim sabahı saat 09.00'daki resmikabule başkanlık etmiştir. Sonrasında temiz elbiselerini giyen

32 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-18.

33 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-19.

34 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-19.

35 BCA, 490.1.0/02.9.12.

köy halkı Cumhuriyet Meydanı'nda toplanarak konuşmaları dinlemişlerdir. Cumhuriyetin özellikle köylülere neler getirdiği yönünde konuşmalar yapılmıştır.³⁶ Cumhuriyetin feyzleri, Cumhuriyet idaresinin köylülere büyük kıymet ve ehemmiyet verdiği, köylünün baş belası olan Aşar Vergisinin kaldırıldığı, herhangi bir doğal afette köylüye yardımda bulunduğu ayrıca anlatılmıştır. Buğdayın düşen değeri karşısında Ziraat Bankası'nın devreye girerek köylünün elindeki buğdayı aldığını ve köylüye bu yolla refah sağlandığı ayrıca köylünün ihtiyacı olan tuzun fiyatı ile köylülerin karanlıkta kalmamasını temin için gaz fiyatlarını asgari derecede idarenin indirdiği anlatılanlar arasındaydı. En son çıkarılan Köy Kalkınma Kanunu ile de köylüleri gözeten, koruyan idarenin Cumhuriyet hükümetinin çalışmaları olduğu üzerinde durularak Cumhuriyetin bütün toplumu temsil eden bir idare rejimi olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.³⁷ Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında simgeselliğinin yanı sıra derin bir anlamı da ifade eden Halk Kürsüleri, Cumhuriyetin halka dayandığını her kesimin özgürce konuşabildiği mesajıyla Cumhuriyet rejiminin halkçı yönünü ön plana çıkararak milli kimliğin oluşumunda dikkate değer bir yer tutmuştur.

Cumhuriyet hükümetlerinin yapmış olduğu icraatların halka anlatılması ve gerçekleştirilen hizmetlerin bayram günü hayata geçirilmesinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları bir fırsat olarak görülmüştür. Örneğin 1939 yılı için Denizli sınırları içerisinde Gökpınar mevkiinde yapılmakta olan hidroelektrik tesisatının temel atma töreni ile Çivril'de inşası biten halkevinin açılışı halkın katıldığı coşkulu törenlerle gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin 16'ncı kutlama törenlerinin yapıldığına dair rapor Denizli CHP İl Başkanı Hulusi Oral tarafından 21.11.1939 tarihinde Ankara'ya gönderilmiştir.³⁸

1.4.1940 Yılı Kutlamaları

Denizli'de Cumhuriyet Bayramı'nın on yedinci kutlama hazırlıkları Vali Osman Nuri Tekeli'nin Kutlama Komisyonu Reisi olarak Vilayet Gazetesi'nde davetiye yerine geçen bir kutlama programı yayınlamasıyla başlamıştır. Üç gün sürecek kutlama programı 28 Ekim günü saat 13:00'da başlamış 30 Ekim günü saat 24:00'a kadar devam etmiştir. Belirlenen programa göre ilk olarak programlar münasebetiyle şehir kasaba ve köyler imkân dahilinde bayraklar ve yeşil dallarla süslenmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi ve halkevlerine Mustafa Kemal Atatürk (Ebedi Şef) ve İsmet İnönü'nün (Milli Şef) fotoğrafları asılmış, ampullerle ışıklandırılarak süslenmiştir. Alınan kutlama talimatnamesi ile ona bağlı vecizeleri yazılı olarak halkevinin farklı yönlerine asılmıştır. 29 Ekim 1940'ta bando iştirakiyle halkevine bağlı gençlik ve spor kollarındaki gençlerle İstiklal Marşı ve Dağ Başını Duman almış marşlarının okunmasıyla kutlama programı başlamıştır. İlk olarak 29 Ekim 1940 sabahı vilayet makamında resmî kabul gerçekleşmiştir. Resmigeçit törenlerinden sonra ilki sona eren kutlama programının öğleden sonraki kutlamalar için bütün resmi binalar, CHP ve halkevi binaları, bankalar, istasyonlar süslenmiş, cadde ve sokaklara taklar kurulmuş, çocuklar için mekâna uygun eğlenceler tertip edilmiştir. Lise önünde, İstiklal, Kayalık Mahallelerinde ve Cumhuriyet Meydanı'nda Halk Kürsüleri kurulmuştur. Bu Halk Kürsülerinden ve umumi toplantı yerlerinde halk hatipleri

36 BCA, 490.1.0/1143.11.1.19-20.

37 BCA, 490.1.0/1143.11.1.20.

38 BCA, 490.1.0/1143.11.1.1-18-19.

tarafından bayramın ehemmiyeti ve kutsiyeti hakkında söylevler verilmiştir. Kurulacak Halk kürsülerinde söylenecek nutuklarının konusu; inkılabın, Cumhuriyetin, istiklalinin kıymeti, üstünlüğü ve ehemmiyetinin korunması şeklinde olmuştur.³⁹

Kürsüye gelen CHP hatiplerinden aynı zamanda Denizli'nin Tavas Kazası Halkevi Reisi İcra Memuru İhsan Bey, Ebedi Şef'e beş dakikalık saygı duruşundan sonra; İstiklal mücadelesi, Lozan Antlaşması ve Cumhuriyetin faziletleri başta olmak üzere geçen on yedi yıllık sürede Cumhuriyet idaresinin yaptıklarından bahsetmiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başlamış olmasından mütevellit Türkiye'nin herhangi bir devletin toprağında gözünün olmadığı, her daim içte ve dışta barışın savunulduğunu ifade eden sözleriyle İhsan Bey, hem iç hem de dış kamuoyuna bir mesaj vermiştir.⁴⁰

Kutlamaların geceki bölümünde şenlik fişekleri yakılmış, bando, davul ve zurna ile meydanlarda bol ışık altında milli havalar ve oyunlar oynamak suretiyle halkın neşesi artırılmıştır. Vilayet merkezinde resmi balo tertip edilmiştir. Ampullerle süslenen Cumhuriyet meydanında zeybek elbiseleri giymiş gençler tarafından dağ başını duman almış marşı söylenmiş ve öğretmenler tarafından Cumhuriyet rejiminin önemini anlatan konuşmalar yapılmıştır.

Ayrıca salonu olan kahvede Halkevi Reisi İhsan Yükselen ve gençlerden mürekkep bir grup, İhsan Bey rejisörlüğünde ortaya konulan “Atatürk'e İlk Kurban, Kanun Adamı ve Mahcuplar” gibi piyeslerde halkı da içine alacak şekilde sahnelenmiştir. Daha çok Batı kültürüyle özdeşleşen bu türden etkinliklerin yapılması da milli kimlik oluşturma süreçlerinde yararlanılan araçlardan bir tanesiydi.⁴¹

Bayram kutlamaların üçüncü günü olan 30 Ekim sabahı bütün devlet memurları, subaylar, belediye, Halk Partisi ve ulusal kurum mensupları halkevinde toplanarak şehitliğe çelenkler bırakmışlardır. Öğretmen Enis Bey tarafından konuşma yapılmıştır.

Tavas Kazası'ndaki kutlamalarda ayrıca milli oyun cirit oynanmış, pehlivan güreşleri yapılmış, piyesler temsil edilmiş ve zeybek elbiseleri giymiş gençler zeybek oynayarak eğlenmişlerdi. Gecede askeri ve lise talebeleri tarafından muazzam fener alayları tertip olunmuştur. Tavas Kazası Halkevi Reisi İhsan Yükselen ve Kitapsaray Başkanı Veysel Yılmaz başkanlığında Tavas'ın Kızılca bölük nahiyesine gidilmiştir. Burada İhsan Yükselen tarafından İkinci Dünya Savaşı ve dünya ahvali karşısında Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin siyasetiyle ilgili konuşma yapılmıştır. Yükselen, meydanadaki konuşmasında halka Milli Şef'e ve hükümete güvenilmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuştur.⁴²

Cumhuriyet Bayramınının 17'nci yıl dönümü kutlamaları ile ilgili olarak CHP Denizli Vilayet İdare Kurulu Reisi Avukat Hulusi Oral tarafından, 30 Eylül 1940'ta CHP Genel Sekreterliğine Denizli'deki 17'nci yıl dönümü Cumhuriyet kutlamalarının gönderilen talimatlara uygun olarak coşkulu ve kalabalık bir şekilde yapıldığını bildiren rapor sunulmuştur.

39 BCA, 490.1.0/02.9.12.

40 BCA, 490.1.0/1143.11.1.1-14-15.

41 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-13.

42 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-12-13.

1.5. 1941 Yılı Kutlamaları

Denizli'deki Cumhuriyet Bayramının 18'nci yıldönümü kutlamalarında önceki yıllarda yapılan programlara benzer bir şekilde şehir ve kasabalar baştanbaşa ve köyler de imkân nispetinde süslenmiş, halkın geniş katılımının sağlanması hedeflenmiştir. Denizli Valisi Osman Nuri Tekeli'nin Vilayet Gazetesi'nde 18'nci kutlama programı yayınlamasından sonra bayram günü resmî kabul ve geçitlerle başlamıştır. Milli marşlar, okul talebeleri tarafından halkın iştirakiyle söylenmiştir. Şehitliklerin ziyaret edilmesiyle programa devam edilmiştir. Geçit resmi yapıldıktan sonra Halk Kürsülerinden halk hatipleri tarafından bayramın kutsiyeti ve değeri hakkında konferanslar verilmiştir.

Bayram münasebetiyle öğleden sonra şehir halkevinde verilen konferanslar hoparlörlerle halka dinletirildiği gibi yakın köylerden gelenler bu konferanslardan istifade etmişlerdir. Özellikle köylü kesiminde yer aldığı bir programın hazırlandığı görülmüştür. Cumhuriyet idaresinin bütün millete bilhassa köylülere gösterdiği yardım ve ilgi anlatılmış, Cumhuriyet hükümetlerinin köylüyü şehirlilerle eşit tuttuğunu, köylünün kalkınması için vergilerin azaltıldığını, Aşar Vergisi'nin kaldırıldığını, doktorun, öğretmenin köylünün ayağına kadar getirilerek hastalıktan ve cahillikten kurtarıldığı anlatılmıştır. Ayrıca doğal afette köylüye elini uzatmaktan geri kalmayan Cumhuriyet hükümetinin faziletlerinden bahsedilmiştir. Her tarafın demir yollarla döşendiği, şoseler ve köprüler yapıldığı, sıtma yapan bataklıkların kurutulduğu, tarlaların sulanması için kanallar açıldığı ayrıca iplik, bez, şeker ve demir çelik fabrikalarının kurulduğu ve madenlerin işletildiği, her çeşit mahsulün para ettiği önemle vurgulanmıştır. Ayrıca Avrupa hükümetlerinin iki yıldır savaştığı, Cumhuriyet hükümetinin yüksek siyaseti ve alınan önlemler⁴³ sayesinde savaştan uzak durulabildiği böylece ülke huzur ve sükûn içinde yaşandığı anlatılmıştır.

Hükümet yaptıkları ve yapacaklarını anlatmada bayram günlerini tercih etmiştir. Örneğin bayram günü Denizli merkezinde talebe yurdunun açılış töreni de yapılmıştır.⁴⁴ Denizli CHP İl Başkanı Hulusi Oral, CHP Genel Sekreterliğine Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının il genelinde talimatnameye uygun olarak halkın geniş katılımıyla coşkulu geçtiğini bildirmiştir.⁴⁵

1.6.1942 Yılı Kutlamaları

1942 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlama programına bakıldığında ise önceki yıllara benzer bir içeriğe sahip kutlama programının hazırlandığı görülmüştür. CHP Genel Sekreterliği, Denizli parti teşkilatlarına gönderdiği 28 Ekim 1942 tarihli talimatnamede vilayet ve kaza merkezlerinde takip edilecek program hakkında bilgilendirilmiştir. Bu amaçla valinin başkanlığında kurulan kutlama komitesi, 28-30 Ekim 1942 tarihlerinde üç gün süresince Denizli vilayet-merkezinde, kaza ve köylerinde kutlamaları organize etmişlerdir. Bayramın sürdüğü üç günde, resmi kurumlara, halkevlerine, cadde ve sokaklara

43 Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İkinci Dünya Savaşı'nda almış olduğu önlemler için bkz. Umut Karabulut, "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28, 2014-Bahar, ss.199-223.

44 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-9.

45 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-10.

bayraklar asılmış, ayrıca halkevleri önüne de Halk Kürsüleri kurulmuştur.⁴⁶

Bayramın ilk günü olan Perşembe sabahı program gereğince Vali Konağında yapılan resmî kabulünden sonra Cumhuriyet Meydanına gidilerek kutlama komitesi tarafından hazırlanan krokiye göre yer almış olan bütün gruplar, resmî geçit için hazırlanmış protokolün önünden geçmişlerdir. Bu kutlamaya müteakip İstiklal Marşı ile törenlere başlanmış, partililer adına CHP il Başkanı Hulusi Oral, şehir namına Denizli Belediye Reisi Esat Kaymakçı ve Türkçe öğretmeni Salahaddin Savcı tarafından günün anlam ve önemini anlatan birer konuşma yapılmıştır. Askeri bandonun Onuncu Yıl Marşı çalmasından sonra askeri birlikler geçit resmine başlamıştır. Askerleri diğer izci spor teşekkülleri, gençlik kulüp ve grupları, okul talebeleri ile cemiyet temsilcileri takip etmiştir. Sonrasında parti vilayet idare heyetinden seçilen bir temsilcinin başkanlığında, hükümet daireleri, müesseseler, cemiyetler ve belediye tarafından seçilen temsilcilerden oluşan bir grup şehitliğe giderek çelenkler koymuşlardı.

Denizli il merkezindeki resmî geçitten sonra Vali, Tümgeneral ve diğer hükümet idarecileri parti belediye erkânı, cemiyet temsilcisi ve binlerce halkın iştirakiyle İsmet Paşa ilkokulunda tesis edilen Kız Enstitü ve Akşam Kız Sanat Okullarına gidilerek enstitülerin açılış töreni yapılmıştır. Yeni yerleri açma günü özellikle milli bayramların olduğu güne denk getirilirdi. Hükümet yapmış oldukları icraatlarını halkın toplandığı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında da zaman zaman bu şekilde anlatmıştır.

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları süresince milli marşlar okunmuştur. Milli marşlar ulus kimliğinin oluşumunda önemli bir argümandı. Özellikle toplumdaki Milliyetçi duyguların yükselmesiyle birlik ve beraberliğin oluşturulması hedeflenmiştir.⁴⁷ Halkevinde *İstiklal* adıyla bir tiyatro oyunu sahnelenmiştir. Denizli merkez, kaza, nahiye ve köylerinden teşkil edilen komiteler vasıtasıyla talimat hükümleri kutlamalarda en iyi şekilde uygulanmıştır.⁴⁸ Talimat gereğince Cumhuriyet Meydanları ışıklandırılmış ve süslenmiştir.

Kutlamaların öğleden sonraki bölümünde ise çocukları en iyi eğlendirecek şekilde oyunlar düzenlenmiş, bayram münasebetiyle şehir halkevi hoparlörleriyle ve ayrıca İstiklal ve Kayalık Mahallerinde kurulan Halk Kürsülerinde halk hatipleri tarafından halka konferanslar verilmiş, bayram gününün kutsiyetini anlatan konuşmalar yapılmıştır. Bayram gecesindeki kutlamalarda ise askeri birlikler ve halk tarafından fener alayları yapılmış, şehrin her tarafında davullarla şenlikler düzenlenmiş ve halkevinin salonunda vilayet tarafından balo verilmiştir.⁴⁹ Bu tür etkinliklerle toplumun bir kesiminin de dönüşümünün sağlanması hedeflenmiştir.

1.7. 1945 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyetin 22'nci yıl dönümü olan 1945 yılında Denizli'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları önceki yıllara benzer şekilde Vali Osman Nuri Tekeli başkanlığında kutlama

46 Yeni Denizli Gazetesi'nde "Yurddaş: Büyük Bayramın Kutlu Olsun" 29 Birinci Teşrin 1942, BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-7.

47 İrşad Sami Yuca, "Bingöl, Bitlis ve Muş'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1948)", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:3, Sayı:15, Eylül 2015, s.207.

48 BCA, 490.1.0.0/1143.11.1.1-7.

49 BCA, 490.1.0.0.1143.11.1.1-8.

komitesinin organizasyonunda gerçekleştirilmiştir. Vilayetçe ilk olarak bayramın nasıl kutlanacağına dair program yayınlanmıştır. Denizli merkez dışında, ilçe, bucak ve köylerde de kutlama komiteleri kurulmuştur. 1945 yılındaki kutlamalarla ilgili arşiv kayıtlarında pek fazla ayrıntıya girilmemiştir. Ancak CHP İl İdare Kurulu Başkanı Hulusi Oral'ın Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderdiği 21.11.1945 tarihli yazıda bayram kutlamalarının programa uygun olarak yapıldığı ifade edilmiştir.⁵⁰

1.8. 1948 Yılı Kutlamaları

Denizli'de Cumhuriyetin 25'nci yıldönümü kutlamaları Valilik tarafından oluşturulan kutlama programına uygun olarak yapılmıştır. Üç gün sürecek Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Denizli merkezi, ilçeler ve köyler bayraklar ve parti flamalarıyla süslenmişti. Kutlamalarla ilgili olarak Denizli CHP İl İdare Kurulu Başkanı Hüsnü Ördök'in Denizli'nin İç ilçesi parti başkanlığına yazdığı 19.10.1948 tarihli yazısı sonrasında 28.10.1948 akşamından itibaren bir takım bando ve beş takım davul ile zurna Denizli'nin Kayalık, İstiklal, Delik Çınar, İncirlişar Meydanlarında ve CHP İl Başkanlığı önünde milli havalar ve oyunlar oynanmıştır.

Sonrasında yakın köylerden gelen CHP'li 50 atlı ve 500 yaya köylünün geçit resmine katılması sağlanmıştır. Köylülerin Cumhuriyet Bayramına katılımlarının teşvik edilmesi ulus kimliğinin oluşum süreci için önemliydi. Çünkü köylü kesimin kent yaşamını ve de Cumhuriyet İdaresini yakından görme ve anlamalarına bağlamında Cumhuriyet Bayramları bir fırsat olarak görülmüştür. Ayrıca parti il başkanlığınca Denizli yöresine has milli kıyafetle 10 atlının da zeybek elbiseleriyle silahlı olarak geçit resmine katılması önemle istenmiştir. Milli Mücadele sürecinde bu bölgelerde önemli bir yerel güç olan halkın kutlamalarda temsil edilmesi de milli kimlik oluşumunda Halkçılık ilkesine vurgu yapılması açısından dikkate değerdi.

İç İlçesi Parti Yönetim Kurulu, Semt Ocakları, Bucak ve Ocak üyelerinin bayraklarla geçit resmine katılmalarının sağlanması istenmiştir. Cumhuriyet Bayramının ilk günü 29 Ekim 1948 tarihinde kutlamalar için bir otomobil süslenmiş, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün fotoğrafları ve özlü sözlerin olduğu Yeni Denizli ve Yeni Ses gazeteleri geçit resminde dolaşırken halka bedava dağıtılmıştır. Parti önünde ve Delikli Çınar mevkiinde bir kule yaptırılmış, Milli ve Ebedi Şeflerin fotoğrafları Türk bayraklarıyla ve seri ampullerle süslenerek vecizeler konulmuştur.

Denizli İli İç İlçesi CHP Başkanı Necmi Yücel 1948 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için CHP Genel Sekreterliğine sunduğu yazıda özellikle kutlamalar için köylerden neler istediklerini şu şekilde belirtmiştir: *"25. Yıl münasebetiyle köylere gönderilen program: Köylerde partimize ait bina varsa buraya yoksa muhtar ve ihtiyar heyeti odasının iç ve dış kısımlarını Türk ve parti bayraklarıyla, süslemek Atatürk ve İnönü'nün resimlerini koymak, bez üzerine yazılı vecizeler yazılarak köy meydanında layıkı ile veçhile ile bir bayram temizliği ve süsleme yapmak ve mevcudu varsa Atatürk ve İnönü'nün büstlerine koymak, Bayram 28.10.1948 günü öğlenden itibaren 30.10.1948 gece yarısına kadar devam eder. Devam müddetince köy meydanında kalabalık yani bütün köyün*

kadın erkek çoluk çocuğu bu bayrama iştirak ettirilerek, konferanslar vererek nutuklar söylemek ve Cumhuriyetin doğuşunu ve 25 yıldır neler yaptığını belirtecek konuşmalar yapmak, köyümüzde mevcudu varan muzika ile milli havalar çalmak ve köy geleneğine göre oyunlar oynayarak bu üç gün bayram, neşe ve şetaretle kutlanmasını tesis etmek."⁵¹ 25'nci yıl münasebetiyle köylere gönderilen bu program Necmi Yücel'in de üzerinde durduğu gibi hem köye ve köylüye verilen önem hem de Cumhuriyet rejiminin sınıfsız bir toplum oluşturma sürecinin önemli hamlelerindendi.

Sonuç

Modern devletlerin tarihlerinde milli bayramlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle yeni kurulan veya rejim değişikliğine giden devletler toplumsal aidiyet oluşturmak için belirli zaman dilimlerini hatırlayıcı ve ortak kimlik oluşturucu bir unsur olarak belirler. Bu belirlenen günlerin milli bayram olarak ilan edilmesi hem toplumun ulusal düzeyde birlik ve beraberliğinin sağlanmasını hem de yeni bir milli kimlik oluşturma süreçlerini başlatırlar. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilanı ile siyasal anlamda başlayan değişim ve dönüşümün kurumsallaşması ve benimsetilmesinde 29 Ekimin milli bayram olarak kabul edilmesinin etkisi yüksek olmuştur. Bu tarihten sonra modern ulus devlet sürecinin bir parçası olan aidiyet bilinci ve yeni kimliğin oluşumunda hızlandırıcı ve itici bir güç olarak Cumhuriyet Bayramı kutlamaları önemli bir işlevi de yerine getirmiştir. Ülkenin tamamında birlik ve beraberliğe dayalı sınıfsız bir toplum oluşturma adına yapılan kutlamalarda her kesimin konuştuğu Halk Kürsüleri, önemli bir işlev görmüştür. Bu kürsülerde Cumhuriyet ideolojisini ve inkılapların önemini anlatan konuşmalar yapılmış, özlü yazılar, milli marşlar okunmuş, tiyatro gösterileri ve resmi Cumhuriyet Baloları düzenlenmiştir. Bu etkinlikler yeni milli kimlik oluşumunda katalizör görevini görmüştür.

1934-1948 döneminde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları tüm yurttaki olduğu gibi Denizli genelinde de halkın yoğun katılımı ve coşkusuyla valinin başkanlığında oluşturulan kutlama komitesi tarafından belli bir programa göre yapılmıştır. Denizli merkez başta olmak üzere ilçe ve köylerdeki kutlamalara önem verilmiş, resmi kurumlar, halkevleri ve okullar bayrak ve parti flamalarıyla süslenmiştir. Denizli'deki bayram kutlamalarında üzerinde durulan konular özellikle Cumhuriyet idaresinin önemi ve getirdikleriydi. Bunun yanı sıra kutlamalarda toplanan halka yapılan inkılapların toplumsal değişim ve dönüşümdeki rolü ile ülkenin kalkınması için Cumhuriyet idaresinin yaptıkları anlatılmıştır. Cumhuriyet hükümetlerinin ülkede yaptıklarının ve yapacaklarının anlatıldığı günler olması vesilesiyle de bayram kutlamalarının farklı bir işlevi de yerine getirdiği görülmüştür.

Ulus devletlerin milli kimlik oluşumunda ve toplumu dönüştürmede kullanmış oldukları aygıtlar arasında yer alan milli bayram kutlamaları ülkemizde de Cumhuriyet rejiminin ve reformlarının kökleşmesine vesile olmuştur. Bayram kutlamalarına her kesimden yüksek ve coşkulu katılımın olması da bu hedefin başarıya ulaşmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda diğer illerde olduğu gibi Denizli'de yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları da bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

A-Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.1.0/1143.11.1. Tarih: 26.10.1948

BCA, 490.1.0/1150.36.1.

BCA, 490.1.0/03.13.26.

BCA, 490.1.0/02.9.12.

BCA, 030.18.11/12.62.13.

BCA, 030.18.11/12.75.6.

BCA, 030.18.01/01.011.48.17

B-Resmi Yayınlar

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, 5 Temmuz 1909 (23 Haziran 1325)

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:2, Cilt: 18, TBMM Basımevi, Ankara 1976

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt: 16, TBMM Matbaası, Ankara 1933.

Düstur, 3. Tertip, C.5, 26 Teşrinievvel 1340.

Düstur, 3.Tertip, C.6, 21 Nisan 1341.

Resmi Gazete, Sayı: 2452, Kararname No:14668, 15 Temmuz 1933.

C-Ulusal Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

Akşam

Vakit

D- Kitap ve Makaleler

Aydın, Nermin Zahide, “*Urfa ve Çevresinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1943)*”, *Belgi Dergisi*, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, (019, ss.1327-1343.

Bolat, Bengül Salman, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007.

Demir, Şerif, “*Tek Parti Döneminde Siirt’te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:3, 2015, ss.38-48.

Doğan, Hamdi, *Yozgat’ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)*”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S:5, 2013, ss. 107-125.

Doğaner, Yasemin, “*Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları*”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, S: 9, (Şubat 2007), ss.119-143.

Erol, Abdullah, *Bir Deifikasyon Öyküsü, Modern Devlet*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2020.

Haykır, Yavuz & Mehmet Çevik, “*Tek Parti Döneminde Elazığ’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945)*”, Turkish Studies, V. C.9, S:7 Summer 2014, ss.331-377.

Haytaoğlu, Ercan, “*Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir Bakış (1924-1954)*”, Belgi Dergisi, C.2, S.16, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yaz 2018/II, ss.896-927.

İnan, Süleyman, “*Denizli’deki Halkevleri ve Faaliyetleri (1932-1951)*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 25-26, Mayıs-Kasım 2000 ss.135-157.

Karabulut, Umut, “*Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)*” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28, 2014-Bahar, ss.199-223.

Kodal, Tahir “*Mustafa Kemal Atatürk’ün Denizli Ziyaretleri*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XIX, S:55, Mart 2003, Ankara, ss.147-161.

Özalper, Mehmet, *Türkiye Bulgaristan Siyasi İlişkileri (1919-1950)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2021.

Özçelik, Ayfer, “*Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul’da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)*”, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 3, Sayı:9, 1992,ss.23-26

Özüçetin, Yaşar, “*Gönderilen Talimatname, Alınan Kararlar, Hazırlanan Konferans Metinleri ve Okutulacak Şiir Bağlamında Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları*”, Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 94, Temmuz 2019, ss.1-22.

Pınar, Mehmet & Yunus Özduğun, “*Urfa Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.9,S.49, Nisan 2016, ss.871-881.

Yuca, İrşad Sami, “*Bingöl, Bitlis ve Muş’ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1948)*”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 15, Eylül 2015, ss.201-215.

Prof. Ass. Dr.
Fitim RifatiInstitute of History "Ali Hadri" – Prishtina,
Rruga "Çlirimi" nr.25, Lagja e Spitalit nr.3,
10 000, Prishtina, Republic of Kosovo
fitim_rifati@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3413-7681>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 23/03/2022 28/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1092428>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Features of Austro-Hungarian Occupation and Administration in Peja (1915-1918)

Avusturya-Macaristan'ın Pejë (İpek) İşgali Sırasındaki İdari Özellikleri (1915-1918)

Abstract

The Austro-Hungarian occupation and administration of Peja and its environs from December 7, 1915, to October 12, 1918, for almost three years, was accompanied by important political, military, economic, social, and cultural-educational developments, within the framework of World War I. This territory of Kosovo was of strategic importance to Austria-Hungary, and in particular to Albanians, to their political aspirations, and their social and cultural development. These years were characterized by multidimensional events and phenomena, which started with an Albanian-Montenegrin confrontation and ended the same way with an Albanian-Austro-Hungarian armed confrontation.

Keywords: Peja, Austria-Hungary, Albanians, administration, development

Öz

Birinci Dünya Savaşı sırasında İpek yaklaşık olarak 3 sene kadar (7 Aralık 1915-12 Ekim 1918) Avusturya-Macaristan tarafından idare edildi. Bu işgâl ve yönetim İpek için siyasi, askeri, iktisadî, sosyal ve kültürel gelişimi açısından önem arz etmektedir. Bu bölge Avusturya-Macaristan için önemli ve stratejik bir bölge olduğu kadar Arnavutlar için de siyasi, kültürel ve eğitimsel özel bir önemi vardı. Bu dönem'de İpek ve civarı için çok boyutlu savaşlarla karakterize edildi. Arnavutlar Karadağlılara karşı savaş verdikten sonra Avusturya-Macarlarla da çarpıştılar.

Anahtar kelimeler: Pejë (İpek), Avusturya-Macaristan, Arnavutlar, yönetim, kalkınma

ATIF: RİFATİ Fitim, "Avusturya-Macaristan'ın Pejë (İpek) İşgali Sırasındaki İdari Özellikleri (1915-1918)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (263-282)

CITE: RİFATİ Fitim, "Features of Austro-Hungarian Occupation and Administration in Peja (1915-1918)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (263-282)

Screened Turnitin

Introduction

Peja lies in the northwestern part of the Dukagjini Region (Rrafshi i Dukagjinit) in Western Kosovo, at the foot of Bjeshkët e Nemuna (the Accursed Mountains), on both sides of Lumbardhi of Peja (Lumbardhi i Pejës), at the entrance of Rugova Canyon (Gryka e Rugovës). Through crossroads across Rugova Canyon (Gryka e Rugovës) and Qafa e Çakorit, it provides access to the Adriatic Sea, making this an important center at the crossroads which connects the interior of Balkan Peninsula. Traces of a cave settlement from the Paleolithic Age have been found on the outskirts of the city, while in antiquity this settlement was known as Siparunton.¹ According to ancient authors, this area was inhabited from antiquity by the Illyrian tribe of Dardanians, the ancestors of the Albanians, whom since the IV century B.C. had managed to build a politically structured society: The Kingdom of Dardania. Despite the Roman, Byzantine, Bulgarian conquest and the influx of barbarian tribes, the indigenous population of this area managed to preserve its ethnic identity and its characteristics.²

The first traces of Peja as a city have been marked since 1202, while in Stevan Prvovenčan card it is mentioned as a village, in the Hvsonos region. At the end of the XIII century, it is mentioned as “Pek” and “Pek arhiepiskupova”, while in archival sources, documentaries, and Ottoman notebooks it is marked with the name “Ipek”, where, as such it is also known during the Austro-Hungarian occupation and administration. In the XIII century until 1389, Peja was under the occupation of the Nemanjic of Raska (Nemanjiçëve të Rashkës). After the Battle of Kosovo (1389) until 1462, Peja was first administered by the Balshajt and then by the Dukagjinët. After this year, the Ottomans possessed it until 1912.³ On October 30, 1912, during the First Balkan War, the Montenegrin army occupied the city of Peja⁴. By decision of the Conference of Ambassadors in London, on March 22, 1913, the city of Peja was annexed to the administrative territory of the Kingdom of Montenegro.⁵

-
- 1 Jusuf Osmani, *Vendbanimet e Kosovës (Peja dhe Deçani)* nr.11, Prishtinë: 2004, p.17; *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2009, p.1971.
 - 2 Neritan Ceka, *Ilirët*, Tiranë: “Migjeni”, 2005, p.175-188; Aleksandër Stipçeviq, *Ilirët – historia, jeta, kultura, simbolet e kultit*, Tiranë: “Toena”, 2002, p.46-47; Kristo Frashëri, *Historia e Kosovës*, Vëll. I, Dardania (Kosova antike), Tiranë: Botimet “Dudaj”, 2008, p.55-59.
 - 3 Isuf Ahmeti, *Qytetet e Kosovës gjatë shekujve XVI-XVIII*, Prishtinë: Instituti i Historisë “Ali Hadri” - Prishtinë, 2014, p.31-33.
 - 4 *Archive of the Institute of History in Pristina (AIHP)*, Fund: Documents from the State Archive of Montenegro, Ministry of Foreign Affairs 1912-1914, no.6 box, Телеграм од Јанко Вукотић од Пећ послао Краљ у Подгорица, 17.X.1912.
 - 5 *Dokumente britanike për çështjen shqiptare në Konferencën e Ambasadorëve në Londër 1912-1913*, zgjedhi, përgatiti dhe redaktoi: Muhamet Shatri, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti i Historisë – Tiranë, “Toena”, 2012, p.368, Note in the protocol of Mr. H. C. Norman-it, Foreign Office, March 26, 1913; Thoma Murzaku, *Kur u caktuan kufijtë e Shqipërisë (1912-1914) – (Me një epilog: Pse kjo çështje vazhdoi të diskutohej përgjatë disa dekadave të tjera)*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2017, p.161-179.

The Austro-Hungarian occupation of Peja in December 1915

World War I found Peja under heavy administration and occupation by the Kingdom of Montenegro. Its beginning suspended an intense Montenegrin campaign forcing Albanians to move from their homes, for the cultural and national alienation of Albanians who continued to live in their homes, and for the Montenegrin colonization of this area. Meanwhile, the Albanian National Movement (Lëvizja Kombëtare Shqiptare), which also included activists from Peja, considered that the military clash between Austria-Hungary and its allies on one hand, against the Kingdom of Serbia and Montenegro on the other hand, was a strategic moment to reactivate armed liberation efforts. This is the reason why Qerim Begolli from Peja, a prominent activist of the Albanian National Movement from the Albanian state territory was charged with the command to continue the armed actions against the oppressive Serbo-Montenegrin government power in Kosovo.⁶ Under his influence, a range of people from Peja became continuous supporters of this idea. However, Montenegrin military authorities in Peja and its environs reacted immediately, increasing control on the population and the borderline with Albania, and also blocked all road corridors which were considered dangerous. That is why difficult obstacles were raised around the roads.⁷ So, for over a year, armed and sporadic attacks by the Albanians of these areas did not achieve the intended effect.

At the end of 1915, Peja and its environs became an arena of battles between the warring forces of the Central Powers and the Entente. Gradually, after occupying several major cities during October-November 1915, the Austro-Hungarian army and its allies forced the Serbo-Montenegrin to withdrawal from Kosovo. However, Peja was the only city where the military forces of the Central Powers had not yet managed to conquer. A large number of Serbo-Montenegrin military forces, that had planned to resist, were concentrated there. After several days of resistance against the Austro-Hungarian army and the Albanian armed groups, the Serbo-Montenegrin military forces accelerated their departure from Peja. Consequently, in the border area of Berane, the Austro-Hungarian troops who came from Mitrovica had attacked key positions of the Montenegrin army. On December 6, 1915, they fought hard east of Peja, but Montenegrin and Serbian troops could not resist the Austro-Hungarian attack. The Austro-Hungarian troops stood near the city of Peja that day. On the morning of December 7, 1915, they entered Peja.⁸

In the fight to protect the city of Peja from the military attacks by Austro-Hungarian artillery and Albanian armed groups, the Serbo-Montenegrin army had put up a two-day

6 *Archive of the Institute of History in Tirana (AIHT)*, Fund: Vienna Archive, Vj.24-36-3634, no.403, Telegram of the Austro-Hungarian Embassy in Durrës sent to the Ministry of Foreign Affairs in Vienna, Durrës, September 6, 1914.

7 *Ibid.*, Vj.24-36-3626, no.429, Telegram of the Austro-Hungarian consul in Shkodra, Karl Halla, sent to the MFA in Vienna, Shkodra, August 30, 1914.

8 Der österreichisch-ungarische Heeresbericht: Ipek und Djakova in Montenegro besetzt, Der Stellvertreter des Chefs des Generalstabes. v. Hofer, Feldmarschalleutnant, Wien, 7. Dezember 1915, *Amtliche Kriegs-Depeschen nach Berichten des Wolff'schen Telegr.-Bureaus*, Band 3, Berlin: "Nationaler Verlag", 1916; *Reichspost*, "Unsere Truppen vor Ipek. 2100 Serben und Montenegriner gefangen.", nr.574, XXII. Jahrgang, Wien, Dienstag den 7. Dezember 1915, p.2; *L'Home Enchainé*, "Les opérations contre le Monténégro", No.424, Paris, Mercredi, 8 décembre 1915, p.1; *Streffleur Katonai lapja*, "A balkáni hadműveletek.", nr.57, Bécs, szombat, 11. december 1915, p.5-6; *Vëllazënija*, "Lufta Balkane. Kalendari i luftës prej fillësës së mësymes së re të fuqivet qendrave.", nr.1, Vjenë, 12 Kallënduer 1916, p.2-3.

resistance. During the occupation of Peja, more than 1,000 Serb captives and large quantities of war material, were caught.⁹ Among the captives, two Serb officers were also there.¹⁰ Albanians were also actively involved in the fight for Peja, the Austro-Hungarian general, Hofer, reported.¹¹ On December 6, 1915, Albanians led by Bajram Curri and Qerim Begolli, were the first to enter Peja.¹² The Austro-Hungarian army also came in as triumphant after them, which immediately took the situation under control.

The Austro-Hungarian occupation of Peja echoed in the international press, as well. The Australian newspaper *The Mercury*, citing European sources, on December 10, 1915, in the article entitled “Battle of Ipek”, wrote that, on Tuesday, December 7, 1915, near Peja, the Austro-Hungarian army had captured 2,000 soldiers and seized 80 weapons.¹³ Austro-Hungarian forces and their German allies also used military aircraft to fight Serbo-Montenegrin army targets in retreat towards Podgorica. Besides, the number of captives was steadily increasing while the discovery and confiscation of the weapons paralyzed any eventual ideas for resistance. In the following days, after the occupation of Peja, over 1,000 Serbo-Montenegrins were arrested and 122 modern hidden weapons were discovered.¹⁴ Some days after, the international press revealing the political events of the war in Balkan, praised the previous attitude of Austria-Hungary towards Albanians, where it reported that “it predicts an Albanian protectorate including Peja and Gjakova”.¹⁵ However, with all the consent of political and diplomatic circles in Vienna, in the service of the Albanian national aspirations, the Austro-Hungarian military circles from the beginning did not prefer territorial and administrative changes in favor of the Albanians. As a result, Peja continued maintaining the administrative district status within the Austro-Hungarian General Military government of Montenegro based in Cetina.¹⁶

-
- 9 Dielli, “Shqiptaret marrin piесе ne luften per Ipekun”, nr.534, Boston, Mass., December 8, 1915, p.1; *Le Petit Journal*, “Les Autrichiens tenus en échec par les Monténégrins”, No.19339, Paris, Mercredi, 8 decembre 1915, p.3; *La Lanterne*, “Comuniqué monténégrin”, No.14.018, Paris, Venredi, 10 decembre 1915, p.1; Peter Enne, *Die österreichisch-ungarische Offensive gegen Montenegro 1916 unter besonderer Berücksichtigung der Operation über den Lovćen und des Zusammenbruchs der montenegrinischen Armee*, Diplomarbeit, Wien: Universität Wien, 2008, p.53.
- 10 *Arbeiter-Zeitung*, “Südöstlicher Kriegsschauplatz.”, nr.340, XXVII. Jahrgang., Wien, Freitag, 10. Dezember 1915, p.1.
- 11 *Streffleur Katonai lapja*, “A balkáni hadműveletek.”, nr.57, Bécs, szombat, 11. december 1915, p.6.
- 12 Dielli, “Shqiptaret”, nr.568, Boston, Mass., Wednesday, January 19, 1916, p.2; Niman Ferizi, *Familja Curri*, Konstancë: “Albania”, 1935, p.25.
- 13 *The Mercury*, “Battle of Ipek.”, No.14,274, Hobart, Friday, December 10, 1915, p.5. Depending on the information authenticity and its dissemination to information agencies, different numbers of captives were initially reported. Thus, another informative report states that 1,250 were taken hostage during the occupation of Peja. However, their number increased day by day. See: *The Carolina Home and Farm and The Eastern Reflector*, “Attempt crush Allied troops in Macedonia”, Volume 47, Greenville, North Carolina, Friday, December 10, 1915, p.1.
- 14 Der Weltkrieg am 13. Dezember 1915: Balkankriegsschauplatz, *Amtliche Kriegs-Depeschen nach Berichten des Wolff'schen Telegr.-Bureaus*, Band 3, Berlin: “Nationaler Verlag”, 1916.
- 15 *The Ashburton Guardian*, “Roumania’s policy may result in a new war zone.”, Vol. XXXV, No.8327, Ashburton, New Zeland, Tuesday, December 21, 1915, p.5.
- 16 Fitim Rifati, *Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore 1914-1918*, Prishtinë: Instituti i Historisë - Prishtinë, 2019, p.167.

Order maintenance difficulties and the deportation of the population

Nevertheless, the new occupier did not find a completely warm environment in the population of this area, to calmly enable the establishment of the administration and executive bodies. Firstly, Albanians were not recognized for their political rights by the Austro-Hungarian state, while the army officers and the Austro-Hungarian army leaders, especially those of Slavic nationality had no solid knowledge of Albanian culture, costume, traditions, and national consciousness.¹⁷ Secondly, order and tranquility could not be established immediately due to contradictory political orientations of a part of the leaders and popular leaders and its population, which during the Montenegrin occupation and administration was engaged with active participation in city administration positions.¹⁸ And, thirdly, a mass of Muslim Albanians added mutual tensions, capable of war and still with a sense of Ottoman citizenship, who responded to the propaganda to emigrate to the Ottoman Empire and join its army in the front line of Galicia.¹⁹

Thus, the Austro-Hungarian authorities took punitive measures against the disobedient Albanians, such as imprisonment, deportations, and execution, while in Kuqishtë they established a police station to keep the Rugova people under control.²⁰ Meanwhile, during June and July 1916, in Peja district, there were cases when a part of Albanians and Serbo-Montenegrins, within the framework of Montenegrin efforts against Austro-Hungarian occupation, carried out armed actions against the Austro-Hungarian gendarmerie members. In the middle of July 1916, in Peja district, respectively on the road leading from Runik towards Mitrovica, Albanians attacked and killed two Austro-Hungarian gendarmes. In retaliation, the Austro-Hungarian military authorities warned and there was no delay in imposing sanctions on Albanians and Serbo-Montenegrins of this district. Consequently, on July 21, 1916, in the city of Peja, through a fast court procedure, seven Albanians were executed on the charge “*for the crime against the armed state forces (the army of the Austro-Hungarian Empire, F. R)*”, not only to punish Albanians who had committed armed attacks against them, but also to create fear among the rest of the population, which claimed to carry out actions against the administrative power. Despite this, military authorities killed three other Albanians in the city as they tried to escape themselves and to escape the punishment.²¹

17 *AIHT*, Vj.26-7-719, nr.25,492, Annex to the Commander-in-Chief of the Army, May 20, 1916.

18 *Ibid.*, Vj.26-3-393, no.867/ res, Appendix to the private letter sent by the Austro-Hungarian General Consul in Shkodra, August Kral, to Alfred von Rappaport, Shkodra, August 13, 1916. Sefedin bey Begolli, who worked in administration in the judicial sector in Peja, showed his devotion and loyalty to the Kingdom of Montenegro in a speech published in the Montenegrin press, in November 1913, who was appreciating “the religious tolerance between Christians and Muslims” under Montenegrin rule. He expressed his readiness to sacrifice himself for the interests of Montenegro. See in more detail: Глас Црногорца, “Говор г. Сафедин бега Махмутбеговића”, број 52., Цетиње, субота, 9. новембра 1913., p.5.

19 Hasan Bello, *Marrëdhëniet shqiptaro-turke 1912-1939*, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2015, p.125.

20 Shukri Rahimi, “E kaluara historike e Rugovës”, *Rugova – Monografi etnografike – Libri XIV*, Sesioni i Shkencave Shoqërore, Libri 6, Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, 1987, p.27.

21 *AIHT*, Vj.26-1-118, nr.1861/II, Annex of the relation no. 58A-B/p, of July 23, 1916, of the Plenipotentiary Minister Eduart Otto, the representative of the MFA in Cetina sent to the MFA in Vienna, Cetina, July

This event caused the immediate reaction of the international press, especially that of Entente states. On August 19, 1916, the British newspaper, *Daily Telegraph*, based on its reporter from Rome, published data on the recent killings carried out by the Austro-Hungarian army in Albania, Serbia, and Montenegro. According to it, only during July in these countries, the Austro-Hungarian military authorities had executed 808 people, including Albanians from Peja. The counterreaction of the Austro-Hungarian press was immediate, which qualified the press reports of Entente as lies. The Austro-Hungarian newspapers *Arbeiter-Zeitung* and *Pester Lloyd* denied allegations by Entente press about the Austro-Hungarian army conduct in Albania, Montenegro, and Serbia. In its reports, in July 1916, the Austro-Hungarian press admitted that nine Albanians were executed in Peja for crimes against military power. However, the Austro-Hungarian press insisted that in the Albanian areas under Austria-Hungary, there was complete silence and that the administrative power was very acceptable to the local population.²²

During this time, the Austro-Hungarian authorities in the Peja region imposed strict measures on individuals carrying illegal weapons and they restricted the freedom of movement from one administrative region to another. If the weapons were not handed over in time, the death penalty ensued. Thus, there were 15 people executed in this area. Despite this, they also took members of Albanian families as hostages, who were armed and threatened the administrative order. For every murder, which was considered as a criminal act, the killer was obliged to pay 25.000 Krone as compensation. So, by December 1916, 50.000 Krone had been paid in the Peja region to two Austro-Hungarian killed gendarmes, the perpetrators of which were still unknown.²³ The execution of Albanians in Peja was carried out by the law of war for principally committed crimes. Whereas, for this act, the Austro-Hungarian law of War predicted a death penalty (physical liquidation).²⁴

After the riots of June and July, there were about 100 Albanians who were deported, among whom there were beys of Peja and children aged 14 and 18, such as Qerim Begolli's brothers.²⁵ They were deported in Aschach, Waidhofen, and Karlstein in Austria and Boldogasszony, Nezsider, Nagymegyéri, and Szolnok in Hungary. So, there were deported from Peja, especially from the well-known Mahmutbegolli family. Consequently, Sefedin bey Begolli was deported in Waidhofen, Esad bey Mahmutbegolli, Abdulla bey Mahmutbegolli, Kemal bey Mahmutbegolli and Munir bey Mahmutbegolli were deported

22, 1916.

22 *Arbeiter-Zeitung*, "Ententelügen über die Verhältnisse in Serbien, Montenegro und Albanien.", nr.238, XXVIII. Jahrgang., Wien, Montag, 28. August 1916, p.2; *Pester Lloyd*, "Ententelügen über die Verhältnisse in Serbien, Montenegro und Albanien.", nr.239, 63. Jahrgang, Budapest, Montag, 28. August 1916, p.4.

23 F. Rifati, *Kosova gjatë Luftës...*, p.205.

24 *AIHT*, Vj.26-17-1799, nr.84/P, Top secret report of the MFA representative in Cetina, Otto, sent to baron Burian in Vienna, Cetina, October 8, 1916; Xhevat Repishti, "Revolta e masave të Shkodrës në pranverën e vitit 1916 kundër pushtuesve austro-hungarezë", *Studime historike*, viti XXVII (X), nr.1, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSH & Instituti i Historisë, 1973, p.74; Ledia Dushku, "Shqiptarët përballë ushtarakëve dhe diplomatëve austro-hungarezë (1914-1916)", *Studime historike*, Viti LXX 3-4/2016, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2016, p.82.

25 *Ibid.*, Vj.26-18-1809, no.1135/Res, Annex of the Austro-Hungarian General Consul in Shkodra, August Kral, sent to Alfred von Rappaport, Shkodra, December 3, 1916.

in Aschach. Abdurrahman Mahmutbegolli and Kemal bey Mahmutbegolli were deported in Bologasszony. Ragib bey Kajabegolli, Ramiz bey Kajabegolli, Mahmut Zajmi, Bilall Rrusta, Shaqir Çavdërbasha, and Ali Goska were deported to Aschach. Well-known leaders and personalities of Peja were deported in other parts of Austria-Hungary.²⁶ The orthodox religious clerics of the Peja region did not escape this punishment either.²⁷

Hasan Prishtina, who at this time was operating in the area of Austro-Hungarian occupation and administration in Kosovo, as part of deportation measures, considered that the most dangerous could be Sefedin bey Begolli, Mahmut Zajmi, Sulejman Agë Batusha, Muhamed Grezda, etc, due to the political and administrative resilience that had shown with the Montenegrin rule. He tried to convince the Austro-Hungarian military administration branches that the deportation of beys and other personalities was wrong since it negatively affected the impressions of the Albanians of Peja on the Austro-Hungarian attitude towards them.²⁸ In this context, Hasan Prishtina's immediate reaction and the suggestion he made to the relevant Austro-Hungarian authorities, reflected in the changing points of view about the main leaders of Peja. Therefore, the Austro-Hungarian authorities took measures to verify the personalities of this area, who did not pose a threat to order and security. While Qerim Begolli's return from the escape to Pristina, also happened with the suggestion and intercession of Hasan Prishtina.²⁹

Meanwhile, an important problem that increased the mutual tension had to do with a mass of Muslim Albanians, who were capable of war and still with a sense of Ottoman citizenship. They emigrated to the Ottoman Empire and joined its army on the Galicia front. Also, another group was forced to serve within the military administration in the Austro-Hungarian area and beyond. However, official Vienna was extremely alarmed by the fact that about 6,000 "*Albanian Muslim volunteers*" from the districts of Peja, Plava, and Gucia (Gusinje), wanted to get Ottoman passports, to go to the Ottoman Empire, and to fight alongside its military forces on the eastern fronts of the war.³⁰ This attitude was not welcomed by the highest political and diplomatic bodies in Vienna, which categorically opposed any military policy that hit the Kosovo Albanians.

The promotion of the economic development

After the installation of administrative mechanisms and the order maintenance, the implementation of Austro-Hungarian economic policies began in Peja, which reflected in certain economic sectors of this city and surrounding areas. It is worth noting that, after the

26 Vukota Vukotić, "Muslimani internirani u Austro-Ugarsku 1916-1918", *Almanah*, nr.75-76, Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/Muslimana, Podgorica: 2017, p.295-298.

27 In January 1917, a mass of Orthodox clergy returned from exile in Montenegro. Among them there were Theofan Gjoković, Milutije Vuković and Grigarije Ristić from Peja. See: *Cetinjer Zeitung*, "Rückkehr internierter Geistlicher nach Montenegro.", nr.45, Cetinje, am 18. Jänner 1917, p.3.

28 *AIHT*, Vj.26-18-1809, no.1135 / Res, Annex of the Austro-Hungarian Consul General in Shkodra, August Kral, sent to Alfred von Rappaport, Shkodra, December 3, 1916.

29 Limon Rushiti, *Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1912-1918*, Prishtinë, "Rilindja", 1986, p.188.

30 H. Bello, *Marrëdhëniet shqiptaro-turke...*, p.125.

Austro-Hungarian occupation, the economic situation in Peja and its environs, continued to be severe due to Montenegrin economic policy. There were cases when the population was suffering from hunger. Thus, to alleviate the dire situation, the population was facing, the Austro-Hungarian authorities took care immediately in improving food conditions. Although, there was no food in abundance from April to July 1916, the administrative authorities brought flour, corn, vegetables, sugar and distributed them to the population as part of food aid, even in some particular cases also applying exchange channels.³¹ For this reason, in October 1916, the Albanians of Peja district presented to the Austro-Hungarian authorities, the satisfaction with their city administration from the dualist monarchy, which “*was only acting for the good of the country*”.³²

Meanwhile, Peja and the surrounding areas were of great importance for the economic use in agriculture, trade, and road traffic. Dukagjini Region (Rrafshi i Dukagjinit) kept being the main grain barn for Montenegro and the Austro-Hungarian administration. About 75% of total grain production in Montenegro, came from this region. According to estimates by the Austro-Hungarian general military governor in Montenegro, Klam Martiniq, in December 1917, out of 600-grain wagons taken out of Montenegro, 450 wagons were from Peja.³³ Fertile soil, climatic conditions, and rich agricultural yields made the Austro-Hungarian administration based in Cetina keep its economic attention on this region and treat it as the main source for Montenegro’s economic sustainability.

From 1917, the Austro-Hungarian administration bodies of the civil department in the Peja region also registered shops, firms, and commercial companies. In the city of Peja, 369 owners of shops, firms or companies were registered. Of these 244 (66%) stores, firms, or companies had Muslim and Christian owners (mostly Albanians^{34*}), 113 (30%) stores, firms or companies had Christian owners (mainly Serbo-Montenegrins^{35*}), while 12 (4%) stores, firms or companies had more than one owner or they had foreign owners. So, five stores had Austro-Hungarian owners, two stores had two Serbo-Montenegrin owners each, one had two owners (an Albanian and a Serbo-Montenegrin), and the other had two owners (an Albanian and one non-Albanian), whereas 1 store was registered without an owner. In ten cases, one owner had two stores; in nine cases, two owners had a store; in two cases two owners had two stores.³⁶ In the following chart, it turns out that in the city of Peja there were 32 types of stores that reached 381 number, in total. This city was dominated by specialty and general merchandise stores.

31 Pester Lloyd, “Ententelügen über die Verhältnisse in Serbien, Montenegro und Albanien.”, nr.239, 63. Jahrgang, Budapest, Montag, 28. August 1916, p.4.

32 Cetinjer Zeitung, “Albanische Führer in Albanien.”, nr.20, Cetinje, am 22. Oktober 1916, p.3.

33 AIHT, Vj.27-2-257, no., Letter from the General Military Governor of Montenegro, Count Klam Martiniq, sent to the Minister of Foreign Affairs, Count Czernin in Vienna, Cetina, 13 December 1917.

34 * We can mention some of them, such as Abdulla Mustafa, Agush Sulejman Zeka, Ali Fetah Kullashi, Avdulla Aligjiku, Beqir Hajdar Aligjiku, Brahim Malë Belegu, Ethem Sapunxhiu, Halim Haxhi Jashari, Haxhi Emin Zajmi, Haxhi Hasan Muhaxheri, Idriz Mula, Isa Halit Blaku, Jakup Radoniq, Lorenc Gjon Augustini, Mehmed Jahja Kasapi, Mustafa Gega, Rexhep Hajdari, Shaban Belegu, Shyqri Rashiti, Zef Pjetri, etc.

35 * We can mention some of them, such as: Aleksija Stefançeviq, Arso Jovanoviq, Cvetko Momiq, Ljubomir Teodosijeviq, Malishiq Stefançeviq, Milan Jovanoviq, Todor Joksimoviq, Zhivko Radevq, etc.

36 See in more detail, the published issues of *Cetinjer Zeitung* from March 17 to June 30, 1918.

Number:	Type of store, firm, or company:	Quantity:
	Antiques store	1
	Jewelry store	12
	Copper store	5
	Plank store	2
	Tabacco store	11
	Confectionary	5
	Barber shop	9
	Fruit shop	2
	Bakery	12
	Fur store	5
	Blacksmith shop	2
	Inn	6
	Ironworks	2
	Hydraulics	3
	Hotel	1
	Café	15
	Lid store	1
	Shoe store	9
	Paper store	1
	Leather shop	2
	General merchandise	67
	Manufacturing	1
	Butcher shop	1
	Paint store	1
	Opinga (Shoe) store	9
	Watchmaker shop	5
	Tailor shop	27
	Soap shop	2
	Specialty store	143
	Saddle store	8
	Tavern	8
	Sack store	3
In total:		381

Overview of shops, firms, and companies registered in the city of Peja during 1917-1918

Special attention was paid to the improvement of road traffic conditions, which enabled the movement of Austro-Hungarian administrative structures and the movement of the population from one district to another and from one village to another. At this

time, the road construction began at a distance of 22 kilometers that connected Peja with Andrievica, Podgorica, and Kotor. This road started from Peja to its canyon and ended in Beluha, in a length of 22 kilometers, which connected the following cities: Beluha Velik, Andrievica, Podgorica, and Kotor. The population of the Peja region was obliged to participate in the works for its construction.³⁷ According to the statistics of the Austro-Hungarian administration of the end of 1917, only in the city of Peja were living 12,000 people, most of whom were of Islamic religion, also included about 300 Catholics, without emphasizing the Orthodox element.³⁸

Social, cultural, and educational position

In the First World War conditions, all that the Austro-Hungarian military administration offered for these territories was the implementation of a partially affirmative policy, the appointment of Albanians in administrative positions and their cultural-educational emancipation, which aimed at improving the socio-political status, Albanians training and consolidation for future self-government under Austria-Hungary. In this context, Nexhip Basha^{39*}, an experienced administrative figure was appointed as prefect of Peja district.⁴⁰ Therefore, in the continuation of care and improvement of political, social, and health life, a civil hospital was opened, consisting of 50 beds (August 1916)⁴¹ and a traditional kitchen (May 1917), in Peja.⁴² On holidays, the Austro-Hungarian authorities in and around Peja provided money to poor families.⁴³ A special commitment for poverty alleviation among the population of Peja and the surrounding area was given by the Austro-Hungarian Civil Commissioner, Emil Opalka. He made a positive impression on the population of this region, for his devotion to poor families, enjoying great respect and popularity. His death, on June 22, 1918, saddened the population of the Peja region.⁴⁴

A peculiarity of the administration of the Austro-Hungarian state in Peja and the surrounding areas was intended to preserve national, cultural, and linguistic characteristics; of particular names of Albanians regardless of their meaning or significance. The Austro-

-
- 37 *AIHT*, Vj.27-4-436, nr.25-B/P, Reserve of Otto from Cetina sent to the MFA in Vienna, Cetina, April 5, 1917; *Vëllazënija*, “Përparimi i popullit të Pejës”, nr.109, Vjenë, 4 Shtatuer 1918, p.2; Sh. Rahimi, “E kaluara...”, p.27.
- 38 *Ibid.*, Vj.27-2-257, no., Letter of the Military General Governor of Montenegro, Count Klam Martiniq, sent to the Minister of Foreign Affairs, Count Czernin in Vienna, Cetina, on December 13, 1917.
- 39 * Nexhip Basha (1877-1952) came from Peja. In 1904 he graduated from the High School for Law and Economics in Istanbul. He was a kaymakam in Peja, Mitrovica, Kumanovo, Presevo, Vushtrri, and Veles. As a well-known personality in administrative activities, in 1914, he was appointed as Prefect of Vlora. See in more detail: Muhamet Shatri, *Kryengritja e Përgjithshme Shqiptare kundërosmane e vitit 1912*, Prishtinë: “Libri Shkollor”, 2016, p.255.
- 40 *Ibid.*, Vj.26-1-146, no.736, Telegram of August Kral from Shkodra to Baron Burian in Vienna, undated.
- 41 *Cetinjer Zeitung*, “Sanitäre Einrichtungen im Hü. G. 6. in Montenegro.”, nr.2, Cetinje, am 20. August 1916, p.3.
- 42 *Ibid.*, “Die Volksküche in Ipek.”, nr.81, Cetinje, Donnerstag, den 24. Mai 1917, p.3.
- 43 *Ibid.*, “Tagesneuigkeiten. Des Kaisers und Königs Geburtstag. Ipek.”, nr.110, Cetinje, Sonntag, den 2. September 1917, p.2.
- 44 *Ibid.*, “Zivilkommissär Emil Opalka.”, nr.198, Cetinje, Sonntag den 7. Juli 1918, p.3.

Hungarian political authorities in Vienna took action to cleanse the Albanian anthroponymy from the elements of Serbization. They ordered the official Cetina to stop the Serbization practice of Albanian names and surnames with the suffix “viq”, in Peja and its environs. From the point of view of official Vienna, the further use of the suffix “viq” in Albanian anthroponymy, deeply hurt their national and cultural feelings.⁴⁵ Nevertheless, until October 1918, as long as these territories were under Austria-Hungary, the Austro-Hungarian administrative bodies based in Cetina, practically did not take any action to clean up the Albanian anthroponymy. On the contrary, the suffix “viq” continued to be used in Albanian surnames.

In general, a characteristic of the Austro-Hungarian occupation in the Balkans, including Peja and the surrounding areas, was the implementation of an educational policy, which aimed at the rapid development of the school system by the model of Western culture.⁴⁶ A special moment that characterized Peja and its environs, during this time was the opening of the first Albanian schools, which were named after prominent national figures, such as; Gjergj Kastriot - Scanderbeg and Haxhi Zeka. Prominent personalities known for their intellectual, political, and cultural-educational values, were appointed heads of higher education institutions. The prominent activist, historian, and professor Bedri Pejani, who worked as the education inspector, made a significant contribution to the opening of schools and the education of the Albanian youth.⁴⁷ Due to his influence one primary school in Peja was named “Skëndërbeu”, and another “Haxhi Zeka” which had a separate physical classroom in Kapeshnica. Such schools were also opened in Glllogjan and Baran.⁴⁸ Alongside him, Qerim Begolli provided material assistance for the functioning of Albanian schools. In August 1917, he donated 1,000 Krone for school purposes in and around Peja.⁴⁹

Among the most prominent teachers who were fully committed to the national education of children, to the youth and the Albanian population, were: Ali Hajdar Berisha, Xhevat Shkreli, Halit Kastrati, Zef Filip Krasniqi, Sylejman Shala, Kadri Harapi, Shaqir Çavolli, Muharrem Blakçori, Shaban Rexha, Murat Gjakova, Tomë Maroviqi (Arbëresh

45 *AIHT*, Vj.27-4-421, nr.3222, MFA telegram to Vienna sent to Storck, Vienna, June 15, 1917; Beqir Meta, “Ndikimi i Luftës I Botërore në procesin e konsolidimit të kombit shqiptar”, *Studime shoqërore*, nr.2-2015, Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, 2015, p.195.

46 Helen A. Pavichevich, *Education and Modernization in Montenegro, 1831-1918*, Dissertations, USA: Layola University Chicago, 1976, p.7.

47 *AIHT*, Vj.27-4-421, nr.3222, MFA telegram to Vienna sent to Storck, Vienna, June 15, 1917; B. Meta, “Ndikimi i Luftës I Botërore...”, p.195.

48 Demë Mulliqi, *Rrugëtimi i shkollës dhe arsimit në komunën e Pejës deri në vitin 1945*, Pejë: 2004, p.54-55; Bajram Shatri, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX – sfida, dëshmi, fakte*, Prishtinë: “Libri shkollor”, 2006, p.37; Abdulla R. Vokri, *Shkollat dhe arsimi në anën e Llapit brenda viteve 1878-1944*, Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1995, p.45; Ali Lunji, *Beqir Kastrati legjendë e arsimit kosovar*, Prishtinë: “Libri Shkollor”, 2001, p.13; Jashar Rexhepagiq, *Zhvillimi i arësimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918*, Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, 1970, p.262; Sherif Dauf Krasniqi, *Vranoci në përthyerje historike (etnomonografi)*, Pejë: “Dukagjini”, 2011, p.479-480.

49 *Cetinjer Zeitung*, “Tagesneuigkeiten. Des Kaisers und Königs Geburtstag. Ipek.”, nr.110, Cetinje, Sonntag, den 2. September 1917, p.2.

from Zara), etc.⁵⁰ About 700 students attended these schools. At the end of 1917, to face the didactic needs of the schools that were opening and also the qualification of the pedagogical development of the professional teaching staff, which had no experience or it was unprepared besides modern standards for the education of students, the Austro-Hungarian authorities opened a pedagogical course in the city of Peja, which served the teachers of Peja region to affirm themselves in teaching and to serve as teachers in schools. About 40 teachers from the Peja region attended this course which lasted 6 weeks to three months. The trainers for the preparation of the teaching staff in this course were: Bedri Pejani, Tomë Maroviqi, Zef Duka, and some other trainers from Berati, Elbasani, and Shkodra. The purpose of this course was the need fulfillment for staff, for the opening and operation of primary schools in Peja and other parts of Kosovo.⁵¹ The Albanian schools which were attended by the children and adults of this city influenced the advancement of national identity and the subsequent political developments of the Albanians.

Peja and the surrounding areas got the attention of Austro-Hungarian scientists, who researched in the field of zoology and archeology. From May to September 1916, in Peja, Rugova, Plava, Gucia, etc., there was the Austrian naturalist, dr. Arnold Penther, who on behalf of the Imperial Academy of Sciences in Vienna, carried out scientific research expeditions in the field of zoology, in these areas.⁵² On August 2, he made a temporary visit to the city of Peja, whereas from August 24 to September 2 he stayed in Peja, where he managed to provide important information about the fauna of this city and its environs. The result of his research in Peja and its environs, in other parts of Montenegro and Serbia also brought about 500 species of the Lepidoptera.⁵³ A year later, in June and July 1917, the Hungarian archaeologist, dr. Budaj Arpad, made archeological research in Peja region, proving traces of the antiquity of this realm.⁵⁴ Despite other archaeological discoveries in this area, B. Arpad, on June 17, 1917, concluded that the antiquity ruins of Peja “...are found on a well-fenced surface, in the shape of an irregular quadrangle, with round towers in the corners... The ruins are near the city, on its northern side between the road that leads you to Mitrovica and Bistrica river, to its north”.⁵⁵ The study results of A. Penther and B. Arpad aroused interest and were welcomed in the Austro-Hungarian scientific circles.

Additionally, Austro-Hungarian state holidays were celebrated in and around Peja.

-
- 50 *Monografia Peja: Vështrim monografik për Komunën e Pejës*, Pejë: Komuna e Pejës, Drejtoria për Kulturë, Rini dhe Sport, 2017, p.281.
- 51 *Vëllazënjia*, “Kurs pedagogjije në Pejë”, nr.85, Vjenë, 20 Dhetuer 1917, p.2; J. Rexhepagiq, *Zhvillimi i arësimit dhe i sistemit shkollor...*, p.262-263; Abdulla R. Vokri, *Ibrahim Kolçi mësues e patriot*, Prishtinë: “Rilindja”, 1993, p.34.
- 52 *Cetinjer Zeitung*, “Tagesneuigkeiten.”, nr.11, Cetinje, am 21. September 1916, p.3.
- 53 *Lepidopteren aus Neumontenegro* (Ergebnisse der im Jahre 1916 im Auftrage und auf Kosten der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien von Dr. Arnold Penther ausgeführten zoologischen Forschungsreise in Serbien und Neumontenegro), Von Prof. Hans Rebel, (Vorgelegt in der Sitzung am 11. Oktober 1917); Akademie d. Wissenschaften Wien, *Die lepidopterenfauna Albaniens* (mit berücksichtigung der nachbargebiete), von Hans Rebel und Hans Zenry, Vorgelegt ind der sitzung am 18. Juni 1931.
- 54 *Monografia Peja...*, p.54.
- 55 Luan Përzhita, “Kontributi Austro-Hungarez për arkeologjinë shqiptare”, *Austro-Hungaria dhe Shqipëria 1916-1918*, Tiranë: Ministria e Kulturës, Muzeu Historik Kombëtar, 2019, p.234.

From May 6 to 14, 1918, under an atmosphere of a popular organization, began the holiday celebration called “Karl Week”, in Peja.⁵⁶ The Albanian leaders Hasan Prishtina, Bajram Curri, Qerim Begolli, Bedri Pejani, etc, participated. Among them, religious leaders and administrative representatives of the Peja region also participated, such as Captain Sabo, Civil Commissioner Emil Opalka, accountant Kirigin, civil judge Breqanovic, etc. During the ceremony, a portrait of Gjergj Kastriot - Skanderbeg was presented in the auction, for which the Albanians of Peja offered 10,000 Krone. At the proposal of Hasan Prishtina, the portrait was donated to the municipality of Peja.⁵⁷ In this context, the Austro-Hungarian administrative authorities in Peja appreciated the importance and the influence that the religious beliefs, religious leaders, and religious institutions and facilities had on the population of this area. Also, the mosques and churches of Peja and its environs, in addition to the function of performing religious services and rituals, were used to organize the solemn state occasions marking.⁵⁸ Therefore, the freedom of Albanian education in these areas and the affirmation of historical figures gave good results for the national consolidation of the Albanian population and also for its cultural-educational emancipation. The state celebrations with folklore, artistic and historical content, created a special feeling for the population of Peja and aroused strong interest in recognizing the Albanians past.

“The unification of Albania”, liberation and reconquest

A special segment of Austro-Hungarian policy during the years 1916-1918, was the idea of administrative unification of the Peja region within the Austro-Hungarian General Military Government in Albania, based in Shkodra. This point of view was also forged among the Albanian political and popular elite, and in the Austro-Hungarian political circles, but was persistently opposed by the leading Austro-Hungarian military and administrative circles in Cetina and Belgrade. The unification into a single administrative unit of ethnic Albanian territories under Austria-Hungary meant an important political act for the realization of the national aspirations of the Albanians. However, this intention was not the consent of the Austro-Hungarian administrative leaders in Cetina. “*Without Peja district, it is obvious that Montenegro cannot exist economically*”, said Montenegrin military governor, Klam Martiniq. His opinion was that Austro-Hungarian state policy should focus on the realization of the idea of political and administrative unification of the South Slavs.⁵⁹ Seeing that the idea of ethnic, political, and administrative unification of the Albanians had no support among the military and administrative leaders of Austria-Hungary in Cetina and Belgrade, in December 1917 the Minister of Foreign Affairs of Austria-Hungary, Ottokar Theobald Czernin, reconfirmed the official position of the state to work more deeply on the

56 *Posta e Shqypnis*, “Ndisija komtare e Pejës – Nji ftyrë e Skanderbegut 10.000 koronë” nr.47, Shkodër, e Merrkure, 29 maj 1918, p.4; *Cetinjer Zeitung*, “Die Karlwoche in Ipek.”, nr.195, Cetinje, Donnerstag den 27. Juni 1918, p.4.

57 *Ibid.*

58 *Cetinjer Zeitung*, “Tagesneuigkeiten. Dankgottesdienst für die Errettung unseres Kaisers und Königs.”, nr.132, Cetinje, Sonntag, den 18. November 1917, p.2.

59 *AIHT*, Vj.27-2-257, no., Letter from the General Military Governor of Montenegro, Count Klam Martiniq, sent to the Minister of Foreign Affairs, Count Czernin in Vienna, Cetina, December 13, 1917.

revival and strengthening of Albanian national and state feelings, which were considered very essential steps for future self-government and cultural development of Albanians.⁶⁰ This politically negative attitude was reflected in the toughening of the Albanians position opposite Austria-Hungary and the presence of military and administrative troops in Peja and other cities of Kosovo.

Consequently, in the summer of 1918, the First World War continuation led Austria-Hungary and its allies towards capitulation, which encouraged Albanians to act according to the Committee platform “National Defense of Kosovo” (Komiteti “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”). In this situation, the leader of the Albanian armed groups, Azem Galica, agreed with the French military representatives in Skopje to launch attacks for the liberation of Kosovo cities, having the promise that the right of Albanians to self-determination will be respected. In October 1918, the main armed confrontation took place for the city of Peja, since considerable Austro-Hungarian forces were blocked from all directions for the retreat. On October 12, the Albanians led by Azem Galica managed to capture the Austro-Hungarian military forces, disarm them and finally liberate the city of Peja. Five days after, with the invitation of Azem Galica, French troops arrive in Peja.⁶¹ But, according to the French chronicles of the Montenegrin war front, the French cavalry which had the support of Serbian armed committees had attacked the Austro-Hungarian conveyors which were withdrawing from Mitrovica, seizing 3,000 wagons with large quantities of material. On October 13, 1918, this French detachment, “entered Peja, where it captured 600 prisoners and enormous wheat shops”.⁶²

As a consequence, French demagogic policy gave way to the violence. To manipulate the opinion and the relevant international factor, through official Serbo-French communique, published in the foreign press, false information was presented focusing on the liberation attributes of Peja from the armies of the Serbo-French allies. According to them, the presence and the influence of the Albanian armed factor, which had a decisive role in the liberation of Peja, were completely denied.⁶³ Thus, upon arriving in Peja, the allied Serbian-French military forces removed the Albanian national flag and the portrait of Gjergj Kastriot - Scanderbeg from the municipal building, took control of the situation, reorganized the administration, and restored the Serbian regime. Albanians realized that French military representatives had pursued a policy of deception against their aspirations, so they protested to the French government.⁶⁴ In the following days and months, the Serbian

60 *Cetinjer Zeitung*, “Die Balkanvölker”, nr.137, Cetinje, Donnerstag, den 6. Dezember 1917, p.2.

61 *Central State Archive of the Republic of Albania (CSARA)*, Fund: Hoxhë Kadri Prishtina, nr.422, a file without number and year, which lacks the first 9 pages, p.15-16, 22, Document on the situation of the Albanian population of Kosovo on the eve of the end of the First World War, in 1918; Ajet Haxhiu, *Shota dhe Azem Galica*, Botim i dytë, Tiranë: “8 Nëntori”, 1982, p.58; Lush Culaj, *Shqipëria dhe problemi kombëtar 1918-1928*, Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës, 2004, p.28.

62 *Pages de Guerre, Ecrites au jour le jour, Fascicule deux cent-treizième, Ein pleine Guerre*, “Communique de l’armée d’Orient”, 17 octobre 1918, Nancy (5 Novembre 1918), p.6812, 6823; *The Kia Ora Co-ee news*, “In Macedonia”, Official Magazine of the Australian and New Zealand forces in Egypt, Palestine, Salonica & Mesopotamia, No.10, October 23rd., 1918, p.7.

63 *Le figaro*, “ARMEE D’ORIENT”, nr.291, Paris, venredi, 18 octobre 1918, p.1.

64 *CSARA*, Fund: Hoxhë Kadri Prishtina, nr.422, a file without number and year, which lacks the first 9

military regime began to violently disarm the population, which necessarily provoked the revolt of Albanians and consequently acts of violence, killings, and massacres against them.⁶⁵ Thus, began the collapse of the economic, social, and cultural-educational achievements of the Albanians of this city and its environs who had built with difficulty for almost three years.

Conclusions

Peja and the surrounding areas during the First World War went through an important historical process, which affected all areas of political, military, social, economic and cultural-educational life. While the Montenegrin government aspired to accomplish its policy of national and cultural transformation of these territories, always minimizing their Albanian character and presence, under Austria-Hungary these territories experienced an affirmative policy, which aimed at reviving the national feelings of Albanians and consolidating their state, to take over the fate of the future. The rights to use the Albanian language, to guide administrative positions, to open schools in the Albanian language, to commemorate the national and religious celebrations, to use national symbols and affirm historical figures, were positive elements that the Albanians of Peja and the surrounding area enjoyed under Austro-Hungarian occupation and administration. In addition, the general circumstances of the First World War, prompted the Austro-Hungarian military administration to punish any Albanian who didn't accept administrative authority. The liberation of Peja by the Albanians on the one side and its reconquest by the Serbian-French allies in October 1918, restored the Serbian policy towards the Albanian people of this region and consequently the continuation of the Albanian armed efforts for liberation and national unification.

References

Archival resources

Archive of the Institute of History in Pristina (AIHP), Fund: Documents from the State Archive of Montenegro, Ministry of Foreign Affairs 1912-1914, no.6 box, Телеграм од Јанко Вукотић од Пећ послао Краљ у Подгорица, 17.X.1912.

Archive of the Institute of History in Tirana (AIHT), Fund: Vienna Archive, Vj.24-36-3634, no.403, Telegram of the Austro-Hungarian Embassy in Durrës sent to the Ministry of

pages, p.15-16, 22, Document on the situation of the Albanian population of Kosovo on the eve of the end of the First World War, in 1918; L. Culaj, *Shqipëria dhe problemi kombëtar...*, p.28.

- 65 *Kosovo State Archives Agency (KSAA)*, Fund: Collection - memoirs, box no.2, Memoirs of Gjoke Pantic, p.22; Bogumil Hrabak, "Reokupacija oblasti Srbske i Crnogorske države s arbanaškom većinom stanovništva u jesen 1918. Godine i držanje arbanasa prema uspostavljenoj vlasti", *Gjurmime albanologjike*, nr.1-1969, Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinë, 1969, p.256-258; Димитар Тасић, *Пам после рата - Воска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918-1920*, Београд: "Институт за Стратегијска Инстраживања", 2008, p.46-37; Hakif Bajrami, "Si e riokupoi Serbia Kosovën më 1918", *Vjetar*, nr.XXXVII-XXXVIII, Prishtinë: Arkivi i Kosovës, 2007, p.213-221; Izber Hoti, "Peja me rrethinë në fund të vitit 1918 mbështetur në të dhënat serbe", *Kosova*, nr.28-2006, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2006, p.200.

Foreign Affairs in Vienna, Durrës, September 6, 1914.

Vj.26-7-719

Vj.26-3-393

Vj.26-1-118

Vj.26-17-1799

Vj.26-18-1809

Vj.27-2-257

Vj.27-4-436

Vj.26-1-146

Vj.27-4-421

Vj.27-2-257

Central State Archive of the Republic of Albania (CSARA), Fund: Hoxhë Kadri Prishtina, nr.422.

Kosovo State Archives Agency (KSAA), Fund: Collection - memoirs, box no.2, Memoirs of Gjoke Pantic.

Published documents

Amtliche Kriegs-Depeschen nach Berichten des Wolff'schen Telegr.-Bureaus, Band 3, Berlin: "Nationaler Verlag", 1916.

Dokumente britanike për çështjen shqiptare në Konferencën e Ambasadorëve në Londër 1912-1913, zgjedhi, përgatiti dhe redaktoi: Muhamet Shatri, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti i Historisë – Tiranë, "Toena", 2012.

Pages de Guerre, Ecrites au jour le jour, Fascicule deux cent-treizième, Ein pleine Guerre, «Communique de l'armée d'Orient», 17 octobre 1918, Nancy (5 Novembre 1918).

Books and articles

Ahmeti, Isuf, *Qytetet e Kosovës gjatë shekujve XVI-XVIII*, Prishtinë: Instituti i Historisë "Ali Hadri" - Prishtinë, 2014.

Akademie d. Wissenschaften Wien, *Die lepidopterenfauna Albaniens* (mit berücksichtigung der nachbargebiete), von Hans Rebel und Hans Zenry, Vorgelegt ind der sitzung am 18. Juni 1931.

Bajrami, Hakif, "Si e riokupoi Serbia Kosovën më 1918", në *Vjetar*, nr.XXXVII-XXXVIII, Prishtinë: Arkivi i Kosovës, 2007.

Bello, Hasan, *Marrëdhëniet shqiptaro-turke 1912-1939*, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2015.

Ceka, Neritan, *Ilirët, Tiranë: "Migjeni"*, 2005.

Culaj, Lush, *Shqipëria dhe problemi kombëtar 1918-1928*, Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës, 2004.

Dushku, Ledia, "Shqiptarët përballë ushtarakëve dhe diplomatëve austro-hungarezë (1914-1916)", *Studime historike*, Viti LXX 3-4/2016, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike - Instituti i Historisë, 2016.

Enne, Peter, *Die österreichisch-ungarische Offensive gegen Montenegro 1916 unter besonderer Berücksichtigung der Operation über den Lovćen und des Zusammenbruchs der montenegrinischen Armee*, Diplomarbeit, Wien: Universität Wien, 2008.

Ferizi, Niman, *Familja Curri*, Konstancë: "Albania", 1935.

Fjalor Enciklopedik Shqiptar, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2009.

Frashëri, Kristo, *Historia e Kosovës*, Vëll. I, Dardania (Kosova antike), Tiranë: Botimet "Dudaj", 2008.

Haxhiu, Ajet, *Shota dhe Azem Galica*, Botim i dytë, Tiranë: "8 Nëntori", 1982.

Hoti, Izber, "Peja me rrethinë në fund të vitit 1918 mbështetur në të dhënat serbe", *Kosova*, nr.28-2006, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2006.

Hrabak, Bogumil, "Reokupacija oblasti Srbske i Crnogorske države s arbanashkom većinom stanovništva u jesen 1918. Godine i držanje arbanasa prema uspostavljennoj vlasti", *Gjurmime albanologjike*, nr.1-1969, Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës, 1969.

Krasniqi, Sherif Daut, *Vranoci në përthyerje historike (etnomonografi)*, Pejë: "Dukagjini", 2011.

Lepidopteren aus Neumontenegro (Ergebnisse der im Jahre 1916 im Auftrage und auf Kosten der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien von Dr. Arnold Penther ausgeführten zoologischen Forschungsreise in Serbien und Neumontenegro), Von Prof. Hans Rebel, (Vorgelegt in der Sitzung am 11. Oktober 1917).

Lunji, Ali, *Beqir Kastrati legjendë e arsimit kosovar*, Prishtinë: "Libri Shkollor", 2001.

Meta, Beqir, "Ndikimi i Luftës I Botërore në procesin e konsolidimit të kombit shqiptar", *Studime shoqërore*, nr.2-2015, Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, 2015.

Monografia Peja: Vështrim monografik për Komunën e Pejës, Pejë: Komuna e Pejës, Drejtoria për Kulturë, Rini dhe Sport, 2017.

Mulliçi, Demë, *Rrugëtimi i shkollës dhe arsimit në komunën e Pejës deri në vitin 1945*, Pejë: 2004.

Murzaku, Thoma, *Kur u caktuan kufijtë e Shqipërisë (1912-1914) – (Me një epilog: Pse kjo çështje vazhdoi të diskutohej përgjatë disa dekadave të tjera)*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2017.

Osmani, Jusuf, *Vendbanimet e Kosovës (Peja dhe Deçani)* nr.11, Prishtinë: 2004.

Pavichevich, Helen A., *Education and Modernization in Montenegro, 1831-1918*, Dissertations, USA: Layola University Chicago, 1976.

Përzhita, Luan, “Kontributi Austro-Hungarez për arkeologjinë shqiptare”, *Austro-Hungaria dhe Shqipëria 1916-1918*, Tiranë: Ministria e Kulturës, Muzeu Historik Kombëtar, 2019.

Rahimi, Shukri, “E kaluara historike e Rugovës”, *Rugova – Monografi etnografike – Libri XIV*, Sesioni i Shkencave Shoqërore, Libri 6, Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, 1987.

Repishti, Xhevat, “Revolta e masave të Shkodrës në pranverën e vitit 1916 kundër pushtesve austro-hungarezë”, *Studime historike*, viti XXVII (X), nr.1, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSH & Instituti i Historisë, 1973.

Rexhepagiq, Jashar, *Zhvillimi i arësimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918*, Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, 1970.

Rifati, Fitim, *Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore 1914-1918*, Prishtinë: Instituti i Historisë - Prishtinë, 2019.

Rushiti, Limon, *Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1912-1918*, Prishtinë, “Rilindja”, 1986.

Stipçeviq, Aleksandër, *Ilirët – historia, jeta, kultura, simbolet e kultit*, Tiranë: “Toena”, 2002.

Shatri, Bajram, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX – sfida, dëshmi, fakte*, Prishtinë: “Libri shkollor”, 2006.

Shatri, Muhamet, *Kryengritja e Përgjithshme Shqiptare kundërosmane e vitit 1912*, Prishtinë: “Libri Shkollor”, 2016.

Тасић, Дмитар, *Рат после рата - Воска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонију 1918-1920*, Београд: “Институт за Стратегијска Инстраживања”, 2008.

Vokri, Abdulla R., *Ibrahim Kolçi mësues e patriot*, Prishtinë: “Rilindja”, 1993.

Vokri, Abdulla R., *Shkollat dhe arsimit në anën e Llapit brenda viteve 1878-1944*, Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1995.

Vukotić, Vukota, “Muslimani internirani u Austro-Ugarsku 1916-1918”, *Almanah*, nr.75-76, Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/Muslimana, Podgorica: 2017.

Periodicals

Arbeiter-Zeitung, “Südöstlicher Kriegsschauplatz.”, nr.340, XXVII. Jahrgang., Wien, Freitag, 10. Dezember 1915.

“Ententelügen über die Verhältnisse in Serbien, Montenegro und Albanien.”, nr.238,

XXVIII. Jahrgang., Wien, Montag, 28. August 1916.

Cetinjer Zeitung, “Sanitäre Einrichtungen im Hü. G. 6. in Montenegro.”, nr.2, Cetinje, am 20. August 1916.

“Tagesneuigkeiten.”, nr.11, Cetinje, am 21. September 1916.

“Albanische Führer in Albanien.”, nr.20, Cetinje, am 22. Oktober 1916.

“Rückkehr internierter Geistlicher nach Montenegro.”, nr.45, Cetinje, am 18. Jänner 1917.

“Die Volksküche in Ipek.”, nr.81, Cetinje, Donnerstag, den 24. Mai 1917.

“Tagesneuigkeiten. Des Kaisers und Königs Geburtstag. Ipek.”, nr.110, Cetinje, Sonntag, den 2. September 1917.

“Tagesneuigkeiten. Dankgottesdienst für die Errettung unseres Kaisers und Königs.”, nr.132, Cetinje, Sonntag, den 18. November 1917.

“Die Balkanvölker.”, nr.137, Cetinje, Donnerstag, den 6. Dezember 1917.

“Die Karlwoche in Ipek.”, nr.195, Cetinje, Donnerstag den 27. Juni 1918.

“Zivilkommissär Emil Opalka.”, nr.198, Cetinje, Sonntag den 7. Juli 1918.

Dielli, “Shqiptaret marrin piese ne luften per Ipekun”, nr.534, Boston, Mass., December 8, 1915.

“Shqiptaret”, nr.568, Boston, Mass., Wednesday, January 19, 1916.

Глас Црногорца, “Говор г. Сафедин бега Махмутбеговића”, број 52., Цетиње, субота, 9. новембра 1913.

Le figaro, “ARMEE D’ORIENT”, nr.291, Paris, venredi, 18 octobre 1918.

La Lanterne, “Comuniqué monténégrin”, No.14.018, Paris, Venredi, 10 decembre 1915.

Le Petit Journal, “Les Autrichiens tenus en échec par les Monténégrins”, No.19339, Paris, Mercredi, 8 decembre 1915.

L’Home Enchainé, «Les opérations contre le Monténégro», No.424, Paris, Mercredi, 8 decembre 1915.

Pester lloyd, «Ententelügen über die Verhältnisse in Serbien, Montenegro und Albanien.»), nr.239, 63. Jahrgang, Budapest, Montag, 28. August 1916.

Posta e Shqypnis, “Ndisija komtare e Pejës – Nji ftyrë e Skanderbegut 10.000 koronë” nr.47, Shkodër, e Merrkure, 29 maj 1918.

Reichspost, «Unsere Truppen vor Ipek. 2100 Serben und Montenegriner gefangen.»), nr.574, XXII. Jahrgang, Wien, Dienstag den 7. Dezember 1915.

Streffleur Katonai lapja, «A balkáni hadműveletek.»), nr.57, Bécs, szombat, 11. december 1915.

The Ashburton Guardian, “Roumania’s policy may result in a new war zone.”, Vol.

XXXV, No.8327, Ashburton, New Zeland, Tuesday, December 21, 1915.

The Carolina Home and Farm and The Eastern Reflector, “Attempt crush Allied troops in Macedonia”, Volume 47, Greenville, North Carolina, Friday, December 10, 1915.

The Kia Ora Coo-ee news, “In Macedonia”, Official Magazine of the Australian and New Zealand forces in Egypt, Palestine, Salonica & Mesopotamia, No.10, October 23rd., 1918.

The Mercury, “Battle of Ipek.”, No.14,274, Hobart, Friday, December 10, 1915.

Vëllazënija, “Lufta Balkane. Kalendar i luftës prej fillesës së mësymes së re të fuqivet qendrave.”, nr.1, Vjenë, 12 Kallënduer 1916.

“Kurs pedagogjije në Pejë”, nr.85, Vjenë, 20 Dhetuer 1917.

“Përparimi i popullit të Pejës”, nr.109, Vjenë, 4 Shtatuer 1918.